

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Лилия ГЫЙБАДУЛЛИНА. Дәвам. <i>Шигырьләр циклы.</i>	3
Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА. Йә, кем кызганыч? <i>Повесть.</i>	15
Зиннур МАНСУРОВ. Тиккә ваем чикмәс идем... <i>Шигырьләр.</i>	79
Кәрим КАРА. Килмешәк. <i>Бәян.</i>	84
Әлфия СИТДЫЙКОВА. Көн күрү – яшәүме бу жирдә?! <i>Шигырьләр.</i>	106
Рамил ХАННАНОВ. Күлгәсезләр. <i>Хикәя.</i>	110
Ләйлә ХӘБИБУЛЛИНА. Синсез һава миңа агу төсле... <i>Шигырьләр.</i>	124

«КАЗАН УТЛАРЫ»НЫҢ 100 ЕЛЛЫГЫН КАРШЫЛАП

Рәдиф ГАТАШ. Шигърият, синең хакка!..	128
---	-----

«КАЗАН УТЛАРЫ» – МИНЕМ ЯЗМЫШЫМДА

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. «Казан утлары» фатихасы белән.	131
---	-----

ЯҢА ИСЕМНӨР

Рушания ЗАКИРОВА. Мәгънәсе ни яшәвеннен?.. <i>Шигырьләр.</i>	133
--	-----

«Аһ, ТУГАН КАУМЕМ ГАЗИЗ!» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Рифә РАХМАН. Карга карынын кем белгән. <i>Хикәя.</i>	136
<i>Фотоархив:</i> Татарстанның халык язучысы Гәрәй Рәхимгә – 80 яшь.	142

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТ

Нурфия ЙОСЫПОВА. Юк, тылып торма, шагыйрь, бар тавышың белән оран сал... ..	144
Гөлфия ГАЙНУЛЛИНА. «Чыбыркы тәртипкә чакыра...»	148
Равил РАХМАНИ. Солтан Шәмси: заман сынаулары аша... ..	152

СӨНГӘТ

Лирон ХӘМИДУЛЛИН. Урта Азиядәге шәп татарыбыз.	159
<i>Китап күзәтү:</i> Ләйлә МИНҺАЖЕВА. Сукмаклар буталганмы?.. ..	169
<i>Газиз тавышлар:</i> Туачак әсәрләр каһарманы (<i>Кәшиф Мохтаровның тууына 125 ел</i>), Затлы жырчы, олуг шәхес (<i>Рафаэль Сәхәбиевның тууына 70 ел</i>). Сәхифәне Нәсим АҚМАЛ эзерләде.	173, 174
<i>Жәнисәп – 2021:</i> Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. Керәшен татарларының мөселманлыкка кайту хәрәкәте.	175
<i>Милләттәшләрбез:</i> Ландыш НӘСЫЙХОВА. Татар зыялылары, берләшегез!	184
<i>Печән базары:</i> Сәмига СӘУБӘНОВА. Көя даруы. <i>Юмористик хикәя.</i>	186
<i>Шаян сәхифә:</i> ЮЛЧЫ. Уены-чыны бергә.	187
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН

ИДАРӘ:

Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Ркаил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Рафис Корбан, Рамил Ханнанов.

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Жамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.06.2021, график буенча 30.06.2021, басылып чыгу вакыты 05.07.2021.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ Е-2297. Тираж 8012.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан чыгган яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Лилия Гыйбадуллина

ДӘВАМ

ШИГЫРЬЛӘР ЦИКЛЫ

Эз

*Олы юлның тузанында
Югалттым эзләремне...*

Татар халык жыры

Кала эзләр, сүзләр булып кала –
Жанга, жиргә, чорга дәва булып.
Эзләр кала сынган кылыч булып,
Мәңге сыклар канлы яра булып.

Эзләр кала жирдә дога булып.
Жиле булып иркен далаларның.
Кала эзләр чишмә суларында,
Нигез ташларында калаларның.

Ни кылсаң да, эзең кала жирдә,
Тырышсаң да яшерергә хәтта.
Эзләр кала көрәш сөлгесендә,
Яудан килгән өчпочмаклы хатта.

Эзләр кала. Олы юлда эзләр
Жуелмый ул, тузан тузынса да.
Кала эзләр бәллү бишәкләрдә,
Алкаларда, көмеш муенсада.

Эзләр кала. Кешелек бит һаман
Шул бер чатка әйләнә дә кайта.
Бары да уза, туза, китә адәм –
Эзләр сөйли жирдә нәкъ шул хакта.

Эзләр кала. Шул эзләргә таптап,
Олы юлдан һаман чаба-чаба,
Үзбездә – кемнәреннәр эзе –
Ашыгабыз киләчәккә таба...

Моң

*Дөньядан шагыйрь икәнеңне яшер, дустым, яшер. <...>
Белмәсеннәр – кайсы жирдән ағыла бу кодрәтең.*

Габдулла Тукай

Күзеңә нур булып иңә дә,
Жаныңны үтәли күрә ул.
Кальбеңә салынган һәр төснә
Белә ул, күптәннән белә ул.
Ул – мирас,
Ул – сиңа әнкәңнән
Изге бер фатиха – юлыңа.
Ул – сулар һаваңа сирпелгән,
Сибелгән эчәсе суыңа.
Гавәми үксезлек, кыргый зар –
Борыңгы мәңгелек сагыш ул.
Карашын күтәрәп, күкләргә караган
Күпләргә таныш ул, таныш ул –
Ятсыну, тарсыну
Дөньяның читлеген,
Чикләре күренмәс булса да.
Шушы моң сагалый һәрзаман,
Хәтта ки яңадан тусаң да.
Бу сагыш сөрәмле –
Ут булып учакта
Далада яралган, жылы ул.
Чаптарлар ялында жил булып уйнаган.
Чичәннәр, акыннар жыры ул.
Ул – көмеш чулпылар чыңында
Чыңлаган сылулар иңендә.

Ул – калкан корычтай кулларда,
Яу килгән чагында илеңә.
Кичләрен тын гына үксегән
Әрнүле, сыктаулы бәет ул.
Гасырлар буена жаннарны талкыган
Олы бер гонаһ ул, гаеп ул.
Моң ул! Моң – Дөньяны ятсыну,
Тарсыну тормышның чикләрен.
Чарасыз гажизлек – аңлаудан
Иркәннең читлектә икәнен.
Ошбу моң, гавами үксезлек
Кемнәрне очар кош итмәде?!
Карашын күкләргә күтәргән
Һәр олан – бу илнең чичәне.
Шушы моң тибрәлә һәрзаман,
Кагынып күңелдән күңелгә.
Күкләрдән Тәңресен барлаган
Оланнар бар әле бүген дә.
Гавами ятимлек ачысы,
Үз газиз жиреңдә үксезлек,
Жаннарны талкыган мең сорау:
«Кем идек? Кем булдык? Без кем?..»лек –
Моң булып тибә дә йөрәктә,
Сытылып чыга да жыр булып,
Чорларны үтәли кичә ул,
Күңелдән күңелгә сыенып.

Ана бүре өне

*Ул жыл минем күкрәгемә
очып кереп жиккәнче
изге Ак бүре йөрәге
аша исең үткән жыл!*

Ренат Харис

Минем канда ана бүре улый.
Улай айга карап, күккә карап.
Кара гына төндә,
Без белмәгән телдә,
Һәр авазын йөрәгемә кадап,
Бүре улый.

Чал карашлы күктән,
Чуерташлы жирдән
Кайтавазын көтәм мин бу өннен.
Очкын булып чәчрәп,
Яшен булып яшынәп,
Ярыр сыман берчак кара төнне
Бүре өне.
Ап-ак сагыш булып,

Ап-ак өмет булып,
Улай, улай, улай Ак бүре.
Сискәндереп жанын, ишетәме аны
Утлап йөргән гавам өере?

Ишетәме? Уятамы канын,
Жилдән житез чагын,
Бия сөте тәмен,
Зәңгәр күкләр ямен
Сусыл дала исен,
Татлы хөрлек хисен
тавышы?!

Бу аһәңнең үтеп барышымы?
Бу моңнарның китеп барышы?..

Тәңре-Күктән сора,
Жиргә ятып тыңла,
Аңламасаң бүре оранын.
Сөйләдеме әбкәң?
Көйләдеме әнкәң?
Абайлыймы аны оланьң?

Кан куерып ала
Бу аваздан кинәт,
Шашып кала этләр өере.
Кара гына төндә,
Без белмәгән телдә
Улый, улый, улый Ак бүре...

Сүз

*Täñri tæg täñrida bolmış
Türk bilgä qagan by ödkä olurtim.
Sabıymın tükäti äsıdgil...*

Күлтәгиннеч Кече язмасыннан.

«Сабымын түкәти әсидгил» –
Тыңлап бак,
Сүземне ишетче, әй олан!
Тәңребез бу илгә олырткан
Түрк Билге каган мин булам.
Төкәтең жыеп бер тыңлап бак,
Бар сиңа әйтәсе сүзләрем.
Сүз булып, гасырлар аркылы
Мин сине эзләдем...»

Ташъязма...
Ташларга чокылып,
Чүкелеп уелган тамгалар.
Борынгы тамгалар мәгънәсен
Кайзаман оныклар абайлар?
«Без булдық. Без монда яшәдек.
Бу жирләр безнеке...» –
Язу бар.
Киләчәк хаклыгын хаклый күк
Ташларга уелган язулар.
Түрең чабата элгәндә,
Кулыңа сукаңны алганда,
Бабаңнар ташларга чүкәгән
Хаклыгын тарихның абайла.
Ятларның тамгасын үз итеп,

Хәтерен, кадерен жуйганда,
Оланьң алдына үр итеп
Башкалар кыйбласын куйганда,
Бел, татар:
Электән ташларга уелган
Даның һәм язуың бар синен.
Борынгы мирастан ваз кичсәң,
Юлыңнан язуың бар синен.
Язусыз, тамгасыз, китапсыз
Халыкның дәвамы түгел без.
Алтынчы гасырда ук, бакчы,
Ташларга уелган Сүзөбез.
Яндырып, көл итеп була ул,
Кәгазгә язылган сүзләрен.
Ут алмый, су юмый, жил жуймый
Ташларга теркәлгән эзләрен.
Затлылык эзләрен яшереп,
Затсызга калдырса илбасар,
Тарихың асылын, хаклыгың
Бу Сүзләр мең кабат исбатлар.
Төкәтең жыеп бер, тыңлап бак,
Барлап бак бабаңнар тамгасын.
Асылың
Син
Шунда табарсың.

Кала

*Жир китсә дә, Ил китсә дә, Тел китсә дә –
Барыберме сезгә? Безгә барыберме?!*

Марсель Галиев

Нигез ташларында тарих үкси
Ата-баба корган калаларның...
Хәрабәгә калган кирмәннәргә
Сыенучы үксез балаларың –
Без ул, ыру!

Жылы эзләп, жанга терәү эзләп,
Таянабыз, сөяләбез ташка.

Без яшише мәгърур ташкалалар
Күккә ашкан, ахры, күккә ашкан.

Манаралар, Ага базарлары,
Таш Пулаты, мунчалары белән,
Ымсындырып сөйләр әкият булып,
Гөрли-гөрли күккә күтәрелгән.

Менә монда мәдрәсәсе булган...
 Көтепханә... Базар гөрләп торган.
 Зәргәрчеләр, сунарчылар, читекчеләр...
 Чуенчылар монда чуен койган...
 Ефәк Юлдан кәрван килә торган,
 Кояш бүгенгечә якты булган,
 Монда безнең ата-баба торган!

Кашан, Бүләр, Суар, Алабуга,
 Тубылгытау, Жүкәтавың, Чаллың...
 Күктерәүләр кебек манаралар
 Күкне жиргә терәп торган чагы.

Идел-йортның исән-имин чоры,
 Ашлык белән, елky белән тулы.
 Дөнья чабатада атлаган чор,
 Читек кигән чакта болгар углы.

Далалардан калаларга күчеп,
 Калалардан салаларга калып,
 Без барабыз, без барабыз жәяү,
 Без атлыйбыз, читекләрне салып.

Без өнөннән качкан киек төслә,
 Карурманнан бизгән жәнлек сыман.
 Калаларга ымсынабыз – үргә,
 Без – нигезен жуйган юлчы һаман.

Кирмәннәрдә безнең, калаларда
 Кан укмашкан кара туфрак калды.
 Татар – татар булган шәһәрләргә
 Хак Тәгалә
 хозурына алды...

Алтын Урда

*Биредә бабалар күн саткан, ат эчиккән
 Һәм көмеш ыргыткан барасы юлына...
 Манара төбенә сыенып ничек тә,
 Мин сүрән кояшының нурында жылынам.*
 Рүзәл Мөхәммәтша

Жирнең нәкъ уртасы – безнең ил,
 Безнең ил тирәли әйләнә жир шары.
 Ишелә таулары, урала юллары,
 Айкала-чайкала сулары.

Жирнең нәкъ уртасы – безнең сүз.
 Безнең сүз тирәли кымыржый гайбәтләр,
 Безнең сүз шундый да асылга,
 Безнең сүз алтынга, әлбәттә!..

Без алтын уртада –
 Без Алтын Уртада.
 Без монда яшәдек, йорт кордык.
 Без монда күп булдык – бер булдык,
 Без монда ир булдык, ил булдык...

«Яса» бер – тәртип бер, канун бер.
 Югыйсә бар юлсыз баруың.
 Урласаң – бел, кулсыз калуың,
 Сатылсаң – бел, башсыз калуың.

Без – Олы Олысның утлары,
 Без монда – зур учак, гаярәт ут.
 Талама, алдама, сатылма –
 Хурлыкка Уртада урын юк.
 Һәркемгә – бер хокук, бертигез:
 Тот динен, бел денен, бел телен.

Ит сәүдә, куй үстер, ит аша.
 Ясакка – һәркемнән бер теләм.

(Тарихтан белешеп карасаң,
 Елга – бер икмәклеп, фаразан.)

Без – Алтын Урдалы, без – татар.
 Без сиңе ызбанни сакларбыз,
 Без синнән зур кенәз ясарбыз,
 Без сиңе илеңне якларбыз...

Уртада һәркемгә бер «Яса»,
 Мәңгелек кануннар үзгәрми.
 Чыңгыз да, Бату да үзгәртми,
 «Яса» – ул Мәңгелек сүзләре.

Зур чирү, бер гаскәр – безнең ил,
 Ут яксак, мал тапсак, яу чапсак.
 Унлаган, йөзләгән, меңләгән
 Укчы без, утчы без туплансак.

Жирнең нәкъ уртасы – безнең ил,
 Без Алтын Уртада, уртада.
 Йөздән бер, меңнән бер булсаң да,
 Нәкъ сиңе тирәли әйләнә дөньясы,
 Бутама!..

Сөрән

*Чирү-чирү адами зат,
Бу халыкмы?
Бу – халык...*

Сөләйман

Уннан бер, йөздән бер, меңнән бер...
Чирүне ил итә – ир кеше.
Чирүне ил итә – бер кеше.
Меңәүләр берәүдән башлана,
Чиксезлек – берәүдән башлана.
Ыруың юнәлгән кыйбладан
Кайрылып карау юк башкага!
Син чиксәң – югала бөтенлек.
Меңәүләр чигенә, син чиксәң.
Нәселәң, ыруың, өммәтең,
Илең дә тез чүгә – син чүксәң.
Тузгынып болганган замана
Нәкъ синең иңнәргә сыенсын.
Өммәтең тунмасын, дисәңме –
Үзеңнең йортыңда ут булсын.
Үзеңнең ишегең нык булсын,
Үзеңнең күңелең бик булсын –
Хурлыкка, сатылу, алдауга
Үзеңнең нигезең чик куйсын.
Син – татар, үзеңчә сөйләш син,
Синеңчә сүзләшсән углың да.
Киләчәк көнең дә, телең дә,

Денең дә – бар да үз кулыңда.
Өеңдә иминлек булмаса,
Ил-йортта иминлек булмас ул.
Тирмәсен тәртиптә тотмаган,
Илен дә тәртиптә күрмәс ул.
Илсезләр ир булып яшәми,
Илне ил иткән дә – ир кеше.
Унлыклар, йөзлекләр, меңлекләр... –
Бөтенлек нигезе – бер кеше.
Телеңне, денеңне хур итеп,
Жиреңә яшертен яу килсә,
Кол булма, тез чүкмә, чигенмә,
Ил белән чигәбез – син чиксәң.
Берәүләр тез чүксә – хурлыгы
Меңнәрнең иңенә ишелә.
Меңнәрне изгәләп сыта да
Илеңне изәргә үчегә.

Киләчәк сагаеп төбәлгән
Үзең – чирме бу? Ирме бу?
Йөздән бер, меңнән бер адәмнән
Тупланган чирүме? Илме бу?

Рух

*Юк, су түгел! –
Сагыш Каганаты –
яр ташларын ялмап
ант йота.*

Йолдыз Миңнуллина

Буыннан буыңга, күңелдән күңелгә
Кагылып жай гына, сак кына,
Ул – жәйге тургай күк, һавада
Талпына, талпына, талпына...
Ул дәшә жиде юл чатына,
Ул сине туктаусыз чакыра,
Чакыра каядыр. Сусата, тилмертә,
Илертә, тилертә, хисләрең исертә.
Кан исен сизенгән бүредәй
Янында һәр инсан хис итә
Үз-үзен.
Рух ул – каныңның сүзсез бер гозере.
Тышаулы аңыңны, жаныңны чеметеп,
Сагалый сине һәр урамда.
Чалт аяз бүгенгең какшатып калка да,
Әйләнә котырган буранга.
Һәм йөрәк тибешен ешая шулвакыт,

Капшанып барасың, барасың...
Һәм үзең беләсەң син шушы бураннан
Иң газиз бер әрнү табасың.

Казанның һәр йорты, урамы,
Һәр көне, һәр чаты, һәр ташы
Рух тулы. Шушы рух никләргә
Тилерткеч татлы да, бик ачы?
Шуңадыр дөньяның читеннән кайтара,
Чакырып китерә үз канын.
Казан – ул терәге татарның,
Казан – ул ядкаре ватанның...

Казан ул – каныңа, жаныңа язылган
Үлемсез бер бәет шикелле.
Кирмәннән сөрелгән улларын, кызларын
Шушы рух чакырып китерде –

Кабаттан кайтарды пулатлар янына,
Азаны аһәңен тукуды аңына.
Шушы рух, жаннарны моң булып айкый да,
Чакырып кайтара дәүләтле чагыңа.

Әй Казан ханлыгы!
Жырларың чорларга таралган мәмләкәт.
Әй Казан ханлыгы! Син – дастан,
Дастаннар азагы һәләкәт...
Әй Казан ханлыгы! Син – тарих –
Казансу ярыннан ташыган.
Син – жыру. Бу жыру һаман да
Чиксез моң булырга ашыга.
Әй Казан ханлыгы! Рух булып
Кагасың йөрәктән-йөрәккә.
Шушы рух дөм-кара төндә дә
Аңнарны йоклатмый йөдәтә.
Нурғали мәчете азаны яңгырый,
Ахылдый төрбәләр кирмәндә,
Сызлана манара, авыша замана
Кемнәрнең иңенә, кемнәргә?..
Пулатлар гөрселдәп ишелә үткәндә,
Кылычлар кыбырсый кыннарда,
Иделдә илереп, дулкыннар шашына
Каеклар китәсе юлларда.

Каеклар, олаулар... Олауда мәжмуга –
Китаплар, язмалар меңләгән.
Олауга татарның меңгеллек тарихы,
Меңгеллек жырлары төялгән.
Китәләр, китәләр – бүген дә кайтмаган
Каерле мәдәни мәржәннәр.
Әрнүләр рух булып чорларга саркыла,
Сынган шул, тынган шул хәнжәрләр.

Рух булып, берзаман Колшәриф шигыре
Тукайны, Гаязны тудырыр.
Таланган китаплар хәтерә яктысы
Йөзләгән мәдрәсә булдырыр...
Әй Казан ханлыгы! Рух булып,
Каннарда, жаннарда калгансың.
Син үксез халкыңны ярлыкап,
Һәрзаман озата баргансың.
Калаңның һәр чатын, һәр ташын
Мәңгелек сызлану ялмаган.
Бу әрнү чорларны чорларга,
Жырларны жырларга ялгаган.
Әй Казан ханлыгы!
Без – синең дэвамиң,
Әрнүләр рухынан яралган.
Әй Казан ханлыгы...

Мин Казанга кайтам

*Дүрт капкаңның, Казан, дүртесен дә
Мин кайтышка каерып ачып тор!*
Наис Гамбәр

*Әнә бик борыңгы тынлыгыңнан
Күләгәләр күтәрелә иңрәп.
Мин – аларны, алар мине таний,
Һәрберсенә кушуч дога кирәк.*
Луиза Янсуар

Мин Казанга таңнар белән кайтам,
Зәңгәр томан булып уралам.
Һәр урамда мин үземне табам,
Һәр урамда кабат югалам.

Мин Казанга хыял булып кайтам.
Сукбай жиле булып вокзалның,
Кабан күлнең камышларын сыйпыйм,
Илереп көтәм Казан азанын.

Мин Казанга Ефәк Юлдан кайтам,
Олау-олау һәрбер кәрванда.
Кулым сузып, дөшәм хәтер булып,
Һәр узгынчы жанга, һәр ханга.

Идел суы булып ага торам
Мин Казанга ерак чорлардан.

Мин Күлтәгин ташы булып багам
Балбалларда калган жырлардан.

Мин Казанга һәр кылычта кайтам,
Һәрбер кында кайтам үчегеп.
Һәм дөньямын монда турайтам мин,
Авыш манарадан үсенеп.

Мин Казанга каекларда кайтам,
Жиде жиле булып дөньяның.
Ул жилләрдә кылган шавы иңри,
Шартлап сына тулпар тоягы.

Мин Казанга нидер эзләп кайтам,
Чал гасырлар кичкән жыр булып.
Һәр урамда мин үземне табам,
Һәр урамда калам жуелып...

Типтәр

*Үз халқыңның киләчәген, үткәнен, бүгенгесен;
Кайгысының, шатлыгының зурлыгын белер өчен,
Еракка китеп кара син, еракка китеп кара!*

Мөдәррис Әгъләм

Карурманын жуйган киек төсле,
Каерылып карап туган жиргә,
Китеп бара. Кырын карамагыз
Иле белән кубарылган иргә.

Кырын карамагыз. Аның әле
Кырык күпер аша үтәсе бар.
Жиде ятка капка каккан чакта
Жирсүләрә жанын өтәсе бар.

Аның әле, гасырларны кичеп,
Чит яктарда сулар эчәсе бар.
Әле аның «типтәр» аты алып
Канлы тарихларга күчәсе бар.

Үз илендә йортсыз-жирсез булып
Йөрисе бар йөрәк үче белән.
Һәм бугазга-бугаз киләсе бар,
Жир даулуйсы беләк көче белән.

Киезката басып, тимер чүкеп,
Пычак-пәке ясап көн итәсе.
Ят яктарда дөнья көтәсе бар,
Чит туфракта бакый китәсе.

Ахыр килеп, типтәр торыннары
Шул жирләрне оя итәсе –

Кай якта да бер үк карый кояш,
Бер үк туа Тәңре иртәсе.

Чандыр бер карт киез итек баса.
Көйләп кенә эшли, үз жае:
«Апрельләрә, майлары ла, ди ул,
Их-ла, акча беткән айлары...»

Чандыр бер карт киез итек баса –
Минем ерак бабам, минеке!
Жирсүләрәң бер синдәме генә,
Барысы да шушы илнеке.

Денен саклап, үзен, сүзен саклап,
Телен яклап качкан, күчкән.
Үжәтләнеп, читтә тамыр жәйгән,
Ким-хур булмыйм диеп кешедән.

Оныгы мин үз куллары белән
Жирсү хисен буган типтәрнең.
Минем жилкәләрдә – бабамнарны
Типтәр иткән тормыш биштәре.

Жигелергә дигән тәртәләргә
Сындырырлык итеп типкән бит.
Бер уйласаң, без илебез белән
Нигезеннән күчкән типтәр бит...

Улыма

...Сәт калыр, ватан китәр!

Дәрдемәнд

Ерак бабаң, юрга атын жигеп,
Бар мөлкәтен алып чыгып киткән.
Карурманлы якка киткән бабаң,
Типтәр булып, читтә гомер иткән.

Авыл корган, буш урында кабат
Йорт-курасын, өен булдырган.
Типтәр – сүзен бирмәс, башын имәс,
Көчле булган алар, нык булган.
Типтәр дигән даны ничә гасыр
Кара тамга булып тагылган.
Авылыма кергән юл чагында
Кара баганасы кагылган...
Улым! Сиңа язам – киләчәккә.
Бу хатымны берчак укырсың.
Гамем төшенмәссең, иртәләмә,

Борының кипсен, акыл утырсын.
Чәчләрең бераз чаллар төшөп,
Жаның тынгысызлыгый башласа,
Кулларыңа шушы хатымны ал,
Мин дөшәрмен сиңа хат аша.
Улым минем, жирдә яшәвемнең
Бар мәгънәсе сиңа тоташа.
Шушы мәгънә ерак бабаңнарны
Алып чыккан сугыш, ут аша –
Сине алып чыккан. Шушы мәгънә
Инкыйлабта исән калдырган.
Куш каендай куш йөрәкле иткән.
Урманнарда утын ярдырган.
Үзең күреп белгән бабаларың
Сабантуйда билән бирмәде.
Заманага башын имәде һәм

Маңкорт-мазар булып йөрмәде.
Тирә-юньгә бер иделәр алар –
Үз чорының гаярь ирләрә –
Дөнья тоткан татар ирләрә.

Менә шулай, улым. Яннарына
Баргалап кайт, жаң булганда.
Дога укы. Күршеләрен барла.
Безнекеләр инде күп анда.
Татар углы татар бабаңнарның
Ташларына башың игәндә,
Каенлыкка ата-бабаң рухын
Яд кылырга кайчак килгәндә,
Син аларча уйла! Аларча дәш –
Син татарча эндәш – үзәң!
Син татарча сөйләш алар белән,

Оят якма минем йөземә.
Синәң өчен фидә жаным, тәнем,
Күкрәк сөтем хәрәм булмасын.
Татар булып яшә, сөйлә, жырла –
Татар булып жиргә тугансың.
Туган телдә эндәш оланыңа,
Оныгыңа, килер көнеңә.
Үзен санлаганнар санлы булыр –
Адәм кадере шунда күренә.
Заман нинди телдә болганса да,
Үз телеңнән язма, сатылма.
Ир-ат башы сатылмый ул, улым,
Чүпрәк башлар гына сатыла.
Татар углы татар булып яшә,
Ата-бабаң рухы хақына!

Жавап

*Идел дигән су килер, аны ничек кичәрсең?
Итәгендә ил булыр, аны ничек үтәрсең?
«Йдегәй» халык дастаныннан*

Бабамнар юраган сорауның
Бердәнбер жавабы – мин үзем.
Бердәнбер чишелеш: үз илем,
Үз көнем, үз жирем, үз сүзем.
Үзсенмәү – үксезләр өлеше,
Үзсенмәү – телсезләр өлеше.
Бу жирдә яшәвем үзе үк –
Үз сүзем булсыңга көрәшү.
Көн туса, өр-яңа орышка

Әзер бул, бул горур, бул уяу.
Бу дөнья иркен, дип сөйләүләр –
Ышанма, гап-гади күз буяу.
Иркендер. Миңа соң ник хажәт
Чиксез зур булуы дөньяның,
Булмаса шушында үз жирем,
Үз өем, үз малым, үз даным?!
Яшәвем – сынау ул, сорау ул.
Бердәнбер жавабы – оланым...

Ярлыкау

*Мәңгелеккә кала тамыр гына.
Кадыр Сибгатуллин*

Ташулар кузгала, ургылып,
Болганып, яз белән тулганып,
Юнәлә кырларга, үзәнгә,
Тамырлар сутына юл алып.

Туган жир тамыры! –
Сең дә
Сизгер су саркылып туфрактан.
Тамырлар туклана моң белән,
Ул моңнар ерактан, ерактан...
Тамырлар уяна, яшәрә,
Туфракны көчләрәк кочаклый.
Тамырлар – меңеллык,
Тамырлар мәңгелек –
Мәңгелек агышын нык саклый.
Ел саен төшә ул ташулар,
Ел саен табигать кузгала.

Өр-яңа бөреләр ачыла –
Дөньяга рәхим ит, и бала!

Кабул ит кояшның жылысын,
Кабул кыл яктысын дөньяның.
Ярлыка – елмаеп яз саен
Алдында баш игән жир шарын.

Ул инде бик арган кебек тә,
Ул һаман нәкъ синдәй яшә эле.
Яз саен бөредә уянып,
Яз саен яшәреп яшәде.

Елмай син дөньяга, и бала!
Ярлыка гомерләр агышын.
Дөньяда кузгалган ташулар
Ярсуын бер сиңа багышлый...

Ярсуын яз суы ел саен
Тарата тамырлар сутына.
Тузынып, узынып ташый да
Тамырға сыенып, бер тына,

Бер тына, бер сына ярсулар,
Тугарып ташлый да дөнъясын.
Вақытның, яшәүнең асылын
Язгы бер бөредә тоясын...

Сак

*«Кайтыр, насыйл булса, кайтыр... Ә син учагын карый
тор, учагын... Учагында ут сүнмәсен!»*

Әмирхан Еники

Әбекәем Исмагыйль кызы Нәсимә рухына багышлыйм

Чаганнарға баудан таган көйләп,
Син очарға мине өйрәттең.
Тын кичләрдә, ихлас иртәләрдә
Син аңлаттың дога кодрәтен.
Син сөйләгән «Мең дә бер кичә»ләр,
«Әбүғалисина» хикмәте,
Яңа сауған күбекле сөт тәме,
Кайнар ипекәң кыйммәте –
Гомер бие тел очыннан китмәс,
Күңел түрләрендә сакланыр.
Дога булып барсын бу шигырем,
Әбекәем минем, аппагым.
Авылымның гади бер карчыгы –
Гади бер ярчыгы тормышның.
Гомер узган саен, аңлай киләм:
Синнән – минем бөтен булмышым.
Минем генә микән...
Туган жирнең
Нурлы әбиләре – әңкәләр,
Инәкәйләр, әнкәй-карчыклары
Гомер бакый шулай иркәләр
Татар жанын. Бәбекәем, диеп,
Ипләп кенә алып кулына,
Кара күзле елак сабылларға –
Чая кызларына, улына
«Сак-Сок» бәете укыр.

Таган ясап,
Күккә очынырга өйрәтер.
Чәйгә кергән күрше корткаларға
Оланнардан шигыр сөйләтер.
Ястык-мендәре күк йомшак кына,
Жылы гына аның кочагы.
Ут сүнмәгән әбкәм нигезендә –
Минем жанда яна учагы.
Кырлач көннәрендә, чыра телеп,
Ул тергезгән учак яктысы,
Бәйрәмнәрдә япкан аулыгының
Мәңге кара төшмәс ак төсе,
Яз кояшын көткән тыйнак кына
Яранның тәрәз төбөндә,
Күңелләргә сеңгән «Сак-Сок» көе
Әбкәм сүзе, әбкәм телендә –
Барысы, барысы безне кеше иткән,
Безне көчле иткән икән бит.
Синең эзең – без ул, әбекәем.
Үзең китсәң, сүзең исән бит!

Тупсалардан бисмилласыз кергән
Заманасын күңлем ятсына.
Мин һаман да синең таганыңда,
Әбекәем, күккә талпынам...

Ат

*Ирләр йөрәгендә ияrlәнгән
Атлар ятыр... – Кая атыгыз?*

Харрас Әюп

Яланнардан ат көтүе узды.
Ялларыннан сеңеп калды кебек
Исәр жылга, без атлайсы жиргә
Дога сыман – дагаланган ирек.
Тышауланган бәкәлләрдән өзәлөп
Калды кебек богауланган хәтер.
Жәйләүләрдән узды ат көтүе.
Тузды тузан. Тынды тузан. Хәтәр...
Хәбәр төсле – ерак үткәннәрдән
Ташып-шашып түгелдеме жиргә,

Чаптар атлар узды гасыр ертып,
Тулпар атлар узды туган илдән.
Ирештереп моңлы оланнарға
Килеп ирешмәгән жан хәтерен,
Аргамаклар узды таң чыгыннан,
Узды аргамаклар – жәһәт, тере...
Сүтеп, сытып заман тышауларын,
Йолдыз кашка узды, Кара юрга...
Ертык әләм төсле аксыл томан
Үрсәләнеп калды сынык юлда.

Үзәннәрдән юртак атлар узды,
 Тыпырчынып алды нидер жанда.
 Иләсләнгән үзән үзәгендә
 Тояк тавышлары яна, яна!..

Ачы ирек тәме – ат ялыннан
 Умырылып калган утлы жилдә.
 Сөз соң күрдегезме? Күрдегезме?!
 Аргамаклар узды туган илдән...

Аерылмаек

*Кырышау булып кыса җанны чик сызыгы,
 Татар иле... – Идел – Урал арасы.*

Ркаил Зәйдулла

Идел – Урал...
 Карадагынай урман.
 Төлке уйный торган үрләр бар.
 Яхшы чаптар белән –
 Ару атлар белән
 Колачлыйсы килгән илләр бар.

Кара урманнарда
 Кисеп алганнарым
 Булса икән лә ул куш каен.
 Аерылмаек, дидек. Аерылдык бугай,
 Каерылдык бугай, дускаем...

Идел – Урал жире
 Әкият төсле иде.
 Әкияттән әйткән дала жылләре

Юксындырып кына,
 Ымсындырып кына
 Саташтыра икән кемнәрне?..

Курай сыза торган
 Сизгер үрләрендә
 Уйный микән төлке баласы.
 Идел – Урал жире,
 Күзем карасы син,
 Тынар-тынмас йөрәк ярасы.

Идел – Урал жире...
 Юллар урау инде,
 Яхшы атлар кирәк үтәргә.
 Юллар югалырлык караңгы көн –
 Дус-иш кирәк дөнья көтәргә...

Яугир

*Бу – Ватан, бу – безнең туган җир,
 Изге җир, ятсаң да, торсаң да...*

Гамил Афзал

«Әй яугир!
 Күтәрел! Тор яуга!
 Чигенер чамаң юк.
 Алга тик! Алга! Алга-а-а...»

Сугышлар күп күрдәк.
 Бәйсезлек өчен дә,
 Бәйләлек өчен дә сугыштык...
 Атаны яклап та, Ватанны саклап та
 Без «ура» кычкырып орыштык.
 Бар да үз көчәндә:
 Без инде –
 Мәңгелек яугирләр токомы.
 Үзәбез – берәүгә сатлыккан,
 Берәүнең бәхете-котымы?..
 Без Бөек Болгарның кирмәнен
 Сакладык кара яу килгәндә.
 Без шушы кирмәнне үзәбез
 Яуладык яу булып – иярдә.
 Казанны саклап та орыштык,
 Сугыштык Сталин өчен дә,
 Порт-Артур өчен дә үлдәк без –

Булса да жәһәннәм читендә.
 Без Чәчән жирендә, Әфганда
 Ут аттык тауларга түбәннән,
 Ут булып, үзәбез атылдык –
 Сансызлык кан белән түләнә.
 Без «бөөк» сугышлар чорында
 Яуларда Ватанны якладык.
 Жәлиләр баш белән түләде –
 Без шушы Ватанны сатмадык.
 Каннарда котыра бер сусау:
 Бәхеттер –
 Ватаның булуы сакларлык...

Балалар ач булды, аналар кырылды,
 Без алгы сафларда атладык.
 Дошманның угына, утына ит булдык –
 Әллә соң шушымы татарлык?
 Бездәге кыюлык, бездәге батырлык
 Башыңны бәрәп лә ватарлык.
 «Катюша» жырына жиңүне данлайбыз –
 Шушымы әллә соң татарлык?..
 Югыйсә үзәбез котырган Рейхстагга

Жиңүнөң байрагын кададык,
Ут аткан тупларга капланып
Күкрәкне тишкәләп карадык,
Камалыш эчендә тилмереп,
Көннәрне сәгатьләп санадык,
Без көчлө, без батыр милләт бит –
Ватанны сакларга ярадык.
Әсирлек хурлыгын кичердек,
Штрафбат утына түздек без,
Сыңар кул, сынган жан кайтсак та,
Космоска баскычлар тездек без.

Үзөбез яклаган, үзөбез саклаган
Иреккә, сөеккә Ватанда
Оныклар, Жиңүнә олылап,
Ят телдә итәләр тантана...
Без яуга киткәндә, тальяннар сызлатып,
«Карурман» көенә жырладык.
Бәхиллек сорадык,

Һәм татарча атлап,
Ярты Аурупаны урадык.
Сугышның бөеге-вагы юк,
Жиңүләр һәрвакыт бөек ул.
Һәйкәлгә менмәгән, әй татар солдаты –
Ахрысы, бүген дә боек ул.
Урамда тантана, «Катюша» көенә
Сызгыра-сиптерә оныклар.
Замана без сузган көйләрне, сүзләрне –
Татарның эзләрен оныта.
Юкса бит кан белән түләдек
Ватанны сатмауның хакларын.
Санлаймы, данлаймы бу Ватан
Гомерлек яугирен – татарын?!
Ашсыз да калдык без,
Башсыз да калдык без,
Әмма бу Ватанны сатмадык.
Әй татар яугире, Ватаның булсачы,
Үзеңне, Сүзеңне сакларлык!
Ватаның булсачы...

Вакыт

Игез, бер дога...

Аяз Гыйләжөв

Бәгыремә кагып, вакыт уза,
Еллар үтә, чорлар алышына.
Күчә комнар, исә жыллар, югала эз –
Дулкын сыман сулар агышында.

Тәрәзләргә кагып таң атканда
Вакыт уза – дәрвиш жырыч гүя.
Ачыгыз, ди, булса тәрәзәгез!..
Суга һәрбер ызба ишегенә.

Тузаннарын кагып, вакыт уза
Кыштыр-кыштыр көзгә сукмактардан.
Иңнәрендә – кара шәл-яулыгы,
Үксез сагышларын кочаклаган.
Вакыт уза төссез төсләр ягып
Җете кызыл әләм-байрактарга.
Зимагурның өчә яшен сөртеп
Җир читендә тынчу баракларда.

Ерганаclar ярып, вакыт уза,
Җирне күктән аерып акрын гына.

Туу белән үлем арасы күк –
Ерак кына үзе, якын гына.

Кан тамыры буйлап Вакыт ага,
Ярып кара – ага шигыр булып.
Кайтавазы булып жыруларның,
Тынмас оран, изге шигарь булып,
Вакыт ага... Пакыли алмадым дип,
Үрсәләнеп кала адәмнәре.
Перроннарда яулык изәп кала,
Тузан булып оча бар гамьнәре –

Кубарылып оча, киләчәкнең
Иң түренә житәр сүзләр булып,
Каганатын саклап калганнарның
Балбал-ташындагы эзләр булып,

Сызлай-сызлай Вакыт уза тора.
Дөнъяныкы дөнъялыкта туза.
Исә жыллар, күчә комнар, югалабыз...
Бәгыремә кагып, вакыт уза.

Ташу

*Өзелмичә, тукталмыйча, бөек Чулман кебек,
Итил кебек, көн-төн җирдә тормыйш ага...*

Нурихан Фәттаx

Дөнъя яралганнан бирле сулар ага,
Дөнъя яралганнан бирле жыллар исә.

Кеше туа тора, китә тора.
Су бәгырен киртләч-киртләч дулкын кисә.

Сулар ага һаман гел бер якка таба,
Һәм, мөгаен, сулар юлдаш вакыт белән.
Ярлар тулып аккан язмышларның
Кадерен дә, каберен дә вакыт белә.

Сулар ага язлар килсә таша-шаша,
Үзәннәрнең үзегенә кадәр тулып.
Кыргый бер моң белән карап кала
Ярларында адәми зат кубарылып.

Кубарылып чорлар бус изрәп яткан
Кан кызуы, жан сызуы күңелендә.

Эзер сыман ташу булып, каударланып,
Жир читенә кадәр барып түгелергә –

Ил чигенә кадәр. Дөнья шулай –
Ташулардай бер ташый да, кабат тына.
Бозда яккан учак көле каба тынга,
Бу ярсулар язлар саен кабатлана.

Безнең язмыш – язлар көтү, ташу көтү,
Безнең гомер яздан алып язга кадәр.
«Идел-суда бозлар купкан! Ташу төшкән!..»
Урамнарغا сыялмыйча оча хәбәр...

Юл

*Яна тамырларда алтын дастан,
Дастаннарда кавем тарихы,
Тарихларда яна Жир өмете.
Өметләрдә нәрсә? –
Барысы!*

Зөлфәт

Кылыч сынган, яулар тынган, йорт суынган.
Куылган ир кара туфрак – туган жирдән,
Куылган ир колач жәер суларынан,
Иделеннән, Нократыннан, Агыйделдән.

Баш күтәрәп багыйм дисән күкләреңә,
Күкрәгендә кайнар үчән барлыым дисән,
Карурманда үрләр, юллар табыла ул.
Иң кыйммәте – өммәт исән, өмет исән.

Чорлар бус шуыша ул, жир тырмашып,
Өмет тоеп нигезташлар жылысында –
Дошман сарайлары бастырылган
Ата-баба каберташы – елый сыман...

Кармаланып бара, бара алга,
Күчә комлар, исә жилләр – кай тарафтан?
Кайсы патша нинди акча суга анда?
Кайсы якка сулар ага, юллар ята?

Чытырдатып ябышкан да өметенә,
Гасыр арты гасыр кичеп һаман бара.
Тез астына сугып тора юлдашлары,
Чордашлары жай китереп чукуп ала.

Жылы жилләр яз хәбәре китерсәләр,
Караңгыга күптән күнгән карашында
Якты бер нур балкып китә, шул мәлләрдә
Бару түгел, юрга аттай чаба сыман.

Шул чакларда бар кодрәтен жыеп кабат,
Чатыр кора, урда барлый казанына.
Гасыр арты гасыр кичеп барулары
Әйләнсә дә гомерлек юл газабына,

Карашында нур сүнмәгән. Ул сынмаган,
Кемнәр генә сындырырга тырышмады:
Астыртыны, юха елан төслеләре,
Бугазына ябышканы, кырыслары...

Инде менә кайтып життем – үз илем, дип,
Нигез кора, казан аса, жыру башлый.
Кирмән кормак, дивар тезмәк була янә,
Хөрлек хисе Идел-судай ташый, ташый.

Үзен саклар, сүзен саклар кирмән корыр,
Иген игәр, куй үрчәтер, гөл үстәрер.
Үз телендә сөйләшер дә жиһан белән,
Жырларының гүзәллеген дөнья белер...

Божра буйлап әйләнә ул тарих юлы.
Орыш арты тынлык туа, кылыч тына.
Күкрәк киереп иркен сулыым диябез дә,
Ул да булмый, тынлык соңра яу котыра.

Ә күңелдә хөрлек хисе исән әле,
Кыйбла яктан жилләр буып исә әле.
Татар иле кармалана-кармалана
Гасыр арты гасырларны кичә әле.

Нәбирә Гыйматдинова

ЙӘ, КЕМ КЫЗГАНЫЧ?

ПОВЕСТЬ

1

...Һи, татар баеса, чабатасын түргә элэ, имеш. Төрттерүен кара, ә! Янәсе, син, тирестә казынып үскән хәерче Хафизулла малае, артыгын кыланасың. Әйе, элде Жәмил, тик аныкы юкә кайрысыннан үрелгән мескен «аяк савыты» түгел, аныкы күз чагылган саф алтыннан эшлэнгән сувенир. Бәләкәй генә булса да, байлык билгесе! Тик лыгырдасын, хәчтерүш! Аның мәгънәсез әйтемнәренә исебез киткән, ди! Кайвакыт китә шул. Югыйсә Жәмил кебек эшкуарга ыбыр-чыбыр белән булашып вакланмыйча эредән генә алдыртып яшисе дә... Үзеңнән түбәннәргә төкереп кенә... Шәп фикерме? Шәп! Вакландыра, шайтан. Чөнки авылдаш егет белән көн дә бер казанда кайный. Дөрөс, Жәмил – хужа, ә ул – ярдәмче генә, ләкин үзен әллә кем итеп тотат! Килешми, димә, Жәмил, эткә каршы син дә өр! Урамга ку, нервыңны ашатып ятма! Наман-наман Телбәр Гайфигә бурыч түләргә, димәгән. Йөз гаебен тап, йөзгә ваклан, энә, ил-көн белән идарә иткән түрәләр дә кайчакта тун якасыннан «бет эзли». Бурыч нәрсәдән гыйбарәт иде соң? Унөч яшьлек Жәмил язгы ташуда боз астына чумгач, аны Кәрим атасы Гайфи коткарды. Аларның өе якин гына иде. Абзый фуфайкасын салып атып, күлмәкчән генә елгага сикерде. Жәмилне жылкәсеннән умырып, балык кебек ярга аткач, боз аның үзен дә суктырып, төпкә сөйрәгән иде, жән куәтләре бар икән, тәки көрәшә-көрәшә Газраил тырнагыннан ычкынды ул. Үсмерне мунча ләүкәсендә пешекләгән кайнар себерке белән чаба-чаба хәлләндерсәләр, үпкәсе шешкән Гайфи абзый бик озак район хастаханәсендә чиләнде. Жәмилнекеләр аңа китергән күчтәнәч тавыкка сырхау чәнти бармагын гына тидереп:

– Хафизулла яшты, төпчегеңнең гомере шушы тавыкка гына торамины?
– диде.

– Тормый анысы. Безнең ише ярлыдан ни бал, ни май таммый, жәйгә мужытса сарык бәрәнләр, шуның белән бәхилләтермен. – Гаярь атасы каушады. Калын тавышы чыра кебек юкарды: – Жәйгә дим, сарык...

– Туктале, Хафизулла! Хет капкам баганасына ат бәйлә, хет чүлдән дөя сөйрәп апкайт, мин мал дип егылган кешеме, ә? Сукур тиенең дә кирәкми миңа. Киләчәктә без малаң белән исәп-хисап ясарбыз!

– Ничек «киләчәктә»? Киләчәк томаннар артында бит, Гайфи агай-эне. Бүгенге көн бар.

– Бүгенгесенең таң аткач та капкасы ябылган, Хафизулла. Мин алдагысын фаразлыйм. Синең төпчегең Жәмил авыл ышпанасы. Кашыңны жыерма, жәме? Ышпана гына икән, бер бәла. Ерткыч ул синең. Үзеннән олырак малайларны да кыйнап имгәтә, бот буйлы күсәк. Башыңны жүләргә салма, яхшы беләсәң моны, Алдар!

– Сиңа ни зыяны тигән соң? – Чыра тавыш эзрәк калынайды. – Жә, Телбәр?!

– Миңа тимәгән, ә минем Кәримгә тигән. Ничә тапкыр кыйнады баланы!

Ике атаның кушаматлар белән әйтешә-әйтешә сөйләшкәннән капка төбөндәге талтирәккә ышыкланып тыңлаган Жәмилнең йодрыгы йомарланды. Беркөнне ул ике оч малайларын да жыеп, үзен атаман итеп сайлатканда, Кәрим:

– Чур, мин үземә үзем баш! – дип, аңа буйсынмады. Мусныңны өзәчәк әле синең Жәмил, караңгы тыкрыкта очра гына!

Ә Гайфиләрнең ишегалдында исә пар бөркелә, ирләр, балалардан бер-берсенә «күчкән» иде.

– Сезнең нәселнең буыны сыек, көчсез сез, Гайфи! Тел белән генә бәрәсез, шуңа Телбәр диләр сезне!

– Без турысын әйтәбез, хагын әйтәбез!

– Хи-хи, турысын әйткәнгә күрә авылда яратмыйлар үзегезне!

– Сөз Алдарларны бик сөяләр, ди, Хафизулла!

– Алданмагыз соң! Жәле, ызбаңа кереп, тавык боты кимер. Хатын аны унбиш йомырка белән тутырды.

– Алдыйсың, сизгә белән! – диде Гайфи. – Ярар, үртәшмик, Хафизулла. Киләчәктә ил-дөнья мөнбәренә ертлачлар, комсызлар, кансызлар менеп кунаклаячак. Знамы, синең төпчегең шулар төркеменә кушыла! Аңа бүген үк орлык чәчелгән, тишелеп тә килә. Ә безнекендә андый әрсезлек чамалыдан чамалы. Артык әдәплә безнеке. Озын сүзнең кыскасы: башкисәрең зур укуларда укып, түрәләр кәнәфиенә арт санын төрткәч, Кәримне дә үз янына алсын! Вәт шуның белән миңа бурычы капланыр.

– Хи, Телбәр генә дисәң дә, әллә ниләр юрый, – диде Алдар ата, күңелле кеткелдәп. – Прәме әүлия син. – Әтисе, билгеле, үзе дә улым нәчәлникләр рәтендә түш киереп йөрсен дип хыяллана иде. Ичмасам монысы бака төсле хәрчелек сазлыгында чупырдамас! – Рәхмәт яхшы сүзең, Гайфи яшты.

Ирләр шап та шоп кул сугышты.

Ата урамның буеннан-буена нотык укып барды:

– Карале, ышпана, ишеттеңме син безнең килешүне? Ишеттең, ышпана! Фермада тирес түгәрсең, башкасына син яраксыз дигән идем, баксаң әллә ниткән биек-биек сәндәрәләргә менгезәләр үзеңне. Күрше Актай авылының

Габделхагы мактанды беркөн. Олы улым акыллы, ди, шуңа аны ак ыстиналы кримелдә эшлэтәләр, ди. Вәт дан!

– Безнең Шами́л абый да акыллы, ул да эшләр.

Хафиз ата имән бармагы белән үсмернең жылкәсенә кадады:

– Синнән сораганныр, энчек! Моннан соң Гайфи оланьына бәйләнәсе булма! Телбәр ташуга сикермәсә, елга төбөндә балык ризыгы иден син.

Атасының уң аягы зәгыйфь, яшь вакытта үзе йөрткән машинага тапталып, сөягә дәрәс ялганмаган иде: менә ул чатанлай-чатанлай Жәмилдән берничә адым алга үтте дә туктап, үзалдына елмайды:

– Авылда бөтенәсә дә Гайфидән төш юраталар, аныкы гел рас. Мужытса сине дә нәчәлник итеп күргәндәр. Язым-гатаем без дә байлар чутыннан саналырбыз. Ник саналмаска? Актай Габделхагы бездән дә хәерчәрәк, энә бит улы Кримелдә, ди.

Жәмил жылкә чокырын ышкыды. Әтисенә бармагы кадактан да очлырак иде.

– Хи-хи, Кримелдә ишегалды себерә, ди, Габделхак малае, – дигәч, «кадак» тагын да катырак авырттырып кадады:

– Теленә борыч сибәм, ышпана, күп белдекләенсәң!

...Һай, нишләп ул чакрымнар урап, кисәк кенә бала чагына әйләнеп кайтты соң әле? Сагынуданмы? Юк, үткәннәр сагындырмый. Чабуына тагылып, һәр тотам артыннан сөйрәләчәк бурычы хатирәләрен кузгатты. Әйе, бурыч, хәерсез бурыч!

Кабинетта һава тыгызланган кебек иде. Ул тәрәзәне ачкач, борын яфрагын кинәйтеп, көчәнә-көчәнә сулыш алды. Каһәр суккыры, әз генә дулкынланса – күкрәк кыса. Югыйсә һич кенә дә хәсрәтләнәсе түгел. Телбәр Гайфигә: «Үлгәнче улыңны янымда асрармын», – дип, кем ант сулары эчкән, ди! Эчмәгән! Бәйрәмнән соң Телбәр токымы белән ара киселәчәк. Әлегә «кирәкле кишер яфрагы»на үтә дә җаваплы эш кушылды: Хафизыч юбилейга (утыз биш яшь!) әзерләнә, ә моның барлык мәшәкате-фәшәхате шушы Кәримгә йөкләнә.

– Әй син! – диде хужа, диварга сугып. Күрше бүлмәдәге егет өчен бу «кер» дигән сигнал иде. Кәрим белән күрешкән саен аның жанында бер сәер үртәлү кузгала: авылдашы һинд киносындагы кебек чем-кара чәчле, озын буйлы, кинҗилкәле чибәр, ә Жәмилнең тугач та кендегенә шайтан баскандай гәүдәсә тәбәнәк, аркасы да чүт кенә бөкрә иде. Нигә Ходай аңардан буй-сын, төс-бит кызганган икән?! Хәер, ул үзен бүтәнчә юата иде. Кәрим аның йомышчысы, аның кесәсе такыр, ә Жәмил көннән-көн байый! Ә бай никадәр генә ямьсез булса да, матур күренә, чөнки аның йөзен акча нурландыра. Энә, Казанның гүзәлләрдән гүзәлен ике ай эчендә аңа ярәштеләр. Ә кочакта (ягъни акчасында) жылынырга хыялланган кыз-кыркын әзмә? Алар исәпсез-хисапсыз!

Үз-үзеннән канәгать хужа инбашын гына турайткан иде, ишек ачылды.

– Шакып кер дип, күпме кисәттем, малай-шалай!

– Шакыдың ни дә шакымадың ни, барыбер керәсе, Жәмил.

– Мин синең өчен Жәмил Хафизович, яме?

– Минем дә Кәрим дигән атым бар!

– Сүз көрәштермә, вакытым тыгыз. Тыңла! – диде хужа боерган тавыш белән. – Туган көнгә халыкны грузин ресторанына җыям.

– Үзөбөзгөң милли рестораныбыз да менә дигән, Жәмил. Мәсәлән...

– Синең белән кайсы яхшы, кайсы начар дип, кем киңәшкән! Грузиннар итальян кухнясы белән генә ярыша. Ну, надан да син, малай-шалай. Хужасы Гурам белән дуслар без, ул бәйрәм кичендә ресторан тулысы белән синең карамакта, диде. Өч залы да. Берсендә чәй, икенчесендә ял бүлмәсе, өченчесендә илле кешегә өстәлләр. Блюдоларны администратор Дорико, туташмы ул, ханыммы, чәртмы шунда, ватцапка жибәрде. Яз тәртипләп! Пхали. Поехалинең ике генә хәрәфен кыскартканнар, ахры. Тәк-тәк... Төрлө үлән, әстерхан чикләвегә катнашмасына гранат суы сибеп хәстәрләрбез, ди Дорико. Аны ләвәш белән ашыйлар, ди. Яз! Грузин пилмәне – хинкали. Дальше яз. Беренче блюда. Сөякле иттә кайнатылып соус белән бирелгән аш.

– Бәлки, токмачлы аш тәмләрәктер?

«Малай-шалай» һаман үзенекен кыстыра иде.

– Туйган ул камырдан! Әни көн дә токмач быкырдата иде. Янәсе, атагызның катык бутап ашаса, тамагы туя! Ә минем аңардан эчем күбәнә иде. Эреткән терлек маенда суган кыздырып чыжлаткан итсез коры аш үзе. Жәйге айларда мал суймады авыл. – Кара, кемгә бу үпкә? Кемгә? Ачлы-туклы балачагы еламсырыймы әллә? Башка ирләр кебек ни шабашкада, ни колхозда тир түкмәгән «жанбалит» ата йортка сукуп тиен кертмәде.

– Әй син, малай-шалай, без баерак идек дип кәперәймә, яме! Сөз – Телбәрләр исән ата белән дә фәкыйрь идегез. Тәбәнәк жил капкагызны мөгезе белән сөзеп кәжә аудары иде.

– Хәтерәң саккан икән, авылдаш. Безнең урыс капка иде. Йә, туган көн дигән идең.

– Дорикодан сөт сора. Кая, мин төзөгән исемлекне бастырдыңмы? Китер!

Кунаклар исемлеге кат-кат уйланылган, алай да ул һәр фамилиягә тукталып, кабат күз йөртеп алды. Арада Хәйдәров кына шик уята иде. Эре бәрәңгә! Бәлки, бу адам белән бормалы-сырмалы сукмаклар мәңгә кисешмәс тә иде, көн-төн интернетта чокынган белдекле Кәрим кытыкландырды:

– Пирамидада эшмәкәрләр жыела, катнашасыңмы? Теркәлсәңгә заявка биримме?

Һәр нәрсәдән үзенә файда эзләгән Жәмил, бишкуллап ризалашты. Бара, бара! Өгәр түгәрәк күмәчнә бүләләр икән, бер кисәген ул кабар! Хәйдәров, үзе баш, үзе түш дигәндәй, икътисад, корпорация кебек терминнар белән «бизәкләп», сәхнәдән доклад укыды. Залда «байлар» әллә ни күп түгел иде. Бу иптәш йолдызлар белән уратылган ай төсле. Лидер, кыскасы. Тәнәфестә «күк бизәкләре» аның тирәсендә жемелдәште. Мактыйлар, тәбрикләп кулын кысалар. Әрсезлек – ярты бәхет, ди, Жәмил дә төркемне ырып аңа табан елышты:

– Мин – Дияров Жәмил, агач ярдырып, такта сатам, – диде ул.

– Дияров Жәмил, Дияров Жәмил. – Хәйдәров нәрсәнендер исәнә төшергәндәй, аның исемен кабатлады. – Синмени инде ул, Дияров?

Аның түгәрәк йөзгә калай төсле ямьшәйде. Беренче танышуның азагы бик күңелсез тәмамланды: абзый колга буен көянтә сыман бөгеп, Жәмилнең колагына пышылдады:

– Урлап кискән агач ташыйсың, диләр. Дөресме?

Алдар кушаматын ничек акламыйсың, ди, аклады ул:

– Чеп-чи ялган! Дошман сүзенә ышанмагыз, Ислам Фәизович. Кемдер мине пычрата. Намусым чиста, бизнесымда алдашу юк. Документларда тәртип.

Хәйдәров әллә кисәтте, әллә мәкальләр сиптерергә ярата иде:

– Кыңгыр эш кырык елдан соң да беленә, – диде.

Үзенә тапкырлыгыннан канәгать калса да, Жәмилнең йөрәген кара кош чукуыды. Чек-чек, чек-чек... Кайсы каһәр суккыры саткан аны, ә? Залда танышлар шактый, ә кем аларга эшнәң бөтен нечкәлекләрен сөйләгән, ди! Жәмилнең юлы жир астыннан, анда дөм караңгы, һәм бу караңгыда ул гына абынмый-сөртәнми. Гурамның авызы иләкме? Гурам он кебек дөнъяга илиме? Аларның сере уртак, акчаны да бер көрәк белән көриләр. Телбәр малаемы? Шул үзе! Жәмил аңардан күпме генә яшерсә дә, егет чималның нинди «көч» түгеп табылганын чамалыйдыр. Документлардагы «ярык»ны Гурамныкылар исәпләп «дөресли» анысы, ләкин Кәримнең колагы локатор, маңгаендагы күзе – прожектор.

Жыенда көчкә түзеп утырган Жәмил кайтып, әз генә Кәримнең бугазына ябышмады:

– Хәйдәровка син саттыңмы, малай-шалай?!

– Нәрсә саттым?

– Атаң башы саттың! Каланча абзый мине каракка чыгара! Син аңа шыттырдыңмы? Күптәнгә белешемме Хәйдәров?

– Тынычлан, Хафизыч. Сине сатудан ни мәгънә? Жүн син. Потың өч кенә тиен. Икенчедән, Хәйдәров бик эре корпорация хужасы, аның сак хезмәтендәге егетләре һәркемне энә күзеннән уздыра.

– Һа, без дә аның яшендә эреләнербез, без дә акча чөеп уйнарбыз! – дип очынды Жәмил, ә Гайфи малае һаман теле белән үз кишәрлеген сукалады:

– Хәйдәров кебекләр белән ярышыр өчен сиңа яңадан туарга кирәк. Икенче жыен ярты айдан билгеләнә. Катнаш! Бәлки, ике адым кыек атласаң, бер адымың турыдан булып. Хәер, урыс әйтмешли, «вряд ли». Бөкрене кабер генә төзәтә.

Мондый жыеннарда Жәмил ыштан туздырыр өчен генә йөрмәячәк, билгеле. Жүләрмени ул! Аңа ничек тә Хәйдәровка якынаясы иде! Бай абзыйның буасын үзенә таба ерып жибәрттерсә, акча белән чөеп кенә түгел, тибеп уйнайчак.

Чираттагы очрашу әлегә шәрә тоелган өметкә күлмәк кигезде. Күптәнгә танышымыни, Хәйдәров тәнәфестә жылкәдән кагып, исәнләшеп узды. Эчкә жылы керде! Әһә, аңа да «айдан» кушуч-кушуч нур сирпелде. Бу жыенда Жәмил яңалык та ишетте. Атна-ун көннән барлык тармакларда эшләгән эшкуарларны берләштергән бәйсез ассоциация оештырылачак икән. Дөнъя күләмендә! Житәкче итеп, шушы каланча Хәйдәров сайланыр, мөгаен.

– Син минем турында матур гына белешмә сырлап, фәлән электрон почтага юлла әле, – дигәч, Телбәр малае:

– Хәйдәров оешмасының адресы бит бу, – дип шаккатты. – Сорадымыни?

– Төпченмә!

– Ә-ә, аңлашылды. Тиздән яңа ассоциация төзелә. Интернетта белдерү бар иде. Син дә шунда теркәлмәкче, ахрысы, Хафизыч. Гафу, алар хәрәмгә кул тикканнарны жыймый, һәр кандидатны сират күперә аша үткәрә икән.

– Син языңны бел, малай-шалай. Калганын мин жайлармын!

Кылдан да нечкә күпердән аягы кыйшаеп егылмас өчен чарасын алдан ук күрә Жәмил: Хәйдәровны туган көн мәжлесенә чакыра. «Каланча» чакыруны кабул итсә, алар бит ике инә бер жептә, ике имән бер төптә, яғни туганнар кебек якин дусларга әйләнәчәк. Аннары инде ассоциацияләренәң түрәнә хужа сыман күкрәгенә киереп менеп кунакла!

Ул каләме белән Хәйдәровның исеме кат-кат түгәрәккә алды. «Особый» кунак! Тәк-тәк... Дәлше барлык...

– Бу ни бу?! – Жәмил адәм исе сизгән дию төсле үкерде. – Кем аны исемлеккә өстәде?!

– Мин, – диде Кәрим. – Язарга оныткансың, ахрысы.

– Кем кушты, малай-шалай?!

– Мин дим бит. Бердәнбер абыеңны ничек дәшмәскә, ди. Авылда ул, ике ай элек кайтты. Без аның белән ялларда балык чиерттерәбез. Теге син боз астына чумган Пәрәвез елгасында.

Ярдәмчесенең тыныч кына сөйләве Жәмилнең жен ачуын кузгатты.

– Аңгыра син, Телбәр! Шундый да затлы кунаклар янында «төрмә чыпчыгы»н чыркылдатырга тилеме әллә мин?! – Ул бөтен зәһарен бармакларына күчереп, кат-кат абыйсының исеме сызды. – Типографиядә чакыру кәгазьләрен бастырт. Живо!

Кәрим аның кулынан исемлекне йолкып алды да, теш арасынан гына:

– Кеше түгел икән син, – диде. – Ә бит авылда ул төрмә чыпчыгы син диләр, Хафизыч.

Егет артыннан очырган көмеш көл савыты ишек яңагына бәрелеп янычелде...

2

Утлар-сулар кичеп чыныккач кына сынаргамы исәбен, йә, егет? Сиңа кырык кына яшь, димәк, жиң сызганып, кырык төрле эш кырырлык чагың, йә, егет? «Жилкәндә дөнья йөген күтәрәсең икән, зарланма, ир бул!» Институтта укыганда остазы шулай әйтә иде. Остаз... Кайларда икән син? Казандамы? Мәскәүдәме? Чит илдәме? Ул чакта ук студентлар арасында: «Америкага китә икән», – дигән хәбәр таралды. «Акыл казаны» иде Остаз, ә андыйларны зур «кошлар» бөртек урынына «чүпли».

Их-ма, үзең белән үзең сөйләшкәннәрне тыңлавы нинди рәхәт. Чөнки береңнең сүзен икенчең хуплый, каршылык та, бәхәсләшү дә юк. Хуш, бүтән сузмаска һәм икеләнмәскә! Күтәрергә дөнья йөген!

Яшәү тоташ чылбырдан гыйбарәт, кай төшендәдер бер алкасы өзелсә, кемдер аны ялгый, ә кемдер үзенең зәгыйфьлеген танымыйча, «рәхимсез язмышы»на рәнжеп, кыл да кыймылдатмый. Мөгаен, монда йөрәкне жилкендергән дәрт белән теләк ярдәм итәдер. Ә алар аңарда көчле, хәтта ки артыгы белән көчле иде. Хуш, Шамил сиңа уй-ниятләренә тормышка ашырырга вакыт!

Оптимальләштерү шаукымы хөкүмәт биналарын бер түбә астына япкан, Өчнәратны да ул зәхмәт читләтмәгән, хәзер почта бүлекчәсе, фельдшерлык пункты һәм жирле үзидарә мәктәпнең «өйдәшләре» икән. Авыл хужасы гына «өен» ят итә бугай, Шамил аны юллап, өч мәртәбә барды, өчесендә дә ишектә йозак акайган иде. Соңгы тапкыр килгәндә, егет таякка таянган

Хәмитне очратты. Картлык агайның чыраен ямьсезләп, аркасына бөкре «утыртса» да, таныды. Битлек кигән хәлдә дә ул аны тавышыннан аерыр иде. Халыкны зар елаткан миһербансыз урман каравылчысы! Черегән агачын да бушлай өләшмәде, сатты. Теге чакта бу бәндә судта Шамилгә күпме ялган өйде. Хәер, аңа нәфрәтләнеп, ни отасың, ди. Аңа кушылган, ул шуны үтәгән.

Агай егеткә күз генә сирпеп алды. Хәтере тишелгән, төсмерләмәде. Үзидарә өч жирлекне берләштерә, шуларның берсеннән килгән кеше дигәндер. Югыйсә үзе белән таныштыра-таныштыра, авылдашына аһ-зарын түкмәс иде.

– Ярты уч кыягаз яздыртырга атна буге йөрим, канәтем. Марыс, мәйтәм, безнең рәис, кешене санламый. Мин элгәре урман каравылчысы ием, Марыс ишеләр артымны ялыйдыр ие. Газ яндыралар, газ, шуңар минем белән чутлашмыйлар. Элгәре, мәйтәм, мин барсының да күзенә каен-усак агачы булып күренә ием. «Ягарга агач аударт, Хәмит!» Өч елым югалган каядыр. Силсәвиттән Сираев Хәмит фәлән елларда тучны урман сакчысы ие дигән пичәтле кыягаз яздыртсам, пинсәм арта, канәтем. Марысны, мәйтәм, авыллар жыйнаулашып, эшеннән төшерергә ие. Хөкүмәт машинасында тудыйм-судыйм чаба. Знамы чаба, чөнки дә үзәктә хатыннар белән чуала. Монда Бибижамалы белән талашкан да, аерылышканнар. Чуртымамы андый ир Бибижамалга? Авылга да чуртымамы Марыс, аның безгә өч тиенлек файдасы юк.

«Өч тиенлек файдасы юк» рәис, ниһаять, пәйда булды. Ул кечтеки генә түрә, әмма түрә иде, иренеп кенә «...месез» дип исәнләшеп, ишеккә юнәлде. Аның эзенә бастырып, Хәмит карт титаклады. Шамилгә, билгеле, әлегә һава сулыйсы иде. Менә ачык тәрәздән рәиснең дулкын-дулкын тавышы «агылды»:

– Ник саруымны кайнатасың, Хәмит абый? Жәмгысе синең егерме ике ел хезмәт стажың бар! Пенсияңне дә шуның буенча санаганнар. Тагын өч елга ниткән белешмә?! Куак төпләрендә исереп йоклаган төннәрең өченме? Ярты урманны аракыга тураклаткан жәллад бит син! Ычкын моннан!

«Элгәреге урманчы» таягы белән һавага кизәнә-кизәнә китеп баргач та, Шамил түрә катына иңәргә ашыкмады. Әзрәк суынсын. Дөбер-дөбер кайнаган кешегә житди мәсьәләләргә күчүе авыр ул. Ләкин Марс үзе үк егетне эчкә куалады, тәрәздән башын тыгып:

– Нишләп оедың, рәхим ит! – диде. – Авыл хужасы кулы белән өстәлгә таянган, әйтерсең, Хәмитнең женнәре ярсытып хәлсезләндергән. – Ну, нәрсә, исән-сау гына кайттыңмы, туган?

– Кайттым, Марс абый.

– Ну, давай, ни йомыш? Авылга нинди ярдәм кирәк дип килмәгән бит инде син. Төрмәдән миллионер ясап озатмыйлар.

Рәиснең маңгайга вак чуерташ бәрәп сөйләшүе кимсетсә дә, егет сиздермәде, елмаеп:

– Анысы шулай, – диде.

– Озак төрмә шулпасы чөмердең, туган.

– Марс абый, син минем йомышым турында белмәкче идең. – Төрмә дигән сүз Шамилнең күңеленә ярамый иде. Ул үткәндә, ә аңа киләчеге кыйммәт. – Миңа жир кирәк.

– Жи-ир?! – Рәиснең битарафлык сөрөмө каплаган күзе шарланды. – Ни дисең, туган?

– Жир кирәк, жир, – дип кабатлады егет. – Бездә чәчелмәгән кыр-басулар күп икән.

– Күп дип син тагы. Жир, туган – халык милке.

– Мин дә шул халык бит, Марс абый.

– Син дә, әйе. Ну түлкө...

Жөмлә әлеге дә баягы «төрмә» дигән сүз белән очланырга тиеш иде. Төрмә! Ул гомер буге аның исемен кара буяу белән буяр микәнни?

Кечтеки түрә хатасын төзөтөп өлгөрдө:

– Ну түлкө... басуда тылсым укып кына, икмәк үсми, сиңең кесәңдә ни бар соң, туган?

– Теләк бар.

– Ии, теләк белән хыял икесе бер киём чабата инде ул, туган. Ә-ә, – авыл хужасы бармак шартлатты: – сиңең энекәшең Казан бае кана! Имәндә икән чикләвек! Без хатлар язгаладык аңа, зират кырыен тотарга такта сорадык, җавабын биш былтырдан бирле көтөбез. Авылга тамчы да булышмый энең.

Шамилнең түземлеге төкәнде:

– Базардагы кебек сатулашма, Марс абый. Нинди акчага сөрәм дә, нинди акчага чәчәм – минем хәсрәт. Син миңа йөз илле гектар жир бирергә дигән карар чыгарт. Өстәп, ике ферманы да алам.

– Карарлар күмәк җыелышларда кабул ителә, туган. Халыктан кул күтәртеп. Пай жиремне фәлән-фәләнгә тапшырырга ризамын дип. Вәт, туган!

– Закон буенча эшлик дисең икән, мин каршы түгел, Марс абый. Жыелсын авылдашлар.

– Һә-һә, жыелсын икән! – Рәис борынын мышкылдатты. – Жыелыр алар, кәнишне. Тик аларда сиңең кайгы булмас, алар этләр төсле ябырылып, мине талар. Юл юк, су юк, имештер. Шәвәлиев Марс ялкау, имештер. Көн дә глава ишек төбен каравылдыйм, ә безнекеләргә мин сөяркәмдә назланып ятам, имештер. Туйган гайбәтеннән! Кыскасы-озыны шул: никакуй жыелыш, туган! Чү әле, чү! – Ул кулы белән һаваны тигезләп куйды. – Мин каршы, димим. Моңың бүтән әмәлен табабыз. Картаймыш көнөндә авылда төпләнгән Дәрвиш бабайны илче итәрбез. Һәр йорттан ул култамгасы салдырыр. Аның абруе зур, берсе дә кире бормас. Мулла ул безнең! Дин мәсьәләсендә ничегрәк йөзәдер, саймы, тирәнме, үзенә генә мәгълүм. Азанын яхшы әйтә, Коръән мәҗлесләрендә шартлатып, догасын укый. Безгә ни, шунысына да разый.

– Карт кешене борчымыйк, Марс абый. Бу эшнә үзем башкарам, – дип, урыныннан кузгалган Шамилнең гүя таш белән маңгаена орды рәис:

– Син кичә генә төрмә кошы идең! Кем сиңа курыкмыйча ишек ачар икән, туган? Өркетә ул ябудагы ир-ат, бик өркетә, аннан бит фәрештәң дә шайтанга әверелеп чыга. Авыл ятсына берсәк сине, Хафизулла абый улы. Үзең дә кеше белән аралашмыйсың, күршеләрең белән дә капка аша гына исәнләшәсеңдер, шәт. Балыклар белән генә серләшәсеңдер. Кармакка әллә ни эләкмидер анысы да. Өлкән абзаңның киңәшенә колак салсаң гына уңарсың, туган. Киреләнмә, Мингани бабай – сиңа менә дигән ярдәмче!

Егет сискәнде.

– Кем дисең, кем?

– Дәрвишнең чын аты – Мингани. Читтә гомер чиккән безнең аксакал. Мин Дәрвиш тә Дәрвиш дим. Аның чын исемең теркәлгәндә, паспортыннан гына күрдәм. Кызык инде: авылы ташлылар да муртайгач үләргә туган жирләренә кайтып егылалар. Нык әле үзе, аңа үләргә иртәрәк. Тиктормас карт үзәктән кочагы белән гәзит-журнал китертә. Телевизоры кабызган, радиосы көнозын лыбыр-лыбыр сөйли. Дөнья бер алдын, бер артын күрсәтә. Нишлим, андый чакта киңәш-табышка Мингани бабайга киләм. Төплә дә, акыллы да Мингани бабай.

Мингани... Бу исемне моннан унбиш ел элек бер ишеткән иде инде Шамил. Һәм ул аның йөрәгенә хәнжәр кебек кадалган иде.

Рәис өстәлдәге кәгазьләргә буташтыргач, өчесен аерып:

– Дәрвишкә паспорт мәгълүматларын кая, кешенең фамилиясен кая язарга икәннән үзем өйрәтермен, – диде. – Ә син юл уңае бабайга сугыл. Син тумагансыңдыр да ул авылдан киткәндә. Димәк ки, кемлегенә баян ит, ниятләренә аңлат, фикерләш. Хәер-фатихасын ал, вчүтеки намазлы-догалы карт. Ә эшнә катлауландырасың дип, миңа үпкәләмә. Законны өстәгеләр төзи, ә без – астагылар, яхшымы ул, начармы – үтәргә тиеш.

Авылдашлары клубка жыелса, Шамил бизәкләп-чәчәкләп маташмасы, турыдан ярып. Ишекләре ачылмаса, бәлки, күңел капкалары ачылыр? Сезнең пай жирләрегез әрәм ята, әйдәгез, мин алыным да, туфракны бөртәккә кинәндерим, дияр.

Юк, артык төче сүзләр... Ир-атка килешми. Аннары «мин сандугач» дип, ничек кенә сайрасаң да ышанмаячак халык. Алар өчен син «төрмә чыпчыгы». Өнә авыл аңардан өркә, ди. Бер каралгач, агаруы җиңел түгел икән шул. Жирле үзидарә рәисе көенә биемәс кенә иде, сайлау мөмкинлегә чикләнгән. Максатымның сызыгын сызып, шуннан тайпылмыйм дисәң, әллә ничә киртәләр аша сикерергә кирәк. Берсеннән сикерсәң, икенчесен коралар. «Хәер-фатихасын ал... Фикерләш». Марс абзый ничәмә ничә еллар таш төсле укмашып, йөрәкне авырттырган табышмакка жавап эзләргә этәрмәкче. Бәлки, бүген фикерләшүдән бигрәк Шамил кем дә, Дәрвиш кем икәннән ачыкларгадыр?

Егет тәвәккәлләп, Мингани карт йортына турылады, эмма тыкрык башында аяклары үзеннән-үзе богауланып туктап калды. Әйтерсәң, мәчет манарасы жанланды: аның түбәсеннән саркыган азан җил белән күкләргә ашып, яңгыр тамчысыдай Өчнәрат өстенә сибелде. Әйе, унбиш ел элек исемең ишеткән иде. Менә тавышын да тыңлый. Мөгаен, һәр авазы моң белән өртелгән догададыр хикмәт: җанны айкый. Ир-ат та нечкә кылдан үрелгән, ахрысы. Жебемә, Шамил, жебемә! «Җилкәндә дөнья йөген күтәрәсең икән, зарланма. Ир бул!»

3

Нишләп ул кисәк кенә кире борылды?! Тыкрыкта бердәнбер ялгыз йорт Дәрвишнеке. Нинди уй-ният белән килмәкче икән? Белгән, дисәң... Каян белгән, кемнән белгән? Ул өчәүнең генә сере, аның да икесе фани дөньядан арынган, ә өченчесе – Мингани аны йөрәгенә иң караңгы нүешенә яшергән иде.

Карт кулы белән манараның парланган тәрзәчеген сөртте. Артыннан куып житүләре икеле: урамның озынлыгын үлчимени, эре-эре атлый. Озын буйлы, киң жылкы Алып! Баш горур гына артка чөөлгән. Ир бала төс-кыяфәте белән нәселдәшләренә охшарга мөмкин. Моңарда бабасы чалымнары... Ә бабайлы малайлар бәхетлерәк, ник дигәндә, аларга ярату күбрәк тия. Ә бу ир балага ни ата, ни бабай жылысы эләкмәсә нишләрсен? Һәрхәлдә, күңел шулайрак сизә. Алданами икән әллә? Аның бит бик куркыныч ягы да бар: кагылып-сугылып үскән сабийларның кайберсе дөньяга үчлө һәм ачулы була. Андыйлар төземи, андыйлар жимерә генә. Шул жимерек астында бер гаепсез кешеләр сытыла. Әвен хәтле бу ир дә аның өенә усал ният белән килсә? Син генә тормышымны жимердең, дисә? Үчләшеп, өеңә ут төртсә? Карилегендә Минганине тагын сукбайлар язмышы көтәмә?

Өле бер, әле икенче сорау картның бәгырен чәнчеп, зигенен чуалтты. Ул: «Хафиз малаена (аныкымы?) үткәннәр нәмәгълүм», – дип, үзен тынычландырса да, шом, моржадан ургылган мич төтенедәй куерып-каралып, бөтен вөжүден биләгән иде. Ә бит гөнаһларыңны күпме генә жиде кат жир казып күммә, алар һич исәпләмәгәндә, чүп үләнә сыман тишелә. Хәтта ки иң якын дусларың даирәсендә дә үзенә күрә эләкчәсе, мыштымы, яисә астыртыны табыла. Ә Хафизулла болардан да хәтәррәк: ул – иблис калдыгы иде. Әмма мондый кешедә дә энә очы кадәрле генә намус булырга тиеш кана! Карга каркылдаган тавыш белән карганып: «Ант, миннән ычкынмас», – дигән иде Алдар. Зәйтүнә чөчөлгәнме? Ире: «Авызын жиде йозак белән биклим», – дисә, ни телле-тешле хатыннардан да пыжымлый. Бикләдем, ачкычын суга салдым, дигән иде Хафизулла. Алдадымы, имансыз? Хәтер – һәрбер хәрәфе баш миенә чокылган китап, ни тузмый, ни искерми, сыңар күзгә белән генә үткәннәргә баксаң да, жылфәрдеп, битләре ачыла. Ул кич – китапның кереш өлеше иде. Кояш баеганчы басуда трактор белән жир тырмалаган Мингани аннан-моннан гына капкалап, Зәйтүнә күбәләге янына йөгәрде. Алар кич белән карама агачы төбөндә очраша иде. Бу юлысы кыз ярты сәгатькә соңарды. Моңарчы пәси сыман иркәләнеп сыпырылган Зәйтүнә бармак очы белән дә кагылдырмыйча, гел читкә тайпыла, күрәсен, болай качып-посып йөрүләргә аны туйдырган. Өйләнергә вакыт!

– Иртәгә әниләреңнән синең кулыңны сорыйм, күбәләгем! Армиядә хезмәт иттем, колхозда эшлим, эчмим-тартмыйм, мин шәп кияү, әйеме, күбәләгем! – дигәч, кыз сөенечәннән айга сикерсә, бу табигый иде, чөнки кайсы гына гүзәлкәй туй күлмәгә кияргә хыялланмый? Ләкин киресенчә, «күбәләк» егетнең үзен «сикертте»:

– Ниткән кул сорау?! Мин сине яратмыйм, Мингани!

Егетнең аркасына салкын тир бәрде.

– Ничек инде, ничек, – диде ул, хәлсезләнеп. – Кичә яраттың, ә бүген яратмыйсыңмы?

– Теләсәң ни уйла, Мингани!

«Күбәләк» кул-канатларын жылпи-жылпи караңгылыкка «очты». Карамага сөялеп таң аттырган егет ишегалдында чиләктәге су белән генә юынып, кырга ашыкты. Аны һушына китерер кебек тоелган сахра жиле йөрәктә дөрләгән ялкынны көчәйтеп кенә жибәрде. Зәйтүнәнең авылда

жилбәзәк дигән даны бар, һәм халык жиңел-жилпе кыз белән «акыл савыты» туп-тулы егетнең мәхәббәтенә гажәпләнә иде. «Жиңелрәк» иде шул күбәләге. Салам эскертенә чумгач чиште күлмәк сәдәфен. «Каптыр», – диде Мингани. «Барыбер өйләнешәбез», – дип каптырмады Зәйтүнә. Һәм менә сиңа мә! Яратмыйм, имеш. Әллә шулай мәгънәсез шаяртамы икән? Юкка гына аны жилбәзәк, димиләр.

Кичкә табан өмет жилкендерә башлады. Ул, дәрәс, зәгыйфь үлән шытымыннан да зәгыйфьрәк, әмма өмет иде. Кыз муенга сарылып: «Кичер, жаным, сынар өчен юри генә әйттем ич», – диячәк. Мәхәббәте хакына сөеклесеңә әллә нинди шуклыкларын кичерергә эзер Мингани карама төбөндә тагын ялгызы гына төн кичте. Өмет әле икенче көнне дә исән иде, ә өченче кичтә ул кар суыдай эреп акты. Тәүлек бусе йокламыйча аңгырайган Мингани үлән кыштырдаганга күзен ачса, хикмәти Ходала, алдында Алдар Хафизуллада сураган!

– Ару гынамы, Мингани энәкәш? – Хафизуллада шатор-шотыр күкрәген кашыды.

Аның сәламен алып, үзәң дә сәламм бирерлек адәм түгел иде ул.

– Корчаңгымы әллә синдә? – диде егет. – Тәнең ертыла хәзер.

– Минәке ертылса, ямаучылар житәрлек авылда. Син нишләрсен, жегет?! Зәйтүнәкәй үтүт, сөйми сине, Зәйтүнәкәй. Мин кыз-катынның холык-фигылен тирәннән өйрәнгән, тәжрибәм зур. Ике өйләндем, ике аердым. Әгәр кыз-кыркын синнән бизә икән, ничу аны ирексезләргә.

Мингани йодрыгын төйнәде. «Корчаңгы»га сукмас иде анысы, ташымасын өчен ачуы йодрыкка төйнәлде:

– Син безгә кысылма, Хафизуллада!

– Һы, кыстырырлык ярыгың бар мәллә? Синәң белән әрепләшергә килмәдем, жегет. Яңалык сиңа: Зәйтүнәкәй белән без чәчне чәккә бәйлибез. Моннан ары кыз тирәсендә чуалма. – Алдар дыңгылдатып, агачка типте. – Чурту, карамагызны утынга кистерәм!

Бармаклар язылды, язылды. Нишләп мәлжерәде икән ул? Нишләп иблис калдыгы белән пәрмә-пәр сугышмады? Күбәләге жиде ятка кияүгә чыга?! Иртәгә ахырмаман дисәләр, егет ышаныр иде, ә бу хәбәрне акыл кабул итә алмады.

Әле гомәр азагына кадәр озатып барасы үкенечләр алда икән. Яшь Мингани белән карт Мингани арасында тау кебек күпме хата-ялгышлар калыкты. Бәндәң кичерер дә, Аллаһ ярлыкармы?

4

«Күктән ишелгән байлык...»

Аның ни рәхәте дә, ни шатлыгы: иртән ялгыз, кич ялгыз. Әйе, ул бай, әмма авызы – ашлы, күзе – яшьле. Зең-зең... Зең-зең...

Таң зәрәсеннән ишектә кыңгырау зеңгелди. Аңа әче тавыш та кушыла:

– Алсинә-ә-ә, а-ач!

Ачмыйча кара, бу тавыш пыяла сыман уалып, бистәнең иң ерак почмакларына хәтле «чәчеләчәк».

– Ачык, Минниса апа, кергез!

– Әпәт төнгә бикләмәдеңме?! – Карчык аңа сыдырылып диярлек

(коридор тармыни) аш бүлмәсенә үтте. Әбиең бер тиргәргә тотынса, тиз генә басылмый, савытындагы әр-битәрен төбенә кадәр бушата иде. – Авыл гадәтен куасың һаман. Биш ел тукийм, төнгелеккә бикләң, дим. Авылыгызда ишек-капкаларыгызда кәжә таягы гына сезнең, монда Казан чите, монда карак-угры мыжлаган! Ашадыңмы, аппагым?

– Чәй эчтем.

– Кору чәйме?

– Чәй юеш була, Минниса апа.

– Таһирә Жамаловна йөзем-өрөк жебеттереп, солы боткасы пешертә, әйем лә, пешерттерә иде. Англия патшабикәсә тәгаме дип. И-и жаныкаем, ризыкны тәмләп-тәмләп чәйнәр иде. Синең шикелле бәрәңге авыз түгел иде инде. Кара уылдыкны аш кашыгы белән сыпыртыр иде. Сыпыртмыйча! Ике йөз ел яшәсә дә, дәүләте киң, банкта миллионнары балалый. – Карчык сөйләнә-сөйләнә суыткычта казынды. – Тавык ите, пилмән, балык, эремчек шул килеш! Боларны кем ашый? Минме? Кеше әйберенә кагыламы соң! Таһирә Жамаловнага хезмәт иткәндә, табыннан ипи валчыгы да алмадым.

– Ал, Минниса апа, ал, барыбер бозыла алар.

– Син һава белән тукланасыңмы, аппагым?

– Исраф булмасын, дисәң генә, рәхмәт яугыры. Мужыт бүген, мужыт иртәгә онык төрмәдән котыла. Балакаем алты ел кәбестә шулпасы чөмерде, шыр сөяктер, аңа ит кундырасы. Нәрсә котың очты? Төрмә дигәч тә, анда барысы да жинаятчыме әллә, аппагым! Безнең Илдар кеше үтермәде, кеше таламады, дустан, мәлгунь, мәңгә тәмуг учагында янсын, базадан урлаган тауарларын оныкның өенә ташыган. Фатирның хужасы кем? – Илдар? Бинахакка гаепләделәр, балакаемны, бинахакка. Дус дигәннен Аллаһ жәзалады: ике аягын да кистеләр. Гангрена, ди. Тәктән генә авырмый шул кеше. Курыкма, онык миңа иярәп, йортыңа килмәс.

– Курыкмыйм, минем бик якын танышымны да... – Алсинәнең тамагын утлы күмер көйдерде. Кайчаннан бирле ул танышына әйләнде икән? Аның исемен, газизләрдән газиз исемен дистә-дистә еллар йөрәгендә кысып сакла да, көннәрдән бер көнне «таныш»ка гына калдырып, каната-каната куптарып ыргыт, имеш. – ...танышымны яла ягып утырттылар. Әй! – Кызның түгеләм-түгеләм дип мөлдәрәгән күз яше жанында бозланып катты. – Әй, чәчәкләргә су сибәсе идем лә!

...Яратып та яратып туялмаслык газизенең дә срогы тула. Беренче мәлләрдә көнләп-атналап саный иде Алсинә. Ә унбиш елда тәүлекләрдән тупланган ничәмә-ничә ай! Һәм алар таш-балчык белән буылган чишмә кебек бик әкрән акты. Мөгаен, ул инде иректәдер. Бәлки, аны ташкала үзенә сыендыргандыр? Моңа гажәпләнәсе юк: авыл аны кызганды, эмма якламады, авыл аның язмышына битараф кебек иде. Хәтта әтисе белән әнисе дә улларын бәладән йолып калыр өчен салам бөртеге дә селкетмәде, чөнки алар икәүләшәп, ялган пычрагына баткан иде. Алсинәнең дә аны коткарам дип чәбәләнүләре бушка иде. Ичмасам чеметем генә файдасы тимәде! Авылдан гайрәте чиккән очракта газиз кешесенең башкалада төпләнүе ихтимал. Ул институтның соңгы курсында иде, бәлки, өзәлгән укуын дәвам итәр? Бәлки, берәр вакыт шәһәр урамында очрар? Кыз Казанга аның аркасында күченде. Бәлки, алар кабат монда табышыр?

Һай, бәлкиләр ничек күбәйдә! Аркылы-торкылысыз әле шуларны! Өмет «бәлки»ләргә ялганмаган, ул үзгә, ул бүтән. Нәрсәгә өметләнә Алсинә, йә нәрсәгә? Очрашкан тәкъдирдә газизенә кырау сугып шиндергән хисләре кабат терелер дип уйлыймы? Анысы нәни генә очкыннан да ут кабына.

Очрамады... Шушы салкын шәһәрдә аны ни-нәрсә тотта соң? Өметеннән киселәсе дә, туган якларга юл сабасы...

...Бакча ягындагы тәрәзә пәрдәсе селкенде. Минниса карчык кулы белән ишарәли: янәсе, ярты сәгатьтән төшке аш әзерли. Әйтерсез, Алсинәдә тамак кайгысы! Хак, өметеннән киселәсе дә... биш былтыр «кыяклаган» Өчнаратыңа кайтасы. «Кыяклады»ның гадирәк сүзе бар: «качкан». Нигә син авылдан качтың икән, Алсинә? Хәзер үзәң үзәң үпкәлисеңме инде? Ә бит бу күченүләренә тарихы бик кызык, әкияткә тартым чынбарлыкны, борын-борын заманда дип башларга кирәк. Шулай, борын-борын заманда мәрхүм Жамал бабасының кызы Таһирә үги анасының кыерсытуларына түзмичә ундүрт яшендә ташкалага – ФЗО мәктәбенә дип китә дә эзсез югала. Өйдәгеләр ятимәнә эзләп мәшәкатләнми, ирен бөтерчек урынына бөтергән яшь хатын Гадилә тугыз айдан малай тудыргач, Таһирәнә бөтенләй оныталар. Алсинәнәң әтисе Нурихан ундүрт яшьләр тирәсендә генә кыз туганы турында ишетә. Гажәп, авыл телсез-чукрак идеме икән? Кемдер малайга гаилә серен пышылдарга тиеш иде кебек. Хәер, хәбәр тиз искерә, аны яңасы күмә-күмә ул хәтердән жуела. Ләкин кайчандыр бер «иске» яман исләнә икән. Гадилә, урам уртасында күршесе Сәрия белән талашканда, и тарала ул ис, и тарала тирә-якка!

– Таһирәнә, бәбкәчемне, син генә кактың-суктың, синәң жәберләүләреңә түзмичә, йортыгыздан качты, бәбкәчем. – Сәрия апа аяусыз, Нурихан әнкәсенәң тетмәсен тетә. – Аны кара гүрләргә тыгучы аждаһа син, Гадилә! Үлгәндер, бәбкәчем, исән бала хет безгә – күршеләренә ярты кыягаз бите сәлам хаты салыр ие.

Үсмер өнсез-тынсыз кала. Аның Таһирә исемле апасы булган?! Апасы! Чынмы бу, ялганмы? Ялган икән, нигә әнисе теле белән күрше хатыныннан тукмата? Казан белән авыл арасы ике йөз илле чакрым, менә үссен генә, ат чаптырыпмы, жәяү тәпиләпме, Нурихан туганын барып күрәчәк. Малай бу уен күңеленә беркетсә, әнисенәң үз туксаны туксан:

– Юкка жөдәмә, улым. Исән кеше үзен белгертер ие, үлгән атаңның кызы ул!

Нурихан:

– Апам исән! – дип кычкырганда, нишләп әтисе саңгырауланды икән?

Мөгаен, хатын кубызына биегән ир кызы турында уйлап, эчтән генә сызгандыр. Ник жибәргәнәнә үкенгәндер дә. Хәзер төзәт бит инде ялгышыңны! «Улым, туганыңны эзлә!» дип канатландыр. Димәк, кызы аның өчен дә үлгән? Өйдәгеләрнең битарафлыгына рәнжегән үсмер дагалы ат кебек дык-дык идәнгә типте:

– Апамны барыбер табам!

Май азагында мәктәп директоры Гомәров абый Нуриханны кабинетына чакырта.

– Нәзиров, сезгә посылка. – Директор өстәлдәге тартмага ымлый. – Әнә, нигәдер мәктәп адресына жибәргәннәр. Өти-әниң белән бергәләп чишегез!

Серле тартма эчендәге хикмәтләрне күргәч, егетнең (егет шул! Өч айдан чыгарылыш кичәсе) башы күккә тия. Әллә ничә пар киём! Шакмаклы күлмәкләр, костюм-чалбар, болония куртка Нуриханга тап-таман, әйтерсең, тегү остасы буй-сынын үлчәп теккән. Кемгә рәхмәтләр яудырасы? Менә монысы баш ватарлык табышмак, чөнки мәрхәмәт иясенең адресы күрсәтелмәгән. Казаннан һәм вәссәлам!

– Хи, аптырамагыз әле, ташкаладан ярлылар кәмититеннән болар, – ди әнисе белдекле кыяфәт белән.

Аталы-уллы бер-берсенә карашып елмая.

– Әни, Октябрь революциясеннән соң төзелгән андый комитетлар күптән таркалган, – ди быел сигезенче сыйныфны тәмамлаячак Нурихан. – Агач мылтыктан атмасыннар, әни. Бүген советлар илендә ярлылар юк, ди тарих укытучысы.

Усал әнкә Нуриханның маңгаена чиртә:

– Хи, бодай кибәге! Без баймы? Ызба ишелә, нигез бүрәнәләре черегән. Атаң өстендә кырык ямаулы фуфайка, минем өстә – юа-юа сәлперәйгән күлмәк! Шуңар, малайлары жүнләрәк киёмгә тиенсен дип, ярлылар кәмитите сине киендерә, бодай кибәге.

Мич авызыннан тәгәрәгән утлы күмерләрне яланкул учакка ыргыткан әтисе бармагына өреп:

– Аллаһыма чиксез рәхмәт, ачыклады. Кызым Таһирә таза-сау икән, – ди. – Улым, апаннан бу чүпрәк-чапрак, апаннан. Жылы өстендә тузсын, улым.

Посылка артыннан ук акча килә, монысында төгәл адресы күрсәтелмәсә дә, «от Сафиной М.Ш.» диелгән. Әнисенең һаман кәкре таягы – туры:

– Ярлылар кәмититеннән, фамильжәсе дә шуларныкына охшаган.

«Кызым таза-сау» дип сөенгән Жамал инде билгесез хәрефләрне шәрехләп карый... Кияү фамилиясендә... Исеменә «мин»не өстәсәң – Минтаһирәгә әйләнә. Тик «Ш» хәрефе генә шикләндерә, аның ни башына, ни ахырына әллә ничә «мин»нәр ябыштырсаң да, Жамал төрләнми.

Колхозда бил бөгеп мантимаган эти-әнисе ул сәмәннәрне ничек туздырган – Нурихан хәтерләми. Мәрхәмәт иясе (әнисе өчен исә «ярлылар кәмитите») моның белән генә чикләнми, ике-өч айга бер акча жибәрә. Егетне унтугыз яшендә өйләндерәләр, туй чыгымнары әлегә дә баягы «Сафина М.Ш.» акчасы белән каплана. Алсинә тугач та, янә шул ук кеше посылка тутырып, бала әйберләре сала. Үсмер чагында: «Апамны табам», – дип канатланган Нурихан, кызганыч, вәгдәсендә тормый, бик торыр иде дә, утыргач кына, нужда бабайның арбасы тишелә. Шуны ямыйм дисәң, башта иске йортны сүтеп, яңасын тергезәсе, моның өчен урманда бүрәнәлек диләнкә кисәсе, аны ташыйсы, бура буратасы, мүклисе-чуклыйсы... Каралты-кура кебек корылма әтмәллисе. Апасы «аннары»... Әй, ул «аннары»лар! Аннары, «Син – беренче, мин – икенче» дип, чиратка басканнармыни, эти-әнисе фани дөнья белән хушлаша. Туганы белән күрешү хыялы үзеннән-үзе буй тарткан Алсинәгә күчә. Жиденче тоем белән тоемлый ул: «Сафина М.Ш.» – һичшиксез, исемен алыштырган Жамал кызы Таһирә!»

Беркөнне зират караучысы Хәмәтша абзый койма кырыеннан үтешли генә:

– Алла ярдәм бирсен, Нурихан! – диде. Алсинә әтисе белән бакчада

алма жыя иде. – Энем, атаң белән анаңның, атаңның беренче карчыгы Әсмабикә астайның рухлары шатлангандыр, өсләренә тимер челтәрдән матур чардуганнар куйдыргансың.

Әтисенәң йөзө качты.

– Нинди чардуган, Хәмәтша абзый?

– Бәй, Нурихан энем, Жамал бабай, Гадилә түти, Әсмабикә астайлар синекеләрме?

– Минекеләр. Рәшәткәләре черегән, иншалла, яңасын корам.

– Коргансың ла, энем! Нәрсәгә мине үртисең, корт чаккыры!

Әтисенәң кәрзинендәгә алмалары шыбырдап, жиргә коелды.

– Ләхәүлә, ләхәүлә! – диде ул, сызганган күлмәк жиңен төшереп. – Кызым, кәләпүшне апкил.

Зираттан кайтканда, аның бите кызарган, ирене күгәргән, кулы иңбашыннан ычкынган төсле аска салынган иде.

– Чыннан да, өч каберлекнең дә чардуганы тимер челтәрдән. Зират каршысындагы Мәүлетдин тәрәзәдән күргән. Ике ят ир-ат, ди, машинадан бушатып, мамент эшләделәр, син ялладыңмы, Нурихан, ди. Кайсыдыр Казан баеннан акча савасың, диләр, дәресе, ди.

Алсинәдәгә жиденче тоем бу табышмакка нокта куйды:

– Әти, синең апаң исән!

– Исән икән, берәр тапкыр капкага орыныр иде. Мин аңа дошманлашырлык нинди яманлык кылган? – диде әтисе. – Ай-һай, кан тартмаса да, жан тарта бит, кызым.

Ә үзенең күзәндә газаплы сорау иде: «Алайса кем аларга риясыз булыша? Кем?»

5

Бата! Боз кантарына ике куллап ябышса да, су аны аска суыра. Бата! А-а-а!

Жәмил ефәк юрганын аяк очына тибеп очырды. Фу, каһәр суккыры, төш икән. Кычкыра-кычкыра үпкәң челтәрләнә. Шунысы куркыныч: нигә өндәгә кебек төшендә дә аны мәрхүм Гайфи коткармый икән?

Ир киерелә-киерелә, көзгә каршысына басты. Битенәң тиресе бөгәрләнгән чүпрәкмәни, сәлперәйгән, күз кабагы сөрмә тарткандай кып-кызыл. Яп-яшь картлач! Туган көн дия-дия чыбыркылап, үз-үзен алжытты Жәмил. Чынлыкта исә жанны кыйнаган «чыбыркы» – Хәйдәров иде. Кемнәргә чакыру кәгазе таратылды, жавап уңай, ә менә «каланча» ялындыра, югыйсә Кәрим хатны сәркатибен читләтеп, шәхсән аңа тапшырдым, ди.

Колакка төрле хәбәрләр чалына: ассоциация әгъзаларының исемлегә эзер, ди. Телбәр малае белешмәсендә Жәмил булдыклы һәм тырыш малтабар итеп күрсәтелде, димәк, иң беренче аның исеме языла. Языла гынамы, язылган! Харап, имеш, Хәйдәров тарафдарларының һәркемгә уртақ таләбе бар икән. Әтиләре чорындагы коммунизм төзүчеләрнең эхлакый кодексы боларныкы белән чагыштырганда, пүчтәк. «Намуслы бул, алдама» икән. Әкият! Бизнеста нинди намус, ди! Кайдадыр хәйлә, кайдадыр ялган белән алдыртсаң гына мантийсың. Керемсез шөгыл ни пычагыма ул! «Табышның берникадәр өлешен мохтажларга өлеш». Моңысы тагын

да мазәгрәк. Этләнеп тапкан ипиенең иң зур телемен ярлы-ябагайга кисеп бирергә жүләрмени Жәмил?! Аңардан теләнүчеләр болай да буа буарлык. Кәрим айга ике-өч тапкыр соранучылардан хат белән керә башлагач, ул:

– Мин сиңа хәйрия фондымы әллә?! – дип женләнгән иде. Шуннан соң Телбәр малае тынды.

Жәмил көзгедәге сурәтенә карап, авызын кыйшайтты. «Өтәчләнәсең, әйеме? Өендә син батыр! Әйдә, барысын да Хәйдәровның күзенә төбәп әйт! Юу-ук, дулап, тәртә жимермә әле син, агай-эне». «Дөнья куласа, бер әйләнә, бер баса», диләр. Мин дә бизнесымның буынын ныгыта-ныгыта үр яулармын, минем дә дан-дәрәжәм артыр. Чәнчелсен кодекс-модекслары! Килешкән кебек кыяфәт ясармын да элеккечә тереклек итәрмен.

Жәмил үзенң тапкырлыгына сокланып, көзгедәге «ир»гә елмайды. «Син акыллы, – диде тегесе. – Ассоциация чит илләргә тап-такыр сукмак салачак. Бу заманда экспорт турында кайсы гына эшмәкәр хыялланмый! Бигрәк тә сиңең кебек ялгызакларга каядыр борын тыгып, үз хокукларын даулау ансат, дисеңме? Монда инде энә шул азау теше ярган Хәйдәровлар жылкәсенә атланып, дөнья базарына керсәң генә».

Күрше бүлмәдә хатыны Динара йоклый, ә аста – беренче катта «тёща» иртәнге аш әзерли: күнелле көй көйләтеп, чәйнеген жырлата, табада коймак чыжлата. «Әни арый, берәр яшьрәк хатын-кыз яллык», – дип, ми черетә Динара. Жәмил көрәк белән акча көримени! Рәхәт бит, матур киенә, тәмле ашый, салоннарда каш-керфек буята, ә өйдә кыл да кыймылдатмыйча йокы бүсә! Кеше ялләсәң, ул һәр минутын акчага күчереп саный, тинтәк бичә! Ә монда «тёща» бушка жыя-юа. Ә бүген нигәдер авызның тәме юк. Ничә төн рәттән кабатланган төш тәмам авыруга сабыштырды. Әбисе мәчеткә дин сабагына йөри иде. Әгәр аңардан бу куркыныч төшне юратса? Һе, ул бит балачак хатирәләре кайтавазы! Монда түкми-чәчми бөтенесен дә тәфсилләп сөйләсе була, ә ир тормышының әлегә кисәген беркемгә дә күрсәтергә теләми.

– Чәйләмим, эшкә китәм, – диде ул, ә үзе аркасы белән ишеккә сөялде. – Әби, син төшләрнең мәгънәсен беләсеңме?

– И кияү, аны мәрхүмә әнкәй бик төгәл юрый иде. Ниндирәк төш күрдөң соң? – «Чәйләмим» дисә дә, әбисе чынаякка каһвә агызды. Ул гел киресен эшли иде. – Хет тамагыңны чылат, кияү.

– Минекә түгел, әби. Танышныкы. Балачагымда ташу агызгач, бер абзый судан тартып чыгарган иде, анда котылдым, төшемдә, киресенчә, батам да батам, ди. Ни икән бу, ди, әбиңнән сораш әле, ди.

– И бичаракаем, аны бирмәгән сәдакалары су сыйфатында батыра. Шул гына, кияү. Сиңең арттан биш тиенме, ун тиенме жибәрсен, намаздан соң укырман. Исемен яз, кияү. Коткаручысы исәнме икән?

– Вафат, ди, әби.

– Аның рухына да дога кылырман. Ни атлы ул бәндә баласы? Аны да яз.

Жәмил бизнестә алдашуның кырык төрле ысулын кулланып, кешене кәкре каенга терәтсә, шушы пүчтәк кенә мәсьәләдә азагын уйлап бетермәде. Хәзер: «Таныш дигәннең мин инде ул, әби», – дип, ялганын төзәтерме? Юк, Хафиз малае беркайчан да үзен фаш итмәс!

– Соңрак әби, соңрак, – диде ир, беләгендәге сәгатенә чиерткәләп. – Вакыт ашыктыра.

Вакыт: «Сезнең төшегездә минем ни хәсрәтем бар, мин – сәгәтьләр патшасы, куып тоталсагыз – тотыгыз!» дигәндәй, алга йөгәрә иде. Кичә ул Кәримгә иртәнге алтыга ук кил, диде, ә алты саны әкрән генә «жиде»гә авышып ята. Хәер, көтәр, Гайфи тискәресе көтәр өчен яратылган. Бүген бишкә ярылырга кирәк, көн дәвамында эшлисе эшләр тау хәтле. Әмма арада берсе үтә дә мөһим иде. Әгәр Хәйдәровка хыял-максатларын телдән генә аңлатса, сүз – канатлы кош, жилгә очар, ә язма рәвештә илтеп тапшырсаң, укыр да, Дияров Жәмил әфәндебезнең (и жыелышта әфәнде диешә дә соң халык!) ни дәрәжәдә булдыклы эшмәкәр икәнәнә инаныр.

Кәрим бүлмәсендә оеган иде. Моның да төн йокылары качкан, ахрысы. Аңа ни: ашау – байдан, үлем – Ходайдан. Гайфи малае дөнья колачларга омтылмый, ул йомышчы шәкерт роленә дә риза. Тик менә Жәмил артына типсә, бу теле белән кайсы тишәккә сыяр икән? Шул эрем тел бавырын эчеттермәсә, бәлки, Жәмил аны кумас та иде. Башлы, каһәр суккыры! Теләсә нинди кәгазь эшен жиренә житкереп төгәлләп куя, әйтерсен, компьютер карынында яралып туган. Әмма егет хужасының бер генә идеясен дә хупламый, син хәрәмләшәсең дип, йөзенә китереп сыллый иде.

– Уян, йокы чүлмәге! – диде ул, Кәримнең иңбашыннан селкеп. – Уян!

– Мин йокламыйм. Хәерле иртә, Жәмил!

– Хәерлеме, хәерсезме, безнең эш ашыгыч. Хәйдәров абзый яңа ассоциация оештыра.

– Кичә генә ярты сәгәть шул хакта сөйләдең, Жәмил.

– Жәмил Хафизович, яме!

– Соң, Хафизыч, ди. Шуннан? Сиңа тагын ни кирәк? Эшмәкәрләр жыелышына бардың.

– Ул гына аз, малай-шалай! Мин дә Хәйдәровлар төркеменә кушылам.

Кәрим гажәпләнәп:

– Ничек? – диде. – Хәйдәров алдар-йолдарларны өнәмәс, ул бизнесны чиста алып барган эшкуарларны гына туплар. Ә синең хөрмәтле авылдаш һәм дә хөрмәтле Хафизыч, кулың кәкре. Чамасыз әрсез син.

– Бу дөньяда һәркем үзенң урыны өчен көрәшә!

– Көрәшә, дәрәс. Тик хәйлә белән кысыла-кысыла кешенең йортына керми!

– Кем йортка керә, сарык?!

– Йорт – образлы итеп әйтү генә. Йа, синеңчә ассоциация диик, Хафизыч.

Жәмилнең йөрәгендә давыл купты. Их, Телбәргә берне ямыйсы иде! Чү, әлегә ярамый, шушы минутта ук аның «акыл казаны» кирәк. Туган көннәр узсын, бизнес-план төзелсен, аннары хуш, малай-шалай, хуш!

– Усал син, Кәрим. Ну без синең тозсыз тәнкыйтьләреңә күнеккән. Игътибар белән тыңла: минем бизнесның юнәлешләрен билгелибез.

– Ул юнәлешләр күптән билгеләнгән бит, авылдаш. Гурам эшнәң белән берләшәп, урман кисәсез. Ике карак сез!

Йотты, монысын да йотты хужа.

– Жә, Гайфиевич, тыңла инде! Моңарчы без агач материаллары гына сатсак, тиздән яңа цех ачабыз. Анда без төрледән-төрле супер-пупер әйберләр ясарбыз. Казанда мастерлар буа буарлык. Германия, Италия, Швеция һәм башка илләр өчен иң ходовой тауар – агач тартмалар, шкатулка, кисмәкләр... Аурупада боларга кытлык, ди.

Кәрим: «Әйдә, әйдә, сайра!» дигәндәй үчәкләп елмайса да, Жәмил аягын югары чөеп-чөеп, хыял бишегендә атылды.

– Паркетларга хәтле житештерәчәкбез. Бер елны японнар Себердән уптым-уптым балта сатып ала. Безнекеләр: «Кысык күзлеләр иле белән балта осталары икән, давай, бу эш коралын унлата күбәйтә», – дип, складларын балта белән тутыра. Хи-хи, японнар аның тимерен каерып ыргыта да, сабыннан токмачтыр-чәрттыр ашый торган таякчыктар телә икән! Без дә нараттан андый таякчыктарны әтмәлләрбез!

Телбәр малае ашыңа кара таракан салмаса, тынычлап яшимени:

– Йогышлы авыруларда гына таякчыктар була, Хафизыч. Хаси дип атала ул. Син соңардың, японнар акыллы халык, табигатьне ботарламый, бүген аларның хасилары көмөштән яки сөяктән.

Егет «син жүләр» дигәндәй, бармагын чигәсе тирәсендә бөтергәләгән иде, Жәмилнең шар төсле күкрәгендә кабарган ачуы, ниһаять, шартлады:

– Син, малай-шалай, көннән-көн азасың! Эт симерсә, хужасын талый, диләр. Мин талатмам, телең белән бергә койрыгыңны да тартып өзәрмен. Кичкә бизнес-план өстәлемдә ятсын!

Шул «шартлаган» килеш ресторан баскычында Гурам белән маңгайга-маңгай бәрелеште Жәмил.

– О, мегобари¹! – Әшнәсе колачын жәйде. – Рәхим ит! Син, һәрвакыттагыча, тансык кунак. Безнең эзерлекне тикшерәсеңме? Хафаланма, синең бу туган көнөң мәңгә хәтерендә сакланыр.

– Нинди хафалану ди, батоно²! Сиңа тулысынча ышанам, синдә иң кәттә аш-су осталары. – Жәмил ишекне япты. – Әйдәле, ишегалдында серләшик.

«Мин Сталин якташы» дип кәпрәйгән Гурам аның кебек кәкре төрепкәсенә сасы тәмәке тутырып тарта, ул аны Америкадан ук кайтарткан имеш. Мактанчык әтәч! Менә батоно төрепкәсен ыжылдатып суырды да төтенен Жәмилнең йөзенә өрдә:

– Ирләр исе иснә! Сиңа соңгы арада «зәңгәрләр» буявы йокты. Чәч майлыңсың, тырнак игәүлисең. Кызылга буят, тагын да зәңгәрләнәрсен, тәти егет!

Сугып кына егарга «Сталин якташы» сиңа Кәрим түгел, ул синең «акча капчыгын», шуңа күрә ничек кенә мыскылласа да, чәчрәп кабынмыйсың.

– Ну явыз син, батоно Гурам, иң нәзек жирдән чөметмәсән! Авыл гыйбады кебек чәч-баш туздырып, тырнак астына кер жыеп йөрергәме хәзер? Мин бит әле төрле жыеннарда зыялылар белән аралашам.

– Кайчаннан бирле? – диде Гурам, кеткелдәп. – Көлдәрдең! Ничаклы гына ыспайлансаң да, тирескә буялган мужик баласы син, мегобари! Давай, нинди срочный йомыш ул?

– Зур үзгәрешләр көтелә миндә, Гурам агай. – Жәмил сынын турайтты. Гадәттә, ир «Сталин якташы» янында буйсындырылган кол сыман бөгелсә, бу юлысы ул төзәйде, чөнки хыял белән гәүдә дә «үсә» иде. – Бик кодрәтле зат белән таныштым. О-о, аңардагы мөмкинлекләр! Мин аның командасында чит илләр белән хезмәттәшлек итәчәкмен. Урам мин акчаны!

Жәмил шапырынганда, Гурамның мык очы да селкенмәде. Битараф, янәсе. Ләкин моңа карап кына, ирнең кәефе төшмәде.

¹ Грузинчадан: дус.

² Грузиннарда олылап дөшү сүзе.

– Океан артына вагон-вагон тауар ташыйм, батоно! Шуны күз алдыңа китер, ә!

Әшнәсе борыныннан төтен ургытып:

– Миңа дисә, айга ташыт, мегобари, – диде.

– Карале, дус. – Жәмил артыграк лыгырдап ташлады. Көнләшә, собака, көнләшә. – Карале, дим, анда элөгүе ансат, дисеңме әллә? Вөждан, намус итенә алар, чиста бизнес, ди. Ә синең белән минем кыек-мыеклар, ого-го!

– Кыскасы!

– Кыскасы-озыны шул: син агач урлап кәсеп итәсең.

Батоно мендәр хәтле корсагын дерелдәтеп шаркылдады:

– Вот яңалык. Син моны белми идеңме?

– Беләм инде, беләм. Урланганга күрә миңа ярты бәясенә генә китертәсең бит.

– Майлы калжа эчеңне сыеклатса, алыш-бирешне өзәбез, Дияров. Минем клиентлар до чёрта!

– Кызмале, батоно Гурам. Ник араны өзәргә, ди. Безнең синең белән дуслык ныгыган саен ныгый гына. Без энә белән тегәржеп хәзер.

– Ха-ха! Энәсе кайсыбыз инде, мегобари?

– Энәсеме? – Бу астыртын сорау иде. – Энәсеме? Син, конечно, батоно Гурам.

– То-то! Миңа сапланган тегәржеп икәнсең, шома гына артымнан яма да яма, Дияров.

Кызу канлы Гурамның тәнкыйть күтәрмичә, тик торганнан гына женләнә торган алама гадәте бар. Ул үзеннән көчсезрәкләрне болгап ыргыта да, шуннан соң мәңгелек дошманы санап, бүтән күзенә дә күрсәттерми, шулай дус-иштән жиңел арына, арынмый ни, читкә тибәрелгән кеше урынына яңалары жыела иде.

Өгәр «тегәржеп» роленә ризалашмаса, Жәмилне дә аяныч язмыш көтәчәк иде.

– Ямыйм, батоно, ямыйм, – диде ул буйсынган тавыш белән. – Синең сүзең – закон.

– Йомыш дигән идең, малай актыгы! – Менә-менә Гурамның «жәңнәре» кузгалыр кебек иде.

– Йомышым бәләкәй генә. Миңа синнән документ кирәгер. Алар синең тәртиптәме икән димәкче идем?

– Ха-ха! Бер карактан икенче каракка товар аткарганда, нинди тәртип, ди, малай актыгы? – «Сталин якташы» жиргә чүгәрлек иттереп, ирнең жылкәсенә басты. – Чәбәләнмә, мегобари! Мин сиңа түгәрәк печәт суктырып, теләсә нинди документ әтмәллим. Проблема что ли! Дөнъяны без бөгәрләп, учта тотабыз! Давай, шыл моннан! Бәйрәмендә күрешербез. Кстати, «тау кәжәсе» ни хәлдә? Аңа миннән кайнар сәлам күндер!

Мондый «кайнар сәламинәр» Жәмилнең кан тамырын бозландыра иде. Печмәгән карт тәкә аның хатынына кызыга, шау-шулы мәжлесләрдә әзрәк тамак төбен чылатса, Динараны «ауларга» керешә. Андый чакта Жәмил, билгеле, уяу, ә менә Гурамның өч катлы йортында тишек саен ишек, хатынын кайсы бүлмәгә яшергәннен жиде эт белән дә таба алмыйсың. Кунакка чакырганда, баш тартсаң, илләр белән илләр арасындагы ызгыш-талаштан да хәтәррәк сугыш

башланачак һәм «бомба»ны карт тәкә иң беренче Жәмил өстенә тондырачак. Көчленеке замана! Үртәлә, билгеле, Жәмил, бик үртәлә. Житмәсә, Кәрим дә миен бораулый. Янәсе, синең жиреңә килмешәкләр хужа, ә син (Жәмил, имеш) шуларның колы. Янәсе алар безнең жир асты казылмаларын суыралар, бәрәкәтле туфрагыбызда шаулап үскән урманнарыбызны таптылар да үзебезгә үк ун бәягә арттырып саталар. Телбәр малаена, ди, кол дип, авыз чайкау! Мәзәк капчыгы, үзе дә кол бит, Жәмил колы!

6

...Ул башын күтәрәп, өскә карады. Манараның сыңар тәрәзәсе яшыләнгән зур күз булып күренде. «Әйе, тавышы моңлы, күңелне айкап ала. Артыннан мен дә янәшә бас. Дәшмә, бары тик болытлар иңләгән дога кайтавазыннан изрәп, тын кал». Әмма егет менмәде, үкчәсенә ут капкандай, адымын гына тизләтте. Аңламый Шамил, берни аңламый! Нигә тәкәбберләне ул? Язмыш аны шул кадәр кырыслатты микәнни? Ябулы дөнья, чарасызлык һәм гаделсезлек утта өттеме? Төрмә гомер агачының шактый гына яфрагын койды, унбиш ел унбиш көн яисә унбиш ай гына түгел. Шушы вакыт эчендә әтисе белән әнисе бакыйлыкка күчкән... Әнәсе Жәмил белән туганлык жепләре өзәлгән... Гайфи абзый малае Кәрим аңарда эшли икән. Ни мактамый, ни яманламый. Ул: «Әйдә, минем белән Казанга, энәкәшәңне күрәп кайтырсың», – дигәч, Шамил: «Соңрак», – диде. Ике ай узды, ә «соңрак» һаман соңара. Чөнки абый кешенең әлегә әйтер сүзе юк, күңел коесы корыган. Бәлки, берзаман ул мөлдәрәмә тулыр, ә хәзер... Тормышы яхшы икән, тагын да яхшырсын. Жил куып интекмәсен, эшләсен! Исәнлек-саулык аңа. Кәрим генә: «Брат братның көтү көтүенә рад» әйтемен Жәмил кебек хөсетләр бәндәләр өчен уйлап чыгарганнар, ул синең ни хәлләрдә яшәп ятуыңны белә һәм моңа бер дә көенми, киресенчә, шатлана гына бугай», – дип сыкрана. Тап-газа ир ике кулы белән жир тырмап та ризык таба. Акчадамыни хикмәт! Жәмил аңардан йөз чөөрдә, менә аның шунысы аяныч. Югыйсә әнесеннән Шамил бизәргә тиеш, һәм моның өчен балачактан бирле жыелган сәбәпләр житәрлек иде. Аларның яшә аермасы дүрт кенә ел. Өйдәгеләр төпчек малайны бәләкәйдән үк жил-яңгырдан ышыклап, очындырып үстерде. Бүе чалгы сабының яртысы хәтле генә унбер яшьлек Шамил болында әтисе белән тиң печән чапканда, иркә Жәмил аллы-гөлле күбәләкләрнең канатын шырпы кабызып көйдерде. Атасына ошады аның бу «шөгиле»: «Сабый юана», – диде ул, ә менә Шамил мондый кансызлыкка түзмичә, «жан кыючы» энәкәшкә берне тамызган иде, аю үкердемәни, болын дерелдәде. Аның үзенә дә тиярен кайтардылар: атасы учын төкерекләп, уңлы-суллы яңаклаган иде, буй-буй бармак эзләре атна бүе битен «бизәп» торды. Кышкы көннәрдә Шамил кар көрәгәндә, төпчек чана шуды. Шамил терлек абзары чистартканда, төпчек туп чөйде. Олы белән кече арасында эш бүленеше юк, ә табында... Табында хәл бүтәнчәрәк: гаилә башлыгы ит тураганда, иң зур калжаны:

– Аша, улым, аша, – дип, Жәмилнең тәлинкәсенә салды. Мал суелмаган жәйге айларда туң май сызгыртып, коры аш пешерсәләр, аның шулпасының сыегы – Шамилгә, куесы Жәмилгә иде.

Ипинен дә каерып киселгән «кибән башы»н атасы энәкәшкә тоттырды

– Мә, улым, көчең артсын!

Чынлап та, төпчеккә көч кирәк, ул урам малайларын жәберләп, рәхәт чигә, житмәсә, уйнаганда хәрәмләшә, яшьтәшләре аның өчен урман жәнлегемени, төрлө-төрлө хәйлә тозагы кора, аны өлкән Хафизуллалар белән чагыштырып: «Тач Алдар», – диләр иде. Рәнжетелгән-кыйналган малай-шалайның ата-анасы жалу белән алар капкасын какмады, чөнки авылда бала яклап, тавыш куптару килешмәгән гамәл санала иде. «Бүген сугышалар, иртәгә дуслашалар». Бу хәлләргә гарыләнгән Шамиль энекәшен тыяр гына иде, баш очында әтисенәң тимер йодрыгы «әленгән». Алай да берсендә ул Жәмилне акылга утыртты. Көтү чираты аларда иде. Кем чыбыркы аса? Әлбәттә, Шамиль. Ә кем трай тибә? Әлбәттә, Жәмил. Үсмер әбәттә малларны су эчәргә Тоба буасына куды. Тобаның киңәйгән култыгында балык мыжлый, сыерлар суны болгаткач, кызылканатлар өстә үк йөзә, иренмәсәң, кул белән генә чүплә! Өч малай аларны майка белән сөзеп, ярда бер күчкә жыйды. Шамиль «балыкчылар»га катышмыйча, читтән генә күзәтте. Йә, хуп, энекәш табышны тигез итеп өчкә бүлдә. Кара син, нинди гадел! Тик ул иртәрәк сөенгән икән, менә Жәмил иптәшләренәң күчән үзенекенә кушарга тотынды. Теге ике юаш малай күзән тәгәрәтеп торганда, үсмер яр астына атылды һәм күчләрне яңадан бергә кушып, өчкә аергач, Жәмилнекен кушучлап-кушучлап, кире елгага ташлады. Бу сабакның ни белән тәмамланасы көн кебек ачык иде: малай дөнья ярып, авылга йөгәрде. Әтиләренә әләкләргә чаба, хәрәмче!

Үсмер малларны авыл башына хәтлә озатты да чыбыркысын сөйрәп, йөзьяшәр карама янына китте. Карама аның яшерен «өе», агачның икегә тармакланган өскә өлешә ятак төслә, анда бөгәрләнәп, ял итәргә була иде. Ул шушы «өендә» төн куначак. Тамак ач, эчтә бүреләр улы, ләкин ата йодрыгы белән «сыйлану» ачылыктан да хәтәртәк. Сәлә генә караңгылык индәндә, карама төбәндә кемдер ухылдады. Әнисе!

– Улым, төш әлә, төш. Нишләп өйгә кайтмыйсың инде, улым? Әтиң котырып-котырып да тынычланыр иде. Жәмил бит үкерең жылай, абый балыкларны суга ыргытты, ди.

Әнисе кәгазгә төрәп, каз маенда кыздырган бәрәңгә алып килгән иде, йотыла-төелә ашаган үсмер:

– Хәрәмләшмәсен, – диде.

– И-и, ул сабый гына бит, кайбер нәрсәләрдә аңышмый әлә, улым.

– Үзенә дигәндә, бик тә аңыша, әни.

Тәгамне ялт иттергән Шамиль беркавым күзән йомды. Рәхә-әт! «Бүреләр» улаудан туктады, тик күңелдәгә әрнү генә басылмый иде.

– Нишләп әти мине яратмый?

– Бәй, ник яратмасын, ди, ярата. Сиңа таләпчәнрәк атаң, син бит баш бала, улым. Зинһар, энекәшәң белән булашма, – дип индәргән анасына үсмер дорфа гына:

– Үләсез шул әләкченә яклап, – диде.

– И улым, үсә-үсә үзгәрер әлә, аңа да акыл керер. Хәзер син нит инде, чоланда урын жәйгән, шыпырт кына кайтып ят инде. Жәй дисәң дә, төнлә суыта, өшәрсәң. – Әнисе караманы сыйпады. – Безнең яшьлектәгә агач...

...Иртән чолан ишеге шыгырдады. Өстендәгә юрганын тибәрәп,

таралып-жәелеп йоклаган үсмернең бил турысында тимер прәшкәле каеш чыжлады. Пычкы белән утын кисәләрмени, чаж-чож, чаж-чож... Шамилгә тәгаенләнгән жәза Каф тавына качсаң да, барыбер куып тотә иде. Рәхимсез атага рәнжү бәгырь төпкелендә таш булып укмашты. Әнисе кан чәчрәгән ярасына вазелин сөрткәндә, ул бөтен тәне белән калтырап:

– Бүтән әти димим мин аңа, – диде.

– Алай ярамый, улым. Үч саклама. – Бичара хатын, үлчәү тәлинкәсен никадәр генә тигезләргә тырышса да, ир ягы аска баса иде. – Ата суккан жир тәмугта янмый, ди.

– Анаң сукса янмый, әни!

– И, атагыз әзрәк дуамалрак инде, улым. Яхшы кеше үзе.

– Яхшы? Нигәдер аны авылда берсе дә өнәми.

– Көнләшәләр, улым.

– Нәрсәсеннән? Ауган коймасыннанмы? Ватык тәрәзәсеннәнме? Ирләр колхозда эшләгәндә, безнеке каравыл йортында кәрт суга. Өчнәрәттә без иң хәерчеләре. Кушаматка гына бай, Алдарлар без!

– Нинди эш, атаң ярым-йортырак кеше, уң аягы машина тәгәрмәчендә сытылып зәгыйфьләнгән, нинди эш, – дип, әнисе үлчәү тәлинкәсенең берсен һаман авырайта иде. – Жә, билең авыртамы?

– Сызламый, – диде Шамил, ыңгырашмас өчен иренен тешләп. Авыртмаган кая! Аркасының суелган тиресе сулык-сулык итә.

– Ипләнсәң, бәрәңге чүбен ута, улым.

– Чирек бакча Жәмилгә! Уят күсәкне, әни.

– Әй, сабий белән булашмасана, улым!

Унынчы сыйныфын тәмамлаганда, мәктәп директоры Харисов абый егет солтанын (озын буйлы, чибәр Шамил чын мәгънәсендә солтан иде!) Казанда укуын дәвам итәргә өндәде.

– Син сәләтле, Дияров, институтка бар, һөнәр үзләштер!

Яшерен-батырын түгел, егетнең күңелендә андый хыял бөреләнгән иде инде: укыса, агрономлыкка укый. Әмма кырыс ата «бөрә»гә бик тиз кырау суктырды.

– Энекәшен дүрт елдан мәктәп бетерә, аның белән бергә китәсең!

Әнисе исә үзенчә «аяк чалды»:

– Кияреңә дә сәләмә генә, әүвәл өс-башыңны бөтәйт, улым. Әнә, тракторлар паркында эшче куллар житешми, Газизулла абыеңа ярдәмче кирәк, ди.

Газизулла хезмәт дәресе укытучысы Әнәснәң абыйсы иде. Укытучы әллә туганына булышыр, диде, әллә бу бала эшкә өйрәнсен, диде, дәрестә Шамилне паркка йөгертте. Ипле-жайлы Газизулла абый һәр тимер кисәгенә «холык-фигыле» турында иренмичә сөйләр, трактор-машина ватылса, «терелтү» өчен ниндирәк деталь сайларга икәнән күрсәтер, ә егет боларның барысын да ком кебек күңеленә сәңдерер иде.

Өйдәгеләрнең үгетләве үтемле икән, дисәләр, ялгышырлар, Шамил ни әнесен көтмәс, ни өс-баш бөтәйтмәс, иске күлмәктән генә Казанга чыгып чабар (кансыз атадан туеп!) иде дә, бер сыйныфка түбән укыган Алсинә: «Мин сине сагынудан саргаермын инде», – дип, күз яше белән елады. Бу кыз баланы елату иң зур гәнаһ дип, нәтижә ясады Шамил. Үсмер чорыннан егет

чорына күчкәндә кабынган мэхәббәт, саф, чиста мэхәббәт күз-колаклардан бик тирән яшерелсә дә, аны эшәке теле белән «казып» пычратучылар табыла икән. Әле синең нахак сүзләрден сакланырлык тәҗрибәң юк, бары үртәләсәң генә.

– Безнең олы күсәк Нурихан чикерткәсә белән чуала, – диде атасы, зур җинаять ачкандай.

Сирәк кенә әнисе Шамил ягына авыша иде:

– Нинди чуалу, ди! Балалар гына бит алар.

– Нуриханнар белән туганлашмыйбыз! Нәселләре черек!

– Синеке таза, Ходаем!

– Чәпчәмә, хатын! – дип гайрәт орды атасы. – Әйттерерсең әйтмәгәнне!

Әйбер урлаганда тотылган каракмыни, егет комач кебек кызарды. Хәзер булсамы, хәзер булса! Ул үзенә хисләреннән оялмас:

– Тыкшынмагыз, мин Алсинәне яратам! – дип, атасының авызын томалар иде. Каравыл өендә гайбәт саталар, дисәң, авыл агайлары Алдар Хафизулла сыман, тары бөртөгә чәйнәп вакланмас. Ә шымчы янәшәдә генә икән. Шамил белән Алсинә күл буенда йөриләр иде, артта «женнәр» пышылдашты. Борылып караса, жирдән түшә белән ике малай шуыша. Егет аларга табан якыная башлагач, икесе ике якка пырхылдашкан иде, берсен тәки каптырып өлгерде ул. Энекәш! Көчен чамаламыйча каты бәргәләгән икән, Жәмилнең алгы тешләрен сындырган, шулай йөрәккә җыелган ачуын бер төндә сарыф иткән. Иртән атасы аңа көрәк белән кизәнгән иде, Шамил чытырдатып, аның беләгеннән кысты. Ул инде элеккегә күндәм малай түгел, ул буй җиткәргән ир-егет, тимер-томыр боргычлап ныгыган кулы белән бер сукса, таш та ватылыр иде. Тик менә энекәшен имгәтеп, дәрәс эшләмәде, монда ул гаепле иде. Физик көч белән хәйләдән гайрә бүтән кешелек сыйфатларын танымыйча үскән Жәмилдән гафу үтенүнең мәгънәсе юк, Шамил кыска буйлы энекәше үрелерлек итеп тезенә чүкте:

– Әйдә, син дә сук!

Жәмил шашкан сыман ишегалдында бөтерелде. Менә ул сарай ярыгына кыстырган күгәргән пычак алды. Сукмый, шуның белән маңгайга «сыза». Әйткән сүз – аткан ук: Шамил урыныннан кузгалмады. Бу «канлы бәрелеш» ни белән тәмамланыр иде, ай-һайлап, ике «этәч» арасына әниләре кереп басты:

– Нишлисез, тәмуг кисәүләре?! Бер-берегезне үтерәсез бит! Туганнар бит сез, балалар! Кешедән оялыгыз! Хафизулла малайлары дошманлашкан диярләр. – Әнисе Шамилне күзә белән «бораулады». – И-и, син дә инде... Тәки абый була белмәдең. Тәки энеңә каныктың. Әй, балалар, каргасаммы, Сак-Сок бәетендәге кошлар көненә каласыз, билләһи. – Тешсез авызын ерган Жәмилне орышканда, әнисенң тавышы үзеннән-үзе нечкәрдә. Төпчекне каз мамыгы белән генә сыпырасы, йомшак кына. Алла сакласын, турсаер малай. – Син дә, улым, абыңны үчәкләмә. Ул, энә, трактор паркында эшли, без аның акчасына жан асрыйбыз.

Энекәш кулындагы күгәргән пычагын сарайга табан төзәп җибәрде. Бу ерак елларга (киләчәккә!) төбәп атылган үч иде. Кара үч...

Мәчеттә картлар белән өйлә намазын укыгач, Мингани жирле үзидарәгә турылады. Авыл йөрәге шунда: ул типсә дә, типмәсә дә, халык аһ-зары белән шул ишеккә орына. Менә Мингани дә эче кытыкланып (бер йомышсыз!), «кәнсәләр»гә бара. Артсыз урындыгында бөкрәеп, кәгазьләр актарган рәис торып, аягүрә сәламләде:

– Уз, Дәрвиш бабай, уз! Азанны бигрәк матур кычкырасың, маладис!

– Ни бары белән, олан. Сиңа да мәчет әһеле булырга вакыт. Намаз гөнаһтан саклай.

Марс кәгазьләрен өстәл читенә шудырды:

– Гөнаһларны шулай гына иттереп, кырыйга эткәләсәң иде, иеме, Дәрвиш бабай.

– Гөнаһлар ике намаз, ике жомга арасында гафу ителер, – ди. – Аллаһ ризалыгына өметләнеп, намаз укылса, агачтагы саргайган яфраклар коелган төсле гөнаһларың да коелыр, ди китап, олан.

«Кешегә акыл сатуы ансат, үзең соң, үзең, сөттән ак, судан пакьме? Сиңамы соң бу хакта сүз куертырга, Мингани?!»

– Картаям, алмаш турында кайгыртырга иде.

– Хи, син картаеысыңмы? Тагын егермеләп ел мулла вазифасын башкарасың әле, Дәрвиш бабай.

– Анда безнең кирәгебез калырма икән? Минут саен заманалар үзгәрә. Туасы гасырда дин әһелләрен роботлар алмаштырыр, Иншаллаһ. Алар мәкам белән дога укыганда, бәндәнең күзә яшьләнер. Шул тиклем гүзәл булыр тавышлары.

– Ну синдә фантазия, Дәрвиш бабай, – диде рәис. – Уйдырмаларыңа сабыйларны ышандырсаң гына. Безнең этине туганының кызы Казанга апкитте. Өч көнгә, кунакка. Супермаркет күрсәткәннәр моңа. Анда ишекләр автоматка көйләнгән. Кайткач, алты яшьлек оныгын шаккатырды:

– Әкияттәге төсле сим-сим дисәң, ишекләр үзеннән-үзе ачыла, – ди.

– Минекә чын, олан.

– Чын икән, чын, Дәрвиш бабай. Ул роботларны айга очырсыннар. Төп мәсьәләгә күчик әле. Син Шамил проблемасы беләнме? Аңлаттымы егет?

– Мингани жеп очын каянрак тартыйм икән дип икеләнгәндә, Алланың рәхмәте, авыл хужасы үзе сүз башлады. – Хафизулланың төрмәдә утырган олы малае турында әйтәм, Дәрвиш бабай.

– Ишетәм, олан, ишетәм. Вәләкин миңа йомыш-фәлән белән килүче юк.

Рәис картның кулына тукунды:

– Әллә нәрсә, чыраең агарды, Дәрвиш бабай. Төрмә дигәч, шикләндең, ахры. Алдар Хафизулла абзый, Ходай кичерсен, яманласам, адәм актыгы иде. Кече малае да – атасы сыңары. Ну монысы – Шамиле бөтенләй икенче сорт: төпле, акыллы. Түлке бәк горур, ак күмәч кенә ашап үскән, диярсең. Һе, тәки сиңа эндәшмәгән икән. Жир, ди, егет, чәчәм, ди.

– Жир бит инде синдә, олан. Минем ни катышым?

Карт үзалдына буылды. Ни дип эндәшсеннәр аңа? Йә, ни дип? «Миңа барысы да мәгълүм», – дисә, жавабың эзерме соң, Мингани?

– Жир миндә, кәнишне. Тик аны кемгәдер бирдертер өчен гомум жыелыш карары таләп ителәр. – Рәис теше сызлагандай, яңагын уды. – Аның шунысы

үтерә. Чакыр гына халыкны, ләң-ләң миңа каршы өрәчәкләр. Шуңа күрә син, Дәрвиш бабай, йорт саен кереп, исемлектәге кешеләрдән култамгасы салдыртсаң, чиксездән чиксез рәхмәтләр яудырыр идем.

Карт сулышка иркәнәйде.

– Чәчәм, димени, олан? Нияте изге икән, – диде ул, бу хәбәргә ихлас сөөнөп. – Мондый эшкә аяк жәлләмибез, авылны өч кат та урарбыз, иншаллаһ!

Күңел кинәнгәндә, күк-жирләрдән нур чәчеләп, дөнья матура я иде. Ничек кинәнмисең, ди! Димәк, шундый зур планнар коргач, егет авылда төпләнә. Моңарчы аның белән аралашыр өчен нинди генә сәбәпләр эзләмәде Мингани, ләкин аларның һәркайсы шик уятты. Менә, Аллаһы Тәгалә кодрәте белән исемлек кулда, хәзер очып-очып, култамгасы жый да аннары жайлап-ипләп кенә, сер сандыгының капкачын ач! Вәләкин... таяк ике башлы: ул йә кичерер, йә «куркак» дип, битенә төкерер. Соңгысы хакыйкаткә якынрак, ул чакта Мингани арыслан кебек дошманына ташланмады. Хәзер генә акыл: «Ник жебеден син, ник Алдар Хафизулла белән пәрмә-пәр сугышмадың?» – дип табалый. Үткәндәге ялгышларыңа төзәтмә кертү жиңел шул, ә син вакытыңда хаталанма. Вакытыңда!

...Авыл гөж килде: «Хафизулла өйләнгән! Кемгә? Зәйтүнәгә! Булмас, булмас! Зәйтүнә Минганинең яраткан кызы лабаса! Булдырган шул Алдар: көпә-көндөз Зәйтүнәне колхоз машинасына утыртып алып кайткан». Аларның юллары бергә: кибет һәм райпо склады иде, инде өйгә дә уртак сукмак түшәделәр. Ут үрләп, күкрәген өткән егет беркөнне кибеткә сугылды. Зәйтүнә аңа елмайды, әмма бу елмаю ясалма иде. Жилбәзәк күбәләкнең канатлары шиңгән...

– Нәрсә үлчим? – диде яшь хатын.

– Вөжданыңны үлчә! – Мингани кулын кесәсенә тыкты. Аңа әйбер кирәк түгел иде. Зәйтүнәнең пыскыр-пыскымас елмаюы «сүнде», ул еламсырап:

– Мин чарасыз идем, – диде. – Хафизулла тауарымны яшергән. Урманга. Өстеннән чыкса – сиңа төрмә дип куркытты.

Егет ярыды:

– Нишләп миңа әйтмәдең?! Мин якламас идеммени сине, йә?

– Әгәр Минганигә белгертсәң, тауарны икәү чокырга бушатып күмгәнсез дип, органнарга житкерәм, диде. Син ул вакытта тракторың белән урман янәшәсендәге аланнан печән ташый идең, жаным!

– Нинди «жаным» мин хәзер сиңа?! Суырдың син жанымны, их, күбәләк!

– Мин инде кеше хатыны, Мингани. Зинһарлап сорыйм, бүтән кибеткә кермә, ватма тормышымны. Хафизулла синнән үлепләр көнләшә.

– Бигрәк тиз Алдар жырын жырлыйсың. Көөң генә бозык. Хуш, мәңгегә хуш, күбәләк! – дип, Мингани симез генә нокта төрткән иде, ике-өч атнадан ул аннан да юанрак өтергә әйләнде. Моннан соң егеткә Өчнәрәттә яшәү газап иде. Тузган йорт-жирен рәтләүнең дә кызыгы бетте, чөнки ызба хужабикәсез картачак. Себер урманнары катлы-катлы, шунда адашсаң, кирегә юл сапланмый, диләр. Тәвәккәлләде егет. Аның китүе турында «озын колаклар» Зәйтүнәгә ирештергән бугай, алар очраклы гына фермада очрашты. Очраклы гынамы? Ай-һай, яшь хатын атап, аның янына килмәдеме икән? Үзе куркак куян баласы кебек як-ягына карана. Шөкер, Мингани ялгызы гына тирес түгә иде.

– Хафизулла күрше авылдагы туганнарында кунакта, – диде Зәйтүнә. Янәсе, тотылмабыз. – Син китәсенмени, Мингани? Дөрөс хәбәрме бу?

– Ирәң коштабак-коштабак ит ашата, ахры, тазаргансың.

Егет эчендәге утны бастырыр өчен шаярткан кыланды.

– Дөрөс икән, – Зәйтүнә күзгә күренеп моңсуланды. – Жәйге айларда кемдә ит, ди. Коры аш инде һәр йортта. Тазаргансың дип... Көмәнле мин. Китсәң – белеп кит: бала синнән...

Сәнәген жирнең жиде катламына кадәр батырды Мингани, батырды да башы түнеп, сабына таянды. Һушын жыйганда, еракта Зәйтүнәнән күлмәк итәге генә жылферди иде. «Бала синнән...» Минекә икән, ул миңа тиеш тә. Димәк, Себер урманнарында икәүләшеп адашачаклар. Алдар аларны авылда тыныч яшәтмәс.

Кичкырын егет көндәшенең жил капкасыннан бер генә сикерде. Яшь бикәч кәжә сава, ә Хафизулла баскычта тәмәкә көйрәтә иде, хужалар көтелмәгән кунакка аптырамады. Ни гажәп, юктан да кешегә бәйләнгән дуамал Алдар бүген күргәзмәгә куярлык сабырлык үрнәге иде.

– Көткән идек сине, – диде хужа. – Зәйтүнә шырсы, сөенче алдымы? Һы, ишкән икән ишәк чумарын. Закун буенча катын минекәме? Минекә. Ызначит, аның корсагындагы баласы да – минекә!

Ә тыныч холыклы Мингани, киресенчә, сабырлыгын жуйган иде, ул Хафизулланы изүеннән эләктереп, уңга-сулга чайкалдырды:

– Тот капчыгыңны! Анасы да, баласы да минекә!

Ишегалдында мәхшәр купты: кәжә тибеп, сөт савытын аударды, Зәйтүнә:

– Никләр генә айттем икән, Ходай гынам, – дип елады. – Әни болай да чирле, ишетсә, егыла да үлә. Жәһәннәмгә олак, Мингани!

Хафизулла да батырайды, чайкалган уңайга кулдан ычкынып сөзәргә жыенган үгез төсле башын болгый-болгый аны капкага табан кысрыклады. Хәлиткеч минутлар иде. Әйе, Минганигә көндәше белән пәрмә-пәр сугышырга һәм һичшиксез жиңәргә иде дә... Ә ул, жебегән, артка чигенде.

«Үгез» мышный-мышный жинелгән дошманын тыкрык буйлап озатканда:

– Кыз туамы, малай туамы, какмам-сукмам, үземнеке иттереп үстерермен. Ант мәгәр! Өчөбездән гайре моны беркем дә белмәс, – диде. – Безнең семьяга тыкшын гына, бугазыңны чәйним!

...Себер урманнары алай ук катлы-катлы «киенмәгән» икән. Егетнең ни үзе, ни сагыш-юксынулары наратлар арасында адашмады. Чапай мыеклы бригадир Миша дэдәй аңа дегеткә буялган комбинезон бирде.

– Черки дегет исен яратмый. Ату тешләп каныңны эчә, мөртәтләр.

Ат та ат, Мингани дә ат иде. Ат жир сөрсә, ул урман «сөрде». Эшкә батыр егетне бригадир еш кына башкалардан аерып, ашханәдә сыйлый, аның мөнәсәбәте дә аталарча иде.

– Нигә син боек, сынок? – диде ул берсендә.

– Туганнан бирле шундый мин, – дип елмайды Мингани. Күрәсәң, тәҗрибәле дэдәй күңел дәфтәрен сүзсез генә «укий» иде, моңарчы алар өстәленә ризык ташыган калын маржаны мөдирдән нечкәбилле кыз белән алыштыртты. Вәт хәйләкәр!

– Таныш, сынок, – диде «яучы». – Зоя аның исеме. Зочка, син егетәбезгә дуңгыз ите ашатма, татарлар аны хәрәм, ди. Син аңа тавык яки сыер ите пешер.

Сары чәчнәң бит очлары кызарып, күлмәгә төсенә манчылды. Ояла!

Миша дэдәй Минганине парлы итмәкче иде бугай. Янәсе, «Зоя йөрәгеңне жылкендермәсә дә, боек күңелеңне юатыр. Күз сал әле шуңа, күз сал!» Анысы мэхәббәтсез дә кавышалар. Дөнъяда үзе парлы, үзе зарлы кешеләр әзмени! Ләкин Мингани бер тапкыр яңаклаган язмышка икенче тапкыр да яңагын куярга теләмәде. Сары чәчле, почык борынлы Зоя аның күбәләгеннән йөз кәдрә кайтышрак, кызның яраттыра торган сөйкемле сөягә, мөгаен, туганда ук «сынган» иде.

Кислородка бай урман һавасы да чирләтә икән, Мингани эссе мунча ләүкәсендә себерке белән чабынгандай тирләп-пешеп ятканда, тычкан тавышы чыгарып, вагон ишегенең тупсасы чиелдады. Чиик-чиик... Зоя! Менә кыз исәнләште дә:

– Мүк жиләгә, эрбет чикләвөгә төнәтмәсе, – дия-дия, зур гына чүпрәк сумкасыннан өстәлгә шешәләр тезде. – Авырганда, шифасы тия бу суларның.

– Мин сырхауламадым, ял минем, – диде Мингани.

Кыз чыпчык баласы кебек фыр-фыр итте. Аның көлүе дә мазәк иде.

– Ой, алдашма! Дядя Миша хасталанды, ди, сине. Син дә безнеңчә Мишамы?

Егет исемен ижекләргә бүлә-бүлә:

– Юк, безнеңчә дә, сезнеңчә дә мин – Мин-га-ни, – диде.

Зоя чәй чүбеннән каралган кырлы стаканны тастымал белән сөртеп, озын муенлы шешәдән шифалы төнәтмәсен агызды:

– Мә, жылы килеш эч, Га-ни.

Кара син, тәки исеменең койрыгын гына калдырды!

Икенче көнне термоста тавык шулпасы килде. Сары чәч уңган иде, идәннәр себерелде, тынчу вагон жылләтелде һәм егетнең хәле бермә-бер җиңеләйде. Әмма кыз никадәр генә тәрбияләсә дә, май кебек жанга ягылмады.

– Зочка сиңа гашыйк, сынок. Ник аңа каты син? Йомшар! – дип шелтәләде бригадир. – Тәртипле, азып-тузып йөрми.

«Мин – татар, ә ул чеп-чи маржа», – дисәң, дэдәй аңламас. Алар өчен үз эремәсендә милләтләрне эретеп юкка чыгару – табигый күренеш. Зоя исә егет миңа битараф, димәде, аның өс-башын юды, ашарына китерде. Ни-нәрсә телен кытыклады икән, гажәп хәл, Мингани сары чәчкә:

– Сиңа татарчалап Зәйтүнә дисәм, ризамы? Хәтерендә сакларсыңмы бу исемне? – диде.

– Ой, риза, риза! – Зоя кулын чәбәкләде. – Саклыйм, конечно. Синекен онытмыйм же. Гани мани дигәч, шундук искә төшә.

Мингани ачуланды:

– Бирермен мин сиңа «гани-мани!» Исемемне тутырып әйт, Мингани мин, Мингани!

8

Коттедж кыегына күгәрчен кунды. Кош гел шушы урында тәпи ялы ала. Алсинә сыңары ул – ямансу. Шуңа күрә гөр-гөр гөрләми дә. Бичара күгәрчен дә аның кебек үз тиңен югалттымы икәнни? Аңа да дөнъясы төссез һәм

нурсыз тоеладыр. Ә бит кайчандыр бәхет савыты мөлдерәмә тулы иде һәм ул бәхет түгелер дә, савыт шылдырап калыр дип, уена да китермәде кыз. Алабугада училище тәмамлап, туган авылында китапханәче булып эшли башлады. Шамил әнесе белән Казанда институтта укый, атна саен ялларда Өчнаратка кайта, кайтуы да Алсинә өчен, алар икәү кулга кул тотынышып, төнгә урамнарны иңли иде. Кинәт хәбәр, коточкыч хәбәр! «Шамил өч кеше таптатып үтергән». Ничек таптаткан, ничек? Ул төндә, ае-йолдызы шаһит, алар бергә иде, бергә!

– Алсинә Нурихановна-а! – Тәрәзәдән муенын сузып, Минниса карчык кычкырды. – Ясмык бүрттердем, каймак белән бутап, мичтә дәмләсәм, ни диярсең?

Шырый-шырый тавыштан кыектагы күгәрчен өркеде. Миннисәтәй (авылда бу әбигә шулай диячәкләр) чукракларның да колагын зәңгелдәтер иде. Дәмлә соң, дәмлә, синәң ихтыярда! Кайчакта күңелсез уйларның сүрүен ертып, таркатып ташлавың да әйбәт әле, Миннисәтәй. Кызганыч, исән вакытыңда әтисенәң апасы белән күрешмәде Алсинә. Менә шунысы да үзәкләрне өзә. Кызның әти-әнисе бик иртә фани дөнья белән бәхилләште. Серле туган шуннан соң ярдәмен туктатса да, үпкәләмәс идең, ә ул ятимә сөңлесенә отыры булышты. Укыганда, бу акча фатирга түләнде, ашау-эчүгә тотылды. Артык иркәнәймәсә дә, мохтажлык кичермәде Алсинә. Өнә шул бәхет савыты бушап, жанын кая куярга белмәгән көннәрдә китапханәдә телефон чылтырады:

– Нурихан кызы Алсинәме? – диде чыбык очындагы хатын-кыз һәм «әйе» дигәнне дә көтмичә: – Мин Сафина Минниса, иртәгә сәгать уникедә Казан вокзалында очрашабыз. Башымдагы киң кырлы яшел эшләпәдән танырсың, – диде.

Өчә таңнан район үзәгендәге автобуска чапты кыз. Дүрт сәгатьлек юлда уйлый-уйлый баш тубал булды. Кем ул Сафина Минниса? Исемен яшергән Таһирә апасымы?

Кыл уникадә Алсинә баганадагы зур сәгать төбөндә таптана иде. «Яшел эшләпә» дә төгәл кеше икән, нәкъ вакытыңда тып итеп, аның алдына килеп басты. Нәзек иренле, кысык күзлә әбиме (яшьрәк бугай), апамы (картрак кебек) күлмәклек тукума кисүче тегүчемени, күзен тагын да чекерәйтеп, Алсинәнең буй-сынын «үлчәде»:

- Кәкре аяклы авыл кызлары озын итәк кия.
- Минем аякларым туры, кем...
- ...Сафина Минниса мин. Әйдә, машинага утыр.
- Без кая барабыз, кем...
- Әй, аптырамасана! Минниса апа дип кенә эндәш.
- Бу сезнең чын исемегезме?
- Тугач та, мулла бабай өч тапкыр пышылдап, колагыма өргән үз атым.

Хәзер мин сине очыртып кына илтәм, аппагым.

- Кая?
- Өеңә!
- Кире авылгамы?
- Авыл?.. Оныт син аны, аппагым.
- Таһирә апаларга кунакка барабызмы әллә? Ул ни хәлләрдә?

Сорау жавапсыз калды. «Яшел эшләпә» үзен тәкәббер тотта! «Ока» машинасы жил очырткан сыман бик тиз жилдерә, Сафина Минниса күз иярмәслек житезлек белән рульне боргалый иде. Ниһаять, карчыкның теле дә «хәрәкәтләнде».

– Апаңмы? Апаң теге жирдә, Алиһә Нурихановна!

Дөнъя йөзләрендә кыз өчен «теге жир» бер генә иде.

– Төрмәдәмәни?!

– Әстәгъфирулла, нинди төрмә! Туксан яшьлек карчык Аллаһ хозурына китте, аппагым.

Бер мәртәбә күрмәсә дә, якын туганы санап юксынган Алсинә бу хәбәрдән тәмам аңгырайды:

– Ничек... ничек китте?

– Менә шулай, газраил юллама китерде дә, китте шуның белән! Ике атна элек жирләдек. Ник миңа шалтыратмадың дип рәнжемә, Таһирә Жамаловнаның әманәте. Яхшы кеше иде, Аллаһ урынын жәннәттән әйләсен.

– Апа... апа үлгән икән, алайса сез мине кая алып барасыз? Зираткамы? Алсинәнең тубалга әйләнгән башында меңләгән бал корты гөжләде.

– Өеңә дим ич, өеңә, аппагым.

– Минем өем авылда. Әти нигезе.

– Апаң бөтен дәүләтен сиңа яздыртты. Коттедж, машина, банктагы акчалар – синеке, Алсинә Нурихановна.

– Әти исемен кушмыйча гына Алсинә дип әйтеп буладыр бит, – диде кыз, ачынып. – Ул дәүләтегезнең миңа кыйпылчыгы да кирәкми.

– И жүләркәем, күктән иңгән байлык лабаса, шатлан.

– Гомер буге атасын бер күрергә тилмерткән, энесен – минем әтине өзгәләндергән кешедән арткан байлыкның ни бәрәкәте. Чү әле, чү... – Алсинә юлдашының киң кырлы эшләпә каплаган йөзенә бакты: – Сез Сафина Минниса, аңа кем тиеш соң? Без бу табышмакка жавап табалмыйча йөди идек. Акчалар, посылкалар гел сезнең исемнән иде.

– Таһирә Жамаловнаның кеме идемме? Озын хикәят. Соңрак яме, аппагым. Безнең бистә Тургай дип атала. Жыен байлар, жыен түрәләр шушында йорт төзеде. Таһирә апагыз да алардан калышмады. Кыз-катын гына димә, гайрәтле иде.

– Ире, балалары кайда? Чит илдәме?

– Ир дә юк, бала да юк, аппагым.

Сасы төтен исеннән буылган шәһәрдән чыгып, бистә юлына борылдылар. Тугызар-унар катлы ташпулатлар капламагач, монда болытлар да ап-ак, күк йөзе дә зәңгәрсу төстә иде.

– Алтынчы йорт синеке, – диде Сафина Минниса. – Әнә, таш коймалы ул, әнә.

Апа-карчыкның тавышында ниндидер бер тантана бар иде. Әйтерсең, киребеткән Алсинәне көрәштә жиңгән батыр.

Черт-черт автоматка көйләнгән капка ачылды. Тоташ плитка түшәлгән ишегалды жиде жил бергә кушылып исәрлек дәрәжәдә иркен иде.

Сафина Минниса эшләпәсен баскычка чөөрде.

– Уф, пештем, чәчем манма су. Кара, аппагым, уңда гаражда машина. Искергән, егерме еллык. Сиңа яңартырбыз.

– Мәшәкәтләнмәгез, минем йөртү таныклыгым юк.

– Курсларда укырсың. Сулда – бакча, уртада беседка. Дусларың белән мангалда шашлык-машлык кыздырырсың.

– Дусларым да юк.

– Юкка без дә тук! Бозылган пластинка төсле син, Нурихановна! Әйдә, өйгә! Тышкы ишек ике мәртәбә, эчтәгесе өч бикләнә. Чүәкләрәнне тамбурда сал.

Алсинә әдәп саклап кына буйсынды, югыйсә бу йорт аны тамчы да кызыксындырмый иде.

«Экскурсия» башланды.

– Менә без беренче катта, аппагым. Менә аш бүлмәсе, зал, кунак бүлмәсе, туалет, ванна. Жәннәт оясы, валлаһи. Икенче катта тагын өч бүлмә.

– Нишләп Таһирә апа ялгыз башына шундый әкәмәт зур йорт житкәргән?

– Апагыз иркенлек-киңлек яратты. Юрганыңа карап, аягыңны суз, диләрме әле? Ә аның юрганы бә-эк озын иде. Юмарт иде апагыз, ятим балаларга да булышты, мәчетләргә дә, сезгә дә. Әй, ни әйтим! Килер тишеге бер, чыгар тишеге бихисап иде инде. Син барсын да кара, тикшер, ә мин чәй кайнатам, авыз кипте.

– Карамыйм да, тикшермим дә! – Алсинә үзалдына көйсезләнде. – Сәгать ярымнан автобусым кузгала, шуңа өлгерәсе. Ник мине чакырттыгыз, кем... Минниса апа?

– Бәй, син апаның турыдан-туры варисы, дидем ич!

– Ә сез аңа кем тиеш соң, конца да концов?

– «Кем, кем?» Таһирә Жамаловнага кырык ел хезмәт иткән тугры жан мин! Ул миңа туганым кебек якын иде.

– Әтигә дә ул туган иде дә... Тик каты бәгырьле туган. Хет бер кайтып күренер иде.

– Чү әле, тузынма, аппагым. Бүтән аяк та басмыйм дип, авылыгызының жирен-күген кармап, явыз үги анасына рәнжеп киткән ятимә антын бозып ничек кайтсын икән, йә? Таһирә Жамаловна кисә икән, киредән ялгамый, табигате шундый иде аның.

Аллаһы Тәгалә бизәкләп-чуклап төзөгән күк белән соңгы көннәрендә куенына сыендырган йомшак туфраклы жиренә кармау иң зур гонаһ түгелмени? Үги анасы да әллә ни кыерсытмагандыр, шәт. Бәлки, әз-мәз ачулангандыр, бәлки, әз-мәз кул уйнаткандыр. Алсинәнәң мәрхүмә әбисе дорфа һәм кырыс иде анысы.

Кызның нинди уй өермәсендә бөтерелгәнән сиздә «яшел эшләпә»:

– Апагыз күргәнне сукбай эт тә күрмәс, аппагым, – диде. Хикәятнен беренче бите ачылды. – Берсендә ул үги анасының шәлен ябына. Шуның өчен явыз хатын кыйнап, аны идән астына ыргыта, капкачны сандык белән бастыра. Әтисе шабашкада, күрше-күлән болар белән йөрешми. Өч тәүлек салкын, юеш идән астында куна Таһирәкәем. Бакалар өстемә үрмәли иде, ди. Берсендә ярты чәчен умыра, берсендә...

– ...Минниса апа, сусадым, чәй эчәбез дидең бугай.

Алсинәгә чираттагы «берсендә»ләрне ишетүе газапның да газабы иде. Әмма апа-карчык кызны аямады:

– Берсендә уклау белән беләгенә төя. Ике кулым өрелеп шеште, ди бичаракаем.

– Өтисе ник якламаган соң? – Алсинәнең йөрәге сикерде. – Аның баласы бит!

– И аппагым, Жамал абзыйны яшь хатын үз кубызына биеткән инде.

Башта кыз: «Житәр, сөйләмәгез», – дисә дә, хикәятнең алдагы битләрен актарып, Таһирәнең серле дөньясына багасы килү теләге жинде. Атасының апасы лабаса! Алсинә дә аңа туганлык жепләре белән бәйләнгән.

– Таһирә апа кем иде соң ул?

– Бәй, ике аяклы, ике куллы кеше иде. – Сафина Минниса аның чәен кайнарлатты. – Эч, суына.

– Суынсын ла. Апа ниндирәк зат иде, дим...

– Жамаловнамы? Уф Аллам, изге бәндә иде Жамаловна. Алар минем Кәримә апа белән училищеда укыганда дуслаша. Без – Арча ягыннан, ике кыз безгә кайтып, мунча яга идек. Миңа сигез яшьләр чамасы, чәчем озын, Таһирә шуны йомырка сарысы белән юып, тарап, толымнарга үрер иде. Эшкә батыр: бакчада бәрәңге кәтмәнләр, чишмәдән чиләк-көянтә белән суын да ташыр иде. Кызлар бит тегүчелеккә укыды. Жамаловна әнинең иске кул машинасында чүпрәк-чапрактан миңа күлмәкләр тегәр иде. Безнең Кәримә апада уңганлык чамалы, ялкау ятар – бәхете артыр, диләр, ул энә, өч тапкыр кияүгә чыгып, өч ир жирләде, жизниләр аңа мәкиббән иде.

– Ә Таһирә апаны кемгә ярәштеләр?

Сафина Минниса тузан каккандай, шап та шоп тезенә сукты.

– Кемгә, кемгә! Жәнгә! Кәртинкә иде апагыз. Казанда аның сымак чибәр кызлар бармак белән генә санарлык иде безнең чорларда. Түлкә егет-жилән үтәли матурдан шүрли. Бу үтәлиләр үзләре дә сайлана. Шаһзадә көтә-көтә утырып калалар инде ахырдан. Урамдагы кыз-катыннарга кара син. Кайсы колга хәтле озын, кайсы кыска, кайсы таза, кайсы чыра төсле ябык, ә үзләре бала арбасы тарткан. Сайланмаганнар, ирләре белән бәби үстерәләр. Син, дим, аппагым, нишләп ялгыз әле? Син төскә-биткә уртача гына, Аллах сине чибәрләр күлендә чайкамаган, так что кияү табарга шансың зур.

Алсинә үпкәләмәде. Әйе, аның чибәрлеге чамалы, эмма ул кайчандыр кемнеләр сөеклесе иде. Йөрәк жепселләрен өзеп эчтән актарылды бу исем: Шамил...

– Училищедан соң тегү фабрикасына билгеләделәр апаларны. – Сафина Минниса хикәятен дәвам итте. – Безнеке ял көннәрендә йокы симертсә, Таһирә Жамаловна авыл хатыннарына күлмәк жүләде. Шулай кул шомарткач, Казан бичәләрен киендерде. Акчага, кәнишне. Мин сигезенче сыйныфтан соң укымадым, укуга хирыслыгым юк иде, Таһирә апагыз үзенә алдыртты. Ашатты-эчертте, киендерде, туйларымны уздырды, мәрхәмәтле жан. Үзенә хәләл көче белән баеды ул, кеше өлешенә кул сузмады, урламады, таламады. Өвүәле ике, соңра өч ателье ачты, тегүчеләр яллады. Затлы-затлы тукумаларны чит илләрдән контейнер белән кайтарта иде. Теккән эйберләрен уптым сатарга кибет арты кибет төзәттерде. Мин аның бизнесындагы нечкәлекләренә төшенми идем, вазифам гадирәк: миндә көнкүрештәге вак-төяк – жыештырам, юам, пешерәм. Инде дә үтенсә – кайбер йомышларын үтим.

– Мәсәлән, атасына, энесенә, миңа посылкасын, акчасын саласыз, – диде

Алсинә. – Читтән генә безнең гаилә хәлләрен белешәсез. Кем үлгән дә, кем туган! Шулаймы?

– Апагызның дүрт ышпиун яллап, дүрт тарафка жибәрерлек кодрәте бар иде, аппагым. Аңа авылыгыздагы хәбәрләрне көне-сәгәте белән житкерделәр.

– Кемнәр?! Узгынчылармы?

– Сиңа ниемә алар? Алсинә исемен дә сиңа Таһирә апаң куштырды. Тарихын сөйлимме?

9

«Ул – энә, ә мин – тегәржеп... Артыннан яма да яма! Акылың алтын икән батоно Гурам! Тфү, кысык!»

Жәмилнең үзалдына күңеле болганды. Шушы кысык белән очрашса, ул аның сулышыннан агуланып чирли иде. Их, уртақ эшләр майтармасалар, Сталин якташына баш ияр идемени! Менә Хәйдәров белән арасын жайласын гына, төкерә сиңа «тегәржеп».

Татарстан урамы чатында ир машинасын куеп, жәяү генә атлады. Мәржани мәчете капкасы төбөндә ике карчык чөкөрдәшә иде.

– Әбиләр, сез дога укыйсызмы? – Жәмил исәнләшәп тормады.

– Укыйбыз, улым, укыйбыз, – диеште карчыклар.

Мәчеткә керергәме-юкмы дип икеләнгән ир йомышын урамда гына йомышларга уйлады. Кесәсендә казынгат:

– Мәгез, сәдака, – дип «юмартланып», әбиләрнең учына берәр доллар төртте.

– Нинди ят кыягаз бу, улым? – диде олырагы. Яшьрәге ушлырак иде:

– Әмрикнең хикмәтле акчасы ласа, Әсма ахирәт. Кем рухына укырга, улым? Синәң үзең мәллә?

– Мин исән, мин тере! Мин мәет түгел. Батам, батам, батам!

Жәмил акылдан шашкан кебек кычкыра-кычкыра китеп барды. Карчыкларның яшьрәге:

– Батам, ди, бахыр, – диде. Олырагы:

– И-и, Саймә ахирәт, Әмрик акчасы хикмәтле дисең, чынлыкта зәхмәтле ул, энә бәндәләрне пычрагына батырып саташтыра. Әйдә, котылыйк бу зәхмәттән, – дип, долларны урталай ертты.

Машинада гына аңына килде ир. «Пу-уф» дип, күкрәк читлеген тыгызлаган һаваны кысып чыгаргач жиңеләйтте үзе. Ул туган көненә куе яшел тукумадан костюм-чалбар тегәргә бирде. Жәмил күбрәк күзә төсендәге киёмнәрне яратты. Ә абыйсының... Тфү, нишләп кәефсез чагында гына аны исенә төшерде соң?! Ике туган бер-берсенә охшамаган, әйтерсен, кайчандыр бала тудыру йортында буташтырганнар: абыйсының күзә чем-кара! Буе да озын! Жәмил аның биленнән генә иде. Шул үтерде дә. Ул да абыйсының тешен сындырып иде, буе житмәде... Чур, үткәннәрне бүгенгесе белән ялгап маташмаска! Үткәннәр аркылы-торкылы сызылган, алга, бары тик алга! Киртәләрне жимереп, юлына аркылы баскан көндәшләрән изеп-таптап!

Үзәктәге ателье каршысына туктаганда, ул урамның икенче ягында житәкләшәп, «Зәркән» кибетенә кереп барган парларны абайлады. Булмас!

Ялгыша! Жәмил йодрыгы белән күзен угалады. Гурам белән Динара! «Сталин якташы» бая гына ресторанында, ә хатыны өйдә йокы бүсә иде. Алтын кибетендә нишли болар?

Ир машина ташкынын ерып, алар артыннан ыргылмакчы иде, тезе сыгылды. Каһәр суккыры, әз генә дулкынланса, аяк кылтая. Хет көл, хет ела. Артында «Бук капчыгы» дип, Гурамны мыскыллаган хатын бүген аңа сыланган! Хәзер үк эзләренә бастырырга кирәк! Нәрсә диярләр, ничек акланырлар? Әй, төкерсәнә! Гурам Динараны алтын әйберләре сайлашырга чакыргандыр, ул хатыным Василиса асылташлы муенса сорый, тиздән юбилее, аңа сюрприз ясыим дип мактанган иде. Нәкъ менә «кыр кәжәсе» кинәшче икән, ә!

Нинди тискәре көн соң бүген?! Төн ката төш белән азапланды. Өнөндә дә бөтен нәрсә аркылы ята. Элек киём-салымны кырт иттереп, жебен жепкә, жөен жөйгә китереп теккән ательссы да әллә нишлэгән: чалбар балагын озын калдырган. Бутиклардан гына киенәсе иде дә, анда аның буена исәпләнмәгән шул, алар гулливерлар өчен генә ачылган.

– Ник күзеңне тасрайттың, авыл гыйбады! Сөз аның үлчәмен алдыгыз бит! – дип, аты-юлы белән сүгенгән ирдән куркып, яшь кенә тегүче кыз елап ук жибәрде. Тавышка ян ишектән ателье хужасы чыкты. Зоя Ивановна тәжрибәле, клиентлар белән теленнән бал тамызып сөйләшә иде. Бәс, Жәмил илләрендә бер затлы ир-егет икән, төсә-бүе белән ул тач итальян, аны һич кенә дә татар димәссең икән. Динара аңа «затсыз» дип акыра иде, юк, Жәмил затлы, бик тә затлы! Әнә, маржа аңа ничек соклана!

– Агач кул! Син кемнең заказын бозганыңны беләсеңме соң? – «Баллы тел»дән елак кызга агу чәчрәде. Кешесенә дәрәжәсенә карап шул! – Ул безнең иң хөрмәтле даими клиентыбыз! Ходай гынам, тирескә буялып үскән авыл кызыннан ни көтәрсен! Ну-ка, миллиметрына кадәр үлчәп, чалбарны кыскарт, агач кул! Кыскарт та илтеп кил. Кичке жиделәр тирәсендә өегездә буласызмы, Жәмил Хафизович?

Ул шушы минутта ук коттеджга кайтырга тиеш! Динарадан алданрак. Чит ирләр белән алтын кибетенә «сәяхәт»ен ничек аңлатыр икән, җилбәзәк! Тыңлап багар Жәмил.

Чалбар проблемасы хәл ителгәч, ир офиска сугылды. Бизнес-планның соңгы юлларын сызгалаган Кәримнең баш очында кагынып:

– Давай жәткәр, давай, – диде. – Озак мыштырдысың. Кулың эшләсен, авызың такылдасын. Ну, ни-нәрсәләр сырладың инде?

– Айлар-еллар буга акыл бизмәнәндә үлчәп, минус-плюсларны ачыклагач кына, мондый зур проектлар төзелә, авылдаш! Ә сиңа ул ярты тәүлектә эзерләнсен, имеш. Яна диярсен!

– Яна, төтенсез яна! – Жәмил үзенә дә ут капкандай, күкрәген уды.

– Төп юнәлешләргә асызыккладым, Хафизыч. Миннән бәләкәй генә искәrmә: бу бизнес-план сиңең кебек альяот каракларга батмый, ул намуслы эшмәкәрләр өчен төзелде.

– Ну саруымны кайнатасың, Телбәр. Мин сине... – Жәмил: «Озакламый куам», – димәкче иде, жөмләнәң яртысын үзгәртте. Әлегә егет аңа кирәк иде. – ... каеш белән ярам, Телбәр!

Хужа Кәримнең кулыннан кәгазьләрне йолкып алып, тиз-тиз генә күз йөгерткәч:

- Срочно Хәйдәров почтасына сал, – диде.
- Рәхмәт дияр идең, Хафизыч.
- Нинди рәхмәт? Бушка эшләмисең, малай-шалай.

Ничек кенә ашыкса да, Динара аңардан өлгеррәк икән. Хатыны дөньясын онытып, көзгә каршысында муенса каптыра иде, ир тамак кыргач, ул учы белән түшен каплап, читкә сикерде.

- Ой, өркеттең, затсыз!
- Нәрсә яшердең, күрсәт!
- Әниңнең акчасына... Хыялымдагы муенса менә...
- Хәерче пенсия акчасынамы?
- Банкка салган, зур процентка.

Динараның күз дә йоммыйча алдашуы Жәмилне чыгырыннан чыгарды:

– Суксам – баш миенне селкетәм бит, төлке! Ялганыңның койрыгы кыска! Гурам бүләгеме?

Хатын тотлыкты:

- Гу... Гу... Гурам әйт... теме?
 - Бая гына авызга-авыз терәшеп, «Зәркән»гә кереп бара идегез!
 - Ой, харап икән! Керсәк ни! – Динара тотлыгуы бетеп, һөжүмгә күчте.
- Кердек шул. Син сараннан күгәргән тимер чылбыр да тәтеми, ә Гурам юмарт. Гомумән, грузиннар бөтенесе шундый. Хәтерлисезме, болан сурәтле картинаны? «Без аларда кунакта идек, мин: «Ой, бигрәк матур», – дигәч, Гурам ул картинаны дивардан куптарды да бирде. Ә син аны кемгәдер саттың, затсыз!

– Чәнечке белән сәнәкне чагыштырма! Муеныңда алтын әйберсе!

– Матур, әйеме? Өстәлләрендәге каталогта күрдем бу муенсаны. Их, моны киясе иде дигәч, Гурам киярсен, диде. Бүләк, короче. Син аның бәясе күпме дип сора. – Динара бармакларын тырпайтты. – Биш миллион, биш! Оядагы һәр ташы үгез күзе кадәр!

Мондый кыйммәтле бүләкләрне бушка өләшмиләр. Димәк, батоно картлач ачыктан-ачык «кыр кәжәсе»н ауларга керешкән. Ахмак хатын, шушы асылмалы ялтыравык өчен үзең дә түләргә туры килмәгәе!

Көнләшүдән кара көйгән ир төкерде:

– Тфү, сатлык!

Әмма Динараның исе китмәде, ул муенына уралган бүлөгәннән бихуш иде.

– Сатлык! – дип кабатлады ир, монысын да ишетмәде хатын. Мөгаен, колак тишегенә дә «үгез күзе кадәр» бриллиант тыгылган. Түшеннән умырып алып, Гурамның битенә чәпәргә кирәк! Капкорсакны туп кебек тәгәрәтерлек көч бар әле аңарда. Бум бәләкәй димәде, авылда бала-чаганы рәттән, олыга-кечегә аермыйча тукмый иде ул.

– Ну-ка, сал!

Иренәң дәһшәтле тавышын, аннан битәр шыттырган борчак сыман күперенгән йөзе шүрләтте бугай, хатын:

– Әни-и, – дип баскычтан беренче катка атылды.

«Сталин якташы»на каршы игълан итәчәк «сугыш»ның беренче өлеше

шуның белән тәмамланды. Ник этәчләнә соң әле Жәмил? Гурам бит дүрт кырлы, аны тәгәрәтеп кара син! Бу көрәш берничек тә аның файдасына булмайчак, чөнки Жәмил тегәржеп кенә иде...

Капкада кыңгырау зеңгелдәде. Сәгать төп-төгәл жиде. Турда элгечкә элгән костюм-чалбар күтәрәп, теге елак кыз көтә иде.

– Менә заказыгыз әзер, – диде ул. – Кип карыйсызмы?

Динара тәрәзгә капланган иде. Кытыклана, ире кем белән сөйләшә икән анда? Ә елак кызның чибәрлегеннән әллә нинди асылташлар да төс жуяр иде. Син дә көнләш, сатлыкжан, көнләш!

– Киярбез дә! Урамда ук чишенеп! – дип шаяртты Жәмил, кызның кулын үбәргә үрелеп. – Исемен ничек синен, матурым?

– Айзирәк.

– Чибәр син, Айзирәк.

Шактый кыюланган кыз учактагы чи утын кебек чыгырдады:

– Өендә киярсен, яме, абый! Чалбарыңны Казан хатыны (ул бу сүзгә басым ясады) Зоя Ивановна кисеп теккән иде. Мин башта ук катышмадым, ә ул үзенең гаебен миңа сылтады. Мин сине таныдым, абый, без – авылдашлар. Студент чагында син апам Зиләне клубтан озата идең. Мә! – Айзирәк киёмнәрне бүктәре белән аның өстенә ыргытты. – Чао-какао, шәһәр гыйбады!

10

...Тыкрыкта ул күгәрәк «ашаган» тимер-томыр өеме янында туктап, тезенә таянды. Машина «жәсәде». Кабере жир өстендә. Өч ел бие калдык-постыктан жыйды аны Шамил. Күрәчәгенә жыйды: экспонат кебек иде бу «тимер арба»: авыл урамнарында тузан туздырып йөрүдән гайре ул юньле эшкә ярамады, чөнки үчәткә куелмаган, маңгаена дәүләт номеры сугылмаган иде. Энекәше белән укырга киткәндә, «экспонат» капка төбөндә моңаеп калды. Энекәш... Ә бит Казанда Жәмил белән аралар жылынды. Энесе – төзелеш, ә Шамил авыл хужалыгы институтында укыды. Шәһәрдә «калай этәч»нең кикриген тиз шиндерделәр, ул авылдагы гадәтен куып, йодрык уйнатырга тотынган иде дә, кала бандитлары бер генә сызгырды, таракан кебек, яркка посты иркә төпчек. Ләкин Жәмил аңа гына хас яңа «һөнәр» үзләштерде: кәкре каенга терәтү. Берсендә ул жүн генә баягә Мәскәүдән ислемайлар китертәм, танышым поезд белән озата дип, Шамилләр төркемендәге кызлардан акча суырган. Тот капчыгыңны, ислемайның ни ислесе, ни сасысы юк! Азык-төлек базасында төнгә каравылда торган абый кеше түләде аның өчен. «Ярты гына бәясенә авылдан бозау ите алып киләм», – дип, тулай торак комендантын алдагач та, Шамилнең кесәсе бушады. Энекәш белән шактый чиләнде ул. «Үзең акча эшлә!» – дип, базага сакка урнаштырган иде, төнлә дүрт тартма (һәрберсендә егермешәр данә!) шоколад «аякланды»: итәк астыннан гына пистолет юнәткән база директоры аны чүт кенә атып үтермәде. Ни хикмәттер, әллә ни укып кинәндермәгән карак студентны факультет деканы (фамилиясе дә мәзәк – Йомычкаев) группа старостасы итеп сайлаттырган. Жәмил кемгә ялагайланырга белә, бу мәсьәләдә ул искиткеч талантлы иде. Хәер, энекәш үзе дә яшермәде, Йомычканың атасы Биектауда такта ярдырта, мин – авыл баласы, әйдәгез,

ялларда аңа булышам дидем, ди. И, сөенде, ди, Йомычка! Энекәше умырып эшләсә, кояш ярты төндә генә баер иде. Тиздән аның декан атасы табасында нинди борчак куыруы ачыкланды. Жәйге каникулларда студентлар төрле якларга таралышты. Дүртенче курсны тәмамлаган Хафиз малайларының исә уртақ тукталышы авыл иде.

– Син автобус белән кайт, мин йөк машинасы ялладым, – диде Жәмил. Мөгаен, районнан килгән берәр шофёр белән сөйләшкәндер дип уйлады Шамил. Телгә оста, сусыз юындыра.

Кичкә табан турда машина кычкыртты. Әржәсенә такта төягән! Аталары шатлыгыннан аксак аягында «биеде».

– Йорт жанлы бала шул, вәт маладис, улым. Абыең ике кулын селкеп кайтканда, ишегалдын тутырып, сап-сары такта аудардың. Как раз идән жәярбез, өйалдын тышларбыз, тишегеннән жил өрә этү.

– Тиясе булма! Минеке болар! – «Йорт жанлы бала» бугаз киереп, атасына акырды. – Сатып ал давай, бик кирәк икән!

Әнисе такмаклады:

– Каян бездә акча, улым! Атагызның пужар йортында кәрт суга-суга бармаклары кәкрәйде энә!

Хужалыктагы ярлылык күптән инде Шамилнең эчен пошыра, егет бу жәйдә ауган-егылганны рәтләмәкче, ул ике кулын селкеп кайтмады, аның кесәсә матур гына «бүлтәйгән» иде.

Жәмил: «Йомычкаев атасы хезмәт хакын такталар белән бәхилләтте», – дип карганса да, абый кеше шикләнде. Бакчада аулакта энекәшенең жилкәсеннән каптырып:

– Урладыңмы? – диде.

– Ант, урламадым! Ике күзем чәчрәп аксын, абый. Ышанмасаң, хужага шалтырат!

Шалтыратмады Шамил, гомерендә беренче тапкыр туганына ышанды.

– Ник сатасың?

– Һе, кызык син! Миңа акча кирәк, абый.

– Бер тактаң күпме?

– Өч йөз тәңкә, абый.

– Мин алам!

– Син? Бетең беләнме? – Энекәшенең күзендә акча жәннәре пырылдашты. – Ә-ә, син теге каравылда идең бит әле. Югары стипендия дә синең. Давай, сатам! Түлке чыгымнар да синнән, абый. Шофёр бушка төямәде, бушка апкилмәде. Стоп, стоп, абый! Безнең алыш-биреш турында этиләргә ләм-мим. Такталар миннән, диярбез. – Жәмил шаркылдады. – Мин бит «йорт жанлы бала!»

– Синнән икән, синнән. Монысы вак мәсьәлә, – диде Шамил. Хәзер аның өчен дөнья кочагына да сыймастай бер генә мөһим нәрсә бар, ул да булса – Алсинә иде. Яратудан егетнең аңы томаланды. Югыйсә энесенә карата уяулыкны югалтмаса килеш иде ул. Егетнең түш кесәсендә көмеш балдак, кич очрашкач, ул аны кызының бармагына кигезеп:

– Миңа кияүгә чык! – диячәк. Тулай торақ коменданты аерым бүлмә бирәм, ди. Шамил институтны тәмамлагач янәдән авылга кайтырлар. Алсинә – китапханәче, Шамил – агроном, туган жиреңнең шифалы һавасын сулап яшә дә яшә!

Жәйге төннең гомере – ярты сүэм, таң тиз атты. Икесе дә бәхетле иде. Август азагында никах укытабыз дип вәгъдэләшеп, нибарысы кичкә кадәр генә аерылыпшкан иде алар. Нибарысы... Күрәчегеңә ни язса – шуны күрәсең, диләр. Ә Шамил аны үз куллары белән язды, беркем дә аңа карага манып каләм тоттырмады. Капка төбөндәге «экспонат»ның фаралары ватылган, капоты тырналган иде. Жәмил эше! Ул котырынып, авыл урамнарыннан куа! Мөгаен, багана «сөзгәндер».

Өйдәгеләр йокламый иде. Өйалды ишеге шар ачык. Тагын нинди чебен тешлэгән икән, әтисе ярсый. Әһә, иркә төпчеген сүгә. Ниһаять, аның нинди башкисәр икәнәң инанган. Тик талны чыбык килеш бөгәләр. Хәзер ул калынайган, сындыруың ихтимал.

Шамил сагайды. Тукта, тукта, атасы төрмә, ди. Менә ул пышылдауга күчте. Әмма барыбер аның һәр сүзе колакка бәрелә иде.

– Жу-ук, Зәйтүнә, минекен төрмәгә яптырмыйм! Синәң Минганидән туган көчегеңне утыртсыннар!

– Авызыңнан жил алсын, Хафизуллалар! Тәки яратмадың шул баланы. Фамилияңне дә митрикәсенә дәрәс яздыртмадың ич! Без – Дияров, ә ул берүзе Динаров.

– Чикритар чуваш Әндрис хатасы бу, ахмак хатын! Төзәттерергә иде, малаеңны Дияров итәсең килгәч!

Баш түбәсеннән үк бозлы су койдылармыни, Шамилнең каны катты. Ул Мингани көчеге? Ничек?

– Уф, Алла бәндәсе. – Әнисе елый иде. – Син бит Минганигә ант иттең, үлгәндә дә, ул серне тишмәм, дидең!

– Ә кем тишә, ди, аңгыра?! Моңарчы минем малай саналды, ары таба да саналыр. Шыпырт син, свиданжидән кайтса, ишетер тагы.

Ишетте Шамил, ишетте. Балачактагы бәнахакка кыйналулар, жәбер-золым тикмәгә генә булмаган: кан бүтән, нәсел-ыру бүтән... Кыскасы, ул чит оя кошы. Менә ни өчен үги ата аны каккан-суккан икән.

Сулкылдаган әнисе кызганыч иде, бичара олы баласы хақына гомере буе хольксыз иргә түзгән. Хәзер ни-нәрсә үзгәртәсең? «Мин белдем», – дип, Хафизулланы яңаклайсыңмы? Ә ниңә яңакларга?.. Авыл күзендә Шамил ятим түгел, әтиле иде. Олырак малайлар аңа тырнак белән дә чиертмәде: «Моның атасы бар, атасына әләкләр...» Төрмә диләр, төрмә, әллә икәүләшеп саташалармы икән?

Егет үзалдына сызгырып, өйгә керде.

– Нишләп йокламыйсыз? Минә көтәсезме соң? – дигән итенде.

Ирле-хатынлы гыр-гыр «йокы арканы» ишкән Жәмилнең караваты кырыена чүмәшкән иде, әнкәсе тагын да көчлерәк сулкылдап:

– Без бәлагә тарды-ык! – диде.

– Әйе, бәлагә тардык шул, улым, – дип жөпләде атасы. Беренче тапкыр «улым» диде әти кеше, йомшак итеп әйтте. – Энең өч кешене таптаткан. Жәле, уян, хөрәсән!

Тартып-йолкып, Жәмилне уяттылар.

– Бәйләнмәгез! – дип үкерде иркә төпчек. – Йокларга ирек бирегез!

– Йоклама әле, хәсрәт капчыгы, хәлләреңне абыеңа сөйлә! – Атасы Жәмилне ботыннан сөйрәде. – Сөйлә, диләр!

– Аның нәрсәсен сөйләргә? Тапталдылар өчесе дә. Алар шыр исерек иде. Рульне борып өлгермәдем. Вот сезгә хәлләр! Уяттыгыз, дэжжал кавеме!

– Син дә лаякыл исерек иден, жүнсез! Нинди акчага аракы чөмердең? – дия-дия, аталары исән аягы белән идәнгә типте.

– Ы-ы, такта саткан акчага. Иеме, абый.

Энесе, мөгаен, аракы белән акылын да эчкән иде. Өстендә күпме генә жилләнсәләр дә, ул тагын гырылдап йоклап китте. Йокысы туеп айныганда, иркә төпчек дер-дер калтырана иде.

– Эти, коткар, эни, коткар, – дип, әле этисен, әле әнисен кочаклап шыңшыгач, Шамилгә төбәлдә:

– Бәй, абый, машина синеке бит. Эзләп килсәләр, точно синеке, иеме? Минем баштагы кепка да синеке иде.

– Ә рульдәге куллар синеке, – диде Шамил. Ул әле күрәчәк дэфтәренен беренче битенә каләмен тидермәгән иде.

– Улым, без баягынак әнкәң белән киңәштек тә... – Ата кеше икенче мәртәбә «улым» дип эндәште. Аның тавышы да, кыяфәте дә мескен иде. – Ул өч сәрхуш алай хәтәр изелмәгәннәр, исерекнең гәүдәсе камырга әйләнә, шуңа бук та булмый аңа. Әгәр-мәгәр милиция тикшерсә, машинада мин идем диярсен, улым. (Өченче тапкыр «улым!») Тәгәрмәч астына керделәр дип, үзләрен гаепләрсен. Эшне судка житкөрмәсләр, улым. (Дүртенче тапкыр «улым!») Тәртибең яхшы, авылда да Хафизулланың олы малае акыллы, диләр. Ә син, – атасы Жәмилнең аркасыннан шапылдатты, – син, хәсрәт капчыгы, шайтан суы белән тамак чылатасыңмы, йә? Биз ул начар гадәтеңнән! Син нәчәлник буласы кеше, зур урыннарда эшлисе кеше.

Шамилгә кызык та, кызганыч та иде. Үзенң туган этисе орышканда, аны да каз мамыгы белән генә сыпырыр идеме икән? Бил каешын чишмичә генә. Бәлки. Ә бит әнисе аныкы. Нишләп ул авызына су капты? Киңәшкәннәр, имеш, хөкемдарлар! Ак эт бәласе – кара эткә икән.

Егет кистереп:

– Ялганыгызга мине катыштырмагыз, закон каршында төпчегегез үзе жавап тотсын, – диде.

Атасы сүгенә-сүгенә ат жикте. Аның телендә «олы улы»ның исеме бишкә төрләнде бугай. Алар Жәмил белән озын арбага такта төяделәр. Моңысы бик сәер иде.

– Идән такталарын нишләтә болар, эни? Ул безгә бит, – дигәч, адым саен көрсенгән анасы:

– Урман каравылчысы Хәмиткә илтәләр, – диде. – Нишләтсә дә нишләтер, этиеңнең ниләр исәпләгәне бер Ходайга гына мәгълүм. Сиңа да инде, балам, киреләнмәскә иде. Энеңне кызган әзрәк. Сабыйлыгыңнан арыналмый бит ул.

– Нинди сабыйлык, эни! Күсәк сезнең иркә малаегыз, күсәк!

– Син абыйсы, аңа терәк, балам.

– Миңа терәлә-терәлә азынды күсәгегез. Аның Казанда ниләр кыланганы сезгә караңгы шул. Моңысында терәмим, аркам юкарды, эни-и!

Иртән генә мескенләнә-мескенләнә, Шамилгә ялварган атасы чыбыркы белән куып яндырган айгырмыни, борын тишегеннән пар бөркеп кайтты да «хәбәр» салды:

– Хәмит урманда идем, ди, фунар белән яктырттым, валлаһи, рульдә олы малаен иде, ди. Без хәзер дүрт шаһит: мин, Жәмил, урман каравылчысы, Зәйтүнә. Тәк ычту, жегет, тегеләрне син таптаткансың.

Шунда әнисе: «Мине шаһит итмәгез!» – диде дә аңын югалтып егылды. Авыл фельдшеры аның йөрәк тибешен тыңлагач:

– Кузгатсак, юлда үлчәк, могжиза белән терелсә генә, – диде.

Төне буге үз-үзен табалап, әнисенә баш очында утырды егет. Нигә ул бу уенга ризалашмады икән? Якын кешесе – әнисе хакына. Нигә? Ул хатасын төзәтергә тиеш иде. Төзәтте, чөнки анасы газизләрдән дә газиз зат иде. Әнекәш белән урыннар алышынды. Бирсәләр, шартлы рәвештә бер-ике ел бирерләр, диде. Фажиға сәбәпчесе – машинаны сүтеп, тимер-томырларны тыкрыкка өйде. Судта «шаһитлар» (әнисеннән гайре) беравыздан аның ничек кешеләр таптатуын, ничек урманга качуын тәфсилләп сөйләгәндә, күз алдында һаман бер күренеш иде. Авылдан олы юлга хәтле дүрт чакрым. Әнә, Алсинә милиция машинасы артыннан йөгәрә, йөгәрә, йөгәрә... Әз генә аякларын кызулатса, ара якынаячак. Ә менә елларны ул мәңге куып тоталмас: Шамил «таптаткан» егетләренә өчесе дә хастаханәдә жан тәслим кылган иде.

«Куркыныч жинаятчы» унбиш елга хөкем ителеп, төрмәгә ябылды...

11

...Тук-тук, тук-тук... Ян бакчадагы нарат башында саташкан тукран тукулдыймы соң? Хатирәләренә тагылып, Себер урманнарын айкаган карт кире ызбасына кайтып төште. Берсе шакулдата! Авылда капка-ишек билкәнә, димени! «Кайсыгыз шундый да әдәпле, оланнар?» – дисә, рәис балакай икән. Менә ул:

– Көнозын тыз-быз әле анда, әле монда чабам, мин дә жәт кенә теге исемлеккә култамгасын сырлыйм әле, Дәрвиш бабай, – дип, өстәлгә иелде. – Бәрәч, кыягазлар чип-чиста! Ни хәл бу, йә? Кайчан өй борынча йөрисең инде, мулла абзый?

– Һәр нәрсәнең үз тәртибе, олан, – диде карт. – Ашыккан – ашка пешкән.

– Без пешмәбез анысы, өреп кабарга өйрәндек, Шамилдән уңайсыз. Мәгәр егетнең хыяллары чынга ашса, авыл жанланыр иде. Хафизулла малае безнең өчен табыш, ычкындырмыйк аны, Дәрвиш бабай.

Минганинә дә табышы иде ул. Тик карт аның иясе түгел шул, түгел... Вакытында тәвәккәлләмәде, ә аннары соң иде инде. Ә бит Себер урманнары катлы-катлы агач-куак белән төренсә дә, уртасыннан ук сукмак ярырга мөмкин иде. Бала тугач, Өчнاراتыңа кайт, Зәйтүнә белән сабыең өчен жаныңны кызганма, үлсәң – үл, әмма аларны Хафизулладан аралап ал! Акчага кытлык юк, эчми-тартмый, киём-салымга туздырмый, кыскасы, гаиләсен ач-ялангач итмәс. Инде дә юлга чыгам дигән көннәренә берсендә шәһәр базарында авылдашы Гаделша очрады. Гаделша гармунчы иде, Казан артистлары белән бу якларда концертлар оештыра икән. Дөнья түгәрәк: кем белән кемне генә күрештерми? Авыл хәбәрләренә сусаган иде Мингани. Ул бит аннан сагыну белән китте, һәм бу сагыну кимеми, елдан ел арта гына иде. Якташлар очтан очка, йорттан йортка күчеп сөйләшеп туймады. Өчнарат белән бәйләнешен өзмәгән гармунчы егет кем туган да,

кем өйләнгән яки кем аерылган – барысыннан да хәбәрдар иде. Суктырып кына сорашам дигәндә, Гаделша баш миенә кан саудыра язды.

– Сез, Мингани абзый, Зәйтүнә апа белән яратышкан идегез, әйеме? Шуны да белмәктер син, әйеме? Хафизуллалар ишәйде: катыны тагын бәби тапты. Ике ир бала аларда, ике кәтүк.

Адәм инрәүләре белән төне буге урманда «аю» үкерде.

– Баласын югалтса, шулай жылый ясытәпи, – диде Миша дәдәй, ә үзе тәмәке көлен учына каккан саен егеткә карады.

– Нәрсә инде, беренче тапкыр күргәндәй, миңа чекерәясең, – диде Мингани ризасыз гына. – Ясытәпи дип үртисең тагы!

– Ох, син ялгыз аю! Сөйгәнең уже кеше катыны ведь. Дүрт ел Зояны тилмертәсең, туң йөрәк. Өйлән аңа!

– Татар башым белән маржагамы?

– Ба-а, мин дә маржа малае ведь. Без синең белән дуслар, бер табактан ашыйбыз, Гани.

– Шулай дуслашып кына яшисе иде, чит-ятлар белән буталмыйча гына, Миша дәдәй.

– Шәп кыз бит. Жалко. – Бригадир житдиләнде. – Синең хакка исемән дә үзгәрткән, Зайтуна мин, ди. Саргая-кибә ул, кызган аны, Гани.

Беркөнне «саргайган» кыз төенчеген асып, егетнең бүлмәсенә килеп керде:

– Әниләр күрше Иванга ярәшә, ә мин аны яратмыйм. Исеннән үк жирәнәм, ул гел самогон лыкына. «Алайса татарың янына олак», – дип, әти өйдән куды.

– Мин дә куам, – диде кашын-күзен жимергән Мингани. – Бездә никах укытмыйча, тормыш башламыйлар, гөнаһ андый нәрсә.

«Гөнаһ?» Ничек оялмыйча шул сүзгә теленә китерде әле егет?! Авылда жилбәзәк күбәләге аны назы белән исертәп нишләтте соң? Нишләтте-нишләтте, жир-күкләр күтәрмәслек гөнаһ кылдыртты. Башта ук мондый гөнаһтан тайчынсалар, бүген урмандагы һәр агачка маңгаен бәрә-бәрә үкенер идемени Мингани?! Иң аянычы – газиз баласын чит ояга салыр идемени?! Аллаһ гомерлеккә жәзалар идемени?!

Зоя-Зәйтүнә шапылдап аның аягына егылды

– Синеңчә эшлибез, Мин-га-ни! Синеңчә!

Миша дәдәй яшьләренә йөз чакрымдагы агач мәчеткә вездеход белән озаттырды, чөнки эрегән кар сулары юлларны боткага әйләндерде. Ә никах укытып кайтышларына шешәдәшләре белән исерек Иван сагалый, һәркайсының кулында таяк, мөгаен, «урланган кәләш» өчен кияүне тәпәләмәкчеләр. Күбекләнеп-күбекләнеп, ярыннан ташыган елга кебек ташыды Мингани. «Ул бүген көрәшсез-нисез генә Зәйтүнәсен Алдар Хафизуллага биргән жибек түгел инде, мәгез, мә, хәшәрәтләр!»

Егет сәрхушләренә берәм-берәм күлләвеккә атты. Ярәмгә Миша дәдәй дә ашыкты.

– Убью, поганые алкаши! – дип, мылтыгы белән гөрс-гөрс һавага атты.

Зоя-Зәйтүнә ни барына риза, загста язылышып, паспортына тамга суктыру турында авыз да ачмады, тыйнак иде, ирдән узып, сүз әйтмәде, акча димәде, киём димәде, кыскасы, ул кешене бәхетле итәргә яратылган

хатын иде. Тик бэхет дигәнең болыт артындагы кояш төсле, жылысы сүрэн иде. Жанга житмәде бу жылы. Никахлы маржасыннан малайлары тугач, болытны ертып елмайды кебек кояш. Ир бала – нәсел дөвамчысы. Бу юлысы ул сабыена исем куштырырга йөз чакрымдагы мәчеткә үзенәң «Победа»сында жылдерде. Аяк асты коры матур жәй айлары иде, ун көнлек Кирам тәүге тапкыр энә шул машинада «сәяхәт» итте. Себер татары Зөфәр мулла яшь этигә:

– Өйрән син догалар. Намазга бассан, күнелен нурланыр, бу тынгысыз дөньяда жаныңа тынычлык инәр, – дип, тышы таушалган дәфтәрчек тә тапшырды. Чытырманлы урманда да атеизм өрәге оялаган заманнар иде. Әмма Мингани жайлады: бригада төшке ашка туктагач, аулакта үлән-чүлән жәеп, намаз укыды. Иренәң һәр теләген баш өсте үтәгән карусыз Зоя-Зәйтүнә исә иртән тәһарәт алырга су жылыта, ә инде Мингани намазга тезләнсә, бәләкәй Кирамны кочаклап, тын гына утыра иде. Ул бәхетле иде. Энә, күрше хатыннарының ирләре эчә, буза куптара, ә Зояларда рәхәт, шылт иткән тавыш та юк.

Тормыш тәгәрмәче келдер-келдер шома юлдан гына тәгәрәми, сикәлтәле урыннарда ул кырыла-кыршыла икән шул. Кыскарту сәбәпле, Минганилар бригадасын таркаттылар. Гажәп, тайгада аюлар эзәйде, аның каравы ят телдә чөкөрдәшкән кыска буйлы, кысык күзле адәмнәр күбәйде. Миша дэдәй:

– Болар тиздән үрчер, браток, болар монда хужа булып, урманны ботарлар, алар баскан эздә үлән дә шытмас, аюлар да шуңа моннан кача, – диде.

Өч ай Минганинең гаиләсе «суган суы» суырды. Кирам инде мәктәп баласы, буйга үсә, кичәге киём бүгенгесенә ярамый, кечерәя иде. Тамак «хәсрәте» дә бар: коры кашык авыз ерта. Шәһәрдә төзелешкә эшче куллар житми икән, ә ирдә көрәк хәтле ике кул. Зоя көнләште, билгеле. Мәһабәт гәүдәле, чибәр Минганигә бистәдә дә хатын-кыз битараф түгел, ә ташкалада ялгыз «егет»кә ымсынып кына калмаслар, янәсе. Нужа бабай чыбыркысы белән арканы каезлагач күндә тагы үзе.

– Берәр куыш әмәлләгәч, сез дә күчәрсез, – дигән Мингани биш ел гаиләсеннән аерым яшәде. Бүлмәдә сиртмәле дүрт карават, дүрт караватта дүрт ташчы, кайсы тишәккә хатын белән баланы сыендырасың? Хәер, Зоя-Зәйтүнә элеккеге кебек көнләшәп, бәгырь итен «ашамады». Халык: «Өс бөтен, арттан ургыла төтен» дип шаярта, чынлыкта дәрәс тә бу: ирдән ай саен акча «ява», киен, аша, иртәгәсе өчен кайгырма! Сирәк кенә Мингани үзе дә күренеп китә, йөз чакрым шактый ерак ара, ә инде карлы-буранлы кышкы айларда юллар бөтенләй ябыла.

Күңеле нәрсәдер сизгәндәй, соңгы жәйдә ир бистәгә ешлады. Бер кайтты – Кирам өйдә юк. «Аңа бит унөч яшь, иптәш малайлары белән балыктадыр», – диде Зоя-Зәйтүнә. Тышта караңгылатты, эти кеше елга буеннан улын эзләргә жыенганда, хатыны:

– Бүген Кирам безнең әниләрдә куна, – дип шаккатырды. Икенче кайтуында хәлләр шаккатырудан узган, малай гүпчим дә иске барактагы әбиләрендә яши булып чыкты. Ни сабыр Минганинең сабыр казаны дөбер-дөбер кайнады:

– Ничек сезнекеләрдә, ничек?! Синең атаңа бистәдә ни сан, ни исәп,

кушаматы да алкоголик Василий! Син шуларга бала ышандырдыңмы, сантий?!

Хатын кояш көйдергән үлән сабагы кебек куырылды:

– Тыңламый, әйдә дисәң, иди к чөрту, – ди.

Зояның туганнары татар киявен яратмады. Бабасы: «Кара-каршы утырып, кырлы стаканнарны чәкештереп тә эчмәгәч, нинди зятәк ул!» – дигән. Мингани дә аларга якынаймады. Моннан гына аның бер жире дә кителми иде шикелле дә... Кителде! Әнә малайны үз якларына аударганнар! Шунда ир ялгышын аңлады: вакыт-вакыт хатын-кыздан тәртәгә типтерергә икән. Югыйсә аның баласын жиңәргә көче житмәячәк. Зоя-Зәйтүнә артык басынky, артык күндәм иде шул. Минганигә шундый хатын кирәк иде. Ә хәзер ул аңардан үсмерне авызлыкларлык гайрәт таләп итеп маташа! Кирам тәмам бәйдән ычкынган, укуының да рәте-чираты юк, көндәлегендә «ике»ле дә, «өчле» билгеләре иде. Мингани ни хәтле генә кайнаса да, улын барактан сөйрәп кайтмады. Малайның авызыннан сасы ис килә, әллә бозылган әйбер ашаган, әллә... Монысы иң куркынычы иде: бабасы кырлы стаканын онык белән чәкештерсә, ни диярсен?!

Мингани кичекмәстән хатасын төзәтергә тиеш иде. Төзәтте: машинасын сатып, шәһәр читендә бәләкәй генә агач йорт тергезде. Биш ел алар капкасын усал жыллар какмады. Кирам мәктәптән соң училищеда эретең ябыштыручы һөнәренә укыды, ә Зоя-Зәйтүнә ашханәдә пешекче иде. Дөньясы түгәрәкләнгән гаилә башлыгы ял көннәрендә мәчеткә ашыкты. Зөфәр хәзрәт яна «иман йорты» төзү хыялы белән йөри, ул жүнрәк бәягә төзү материалларын караштыру кебек вак-төяк вазифаларны Минганигә йөкләде. Эти кеше ярдәмгә улын да тартмакчы иде дә, Кирам: «Мин практикада», – дип, сылтау тапты. Кызганыч, ата белән бала арасында жылылык юк, Мингани бергә янәшә атларлык уртақ күпер салырга нихәтле генә азапланса да, үсмер (инде мыек төрткән егет!) аны читләтеп үтте. Аның тагын бер начар сыйфаты беленде: Кирам мыштым иде. Акыр-бакыр син, зил-зилә уйнат, тик тычкан төсле астан гына кимермә! Андый кеше көтмәгәндә генә, әллә ниләр кыйратырга мөмкин. Әнә ул өч көн өйдә кунмады. Йөз чакрымдагы бистәдә – әби-бабасында яткан икән.

– Улым, син нишлисәңне безгә әйтеп йөр, – диде Мингани.

– Мин балигъ яшендә! Кая барам, кайда йөрм – үз иркемдә! – Кирамның жавабы үтеңне сыта иде.

Бер бәлагә икенче бәла өстәлә икән: таныш-белешләр егетнең «мәхәббәте» уянып, кызлар белән шаяруы турында сөйләгәч, эти кеше аның ирегәнә чик куярга уйлады. Өйләндерергә! Зоя-Зәйтүнә дә каршы түгел иде.

«Килең татар булсын», – дигәч, хатын монысына да күнде. Егерме ике яшьлек Кирамга өч йорттан өч кыз күзләделәр. Жаныңа кайсы якын? Сайла да ал! Әмма «мыштым» Маруся исемле сипкелле маржа ияртеп кайтып, эти-әнисең бөтен планнарын жимерде. Нишләсен Мингани, яңакларын чатнатып, тешен кысты. Монда аның да «өлеше» зур: ул да бит маржа белән гомер илгәе или. Зоя-Зәйтүнә аңардан да ныграк кайгырды. Бу хәсрәтнең ичмасам тамчысы гына булса да кимер дип, алар икәүләшеп, Марусяның татарча вариантын эзләделәр һәм Миңнегөл исеме белән никах укыттырырга килештеләр.

Киленкәй исә каенана белән каенатасын нәфрәт белән коендырып:

– Боже, сез кыргыйлар икән! Никакой никях! Не лезьте в нашу жизнь! – диде. Маруся каенанасы төсле күндәм камырыннан әвәләнмәгән, чаянның да чаяны, чакса – үтерә иде. Алланың рәхмәте, Минганигә эшеннән фатир бирделәр, һәм ул хатыны белән шунда яңа оя төпләде. Ниһаять, тыныч кына гомер йомгагын сүткәндә сугышып-талашып, яшьләр аерылышты. Маржа килен өйне «чишендергән»: дивардагы обойларга хәтле куптарган иде, бала – бәгырь жимеше шул, Зоя белән Мингани бәхетсез улларын кызганып, фатирларындагы ярты әйберне аның өенә ташыды.

Ә беркөнне Маруся бусага төбөндә төргәк калдырды:

– Сезнең онык, үстерегез, әби-бабай!

12

«Исеменче дә Таһирә апагыз куштырды. Тарихын сөйлимме?»

Ул чакта кыз Сафина Миннисаның әкиятен тыңлап баш катырмас өчен:

– Сез мине тоткарламагыз әле, унбиш минуттан автобусым кузгала, – диде.

Мәрхүмә апасын тәрбияләп, «мәңгелек йорты»на озаткан кортка белән күрешү бернинди нәтижә бирмәде. «Яшел эшләпә» аны янәдән вокзалга илткәндә, һаман үзенекен тәтелдәде:

– Син Таһирә Жамаловнаның варисы. Коттедж синеке, акчалар синеке. Кайчан бөтенләйгә киләсең?

– Беркайчан да!

– Абау Аллам, киренең дә киресе икән син.

– Исән вакытында чакырсын иде апа!

– Үләм дисә, знамы, хушлашырга дәшәр ие. Ул йөзгә кадәр яшәмәкче иде, юбилеена күлмәк текертте хәтта. Нотариус китертеп, мал-мөлкәтен сиңа яздыруын да: «Бер эшем бетә торсын», – диде.

– Рас сез аны тәрбияләгәнсез икән, нишләп ул барсын да сезгә бүләк итмәде?

– И-и, кызкаем, миңа ниемә аның байлыгы? Нәфес котыртыпмы? Аллам сакласын! Шөкер, өем менә дигән, шөкер, балаларым йортлы-жирле.

Алсинә дә бай туганының дәүләтенә ымсынмады. Парын жуйган аккошка нәрсәгә ул? Итәгең тулы алтын-көмешкә карап, бәхетнең кителгән китеге ямалмый! Шамил аның дөньясын кара пәрдә белән чолмады. Гүя төнлә күктә ай-йолдыз, көндез кояш сүнде... Олы юлга хәтле милиция машинасы артыннан йөгерде кыз. Егылды – басты, егылды – басты, ташка сыдырылып, тезе канады, тузан, күз яшенә буталып, авызына тулды. «Туктагыз, тукта! Ул беркемне дә үтермәде, ул төндә без икәү таң аттырдык! Тукта-а-а-гы-ыз!»

Аның жан авазын жил кырга гына таратты:

– ...а-а-а!

Шамилләрнең капка төбөндәге артсыз эскәмиягә килеп төртелде Алсинә. Хафизулла ишегалды себерә иде, әйтерсең, чүп белән олы улының соңгы эзләрен дә себереп түгә. Хужа көтелмәгән «кунак»ны себерке очына эләктереп очыртырга теләгәндәй жилләнеп:

– Көш, көш! – диде. – Ни йомыш, Нурихан кызы?

Алсинәгә жебемәскә кирәк иде.

– Жәмилегез өйдәме?

– Ниемә ул сиңа, Нурихан кызы? Абыйсын аздырдың, хәзер, менәтерәк, энесенә ябешәсеңме, кырмавык?

– Сиңең кабахәт малаеңа нишләп ябешим, ди, мин! Исерек Жәмил таптакан кеше! Ә сез бер гаепсез Шамилне төрмәгә тыгасыз! Судка үзем шаһит булып барам!

– Һы, бара икән Нурихан кызы. Сиңа кем ышансын! Әптечи! – Хафизулла төчкерде. – Вәт дәрәс тә. Сабый төчкерәге. Син берәү генә, без – дүртәү, дүрт шаһит. Кемдә көч, жә? Знамы, бездә!

– Белегез, мин Шамил өчен ахыргача көрәшәм

– Көрәш, көрәш, Нурихан кызы. Кылычынны айка, мылтыктан гөрәсәдәт! Безгә жәлкә түгелме Шамилебез, чәчби? – Жәлкә. Ну нишләтик, таптактым әти, мин бинауат, ди. Уф, улкаем өчен йөрәгем ярыла, уф, – дип, Алдар себеркесенә таянды. Себерке сабы нәзек иде, шырт итеп сынып, Хафизулла йөзә белән жиргә кадалды. Әллә ничек, бая гына чиксез нәфрәтләнгән кыз аны кызганды: ни дисәң дә ата лабаса, әмма үрмәләп аякланган Хафизулла елан төсле кабыгын тиз салды, аның теле генә «жәлкә» ди, ә күзендә ачу һәм мәкер иде:

– Әй, Нурихан кызы, дөнья болгатма, жәме?! Көш-көш моннан!

Болай да ябык Шамил әнкәсе Зәйтүнә хәсрәтеннән бетеренеп кечерәйгән иде, менә ул өйдән чыкты, беркавым Ходай язмаган каенана Ходай язмаган килененә карап торгач:

– Син дә безнең ярага тоз сипмә инде, бәбкәм, – диде.

Сибәр иде, валлаһи, учлап-учлап сибәр иде Алсинә, әмма ни Хафизулланың, ни Жәмилнең «ярасы» күренмәде.

Авыл китапханәсенә ишеге кайсы якка ачылганын да белмәгән Алдар төпчеге шул ук кичтә көй чыгарырга көчәнәп, киштәдәге иске гармунны шыгырдатты. Әгәр мәктәп укучылары шаулашып-гөрләшәп китап сайламаса, кыз мөрәвәтсез егетнең күзен тырнап, битен ертыр иде. Ул үзен көчкә тыйды. Жәмил юри гармун күрегән тарткалый, балалар гына комачаулай, аның да Алсинәдә «йомышы» бар иде. Ниһаять, бүлмәдә икәү генә калдылар. Кайчакта гаепле кеше беренче һөжүм итә, шулай ул көрәштә отам дип уйлый. Жәмил бугаз киереп:

– Кызый, карале, ник син әтиләр белән әрепләшәсең? Миңа яла яккан өчен суд юлында йөртсәм, ә, кызый?! – диде.

Алсинә Алдар малаена йөз дә бер төрле сүз әзерләгән иде: «Адәм актыгы, бәдбәхет, хәшәрәт, имансыз...» Тик аларның барысы да йомшак тоелды. Кайда соң ул яшен булып суктырырлык, таш булып тишәрлек, боз булып яварлык каһәрле сүз?!

Мөгаен, андый сүз аның күзендә яралгандыр, егет шомайды. Житмәсә, Алсинә өстәлдәге кайчыга сузылган иде.

– Агач корты! – диде кыз.

– Кем? – диде Жәмил.

– Син! – диде Алсинә. – Син, агач корты, иң асыл агачның бәгырь тамырын кимердең.

– Китап укый-укый миңә шулпаланган, ахры, кызый! Нинди корт, ди, мин! Кеше мин, кеше!

– Юк, син – корт!

– Давай, усалланма! Ахырзаман диярсен! Абыйга «условно» гына чәпиләр, точно! Теге исерекләр үзләре машина астына кергән.

– Чеп-чи ялган! Үзәктәге кафедра ашнәләрең белән син арагы әчтең, син! Шешәдәшләреңне син таптаттың, син!

– Юк, абый дуслары белән сыйланган!

– Үз ялганыңа үзең буылсаң иде ичмасам!

Алсинә кайчы алды.

Жәмил күкрәген гармун белән каплады:

– Жә, жә, сугышма, пәри зат! Әгәр кияү дип, бик кычынасың икән, мин өйләнәм сиңа. Көзгә хужасы пилорамын минем исемгә күчертә. Абый ушлы, кылый кызын миңа ярәшмәкче. Хәйлә бездә дә бер капчык: күчерсен генә, хуш, кылай, хуш, абый. Так что, бай ир әзер!

Кайчы очлы башы белән егеткә табан очты.

...Иртәгәсен участок милиционеры беркетмә төзедә. Маңгаеннан кан сиптергән Жәмилне авыл фельдшеры хастаханәгә илткән иде. Исән, агач корты, исән.

– Йә, нишлибез, Нәзирова, – диде Заманов. – Хафизулла абыйлар үзләре моны зурга жибәрмибез, диләр. Үкенәсеңме?

– Үкенәм!

– Менә яхшы, Нәзирова.

– Әйе, ник шул бәдбәхетне чәнчеп үтермәдем икән дип үкенәм, Заманов абый.

– Алай ярамый, Нәзирова. Жәмил Дияровка рәхмәт, бу фаҗигане купайтмый.

– Купайтыр иде, арты буялган, – диде Алсинә. – Шамил түгел, Жәмил жинаятчы! Моны мин генә аның күзенә бәрәп әйтәм, мин генә! Аяк астында жир убылып йотсын иде кабахне! Йотар да әле, Алла бер суктырыр әле Алдар төпчеген!

...Төрмәдән ул өзелеп-өзелеп, хат көтте. Озын-озын хат... «Нахакка ябылдым», – дип язарга тиеш иде Шамил. Әмма кәгазь битендәге өч жөмлә жанын гына өшетте: «Мин вәгъдәсезне кичер. Ялгыз интекмә, бердәнбереңне очратып, кияүгә чык. Соңгы киңәшем шул».

Әй йөрәксендә кыз, әй йөрәксендә. Карагыз, кара, тиз генә чит-ятларның салкын кочагына этәрмәкче икән егет. Нинди шәп «киңәш»!

«Мин сине генә яратам», – дип язды Алсинә, ләкин кызының хис тулы хатлары кире үзенә генә әйләнеп кайтты.

Хат ташучы Камәрия:

– Аталарына да сыңар сәлам юк, бүтән төрмәгә озатканнармы икән әллә? – диде.

Бердәнбер таяныч – зур күзле өмет иде. Сынам-сынам дигәндә, ул аны төрледән төрле «вәгъдәләр» белән күмде: «Әнә амнистияләр игълан ителә, Шамилгә дә кагылыр алар... Әнә, тәртибе яхшы тоткыннар срогыннан алда иреккә чыга...»

Әмма еллар белән бу өмет төссезләнде. Ә исән кеше өчен тормыш елгасы коточкыч хәлләргә тарганда да, үз жаена ага икән. Үлем генә өтерне сызып, нокта куя. Алсинәнең дә гомер сәгәте текелдәгән сыман иде. Яңа клуб

төзелгәч, китапханә иркен һәм якты бүлмәгә урнашты. Гөлләргә күмелеп эшлә дә эшлә! Тик күнел үсмәде, күнелне авыр таш бастырган, кузгатса аны бары тик Шамил генә кузгатыр, ә ул юк иде, юк...

Шундый ямансу көннәрнең берсендә телефон шалтырады: Алсинәнә Сафина Минниса атлы табышмак Казанга чакырды. Әлегә күрешүдән соң: «Килмим!» дигән иде кыз, китерде ташкала. Менә бүген аның ашаганы – ясмык, йоклаганы – түшәк, ә жанда... жанда дәрәя сулары белән дә тутыра алмаслык бушлык.

– Ясмык пеште-е-е! – Минниса тәрәзәдән бизәкле «башы»н сузды. – Суына-а!

Сафина апайның биш ел элек кигән яшел эшләпәсе тузды, хәзер ул артка чөеп, аллы-гөлле яулыктар бәйли иде. Көнәң өчәр мәртәбә бистәнәң бер очыннан икенче очына жәяү йөргән бу олы яшьтәге хатынны (карчыкны, билгеле!) башта ук:

– Мин гарип-горабә түгел, үзем жыештырам, үзем пешерәм, – дип, «өй хезмәтчесе» вазифасыннан азат итмәкче иде Алсинә, кая ул, Таһирә Жамаловна: «Сеңелемне ташлама, үзеңне күкләрдән күзләрмен», – дигән, имеш. Әкият, валлаһи! Әйе, әйе, «күзлидер» апасы, ул бит кызга да биотоклары аша исем «куштырган» икән лә. Чү әле, чү, монысы да матур әкият ләбаса.

– Хәтерлисәңме, Минниса апа, беренче очрашканда, минем исемем турында нәрсәдер сөйләп көлдермәкче идең. Бая бакчада шул исемә төште.

– И-и, ышанмый берәүсе! Сезнең авылыгыз Жамаловнаның уч төбәндә кебек иде, аппагым. Энесенең кызы тууы хәбәре килүгә ул Исламгали бабайны сәфәргә жибәрде. Килеш-килбәте белән Хозыр Ильяска охшаган иде бабай. Ап-ак күлмәк-ыштан, ап-ак сакал. Кулында кәкре таяк, аркасында киндер биштәр. Сөзгә керә. Бәрәкалла, Аллаһ сезләрне бала белән бүләкләгән икән, аның аты Алсинә булсын дип, тиз-тиз йортыгыздан чыгып югала. Ничек инде Аллаһ үзе юллаган бу изгенең сүзен аяк астына салып таптыйсың, ди, кушалар сиңа Алсинә дип, аппагым. – «Бизәкле баш» кызга бармак селкеде. – Әйдәле, миннән генә сер жебе тарткалама! Үзең дә күңелеңне ач. Өченче көн үзәк универмага атыла-бәрелә нинди ир-ат артыннан чаптың, ә? Кемәң иде ул, ә? Егетем төрмәдә дигән идең, әллә аны чыгарганнармы? Түлкә бигрәк усал сөйләштегез, аппагым.

Бу сорау Алсинәнәң йөрәгенә ярамады.

– Ясмык тәмле, син дә аша, Минниса апа.

13

Вәт салам сыйрак! Биш былтыр клубтан апасы Зиләнә озатканбыз икән. Ул кыз-кыркынның барысын да ничек истә тотасың, ди! Берсен башлады, икенчесен ташлады Жәмил. Менә сиңең белән дә эзрәк сайрашасы иде, авылдаш. Тәрәзәгә сыланган Динара көнләшүдән пыяла кебек чатнасын иде. Чур, хатын белән әлегә бозылышмаска! Муенына ат дагасы асмыймы шунда! Гурамның акчасы кытыкландыр, аннары, бабаеңның амбары дигәндәй, бушка килгән бүләк эчеңне тишми. Ирәгә үтә дә җаваплы кич. Ирле-хатынлы кунактарны әчегән катык төсле чыпырдаган чырай белән каршыласа, нинди бәйрәм инде ул?

Хатыны да шул уйда иде бугай:

– Йәле, йә, яна киёмнәрәң килешлемә икән, ки әле, – дип, аны шкаф-купе көзгәсе каршысына бастырды. Көзгә Жәмилнең дошманы, көзгә: «Ха-ха, буең кыска», – дип ыржая сыман иде.

– Шайтан алгыры! – Бу юлысы чалбар балагы үкчәдән генә иде. Ир тузынды. – Артык кыскартканнар, күзлә бүкәннәр!

Динара аның аягына төртте:

– Ужас, түфлиеннең платформасы минекеннән дә биек!

– Кайсы жире биек, ахмак?! Туган көнгә махсус алдым!

– Сал да яссы табанлысын ки! Балагың таман гына булып, затсыз.

– Әһә, син биек үкчәдән, син – озын, ә мин – тәбәнәк, әйеме? Шөрөп белән йөзлә кадак без, әйеме? Кеше көлсән, әйеме?!

– Кунаклар янында ата каз төсле муеныңны сузарсың. И озынаер буең, затсыз!

Жәмил хатынына акайды.

– Сузармын мин сиңа муен! Мужыт сиңең буеңны телеп кыскартыргадыр, чырагач!

– Ә син бүкән! Ябык кызлар модада хәзер!

Ир белән хатын чакматашлар кебек черт тә черт бер-берсенә ышкылып ут кабызганда, әбисе су «бөркеде».

– Ай-йй, кияү, кәчтүмең иллә дә матур! Жылы өстендә тузсын, кияү.

Жәмил Динараны беләгеннән чөметте:

– Матур диләр, ишеттәнме, чырагач?

– Тәмсезләнмәгез, балалар. – Әбисенәң төп миссиясе көйләү-жайлау иде.

– Саунаның мич ташы кызды. Иртәгә мәжлес дисез, себерке пешекләдем, чабыныгыз, көч жыегыз.

Анысы хак, көч кирәк. Йокы туйсын менә, йокы. Соңгы арада кургаш койганнармыни, керфек йомылмый, йомылыр гына иде, ир теге хәерсез төшләрнең кабатлануыннан курка.

Динара ләүкәдә битенә зәңгәр балчык сылап утырды. Яшәрә! Бу чырагачны алыштырырга вакыт: «искерде». Күргәзмәгә куярлык чибәрлеге булмаса, Жәмил аны күптән аерыр иде. Хәйдәровның да кызы бер кашык су белән кабып йотарлык, диләр. Әгәр дә ки ул бай абзый төркеменә кушылса, кызга биш адым якынаячак. Аннан соң дүрт адым, өч адым, ике адым һәм шалт, Жәмил – Хәйдәров кияве! Картайган-муртайган бабай киләчәктә идәрә дилбегәсен кемгә тапшыра? Әлбәттә, кияү балакайга!

Татлы уеннан изрәгән ир кайнар су кранын ябарга да онытты. Хатын чәрелдәде.

– Пешәсең ич, затсыз!

– Алыштырам! – Хыял күгендә Хәйдәров кызы елмая иде.

– Өр-яңа краннымы, затсыз?

«Сине чырагач, сине!» – дияргә иртәрәк иде әле.

Кичкә табан өйдәге буран басылды. Тыныч кына ашап-эчкәч, һәрберсе үз бүлмәсенә бикләнде. Шайтан алгыры, ярты төндә тагын теге жәфа төш сискәндереп уятты. Үзенә акырган тавышыннан Жәмилнең қолагы тонды хәтта. Таң алдыннан да уңайлатмады: ул йокы лимитының чиреген дә тутырмады.

Аш бүлмәсендә бөтерелгән әбисе хужа алдына майлы коймак белән кайнар каһвә куйганда:

– Кияү, – диде. Аның гадәте шундый, гадәттә, кияү дигәч, пауза ясый. – Кияү, бүген дә төшләндең. Ул батучы, чын мәгәр, үзең, ахрысы. Тормыш – дәрәя, кияү, әллә дим, эшендә берәрсә батырмакчымы? Дошман-фәләннәрең күбәйдеме әллә, дим?

Жәмил сүзсез генә авызындагы коймагын әвәләде. Менә сиңа мә! Әбидә колак урынына локатор икән. Жәһәннәмгә олаксын ул төшләр! Ничек тә максатына ирешәсе иде.

– Тормыш дәрәя дисеңме, әби? Тиздән анда минем зур кораб йөзәчәк. Көймәләрдәге вак-төяк «балыкчылар»ны дулкыным белән аударам мин!

Әбисе һаман саен акка кара тамызды:

– Хәерлегә түгел бу төшләнүләрең, кияү, хәерлегә түгел.

Ул: «Каркылдама, карга», – дип, әбисенә жикеренмәкче иде, тыелды.

Синең киявең (бәлки, озаklamый киявең дә булма!) – тимер багана, кем аңа бәрелә – маңгаен яра. Ә дәрәя күкрәген ертып йөзәчәк кораб ни атлы дисеңме? Хәйдәров, әбекәй, Хәйдәров аның исеме!

Ир чынаягындагы каһвәне соңгы тамчысына кадәр шыпыргач, кикерә-кикерә:

– У-у, безнең дөнья аркылыга да, буйга да киңәячәк! Кызыңны уят, әби. Ул бишәр сәгать бизәнә. Дүрттә ресторанга китәбез, – диде.

«Бренд» дип мактагач, Жәмил үзәк универмагтан биек үкчәле түфли алган иде. Буеннан көлгән, димәк, сатучы маржа. Көлдөрер әле сине ул, «брендын» белән табак битенә майлар. Монысын кире тапшырып, яссырак табанлысын сайларга кала. Бүген аның якты һәм кояшлы көнен соры болыт кына капламасын. «Соры болыт» – абыйсының сөеклесе Алсинә иде. Хәерче авыл китапханәсә байлар кесәсенә генә исәпләнгән кишеттә идән юамы әллә? Бүтән нинди эшкә ярасын бичара. Бак син, Шамилнең «илчеләре» ничек хәрәкәтләнә: берничә ел элек ниндидер акылга сайрак карт (авылдаш, имеш) тинтерәткән иде. Жәмил Жирле үзидарә рәисе Марска шалтыратып белеште: Мингани дигән сакалбай икән.

– Акыш-макыш, ник аңа минем адресны әйттең? – дип җенләнгән Жәмилгә рәис өч тиенлек вәгазен укыды:

– Ул – изге карт, ул Дәрвиш! Өендә кундырып, чәйләр эчертеп жиберсән, дәүләтең кимер идеме? Бигрәк сансыз адәм икән син, Хафизулла абый төпчеге. Авыл халкыннан оялыр идең чүт кенә.

– Нинди авыл?! Нинди халык?! Сөз кем дә, мин кем! – диде күркә сыман кабарынган Жәмил.

– Энем, шапырынма, яме? Текә баскычтан менгәндә, астагыларның һәрберсенә сәлам биреп мен, юкса кире төшкәндә, алар синең сәламеңне алмаска мөмкин. Һәм дә тагын киңәш сиңа: төкермә дә астагыларга, өстән мөтәлеп төшкәндә, шул төкерегеңә таеп, кабыргаңны сындырырсың.

Ул әрсез теләнчеләр, мөгаен, тагын артыр: энә, абыйсы авылда, ди. Әйтерсәң, Жәмилнең сейфында һәркайсы миллионнар саклый. Абыйсы, имеш. Үзе теләп төрмәгә ябылды, аны беркем дә мәжбүр итмәде.

Ир «дошманнар»ын уңга-сулга селтәп «ыргыткач», аркылыга да, буйга да киңәйгән дөньясының мәшәкәтләренә чумды. Бүген аның көне, бүген теге

юнъсез авылдашы Марс эйткэн баскычның иң биек бүлемтегенә менәчәк ул. Әйе, әйе, астагыларга, шул исәптән капкорсак Гурамның пеләш башына төкерә-төкерә менәчәк. Аның өстәге урыны – мәңгелек, аннан Жәмилне берсе дә куптарырга базмас. Хәйдәров киявенә кем генә теш кайрар икән!

Ул универмагга кермәде, Алсинә аны гел шунда сагалый кебек иде. Кайбер вак-төяк нәрсәләрне Телбәр малаена кушарга кирәк, бу «йомышчы малай» соңгы сәгатьләрдә йөгереп калсын.

«Хужа» түфлиен егетнең өстәленә куйды:

– Мә, жәлпәк үкчәләгә алмаштыр! Аяк киёмнәре универмагның икенче катында. Живо! Мин ресторанга киттем. Барсы да тәртиптә микән анда. Тизрәк кыймылда, диләр сиңа, ташбака!

Кәрим катыргы тартмага әйберләрен тутыра иде. Отпускыга жыена! Күл буенда балык тотып рәхәтләнмәкче. Жәй дә тот, көз дә тот, кышын да боз чокып тот, иртәгәдән син тулысы белән азат, Телбәр! Дүрт ягың – кыйбла!

– Жәмил, сиңа житди сүзем бар, – диде егет. – Ул икебезгә дә кагыла.

– Синең житди сүзең белән ботка пешерергә вакытым тар! – Жәмил бил каешын рәтләде. Чаба-чаба ябыкты. – Кич ресторан капкасы төбөндә син – кизү, малай-шалай.

– Ботка пешкән, ташый, Хафизыч. Тыңла әле.

– Бәйләнмә, пшал!

«Хужа» житди сүзнең ни-нәрсәдән гыйбарәт икәннен чамалый иде. Абыйсы Шамил! Шушы тинтәк аркылы ярдәм теләнә. Үзе килми, чөнки горур хәерче. Бәлки, соңрак – финишка атылгач, энекәш ана эзрәк майлы калҗа ташлар, ә хәзер менә-менә Хәйдәров белән туганлашам дигәндә, «төрмә чыпчыгы» карасына буялырга ахмакмы әллә ул?!

...Ресторанның баскыч култыксасына аллы-гөлле шарлар эленгән, алар ерактан ук: «Бүген монда бәйрәм!» дип жилферди иде. Эче-тышы белән кинәнгән ирне Дорико эз генә ишек белән бәрәп елмады.

– Ой, Жәмил Хафизович, сезне тәрәзәдән күрдем дә... Нишләп болай иртәләдегез? Кичкә кадәр уйма сәгать!

– Тикшерәм, Дорико, тикшерәм. Иң олы кунагыма хутлаган өстәл ничек икән? – дип, ул эчкә үтмәкче иде, администратор ханым кулын аның күкрәгенә терәде:

– Стоп, тикшермә! Безнең барысы да көйләнгән. Анда... разборка, понимаешь? Давыдовичның бичәсе котыра!

Батонның өченче хатыны үтә дә явыз, хәтта ки ни гайрәтле ирен дә билбау итеп биләнә урый иде.

– Нәрсә бүлэләр? – диде Жәмил, сөенеп. Ник сөенмәсен, ди, бичәсе шәп кенә тузанын какса, Гурам Жәмилнең туган көн бәйрәмендә корсак киереп йөрмәс.

Дорико колакка пышылдады:

– Ниндидер муенса таптыра Василиса апай...

...Унбиш ел ябылуда... Юк, ул язмышын каһәрләми, чөнки аны үзе язды. Тимер чыбык артындагы дөнья белән дә элементсен кат-кат уйлап өзгән иде. Әнисе вафат, атасы (ни дисәң дә ата иде бит ул) шулай ук зиратта.

Энесе... Менә аңа төрмәдән әллә ничә хат жиберде, тик җавап булмады. Бигайбә, жинаятчы абый белән уртаклыгым юк, дигәндер. Алсинәгә карата да карар кабул ителде: «Шамилне көтеп картаймасын». Дөрөс карар иде бу, кыз Казанда яши, ире бай, ди Кәрим. Йөрәкне бер генә үкенеч көйдерә: бармагына көмеш йөзек кигезгән сөйгәнә белән хушлашмады.

Тикшерүче авылдашы Вахит:

– Машина артыннан йөгәрә, кызганыч кызкай, төшөп юат, энем, – дигәч, Шамил:

– Юлынны бел, Вахит абый, – диде.

...Теге чакта аның баш чүмеченә кунган «тукран» тук та тук һаман бер исем тукулдады: «Мингани, Мингани, Мингани...» Авылда, мөгаен, аны өлкәннәр хәтерлидер, ләкин: «Ул нинди кеше иде?» – дип, кемнән сорыйсың? Әнисеннәнме? Күршеләреннәнме? Өчәүгә генә мәгълүм сергә дүртенчесе өстәлде. Һәм менә шушы «өстәлү» аның дөньясын актарып ташлады. Ялган «шаһитлар»га каршы торырлык көче бар иде егетнең, ә менә бу «сер» аны аяктан екты. Алда инде төрмә ни дә, ирек ни иде... Түбән очта бердәнбер хужасыз йорт Минганиләренке иде булса кирәк, кулга алырдан әүвәле барды анда Шамил, барды, чынбарлыктагы әтисенәң нигезендә черегән агач-такта өеме генә иде. Адәм баласы иске йорты харабәгә әйләнсә дә, аның урынына яңасын тергезә, ә бит егет андый мөмкинлектән дә әз генә колак какмады. Төрмә капкасыннан чыккач та, юл өчкә тармакланды: шәһәр, Себер һәм туган як. Өч тарафның һәркайсы яшәү өчен кулай иде. Казанда, мәсәлән, эшкә урнаша, Остазын эзләп таба. Таба да бит, тик аңа дистә ел ярым кайларда «адашуы»н ничек аңлатыр? Билгеле, яшермәс, Шамил өчен дөрөслек кыйммәт. Шәкертенә ни-нәрсә дияр Остаз? «Җилкәндә дөнья йөген күтәрәсең икән, зарланма, ир бул!» – дип дәртләндерерме? Остазны борчымас ул. Димәк, Казан сызыла. Себер, Себер! Зәмһәрир суыкларга түзәр Шамил, түзәр, әмма анда тоташ урман гына шул, ә аңа офыкларга кадәр жәелгән киң басулар тансык. Димәк, Себер дә сызыла. Авыл! Менә кайда ул жанга якин газиз аймак.

Туып-үскән оя «илгизәр»не биек коймалары, тимер капкалары белән каршылады. Әһә, энекәш ясаткан. Бөтенләй үк беткән кеше түгел икән, нигезне тузгытмаган. Егет түгәрәк тотканы әйләндереп, капканы ачмакчы иде, ачылмады.

– Әй, кая ышкыласың! Хужасы бикләде аны!

Күрәсең, ул шактый үзгәргәндер, күрше хатыны аны танымады.

– Исәнме, Фәгыйлә апа?

– Әй Аллам, синме соң бу, Шамил балакай? Әле генә чәем кайнады, әйдә, безгә, әйдә!

– Башта үзөбезгә керәм әле, Фәгыйлә апа, – дигәч, хатын алар турына яқынайды.

– Исән-сау гына кайттыңмы, балакай?

– Кайттым, Фәгыйлә апа!

– Ниләр генә сөйләмәделәр сиңең турында. Гаепсезгә хурладылар инде сиңе, балакай.

– Үткәннәр үткәндә калсын, Фәгыйлә апа.

– Анысы шулай. Керәм дисең дә... сезнең ызба түгел бит ул, энең аны

ыштули Бәшир бабайга сатты. Атагыз үлгәч үк. Бәшир бабайны чаптыртып кына апкилим әле, яме? Ие, чаптыртып кына.

Шамил чирәмгә тәгәрәде. Энекәш мондый ук кабахәтлек эшләмәскә тиеш иде. Хәер, элеккеләре дә монысыннан әллә ни асрылмады.

Күрше хатыны каты чаптырган, ахрысы, баш очында Бәшир карт мышнады. Сүз саен «ыштули» дип кыстырганга «ыштули» кушаматы тагылган бабай заманында колхозның алма бакчасында каравылчы иде. Усал иде, алма каракларының арт чүмеченә көпшәле мылтыгына тутырган эре тоз белән ата иде.

– Йокладың ыштули, олан?

Шамил жәһәт кенә сикереп торды.

– Уяу мин, Бәшир бабай!

– He-he, Хафизулланың олы малаен да күрәсе көннәр бар икән. Сау гынамы, олан?

– Аллага шөкер, сау без. Капкагыз бикле, өйне генә карап чыгармын дигән идем, Бәшир бабай.

Ана ничек тә сызлануын яшерергә иде.

– Энең монда беребез дә яшәми дип саткан ие, олан. Уртанчы малай өйләнсә, авылда төпләнер дигән ием, ташкалага кыяклады. Син, олан, кереп кенә карама, үз йортым дип яшә дә. Мин аны хәлемчә төзәткәләдем, капка-койма бастырдым. Нәмәстәгә ике ызба миңа? Каберемә апкитим ыштули?

Бая гына кузгалган сызлану (йорт сатылган!) кимемәсә дә, жиңеләйтте.

– Хакын түләрмен, Бәшир бабай.

– He-he, шахтада күмер чабып баеган, диярсең. Ызба тулаем белән синекә, олан.

– Быел алма уңдымы, Бәшир бабай? Төнлә бакча басар идек.

Бу киеренкелектән шаяртып котылмакчы иде Шамил.

– He-he, басар идең, ыштули, хулиган, he-he! Алмагачлар корыды шул, олан. Кибетләрдә синең арт шәрифләрәңне көйдерерлек эре тоз да үтүт, тузан сыман вакланды тоз.

...Үзидарә рәисе: «Ике ай кайтканыңа, кем белән аралаштың әле? Күршеләрәңне дә капка аша гына сәламлисәңдер. Балыклар белән генә сөйләшәсәңдер, шәт. Һәр кич яр буенда син», – дип, юкка гына шелтәләде, уй иде аның юлдашы, уй! Мөгаен, ул шушы уе белән Кәримне дә үзенә тартып китергәндер. Авыл күлендә балык тотарга яраткан егет Шамилгә кармаклар бүләк итте. «Алтын балык» каптырсалар, икесе дә бер үк нәрсә сорамакчы икән. Уртақ хыялларын мазәккә борып көлештеләр дә оныттылар, димә, атна саен Кәримнең куен дәфтәрәндә саннар «кукраешты». Егет кайда ничә тәңкә сарыф ителәсен тиеннәрәңә хәтле исәпли иде. Оптимист авылдаш! «Һавада жүләр акчалар күп оча, – диде ул. – Бәлки, аларның хет чиреге яңгыр төсле өстебезгә явар. Казанда хәллә танышларым күп, кайберләре мин төзөгән бизнес-план белән баеды, эш башлар өчен шулардан ярдәм сорармын, бәлки». Кул сузып теләнү Шамилне гарыләндәрә иде. Бу хыял бары тик үз көчең белән генә тормышка ашсын! Хан заманындагы ташландык техника паркында ул ватык трактор белән комбайн күрде. Әгәр ипләсәң-сипләсәң, алар белән чәчәрлек тә, урырлык та иде. Беренче елларда иске-москы да ярап куяр. Тракторчы яллайсы юк:

«рульдә үзем». «Тишек амбар түбәсен ямарга да – үзем». Кыскасы, бөтен жирдә – «үзем!» Бер үк вакытта Кәрим сайлаган тармакка да жан өрәсе.

Мәшәкатләр арткан саен яшәүнең мәгънәсе дә тирәнәя иде. Көн уртасында Кәрим шалтыратты:

– Ура, Шамил абый! Безгә бер фирмдан акча күчерәләр. Аның житәкчесе бик солидный кеше. Кем дисеңме? Сюрприз! Кайткач сөйләрмен.

Сөенеченән бала-чага кебек мәтәлчек ат югыйсә. Әмма сагайтты: егет аферистлар кармагына эләкмәдеме икән? Борынгылар әйтмешли, эрләмәгән-сукмаган, менә сиңа ыштанлык. Кызык хәл, ныгытып, эшкә керешмәделәр, ә сәмәннәр эзер. Ай-һай, «жүләр акчалар» шул хәтле түбәннән үк очамы икәнни? Төрмәдәге халыкка да ил-көндәге хәбәрләр тиз ирешә, һәр яңалык калын-калын диварлар аша саркып керә иде. Бер көнлек фирмалар рәхәт чигә: иртән «туалар», кич «үлөләр», һәм кыска гына вакыт эчендә комсызлар акчага чумып өлгерә. Ә акча шудыру схемасы төрле. Мәсәлән, Кәримнән банкта счет ачтыралар, ди. Ача беркатлы егет, шалт кына миллионнар да күчә. Тиз генә капчыгыңа тутыр! Ә урамда таза-таза өч-дүрт эзмәвер корбанын уратып ала. Үткән-сүткәнгә ни: дуслар очрашкан. Бу «очрашу» аулакка дөвам итә. Чигәдә – пистолет. «Адресы буталып, акча ялгыш сиңа салынган, фәлән сәгатәгә үз иркең белән миллионнарны фәлән жиргә илтмәсәң, сине расхудка жибәрәбез, иптәш. Полициягә шыңшыма, файдасыз. Син дә карак, без дә карак».

Юк, мондый «химаячеләр»дән баш тартуың хәерлерәк. Шамил: «Барысына да үзем», – дисә дә, экрен генә аяктагы ир-егетләр дә көрәк-сәнәген кузгатыр. Әнә ярты авыл мыекбайлары түшәмгә төкереп ята икән.

– Син буйдаклар әрмиясен ишәйттең әле, балакай, – ди күрше апасы. – Бездә кырыклап егет-жилән өйләнмичә сөрсәде инде. Эт ялкаулары үзләре. Синең калхузыңда тирес түгәрләрме икән? Үпкәләмә, әйтсәм әйтим, Шамил, авылда синнән өркәләр, ни дисәң дә, туры төрмәдән бит син, анда фәрештәңне дә шайтанга әверелдерәләр, ди. Кыргызланып кайтуың да яман, кешегә илекмисең нигәдер. Дәрвиш бабай сиңа пай жирләрән бирдертергә пудпис жыя икән, вәт ул абруй ичмасам. Аңа таян, уңарсың, балакай.

Шамил «киңәшләр тартмасы» кебек: әле Марс киңәш «сала», әле күрше апасы. Телләрендә Дәрвиш тә, Дәрвиш. Аларга ул – абруй, ә егеткә сызландырган тирән яра.

– Кырыклап буйдак дисеңме, Фәгыйлә апа? Безнең кызларны борчак урынына каргалар чүпләдеме әллә?

– Чүпләтер безнекеләр! Шәһәрдә һәммәсе дә. Син дә Нурихан кызы дип саргайма! Казанга тайды ул, кияве черегән бай, ди. Берсендә илаһым зур машина белән кайткан ие. Яшел эшләпәле кыз-катын тучны каенанасы иде.

15

«Сезнең онык, үстерегез!»

Биләүсәдәге жан иясе ике-өч айлык кыз бала иде. Чүпрәген чишкәч, сабий иренен бүлтәйтеп еларга тотынды. Тамагы ач! Зоя-Зәйтүнә улын имезгәндә, сөтем сыек дип, кайнаган суга болгатып, имезлек белән яңа туган балалар өчен ясалган сыекча эчертә иде, Мингани кибеткә юыртты.

Куаныч белән көенеч бергә укмашкан: куаныч – нәсел дәвамы оныгы туган, көенеч – нарасый ата-ана жылысыннан мэхрүм. Астын корытып, сыекча ашатып, кызчыкны тынычландыргач, ул көтмәгәндә генә, бабай статусы белән бүләкләгән Кирамның фатирына юнәлдә.

Улы ятакта тәмәке көйрәтә, ә яшь кенә хатын табада бәрәңге кыздыра иде. Бүлмәнең шапшаклыгына хәйран-вәйран Мингани:

– Убыр оялар бит, эзрәк жыештырыгыз инде, улым, – диде.

Кирам хатынга ымлады:

– Аңа куш, ати. Короче, родня, танышыгыз, сезнең килең Лиза. Мона Лиза белән бутама, только. Монысы Советлар Союзы Лизасы. Эй, ты, Лизуня, таныш! Бу – ати. Папа дигәнне яратмый, син дә ати дияргә өйрән. Вот так, родня!

Ятактагы хөрәсәнне элөп алып, селкеп салыр дәрәжәдә кабарынды-күперенде Мингани:

– Син, малай актыгы, атна саен өйләнәсең! Маруся белән икегезнең кыз бездә. Сабыйга исем куштырасы бар.

Кирам тартылып-сузылып киерелде:

– О, ати, ати! Шаулама, пжалыста. Ольга исемле ул. Оленька, короче. Мин аны тәрбияләмим. Короче, без тәрбияләмибез, да ведь, Лизуня? Или үзегез карагыз, или өстерәлчек анасына илтөп бирегез! Вот так, родня!

Үз сөягөң үзеңнән артыкмыни, «син үстөр дә, син үстөр», – дип, мәрхәмәтсөз уллары белән мәрхәмәтсөз килеңнәре арасында бала күтәрөп чапмады әби-бабай. Гәрчә Кирамнар шкаф тартмасында табылган метрикәсендә Ольга дип язылса да, Мингани кызчыкка Әнисә дип эндәште. Мәчеттә Зөфәр мулладан колагына да шул исемне кычкыртмакчы иде дә... Иртән кем беренче уяна, чабатаны шул кия дияр иде мәрхүмә әнисе. Кигәннәр икән: ул төнгө сменада чакта Зоя-Зәйтүнә белән Кирам сабыйны чиркәүдә чукуындырып, муенына тәрә асканнар.

– Башбаштаклар! – диде ул хатынына. – Адәм көлкеләрә! Оныкның бабасы татар, атасы татар! Син, мыштым, ничек чукуындырырга жөрәт иттең, ә?

Зоя-Зәйтүнә, чәермени, иренен чәйнәдә.

– Ачуланма, Мин-га-ни. – Хатынының күзеннән яшь бөртеге сытылды. – Иптәшкә генә ияр, диде Кирам. Аның баласы, нишләтим соң?

– Онык безнеке, аны без багабыз!

Бичәсө кояшта пешкән бәрәңге кебек бөрөште.

– Авырыйм мин, Мин-га-ни. Ходай гөнаһларым өчен чир белән жәзалый. Кичер, мине, бәгърем. Синең алда гаебем чиксөз. Озак еллар яшердем, аерысың дип куркудан яшердем. Без бистәдә чакта ук әниләр дә Кирамны поптан чукуындырткан.

– Уф, – ир йөрәгөн учлады. – Уф, пычаксыз суйдың! Бәлки, аның әтисе дә мин түгелдер, ә? Иван малаедыр Кирамыгыз, ә?

– Юк, синеке. Мин сине генә яраттым, бәгърем.

Шунда туган якларга кайтып китәргә дип, бер талпынган иде Мингани. Бишөктә тирбәлгән Әнисә «тоткарлады» (аның өчен биш чукуындырсалар да, Әнисә иде ул): бабай инде оныкның әсире иде. Ничек үз ихтиярың белән әсирлеккә төшмисөң, ди! Әнисә елмайганда, Минганинең дөнъясы

нурга күмелде. Өй бала белән ямьле иде. Тик көннәрдән бер көнне: «Сезнең онык», – дип, төргәкне бусагага ташлаган Маруся кызчыкны киредән үзенә даулады.

– Оленька сезгә чит, – диде ул. – Вот аның атасы!

Жирән чәчле ир, пычрак итекләрен дә салмыйча, түрдәге караватка ыргылды һәм мәче баласы итеп кенә, Әнисәне бишмәт эченә тыкты.

«Әби-бабай» әлегә фажиғадән соң йөрәк чиренә сабышса, Кирам теш кенә агартты:

– Ха-ха! Юкка хәсрәтләнмәгез, родня! Күке баласы чуртымамы безгә!

Икенче мәртәбә туган ягына талпынганда, Зоя-Зәйтүнәнең авыруы көчәйде. «Миңа дэваланырга бүлнис кирәк, монда гына яшик», – дип сыкранган чирле хәләләнне ни вәжданың белән бәрәп калдырасың? Икесе дә олыгайды. Артта – житмешәр ел. Матур гына бергә картаялар. Зоя-Зәйтүнә иртән үк укол кабатырга дип, хастаханәгә китсә, Минганинең такырайган сукмагы – мәчет иде. Мөселман жәмәгәте тырмаша-тырмаша яңа мәчет тергезгәч, икесен япмадылар, анда Минганигә мулла вазифасы йөкләделәр. Зөфәр хәзрәт шәкерте дин мәсьәләсендә шактый белем-гыйлем туплады, мәдрәсә тәмамлаганда, ул инде мие сыйдырган хәтле дога-сүрәләр ятлаган иде. Ләкин мөнбәрдән вәгазь укып, акыл өйрәтергә аның хақы бар идеме соң? Менә шул шикләр корт төсле эчтән кимерде. Яшьлектәге гөнаһлардан ничек арынасың? Тәүбәләвен кат-кат тәүбәләрсен дә бит. Аллаһ кичерерме сине, бәндә?!

Авыртмаган башка тимер тарак дигәндәй, хатыны сәерләнде: кигәне – озын кара итәк, ябынганы – шакмаклы шәльяулык. Зояның мәрхүмә әнкәсе – карт маржа кабереннән кубарылган, диярсен, кичер, Хак Тәгаләм. Тиздән аның сәерлегә беленде: бичәкәй бүлнис дип ялганлап, һәркөнне чиркәүгә бара, барып кына калмый, службаларда катнаша һәм лавкада дини әйберләр сата икән. Ялганы тотылгач, алдакчы хатын кызарыр һәм күңел өчен генә: «Ачуланма, бәгърем», – дияр кебек иде, тик моңарчы тып-тын күлдә ярсу дулкыннар «биеште»:

– Сатсам ни! Батюшка үтенде. Чиркәүдә рәхәт миңа. Синен үз динен, минем үземнеке, Ганиушка!

Әһә, ул хәзер «Ганиушка» икән!

– Минем исемемне бозма, яме?

– Миңа да моннан соң Зайтуна димә! Мин Зоя и все!

«Күл дулкыннары»н бастырмады Мингани. Гажәпләнүе генә чамасыз иде. Иртән иренә тәһарәткә су жылыткан, намазлык жәйгән, хәтта ки ашагач, «бисмилла» дип, бит сыпырган «ярты кисәге»н шайтан аздырганмы икән әллә? Кара син, аның үз дине, имеш.

Нишләде Мингани, нинди чара күрде? Берни эшләмәде, чарасын да күрмәде, барысын да йөрәк сандыгына бикләде. Өвәлгеләр сандыкның төбен генә күмсә, берзаман ул шыплап тулып капкачы ябылмый башлады. Гаилә башлыгы иртәнге намазын өйдә укып, мәчеткә китәр иде, ә инде Зояның нүешкә карап чуынганын абайлагач, фарызларның бишесен дә мәчеткә күчерде. Ә алда вакыйгалар куерган саен куерды: ягылмаган лавкада үпкәсенә салкын тидергән хатыны бүтән савыкмады. Икәү бергә узасы гомер күпереннән ялгызы гына атларга тиеш иде Мингани. Анасын күмгән кичтә үк Кирам пәйда булды.

– Ати, без Лизуня белән талаштык. Аның бандит абыйлары мине фатирдан сөрде. Синдә иркен, поживем вдвоём, – дип, иске фанер чемоданын караватка чөйде. Яшәделәр! Өч тәүлектән соң улы аңа дэгъва белдерде:

– Мәчетенә бал сөрткәннәр, ахры. Гел шунда син, ати. Әнине совсем оныттың. Батюшка отпевать иткәндә катнашмадың, ашханәгә поминкага кермәдең. Давай, чиркәүдә әни рухына шәм кабыз! Бер уңайдан чукуын да! Понимаешь, безнең семьяда син генә ала карга. Үлсәң, мин сине табут белән әни янәшәсенә күмәм!

Мингани аркан аумады. Ни чәчсәң, шуны урырсың, диләр. Орлык дип чәчкәнәннән энә чүп үләнә тишелгән. Бүре белән эттән туган жанвардан да куркынычрак жан иясә юк. Ул ни бүре, ни эт түгел, ул – мутант. Һәм шул мутантларның берсе – аның баласы иде. Утызның аръягындагы бу «бала» чәч-сакалы агарган атасын тәмуг утында яндырган көн эле дә истә: егетнең өстәлдә яткан паспортын никтер карыйсы итте эти кеше. Кинәт хәрәфләр кәкрәеп уңга-сулга авышты. Волков Кирилл Михайлович дигәннәре кем икән? Сурәте – улыныкы. Туган елы да аныкы. Малайга беренче тапкыр паспорт алганда, Мингани документтагы графаны Вәлиев Кирам Минганиевич дип, үз куллары белән тутырган иде.

«Кирилл» тәмуг учагын тагын да дөрләтеп:

– Без синең белән төрле кавемнән, папуля, – диде. – Пжалыста, фәлән-төгән дип, нотык укыма. Яһүдләрдә баланың милләте анасы линиясә буенча билгеләнә. Син әнигә өйләнгәндә, аның маржа кызы икәнән белгәнсендер, а, папуля?

Үпкәсә күперсә дә, дәшмәде Мингани. Колагын борыр яштыгән узган иде егет. «Авызың тулы кара кан булса да, төкермә», – ди халык, ул да төкермәде. Йөрәк сандыгынан бүселгән хәсрәтен учлады да кире томырды.

Казандагы дин әһелләре жыенынан кайткан Зариф хәзрәт исә ерактан уратмыйча турыдан ярды:

– Карендәш, мәчеттә кунуларың ешайды. Аттан ала да туа, кола да туа. Малаең сине санламый, килешәсендер. Мин жыенда Балтач районының бик акыллы, бик зирәк мөхтәсибә Фазыл хәзрәт белән гәпләштем. Синең якташың. Туган авылыгың Өчнарәттә мәчет төзек кенә, ди, вәләкин мулласы юк, ди. Кит син, карендәш, авылыңа кит. Картаймыш көнәңдә үз туфрагыңа сыен. Себер пенсиясә әйбәт синең. Хәтерләсәм, анда улым бар дигән идең, бәлки, ул төп таянычың булып, карендәш.

Мингани үзе дә талпына иде. Өченче тапкыр. Әмма зәгыйфь канатлар жирдән аерылмый иде. «Яшьлегендә гөнаһ төяп, авылдан кач та, сакалың агаргач, шул ук гөнаһларың белән кире кайтып егыл!» Бу уйдан ул һич кенә дә арынмады.

– Якташларың шалтыратыр, телефоныңны бирдем, – диде Зөфәр хәзрәт. – Миннән сиңа хәер-фатиха, карендәш.

Шалтыратулар озак көттермәде, Марс атлы ир-егет үзидарә рәисә икән, ул өч-дүрт жөмлә белән хәл итте дә куйды:

– Без ботак очы туганнар, Мингани бабай. Мәчет ачкычы миндә. Йорт мәсьәләсендә кайгырма, муллага дип төзегән ызба буш, аның да ачкычы миндә. Сине авыл белән көтәбез, бабай!

Ниһаять, соңгы көче белән талпынып, ярты гасырдан соң туган якларына кузгалды илгизәр. Монда төбем-тамырым белән берекмәгәч, жиңел генә кубармын дигән иде дә... Авыр купты шул. Ни хәтле генә читләшсә дә, Кирам аның бер кисәге һәм эти кеше бу кисәкне жаныннан телеп-кисеп калдырырга тиеш иде. Бәлки, мәңгегә хушлашканда ул йомшарыр? Бәлки, өзелгән жебен кире ялгар

...Кирам телевизор карый, ә чираттагы мәгъшукасы идәндә мәче баласы уйната иде. Мингани:

– Улым, мин китәм, синең белән сабуулашмакчы идем, – дигәч, егет кул гына болгады:

– Гудбай, товарищ татарин, гудбай!

Шөкер, авыл аны ятсынмады. Шундый киң күңелле инде ул туган жир: хыянәтче илгизәрен читкә тибәрми, мәрхәмәтле ана кебек кочагына сыйдыра. Тик мулла кушкан исемен генә танымады якташлар, Минганигә жилемсез генә Дәрвиш кушаматы ябыштырдылар. Чиста-пөхтә, мөлаем-ягымлы аксакал магнит төсле халыкны үзенә тарта, аның белән аралашыр өчен юк йомышын бар итеп, әле берсе, әле икенчесе мәчеткә керә, керде исә авыл хәбәрләре белән уртаклаша иде. Өе жылы, мәчете нурлы, шөкерана кылып яшә! Әмма Себердә уелган ярасына икенчесе өстәлеп әрнетте: ул бит кырыйдан-кырыйдан гына Зәйтүнә күбәләкнең (үзенә дә!) олы улын күрермен дип өметләнгән иде. Баксаң, егет төрмәдә икән. Фәгыйлә исемле бичә: «Күршебез Зәйтүнә апа рухына укы, Дәрвиш бабай», – дип, мәчеткә сәдака биргәндә, сүзгә сүз бәйләнеп, бу фажига пәрдәсенә бер чите дә ачылды.

– Ирем йортына килен булып төшкәндә, Хафизулла абзыйлар исән иде әле, – диде хатын. – Аларның өлкән малайлары Шамил бик акыллы иде. Төпчеге инде дөнжасында бер кабахәт. Кеше тапталты да абыйсын бинават ясады. Түлке нишләп Шамил аның гаебен үзенә аудартты, үтер, монысына баш житми дә житми, Дәрвиш бабай. Алдар төпчеге бүген Казан бәе, ди, ташпулатлар корган, ди. Ходай суктырсын иде каты гына шуны!

Мингани йомшак кына:

– Ялгышып нахак сүз таратмыйк, кызым, – диде. – Аллаһы Тәгалә үзе хөкемдар.

Фәгыйлә киленнең шик-шөбһәсе ничәмә ничә атналар буе чебен төсле колак төбөндә «безелдәде»: абыйсын бинават ясады... Дөрөсме бу? Кемнән генә белешим дигәндә, район мөхтәсибе аны Казандагы өч көнлек дин укуларына кодалады. Бер очтан Марсның йомышын да йомышлыйсы икән.

– Каладагы эшмәкәр авылдашыбыз эргәсенә сугылырсың әле, Дәрвиш бабай. Без аңа элегрәк зират коймасын рәтләргә ярдәм сорап, хат язган идек тә, изгелеге ташка үлчим, ахрысы. Юкса каберстанда аның да атасы-анасы жирләнгән. Алдар Хафизулланың төпчеге Жәмил турында әйтәм. Бәлки, син аксакалны тыңлар, – дип, авыл хужасы картка зәңгәрсу конверт тоттырды.

«Кемнән белешим?» дип янган-көйгән Минганигә Аллаһ үзе юл сапты. Мәчеттә укулар тәмамлангач, ул адрес буенча хат иясен эзләп китте. «Ия» бинаның беренче катында икән, миңа фәлән-фәлән кирәк дип сорамады Дәрвиш, бай авылдаш ике тамчы су кебек Хафизуллага охшаган, маңгаен жырып, сөзеп карауларына хәтле Алдарныкы иде.

– Әссәламегаләйкүм, энем! Мин өч ай элек Себердән Өчнәратка кайткач, мулла вазифасына тәгаенләндем. Дәрвиш бабай диләр миңа, энем.

– Ну, шуннан?

– Шуннанмы? – Мингани күкрәк кесәсендәге хатны капшады. – Марс абыең гозере белән идем.

«Бай» авылдашының күз алмасы ямьсез зурайды:

– Хәерче рәисегез тагын акча суырмакчымы? Китереп куйганы бармы әллә? Кем дисең әле үзеңне? Дәрвишме син, чуртмы, ишекне теге яктан яп!

– Кума әле, энем, кума. – Мингани әрсезләнеп, күн диванга утырды. Бүлмәдә эссе иде. Бугаз турысында күлмәк изүенең сыңар сәдәфен ычкындыргач, тирән итеп сулады. – Авылыңа булышырлык чаман юк икән, бигайбә, мөмкинлеген эздер. Минем сәләм акчага бәйләнмәгән, ихлас җавабыңны гына ишетсә иде. Абыең Шамил сиңең өчен төрмәгә абылган, диләр. Хакмы шул?

– Кем шулай лыгырдый, кем? – Хафизулла төпчегенең бәбәгеннән ут чәчрәде. Ул ажгырып килеп, картны селкеп атар кебек иде. – Исемен әйт! Малайлар жибәртеп, кабыргасын сындыртам!

– Авыл кабыргасы нык, сиңең йодрыктан гына сынмас, энем.

– Жә, минем гасбемне абый үз өстенә алды, ди. Шуннан ни? Без туганнар арасына кысылма, кем, Дәрвишме син, чуртмы!

– Хак икән. – Мингани урыныннан күтәрелде. – Хак икән, Илаһым. Хатларыңда абыең нәрсә дип яза?

– Нинди хат, аңгыра бабай?! Нишләп төрмә чыпчыгы белән буялыым, ди! Мин кем, беләсеңме?

Дәрвиш кызганган тавыш белән:

– Менә белдем, син – табигать ялгышы, энем, – диде.

Авыл кешесенең авызына йозак эленмәгән, ул һәрвакыт ачык, суктырып-суктырып кына, Шамил турында төпченергә мөмкин, әмма ул әлегә фаҗиганең төбенә кадәр казынмады: белгән хәтлесе дә таман гына иде. Дүрт ел да тугыз айдан егетнең срогы тула, Аллаһ берүк аның белән күрешергә насыйп итсен дигән иде, андый көн жигте, эңә, Шамил авылда. «Йә, күреш! Нигә икеләнүләрең белән үзеңне табалыйсың? Битенә төкерсә – төкерер, хыянәтче дисә – дияр, ә бәлки, бот чабып көләр! Бак, кыш бабай сымак чал чәчле карт аның этисе икән! Менә сиңа табылдык!»

Марс: «Дәрвиш бабай, исемлегенә Шамилгә илтерсәң, пичәтләр сугып, без аны законлаштырыбыз», – дигән иде, кул тамгасын жыюлары озаккарак сузылды: кемдер хастаханәдә, кемдер кунакта. Алланың рәхмәте, бурыч үтәлде, кыягазлар эзер, «илт» дип, аякка гына әмер бирәсе. Тик... Йа Кодрәт, ал бу куркуны йөрәктән! Жебетмә, бәндәң бит Себер урманында аю белән көрәшеп җиңгән кеше!

Биектә манара, түбәндә – авыл... Эңә техника паркында кайнаша улы. Улы? Әйе, аның улы! Мингани аңардан берни дә өмет итми, нибарысы фани дөньяда кылган гөнаһларын «мәңгелек йорты»на алып китәргә генә теләми.

Азан әйтеп төшкән картның чапан чабуы җил белән өрәтелдемени, ул урамнан «очты». Кинәт кенә гәүдәсенең җиңеләюе гажәп иде. Әллә соң Аллаһ кодрәте белән гөнаһлары шыбыр-шыбыр коелады? Ләкин паркның

каерылган жимерек капкасы янында таш бәйләгәндәй, аяклар авырайды. Егет трактор тәгәрмәченең шөребен беркетә иде, кулындагы ачыкчы тезенә бәрелеп, жиргә төште. Мингани телдән язды. Әйтәсе, сөйләсе сүзләре энә төсле йөрәген чәнчедә. Ни бите, ни ояты белән ул: «Мин синең этиен, син минем улым», – дияргә тиеш? Берсе – Себердәгесе аны санламады, инде килеп, авылдагысы нәфрәт камчысы белән камчыласа? Ә алар охшаган: Мингани дә Шамил кебек озын буйлы иде, еллар гына жылкәсенә баса-баса аска чүктерде. Ул да Шамил кебек чем кара чәчле иде, кайгы-хәсрәт кенә ак буяуга «манды».

– Кем... – Дәрвиш гүя хәлсезләнгән йөгәрешчә иде, соңгы көчен жыеп, финиш сызыгына атылды. – Кем, энем, мә бу кыягызлар сиңа, – дип, ул кире юлына борылган гына иде, йа Аллах, әллә аңа күкләр эндәшәмә?

– Эти!

Яки әле генә үлгән хыялы жанланамы?

– Эти!

Карт тигез жирдә сөрлектә. Бәлки, башы әйләнәп егылыр иде, Шамил тотып өлгерде:

– Мин барсын да беләм. Син миңа бик кирәк, өйләнәм бит, кыз сорарга икәү барыйк әле, эти!

16

«Кем иде ул?» янәсе. Һай, әпчи карчык Минниса! Алсинәнең жанына тәрәзә уеп, гел шуннан күзәтеп-тикшереп кенә торыр иден, ә! Әгәр син кибетләр буйлап куаламасаң, бу адәм белән (адәмме икән әле!) эләгешер идемени кыз?!

...Казанга күчүненең беренче атнасында ук «Яшел эшләпә» аның киemenә бәйләнде:

– Уф, модасы чыккан чуар итәкләрең белән соры кофтаңның үтерә, билләһи! Уптым чүплеккә генә түгәсе. Бакча карачкысына да жүнлерәк әйбер кигезәләр. Гардеробыңны яңартабыз, аппагым, Алсинә Нурихановна!

Билгеле, «аппагым» тузан пырылдатты:

– Бәйләнмә, апа жаным! Нәрсә жайлы – шуны киям.

Туктаусыз такылдаган «тәнкыйтьче» ахыр чиктә туйдырды. Эшсез иде бит Алсинә, аннары юкны бушка аударып, көн үткәргән өчен акча түләтмиләр. Сафина Минниса инде үз репертуарында, киём сайлаганда, аңардан да вакчыл кеше юк, йөз төрле сорауы белән сатучыларның теңкәсен корытты. Кайсы фабрикада тегелгән, ничә данә, нинди тукума, жөйләре сүтелмиме, фәлән-фәсмәтән. Бер киендереп, бер чиендереп, бер мактап, бер яманлап, ул кызны да алжытты. Нәтижәдә кочак-кочак күлмәкләр өемәннән бары тик икесен генә сайлады «яшел эшләпә».

Моңарчы аның һәр тәкъдименә «әнәсе»н тырпайткан Алсинә әлегә «шопинглар»га үзе дә ияләнә. Коттедж белән чикләнгән дөньяда вакыт ташбака адымы белән генә хәрәкәтләнә, ә аның күнеле – дәртле узышчы сыман, вакыт пәрдәсен ертып, каядыр ашкына иде. Каядыр дигәнәң, әлбәттә, туган авыл иде. Казан белән Өчнәрат арасындагы күперне яндырмады бит ул.

Күпер исән, теләсә кайчан кайтырга мөмкин. Әмма андагы сагыш-

сагынуларга ничек чыдар кыз? Нәкъ жырдагы кебек: «Бөтен нәрсә сине хәтерләтә...» Шамил эзләре, Шамил тавышы, Шамил көлүе...

Өчәр катлы кибетләрдә сәгать телләре тизрәк текелдәп, кич житкерә, кичтән соң бистәгә караңгылык иңә, төн тәрәзәгә «сарыла». Хәер, кыз ташбака вакытны алдап та карады. Имеш, ярышсак, мин – Алсинә, сине узам! Ул курсларда укып, машина йөртү таныклыгы алды, Сафина Миннисага белгертмичә генә ярты ставкага шәһәр китапханәсенә эшкә урнашты. Хыяллары зурдан иде: нәкъ авылдагы кебек күпләп-күпләп китап сөючеләрне туплый, каләм тибрәтүчеләр өчен түгәрәк оештыра, укучылар белән әдәби әсәрләргә анализлар ясый, кыскасы, шәһәр халкында татар әдәбиятына мөхәббәт уята.

Мөдир аңа киштәдәге тузаннарны сөртергә кушты. Качышлы уйнагандай, иң караңгы почмакка поскан татар китапларына кәефе кырылган кыз аларны тиз-тиз генә алдагы киштәләргә тезде. Мөдир жыелышта иде, бу башбаштаклыкка аның жене котырды:

– Безобразие! Кем рөхсәт итте?

– Мин, Анна Петровна, мин!

– Киредән артка күчер!

– Юк, күчермим! Сөз нишләп татар китапларын кимсетәсез әле?

– Беренче киштәдә рус әдәбияты классиклары.

– Монда татар әдәбияты классиклары да сыя, Анна Петровна!

– Син куркыныч кеше, син – милләтче! – дип ысылдады мөдир. – Безгә мондый хезмәткәрләр кирәкми!

– Кирәкми икән, кирәкми. – Алсинә аның беләгенә юеш чүпрәген элде. – Жаныгызны сөртегез, ул тузанлы. Кисәтәм, мадам, әгәр татар китапларын урыныннан кузгатсагыз, сөз дә урындыгыгыз белән хушлашасыз! Бүген үк миңа укучы кенәгәсә ачарсыз, боларны, – кыз кулы белән киштәне сыпырды, – кабат укыйм әле мин!

Алсинә вәгъдәсендә торды, иң актив укучыга әйләнде һәм шунысы кызык: татар китаплары бүтән беренче киштәдән «аякланмады». Бу аның кечкенә генә жинчүе иде.

Әй, вакыт! Сине кулда гына тотар идең дә, дилбегәң озын шул. Үзәк универмагга ничарадан бичара «сәяхәтләр» артты. Гардеробы киём белән тулгач, Сафина Минниса аны «киен» дип тинтерәтмәде, әмма аңа «алтын чире» йокты.

– Бизәнү әйберләре кыз-катынның капиталы, аппагым. Алтын күгәрми, мәңгелек, картайсаң да муеныңа ас, колагыңа так!

– Мин чыршы түгел, бизәнмим, – дисә дә, Алсинә «койрык»ка тагылды. И беркатлы! Әлегә дә баягы шәләй-вәләй йөрөп, вакытны тизләтмәкче иде, ахрысы. Ә кем ташбакага канат куеп очырган, ди! Зәркән бүлегендә күңеленә һич кенә дә хуш килмәгән алтын караштырганда, аның күзенә Жәмил чалынды. Тартмачык кочаклаган ир дә аны күрдә, ул йомран төсле тишеккә чуммакчы иде, кыз авылдашының юлын «бикләде».

– О Алсинәкәй-гөлкәй! Ишеттем, ишеттем, син Казан бичәсе икән! Чибәрләнгәнсең, пәри, – дип сайраган Жәмилгә кыз усал гына:

– Төчеләнмә, – диде. – Абыең кайда?

– Вот жүләр сорау! Кайда, кайда? Айда!

– Айда син ул, Жәмил! Шамил төрмәдән чыккан булырга тиеш. Абыен Казандамы?

– Бәйләнмә, пәри! – Ир тартмачыгын калкан итеп, күкрәгенә терәде. – Соро минем туган көн. Грандиозный бәйрәм! Тырнап, битемне генә канат, унбиш тәүлеккә утыртам! Клубта ничек кайчы белән маңгайны тишкәнең һаман истә, пәри.

– Суксам сытыласың бит, – диде Алсинә. – Жирәнгеч бит син, агач корты!

«Карчыкның кем иде ул?» дигән сорауына да кыска гына шулай диясе дә... Әй, аның исеме белән тел пычратырга тагы! Тик менә гажәп, кибетләрдән гарык кызның (анда күпме генә йөрсәң дә, вакыт акрын уза иде) соңгы көннәрдә күңеле үзәк универмага ашкынды, гүя ул шунда иң кадерле әйберен югалткан да хәзер эзләп тапмакчы була иде. Элгәре Минниса апа аның көмеш йөзегенә бәйләнә: «Ул егетемнең вәгъдә бүлгәе, тимә», – дигәч басылган иде үзе, ә хәзер, киресенчә, Алсинә аңа ялварды:

– Апа жаным, әйдәле, универмага барыйк!

– Нәрсәгә, аппагым? Хәер, кеш туннарына ташламалар атналыгы анда. Таныш сатучым шалтыратты. Ярты бәясенә, ди.

– Миндә ике тун, апа жаным!

– Кыз-катынга аның дүртесе дә мишәйт итми. Әйем лә, аягым ипсезләнде, үзең генә бар экскурсияң! Барыбер әйбер алмыйсың.

Йөрәк тикмәгә генә жилкенмәгән икән, кибет баскычыннан менгәндә, берәү эндәште:

– Алсинә апа!

Казан зур сала, таныш-белешнең очрауы табигый хәл иде. Жәмилгә хезмәткә ялланган авылдашы Кәрим! Монысының да кулында аяк киеме тартмасы. Ләкин кыз авылдашына бер дә сөенмәде.

– Исәнме, Кәрим?! – диде ул коры гына. Чү әле, чү, нишләп Алсинә күперенә? Бу егет Шамил турында нәрсәдер белергә тиеш. Хужасы белән серләре килешәдер, мөгаен. – Жәмил белән узыштан киенәсезме әллә?

– Юк ла, Алсинә апа. – Егет тартманы селкетте. – Хафизычныкы. Франция короле Людовик Ике буен озынайтырга үкчәсе ун сантиметрлы түфлиләр кигән дигән идем шаяртып. Кире алыштырта нишләптер.

Бәлки кисәк кенә буе үскәндер.

– Үсмәде, шул ук.

– Сиңа кыендыр, син – озын, хуҗаң алдында яртылаш бөгеләсәңме? – дип «чеметте» кыз.

– Бөгелмим, Алсинә апа. Кызганам мин аны. Бәхетсез кеше ул.

– Ә абыйсы бәхетлеме?! – Алсинә нәфрәтеннән урталай «ярылды».

– Агач корты аның унбиш ел гомерен кимерде! Син ул бәдбәхетнең чалбар каешы кебек, серләрегез килешәдер. Шамил иректәдер, кайда ул? Казандамы? Жәмил аңа булышамы ичмасам?

Егет бит чокырын тирәнәйтеп елмайды:

– И Алсинә апа, сез Өчнәрат белән бөтенләй элементәгезне өзгәнсез икән. Шамил абый авылда, жирләр рәсмиләштерә. Аллага шөкер, энәкәшенең ярдәменә мохтаж да түгел.

Баскыч бер өскә, бер аска шуышты. Гүя күкләр белән тоташып, жир тетри иде.

– Нигә ул... – Ела, кызый ела! Үпкәләп, үртәләп, гарьләнеп ела. – ...минне эзләми икән соң?

Кәримнең елмаюы сүреләп, бит очындагы чокыры тигезләнде.

– Кызык кеше сез, Алсинә апа. Нишләп сезне Шамил абый эзләсен икән? Сез Казан баенда кияүдә, диләр. Йортыгызны да саткансыз, диләр.

– Мин япа-ялгыз! Әтиләп нигезен дә сатмадым. Анда вакытлыча яңадан килгән яшь укытучы яшәп тора! – Кыз авылдашын кочаклап алды. – Рәхмәт, чиксез рәхмәт бу хәбәрәңә, син миңа яз китердең, Кәрим! Әйдә, хәзер үк Шамилгә шалтырат!

– Аңа нәрсә дияргә соң, Алсинә апа?

– Берни дә әйтмә, телефонны миңа бир!

Әй, жиңелмени беренче булып сүз катулары!

«Исәнме?! Хәлләрең ничек?..» Чү, хәл-әхвәл сорашып, вакыт сузарга ярамый. Әнә, вакыт ташбакадан кошка әверелде, мәгәр канатыннан тотмасаң, оча да югала.

– Шамил... Мин әле дә сине көтәм... Бармагымда көмеш йөзегең... Өйләнәм дигән вәгъдәләрең исәндәме, Шамил? Нәрсә? Нинди яналык? Синең әтиң исән? Авылда? Шаяртма, Хафизулла абый мәрхүм... Монысы үзеңнеке? Чынлапмы? Ник аны тилмертәсең алайса? Әти дип бар! Кыз кулын сорарга икәү килегез, жаным!

– Вәт кыю икән сез, Алсинә апа! Үгезне мөгезеннән эләктердегез, – дип көлдә Кәрим. – Кайчан авылга кайтасыз?

– Иртәгә үк, – диде кыз. – Иртәгә үк, акыллым!

Коттеджа Сафина Минниса төенчек төйни иде.

– Аляпкычларым, тастымалларым челтәрләнде юа-юа. Чүплеккә ташлыйм. Үзем дә челтәрләндем, сиңа бүтән килеп йөрмәм, аппагым. Хи-хи, бу карт ана төлке сизми, дисеңдер. Син дә авылыгызга кыякларга жыенасың. Жегетәң чакырамы?

– Әйе, чакыра. Биш ел буе жил-яңгыр тидертмәдең, сиңа чиксез рәхмәт, Минниса апа.

– Ишек-капкаларны яхшылап бикләп кит. Әгәрәнки ирең рәнжетсә, шуны бел: бу синең йортың, яңадан ач та кер, аппагым. Кил әле, кил, утыр. – Карчык аны залдагы диванга әйдәкләде. – Түлке син ярсыма, сабыр гына тыңла. Апаң бик четерекле жан, һәм дә тискәре кортка. Син йөз дисең, ә ул туксан ди. Менә кара инде, син аңа туган, кәничнә туган, энесенең кызы. Ә ул бер тапкыр күрешмәсә дә, сиңа бөтен дәүләтен яздыртты! Хуш, дидем, юмарт түти, сиңа шулай жайлыдыр, инде сеңелең янәшәсендә картаерсың, дидем. Телемне генә тешлисе юкса. И тузынды, и тузынды. Ник ул балага йөк булайым ди, сеңелем үз тормышын көйләсен, кияүгә чыксын, балалар үстерсен, мин аның өчен үлгән саналам, ди. Карилек гомеремдә мине бакмасаң, картлар йортына илт, ди. Апаң аяксызланды, апаң арбада. И Аллаһым, әнкәм кебек газиз кешемне илтәмме соң хөкүмәт йортына? – Сафина Минниса Алсинәнең итәгеннән сыпырды. – Берүк мине гаепләмә, аппагым! Апаң шулай теләде. Каберенә барыйк дип, йөрәгемне куптара идең, казылмаган әле аңа кабер, апаң исән, ул миндә, минем кадер-хөрмәтемдә яши...

Кунаклар талгын гына агылган музыка көөнә басып залда йөрөндө. Динара чәчәкләргә күмелсә, Жәмилнең түш кесәсә бүлтәеп, костюмын кабартты. Элек кенә ул туган көннәргә жыен юк-бар бүлөк иткәннәр. Этисе кемнәндәр туена гәзиткә төрөп, иске оекбаш салдым дип мактанган иде. Ө бүгөн акча заманы! Хәер, конверты гына калын, эчендәгесе бик юка аның. Бу кунаклардан әллә ни өмөтләнми дә юбиляр. Болар сай суда йөзгән вак балык, кая боларны акула Хәйдәров белән чагыштырасың, ди. Киләсә бәйрәмнәрдә моның ише «вак балыклар»га жим сибеп вакланмас Жәмил.

Иртәдән бирле Кәрим аяк астында чуалып интектерде. «Житди сүз» имеш! Менә тагын туган көн ямен жибәрәп, Жәмилгә табан турылады. Азынды Телбәр малае, азынды.

– Нишләп син залда, ә?! Сиңа капка төбә сакларга кушылды, – дип, хужа аны пырылдатып кумакчы иде, егет:

– Ярты гына минут тыңла, – диде. – Иртәгә мин бөтенләйгә авылга күчәнәм. Без Шамил абый белән күмәк колхоз сымаграк хужалык оештырабыз. Хәтерләсән, ул – агроном, мин – мал табибы.

Көнчә кара мәче тырнагын батыра-батыра, Жәмилнең эчен тырнаса да (күр син, итәк астыннан гына ут үрлэтәләр!), ул мыскыллап көлдө:

– Ха-ха! Ике хәерчене бергә кушсаң, сасысы икеләтә артачак инде. Бизнеска акча кирәк, акча, малай-шалай! Ө сезнең кесә тишек! Бетегезне сатарсызмы икән? Адәм хуры, берегез дипломсыз агроном, абый житешмәдә документ алырга, икенчегез... – Жәмил егетнең битеннән чәбәкләде. – ...Эттә-тә! Һөнәр яңарта, имеш! Синәң хайваннар белән эшләрлек тәжрибәң бармы соң?

– Бар, билгеле. Син хайван белән ничә ел эшләдем бит, Хафизыч.

– Авызыңны яп, малай-шалай! Син әле миндә хезмәттә. Марш, капка төбенә! Өгәр постыңны ташласаң, сейфтагы хезмәт кенәгәңне ертам!

– Ихтыярың, Хафизыч. Ө менә монысы шәхсән сиңа гына кагыла. Хәйдәров мәсьәләсендә...

– Пшал, вон! – диде, каны кайнаган Жәмил. – Постыңа бас! Синәң бурыч: «Хәйдәров килде!» – дип, сигнал бирү!

Киребеткән телбәр малае тагын нәрсәдер әйтмәкче иде, янган-пешкән Дорико пәйда булды:

– Жәмил Хафизович, мәхшәр, анда хатыннарыгыз сугыша. Әйдәгез тизрәк!

Ресторан хужасының кабинеты икенче катта иде, Жәмил залдагы кунакларга ясалма елмаюын өләшә-өләшә Дорико артыннан менде. Бүлмәдә, чынлап та, мәхшәр, Василиса белән Динара бер-берсенә чәчен йолкый иде. Баскычтан менгән худка ир аларны аерып, икесен ике якка селтәде:

– А-ну-ка, пумала башлар, тынычланыгыз! Бүгөн минем бәйрәм.

– Ювелир кибетендә мин сайлап калдырган кулонны салсын, себеркең! – дип чәрелдәде Гурам бичәсе. Өченчә сөяркәсе шул, тавышы көчле. Сугышырга да оста: менә ул ажгырып килеп, кулындагы чәчне Динараның битенә сылады. – Сал, себерке!

Күрәләтә хатын кыйнаталармыни, Жәмил Василисаны этеп жибәрде. Катырак эткән, ахрысы, жәнжал капчыгы диван култыксасына бәрелеп, борынын канатты.

Нәкъ шул минутта ишектә батоно Гурамның симез йөзе күренде. Мондагы хәлләрнең асылына төшенмәгән «Сталин якташы» тәүлек бue тамакка киселгән ач кеше төсле акырды:

– Кайчан ашыйбыз? Кайчан?

Дорико тотлыга-тотлыга мондагы сугышның сәбәбен аңлаткач, Гурам авызыннан сасы тәмәке исе аңкытып шаркылдады:

– Ха-ха, ха-ха! Кулон бүлэләр, дисеңме? Ну, симез түшкә Василица, синең башың белән муеның тоташкан, юк синдә аккош муены! Юк икән, кая тагасың затлы чылбыр, ну? «Кибетчеләр сине таныган, ә янындагы хатын кем иде?» – дип, допрос алган иден, вот ул, кулон хужасы – чибәр Динарочка! Ире хәерче хатыннарга бай сөяркәләре бүләк ясый, ха-ха!

Нәрсә лыгырдый бу Гурам? Жәмилнең хатынын дүртенче сөяркәсе итмәкчеме әллә? «Алыштырам», – дисә дә, әлегә Динара иренең милке, иренеке! Аңа беркемнең дә кул сузарга хакы юк! Хәтта капкорсак батонның да! Нишләп ул аның мыскыллауларына түзә әле? Бүген-иртәгә Хәйдәров төркеменә кушыла бит ул, димәк, үзен «мин энә» дип күперенгән, аны исә тегәржепкә тиглэгән Гурам белән шартлатып, арасын өзә!

Жәмил рингтагы зәһәр боксчы, диярсен, йодрыгын ташка «әйләндереп», көндәшенең (әйе, көндөш! Динарага ымсына, азгын!) юан корсагын тәпәлэргә кереште. Мондый һөжүмне көтмәгән, көтсә дә, акылына сыйдырмаган батоно авыртудан урталай сыгылган иде, житез йодрык пеләшнәң баш чүмечен дә «кашыды». Кибән кебек зур гәүдәле Василица ирен яклап, аркасына асылынмаса, Жәмил женнәр ярдәме белән Гурамны камыр итеп әвәли иде.

Өске каттагы акырыш-бакырыш астагыларга ишетелмәсен өчен Дорико музыканы көчәйтте.

– Котырган эт! – диде эчен уган «Сталин якташы». – Симердеңме? Хужаңны тешлисеңме? Бүген минем ресторанда актык бәйрәмең, эт! Кунаклар хакына артыңа типмим. Иртәгәдән безнең биләмәдә эзеңне суыткан бул! Дорико, сиңа приказ: моңа бөтен ишекләр дә ябык! Бизнесыңа, эт! Василица, давай, ычкыныйк моннан!

Жәмил бармакларын язгалады. Яшьтән бала-чага тукмап ныгыса да, кулның көче кимегән, алай да, капкорсакны бәрәп ыргытты тагы.

Кичә генә бер табактан ашаган дус-эшнә, ә бүген кан дошманы Гурамның артыннан ярсый-ярсый кычкырды ул:

– Япкан ишекләреңне тиз ачтырыбыз. Кем белән туганлашканымны белгәч сычкаклайсың әле син! Ил чигенә кадәр кудыртаң мин сине, тукмак борын!

«Сугыш батыры» сәгатенә карады. Бәс, нишләп Телбәр малае зур кунак турында хәбәр итми? Капка төбөндә аягүрә йоклыймы әллә, хөрәсэн? Жәмил телефон төймәсенә басты.

– Кәрим, Хәйдәров күренәме?

– Тукта, Хафизыч, монда хужаң Гурам буран дулата. Аны ишегалдыннан озатыйм да...

– Озатма! Ул минем хужам түгел! Синнән сорыйлар, тавык мие эчкән нәрсә, Хәйдәров кайда?

Бермәл егетнең телефоны жавапсыз торды:

– Хафизыч, халыкны көттермә, мәжлесеңне башла. Житди сүзем бар дидем, тыңламадың. Килми Хәйдәров абзый, бу минутларда ул яңа төзелгән ассоциациянең беренче утырышын уздыра. Ник мине чакырмадылар, димә. Алар һәр эшмәкәрне тикшерә. Син үтмәдең сират күпереннән, чөнки син хәрәм белән хәләлне аермыйсың. Кызганыч, авылдаш.

«Ишекләр ябучы» Дорико кырыс кына:

– Кунакларыгыз көтә, сез әзерме, юкмы? – дигәч, Динара кечерәйгән-бөрешкән ирне култыклады:

– Кем белән талашасың инде телефоннан. Әйдә, залга төшик. Никләргә Гүрам белән бозылыштың икән, затсыз?! Хәзер ул миңа кулонны кире кайтар диячәк, точно!

Жәмил гүя хәрабә астында сытылган, гәүдәсен кымшатырлык та хәле юк иде. Кем мактады, кем котлады – томанлы гына хәтерләде. Уалды, уалды хыялы, мең кисәккә уалды! Кунаклар тиз таралышты, Дориконың кызлары дөбер-шатыр өстәл жыештырды. Ә менә граниттан коелган һәйкәл сыман алдында калыккан Кәримне ул ап-ачык тоемлады:

– Жә, нәрсә болганасың? Ник авылыңа таймыйсың, жә?

– Гурам дустың пневматик пистолеттан атып, машинаңның тәгәрмәчен тиште. Өеңә илтермен, дим. Сиңа соңгы киңәшем: Хәйдәровлар артыннан кума, алар ата малын ишәйтә. Ә Хафизулла абзыйдан сиңа ни калды? Алдар кушаматы гына калды.

– Ха! Синең атаң алтын тавы өеп калдырдымы? Кесәңдә сукуыр тиен чылтырамый. Имеш, хужалык оештыра ике хәерче кисәге.

– Бирәм дигән колына, чыгарып куяр юлына, диләр. Синең туган көнеңә чакыру китергәндә, Хәйдәров абзый белән таныштым. Төпченде-сорашты хәлләремне, сүз арты сүз китте дә... Кыскасы, ул Шамил абыйның остазы икән. «Үзем булышам, егетләр», – диде. Менә шул, авылдаш.

...Ул аһылдап, диванга ауды. Ятим иде Жәмил, шыр ятим. Аны беркем дә жәлләми, ә ирнең кемгәдер сыенып үксисе килә иде. Күз әчеште: эчтә бер малай елый... Кызгандырып. Абыйсы сукты... Атасына әләкләр... Олы Алдарның кулы каты, абыйсының измәсен изәр...

Әби-карчык йокламаган, аларны көткән икән. Менә кортка аның алдына тезләнде дә:

– Базардан и эзләдем сарык йоны, и эзләдем. Язгысы кирәк ие, язгысы йомшак. Тәпиләр жылыда, баш салкында булсын, дияр иде безнең мәрхүм әнкәй. Жебен нәзек кенә эрләп, туган көнеңә бәйләгән ием, кияү балакаем, – дип сөйләнә-сөйләнә Жәмилнең аягына ап-ак оекбашлар кигезде.

Зиннур Мансуров

ТИККӘ ВАЕМ ЧИКМӘС ИДЕМ...

Без ничә?

Әлмисакта милли тамга өләшкәндә,
хәйриятлы аваз иңгән: «Сез ничә?»
Язмыш юлын лаек хәлдә үтү авыр,
зурлыгыңны жан-рух аша сизмичә.

Ыру башы олуг максат куйган мәлдә
тумаларны аныклаган: «Без ничә?»
Өлешеңне дәррәү даулап алышканда,
хәттин ашма, куәтеңне белмичә.

Элгәрләрем ярсып таулар актарганда,
һәммә көндәш гажәпсенгән: «Сез ничә?»
Гомер итү мөмкин түгел, изге гамьнең
йөрәгендә утыруын сизмичә.

Каңгырашып тибәрелү горбәтендә
аһлый Казан ятимнәре: «Без ничә?»
Төрле жирдә тарау ята күпме мәржән,
санның көчкә әйләнгән белмичә.

Барлагандай борадәран варисларны,
ерак бабам дәшә төсле: «Сез ничә?»
Телең белән газиз илең китеп бара –
манкорт кына йөрер шуны сизмичә.

Дәүләт тоткан кавем рухы уяу торыр,
үз-үзенә тынгы бирмәс: «Без ничә?»
Исән-имин саклап булмый исемеңне,
тамырларның тирәнлеген белмичә.

Баштак хаким уртак малны бүлгән чакта
каһкаһәле үтен сыта: «Сез ничә?»
Гавам ничек сабыр гына дөнья куа,
хәрәмләшү галәмәтен сизмичә?!

Киләчәктә көнчел якка килештереп
әйтсәм иде: «Сез ничә дә без ничә?»
Хисап көне барсын-барсын ачып салыр,
өммәт санын сергә төрү нигә кирәк –
яши алмыйм моны төгәл белмичә!..

Ялган тәхеткә менсә...

Хәзер алдау үзен бәйсез тотта,
утыргандай рәсми тәхеттә.
Бәндә шулай иман сата башлар,
жаннан тибәрелер тәүхид* тә.

Моны күреп тору бигрәк авыр –
хакыйкаткә хәрәм кушыла!
Һәркем сизә: ошбу хәтәр әмәл
шайтан фигыленә хуш килә.

Тапкырлыклар меңгә тапкырланмас,
булмастайны хаким сөйләсә.

Кыйшыкланган дөнья күзаллана
чынга сыешмаган сүз аша.

Адәм заты нишләп ихлас түгел,
аның кальбе нигә тар икән?!
Дэвамчылар дөрес гыйбрәтләнмәс
безнең ялган катыш тарихтан.

Хәзер алдау үзен бәйсез тотта,
утыргандай рәсми тәхеттә...

Борынгылык исе

Башикры Геродотом пахнут...
Л.Толстой

Галижәнап шәхес каләменнән
кайчак сәер сүз дә түгелә.
Төрки заттан берәз үзгә исләр
аңкып тору начар түгел лә.

Өүлияча уйлап әйтүләрдә
ишарәле тирән хикмәт бар, –
борынгыдан, әйе, борынгыдан
килә безнең кардәш өммәтләр.

Айдалалы тере кавемнәргә
сеңеп калган юмшан исе дә.
Элгәрләрнең жирне тетрәтүе
ерак гасырларның исендә.

Чабып үткән атлар таңга чаклы
озын-озак кара төн аша.
Киләчәкле ыру тамырлары
әлмисакка барып тоташа...

Эндәшәмен «тарих атасы»на:
«Хак-дөресне сөйлә син ярып.
Буламыни мондый халыкларны
чит-ят килмешәккә чыгарып?!»

Хәтеренә алып Геродотны,
тәгъбир кылган әдип ап-ачык.
...Адымларга телім айдаланы –
борынгылык исе, ах, ачы!..

Бәгырь түрендәге ваем

Ошбу жиргә әле елап килмәс борын
тәүге сырлар хасил булган учымда.
Бәби чакта йодрык төйнәп ятар өчен
юкса кайнап тормагандыр үчем дә.

* Бер генә Аллага ышану мәгънәсендә.

Күпне сөйләр билге итеп кабул кылам
көтмэгәндә жыерчыклар чыгуын.
Йөземдәге кайгы-хәсрәт эзләренә
жәйге таңда бөрким менә чык суын.

Кара урман ешлыгында күккә багам,
башкаема дөнья хәтле уй тулган.
Миңа даим искәрткәндәй сызлый һаман –
барысыннан зуррак ваем бәгыремә
чөй язуы белән мәллә уелган?!

Аянычлы гаҗаипләр

Акыл тажын саклап тотар кешем,
мәнсезлеккә сине кем әйди?
Тиккә болай ваем чикмәс идем –
гаҗаипләр бигрәк күбәйде.

Күпме ният кысыр булып чыга,
канәгатьлек бирми кылган эш.
Инде хәзер япан кырга түгел,
күккә сыймый безнең кыланыш.

Сугыш жене аңга ничек шулай
кереп оялаган борында?!
Инсаният дары иснәмичә
яши алмый хәтта бер көн дә.

Адәм затын жирдә жиде тапкыр
үтерерлек яман корал бар!..
Илләр белән, энә, тәмләп уйный
шәрә кыяфәтле корольләр.

Бүген бәндә шәфкать итә белми,
үз өлешен күрми ят гамьдә.
Комсыз түрә өммәт малын ашый,
меңнәр ачтан үлеп ятканда.

Ашамсакның хәттин ашуына
табылмаган әле чик-чара, –
әбелхәят суын эзләгәндә
яңа чир дә уйлап чыгара.

«Тамгалы»лар, узып Аллаһыдан,
киметмәкче халык санын да.
Тәкъдирчедәй азман тәкәбберләр
артып китте иман сагында.

Робот кебек фикер йөрткән мәнгә
якты көннән кара төн яхшы.
Бәгъзе көчләр алда «әти-әни»
диеп әйтүләргә тыймакчы.

Тоныклана мондый тинтәлектән
яшәү мәгънәсенә бар яме.
Кайчак куркып куям: әллә дөнья
акылыннан язып барамы?

Кешәнләргә теләп кешелекне,
һәлакәткә аны кем әйди?
Тиккә болай ваем чикмәс идем –
гаҗаипләр бигрәк күбәйде.

Хикмәтле химая

Ала-чола нәсел агачына
карый-карый, бүген яр салдым:
«Ничек әле яңа яфрак булып
аның ботагында яралдым?»

Гаҗәпсенәм Аллаһ рәхмәтенә –
галәменә күпме кот өргән!
Газиз анам миңа насыйп жанны
тыны белән тартып китергән...

Аңа зурлап дәшәм: «Гомер бакый
фәрештәдәй яшәп кал, яме?...»
Өлмисакта безнең шәжәрәне
шулай күргән тәкъдир каләме.

...Өерелеп килгән уйларыма
жавап эзли-эзли йөдәдем.
Могҗизалы күкләр химаясен
аклый алсам иде жирдә мин.

Кичке яшен кисәтүе

Кичке күктә терек нурдай яшен эзе
шаккатыргыч жете булып чагыла.
Кемдер безгә сызып-сызып дәрес бирә –
сихрилектән дертләп куям чак кына.

Яшеренлек таләп иткән яманлыкны
күрсәтмичә тота алмый төн генә.
Яшен ымлый: кыңгыр эшне каплап торган
кара пәрдә... ак жеп белән тегелә.

Күкләр безгә сызып-сызып тәгълим кыла...

Еллар аша сөйләшү

Я ш ү с м е р .
Төрле шартта, мине санлап, сүзсез биргән
күрсәтмәңнән аңкып тора зур хаклык.
Алдашмыйча яшьлегемә алыштырам –
Язмыш ханым, иңсен инде зирәклек!

Я з м ы ш х а н ы м .
Тиктомалдан нигә болай кабалану,
насып кылса, фәйләсуфлык бер килә;
мондый нигъмәт, балакаем, авыр сынау,
көмеш чәчләр исәбенә бирелә...

А к с а к а л .
Тәкрарлыймын, Язмыш ханым: тәкъдирдәге
яшьлегемне тәмам сызып атма син.
Аннан башка күпләп хикмәт чәчә алмам –
үзем белән һәрчак бергә атласын.

Илаһи ишарәт

Йокы аша төрле хәлләр күргәч,
бу төш кенә, дибез, төш кенә.
Адәм заты шулай күккә бәйле
сернең бик тә азын төшенә.

Төнлә аңны борчып торган нәрсә
ачыклана алгы көндә үк;
кәлтә – сине чагар бәндә икән,
ташкын булып чыга күлдәвек...

Буталыша барысы, башкаеңа
үтә авыр хәсрәт төшкәндә.
Мондый чакта безнең гомер сөрү
охшап куя яман төшкә дә.

Әсәренәм: төш-өн арасында
бернинди дә чикләр юк сыман.
Таңга кадәр очып, жиргә кайткач,
кемдер сыткан үттә... юынам.

Тәгъбирнамә битен актарганда
инде ничә тапкыр шик килде, –
минем жанга тоташ компьютерда
пәри кызы уйный шикелле.

Озак еллар бус кәргән төшене
саный китсәң, бүген мең дә бер.
Инсаныңа иңгән ишарәткә,
Аллам, хәерлерәк мәгънә бир!

Мәңгелеккә елышу

И-и, хәзер тәртәгә тибәрлек
хисапсыз төрдәгә сәбәп бар.
Колакны бөтенләй тондырып
бетерде күкелә сәгатъләр.

Иртәнчәк йокыдан уянып,
аякка янәдән бас кына, –
ничкемгә буйсынмас минутлар
чүкчәтәй суга күк башыңа.

Көннәрнең ашкынып узуы
жандагы кузларны көйрәтә.

Күнелнең түрендә кыбырсып,
тиз-кызу агышлы көй ята.

Вакытның акчадай житмәве
үзәккә үтәдер тәмамән!..
Ни өчен төшемә кергәли
бернинди сәгатъсез тәү заман?!

Әфсенгә бирелгән шикеллә,
чабулап никадәр ел кичәм.
Фанилык каядыр ашыга –
Мәңгелек, мин сиңа елышам.

Маэстро

Бәгырькәең ничек бәргәләнмәс,
моңчан варис булып ярал да.
Хәтта сырхау тәнгә канат куеп,
Рөстәм Яхин уйный рояльдә.

Жилкендергеч көйнең зилзиләсе
омтылдыра уйны бик алга.
Жанны изгән ташны сөйрәт әле –
ныграк басчы, кардәш, педальгә!

Клавишалар әллә тоташканмы
гарештәгә рәхмәт юлына?!
Кечтек чүкчә еш-еш суккан мәлдә
күкләр күкри – түзсен кыл гына.

Шушы рояль тартып бара кебек
изге әманәткә тиң йөкне.
Йоклап үткән вакыт тыңгы бирми –
маэстро, арттыр тизлекне!
Allegro!

Фатирыңа сыймас фәзтоның
бар галәмгә безне танытсын;
ишетелсен бугаз төнендә
чыга алмый яткан тавыш-тын.

...Ыру башы кура кисеп йөри –
якын да ул, шундый ерак та.
Сорнай, кубыз, гөслә, гармун, сазның
хушавазы кайный йөрәктә.

Ут-көч өстәп торсын теге педаль,
мәрткә киткән мәннәр уянсын.
Исрафилнең суры өрелгәнче,
Рөстәм абый, шулай уйна син!

К ә р и м
К а р а

КИЛМЕШӘК

БӘЯН

Авыл халкы чуваш хатыны Алевтинаны бер күрүдән яратмады. Акыллы башлар нәрсә генә әйтсәләр дә, милләт белән милләт арасында салкынлык саклана. Урыс башкортка өстән карый, башкорт татарны өнәми, татар мариға башкачарак мөгамәләдә. Гадәттә, аралар якынайса, бу киеренкелек бетә, син дә мин, аерылмас дус булып яши башлыйлар. Әмма кешеләрнең Алевтинага тискәре карашы йомшармады, отыры көчәя генә барды.

Барысына Хөснетдин карт гаепле булды. Картның ярты гасыр гомер иткән карчыгы Мәликә үлеп китте. Әлбәттә, карчыкны ил белән хөрмәтләп, кабергә индерделәр, шәһәрдән балалары кайтты, якин-тирә авыллардан туган-тумача кайгы уртаклашырга килеп тулды. Зурлап, өчесен, жидесен үткәрделәр.

Вакыт тукталып тормый, тере кешегә яшәргә кирәк. Балаларның үз тормышы: ашыгып китеп бардылар, Хөснетдин карт ялгыз калды.

Карчыгы белән дөньяны теттереп көтәләр иде алар. Өй-кура нык, бакчалары урап чыккысыз, абзарда ике кышлаган үгез үкереп тора, чутсыз тавыклар дигәндәй.

Хөснетдин бабайның шушы яшенә житеп, шөкер, сәламәтлегенә зарланганы булмады. Әле тагын бер яшь хатын алып картайтырлык гайрәте бар иде. Мәликәсә дә әлегә кадәр аягында йөгереп йөрде. Өч көн генә хәлсезләнеп яткандай булды да хушлашты дөнья белән. Бәхетле кешеләргә Тәңре шулай тиз үлем бирер, дигәннәр, имеш.

Жәйнәң матур көннәре иде. Табигатьнең оймакка тиң вакытында китеп барган карчыгына рәнжеп, Хөснетдин карт үзе дөнья көтәргә алынды. Аңа өйрәнәсе түгел, әллә ни зур үзгәрешләр булмады көндәлек тормышында. Көн дә малкайларга күл буннан яшел үлән чабып менгерде, тавыкларына вак бәрәңге пешерде, бакчадагы түтәлләргә су сипте, чүбен утады. Тамагына пешереп ашау да артык кыенлык тудырмады, ул яктан да төшеп калганнардан түгел иде.

Ходай юкка гына терек затларны парлы итеп яралтмагандыр. Ялгызлык

желеген суырды Хөснетдин бабайның. Өнө шунысына күнөгө алмый жәфа чикте. Ятса ялгыз, торса ялгыз, бер авыз сүз кушарлык тере жан иясе юк анында, тиргәшөп алсаң да, жанга рәхәт булып китә ичмасам. Хатын-кыз алданрак китеп барса, бик авырга туры килә ир затына. Йоклый алмыйча, караватында әйләнгәләгәндә, Хөснетдин күз яшьләре белән үпкәсен белдерде карчыгына:

– Миннән узып, кая ашыктың? Менә ятам монда түшәм такталарын санап, бер яме калмады тормышның. Ничә тапкырлар әйткәнем булды минем сиңа: элек мине кадерләп күмәрсен, калганың үзәң карарсың, дидем. Килешкән төсле кылана идең дә. Ир сүзен сүз итми, шулай ярый димени? Әз генә дә күңелен сызылмыймы кадер-хөрмәтсез калган картыңның газапланганның күрөп? Мәңге шундый үжәт булдың, сүзеңне эчәңә йоттың, үзәң теләгәнчә эшләдең...

Ишеткәндерме, юкмы, карчыгы аның әрнүле сүзләрен, мәгәр күңелен бушатса, Хөснетдингә бөртөрлө җиңелрәк булып китә иде...

Балалар кайтып, мулла чакыртып, карт-корыны жыеп, Мәликә карчыкның кырыгын үткәрделәр. Кешеләр арасында тернәкләнеп киткәндәй булды карт. Балаларның машиналарына күпләп кыярын-кишерен күчтәнәчкә тугырды, якыннары белән сөйләшөп туя алмады.

Өйне тагын шомлы тынлык басты. Карт теркелдәп йөри бирде, төрлө уйлар бөтерелде үзенә баш капкачында. Болай ялгыз күе булып яшәп булмас, дигән ныклы фикергә килгән иде ул. Бәндә сагышлы, Ходай багышлы, дигәндәй, тәкъдиргә нәрсә язылганын кем белгән? Озакка сузмам, карчыгым артынан юлланырмын, диярсен, әллә күпме еллар язылгандыр аның өлешенә. Әле бит җитмеш биш яшь кенә аңа, кем әйтмешли кырган орчык кебек ул. Авырткан-ниткән җире юк, ашарга дигәндә кыстатып тормый, йокысы каты, эшкә тотынса, таулар күчәрә, яшьләргә биргесез. «Күңелгә охшаган, жан тарткан берәр кортка табарга кирәк», дигән нәтижәгә килде Хөснетдин. Билгеле фикергә килгәч, күңеле урынына утыргандай булды, тормышында максат барлыкка килде. Әмма дә ләкин мондый четерекле эштә ашыгу һич ярамый иде.

Төннәрен йоклай алмый ятканда, уеннан гына үз авылының урамнарын айкакды ул, ялгыз яшәп яткан яштышларен, хәтта үзеннән күпкә яшьрәкләрне күз уңыннан үткәрде. Күп иде авылда ялгыз хатыннары, ул яктан авылларда хөрлек. Шулар арасынан картның теләгенә тәңгәл килерлеген сайлап алу җиңел эшләрдән түгел иде. Аягында чак йөргәннәрне, комы коелганны, пырдымсызларны, холыксызларны, төскә-биткә котсызларны исемлегеннән башта ук сызып ыргытты. Булгач, берәгәйле булсын.

Төрлө яклап исәпләп, фикерләп караганнан соң, ике-өч абыстай яраллык дип табылды. Карт инде күңеленнән генә яңа яры белән караватында бер юрган астында яткандай итеп тоемлай башлады.

Ул серен күрше карчыгы Гөлгайшәгә чиште. Сүзне уратып-суратып башлады:

– Шундый-шундый хәлләр, күрше. Ялгызлык авыр икән. Фәлән ахирәтәң сүз кушып кара әле. Минем белән чәчен чәчкә бәйләргә ризалашмас микән? Үзәң беләсен, мин ни җитте кеше түгел. Тормышым ныклы, төгәл сигез мең дә дүрт йөз сум пенсия алам, амбарда аренда җире өчен бирелгән биш центнер икмәгем бар, холкым тыныч, хатын-кызга хөрмәт белән карыйм. Балда-майда йөзәр...

Бу сүзлөрдән соң Гөлгайшәнең йөзө яктырып китте. Хөснетдиннең серне нәкъ аңа ачканына бик тә күңеле булган иде. Аннан соң, шундый хәбәрне ахирәтләренә житкерү никадәр шатлык-канәгатьлек китерә хатын-кызга?! Хатын-кызны ашатма син, яңалык кына сөйләп тор, эһ тә итми йөз ел яшәячәк, билләһи. Әлбәттә, ул Хөснетдин картның:

– Башкаларга тешенә агартма, зинһар! – дигән сүзләренә ризалык белдереп, кат-кат баш какты.

– Юу-ук, безнең нәселдә юк сүз йөртү, – дип ышандырды. Әмма карт чыгып китү белән түр якта торган телефон трубкасына үрелде.

– И ахирәткәем, хәзер бер сүз сөйлим мин сиңа, артыңа егылып китәрлек. Басып торган булсаң, утыра сал ныклап. Беләсеңме, әйкәем, кем турында? Терәлеп торган күршем Хөснетдин турында. Азгыннарның да азгыны икән лә ул карт алаша, әллә кыегы китә башлаган. Игътибар белән тыңла: кәргән бу картлач иртән иртүк...

Башта яңалыкны иң якын ахирәтенә сөйләде, шуннан үз урамындагы таныш-белешләренә житкерде, соңыннан чират башка урамнарда житте. Сәгатьтән артык телефон трубкасына асылынып торды карчык. Тамагы кибең, түзәр тәкате калмагач кына, чәйнегенә барып тотынды.

Ә инде һәр танышның үз танышы дигәндәй, күп тә үтмәде, яңалык бар авылны урап чыкты. Әле моның белән генә дә калмады. Кемнәрдер читтә яшәгән туганнарына белгәннәрен кичектерми сөйләргә ашыктылар. Хәзер бит барыбызның тамырларыбыз кыйтгалар буйлап таралган. Хәбәр тиз арада Казанга, республиканың башка шәһәрләренә барып ишетелде. Хәтта атчабар Сания бу хәбәрне Америкада яшәүче ике туган сеңлекәшенә кадәр житкерде. Дөрес, яшьлегендә авылдан чыгып киткән сеңлесенә Хөснетдиннең кем икәннән аңлатуы жиңелләрдән булмады.

– Кайсы Хөснетдин дип, ни? Алма апаларга барып йөри идек бит... шулардан ике өй аша болынлыкка таба тыкрык бар иде... И, шуны да хәтерләмәскә! Гел кычытканнан чагылып, шул тар тыкрыктан жиләк жыярга йөри идек. Хәтерләдеңме? Әнә шул тыкрыкның дүртенче өе Хөснетдиннәрнеке. Хатыны Мәликә исемле. Гүр иясе булып куйды көтмәгәндә. Бик тә кетмер карчык иде, кыш көне кар да сорап ала алмассың аннан. Шуның ире була инде. Озын гына буйлы, кылыч борынлы карт. Исеңә төштеме? Юк?... Ничек дип аңлатым икән инде...

Ярый Саниянең башы эшләп калып, тегеләрнең олы улларын теленә алды. Сеңлекәше белән яшүтешләр иде алар. Шунда ук:

– Беләм, беләм, Рәмисне белмәскә әллә... – дип, аваз салды ерак Америкадан сеңлекәше. Онытылмаслык булган иде шул аларның Сабантуйдан соң кичке уенда аулакта очрашулары...

Авыл кешесе тыйнак бит ул. Хөснетдин картка аның күңелендәгесе һәркемгә билгеле икәнлеген белгертмәделәр, артыннан гына чыш-пыш килделәр.

Ә Гөлгайшә әмәнаткә хыянәт итә торганнардан түгел иде. Икенче көнне эшләрен бетергәч, шау чәчәкле яңа күлмәген киеп, Кытай яулыгын ябынып, Хөснетдин карт күз салган ахирәтенә юлланды. Күңеле көр, кәефе күтәренке иде карчыкның. Шундый жаваплы эш башкарып чыгарырга йөри, сыйланып, чәйләр эчеп кайтыр, туйганчы чөкөрдәшерләр ахирәте белән дип өметләнә.

Әлбәттә, ахирәте яңалыкны беренчеләрдән булып ишеткән иде.

Гөлгайшәнен үз исемен кушып, бар авылны кузгатканына нык гарьләнгән иде кортка. Ике яшкә яшрәк тә иде әле ул Хәснетдиннең Мәликәсеннән. Мәликә өч-дүрт ел элек бар тешләрен алдырып, ясалма кабык кидереп кайтты. Ә менә аның бөтен тешләре диярлек урынында, Ходайга шөкер. Басып йөрүләре дә, буй-сыннары да икенче аның, жир белән күк арасы алар Мәликә белән. Ничек оялмый соратырга батырчылык иткән картлач Хәснетдин, эзрәк фикерләп карасын иде шулар турында. Гөлгайшәсен әйтер идем, ризалашкан бит шул картлачның гозеренә.

Ахирәтенә чәчәклә күлмәген жилфердәтеп, урам буйлап атлаганын ерактан ук күрәп алды ул. Күрәп тә алды, чыгып та басты капка төбенә.

– Кая болай ашыгасың, ахирәткәем? – дип, төче елмайган булды. Ә күзләре яшелле-күклә очкыннар чәчә иде, һич ялган түгел.

Бер генә карап алды да, барысын аңлады Гөлгайшә. Тирләгән маңгаен жиң читенә кыстырган кульяулыгы белән сөрткәләп, сүзне ничегрәк башларга дип баш ватты.

– Димчелеккә яллангансың икән дип ишетеп калган идем аны, күпме түлиләр соң табан туздырып йөргән өчен, бүләкләр мулдан була торгандыр? – дип чәнчеп алды ахирәте.

– Дөм-ялгыз калды бит, жәл иплә кешене, – дигән булды Гөлгайшә, тирән тын алып. – Пәйгамбәрәбез кавышыгыз дигән сөннәтендә...

– Шул картлач белән мине кавыштырырга ниятләдең инде алай булгач, – диде ахирәте, тишәрдәй булып карап. Каны кайнаган иде бу адәмгә карата, исән булса, бусагасы аша бастырмас, боерган булса.

– Соң күршеләр булып гомер итәр идек, – дип шомартты Гөлгайшә. Ник килгәнәнә үкенә башлаган иде инде ул. Иң матур күлмәген сайлап кигән булды бит әле...

– Син шуны хәтеренә салып куй, Гөлгайшә, ялгыз түгел мин. Менә шимбә көн житсен генә әле, кайтып жыелырлар балаларым, киләннәрем, оныкларым, утырырга урын булмас өйдә. Шөкер, ялгыз калдырганнары юк. Кәкрәеп беткән картка барып керергә сантыйланган, дисеңме син мине? Шунның пычракларын арчып, дөньясын көтеп, стрәпкәгә ялланырга кем дип белдең син мине? Бар, аттырвалей моннан, башка авызыңны ачып, сүз кушма миңа. Мыскыл итәм дигәч тә теге... Мин аны юньлеләр рәтеннән дип йөргән булам. Үзең алып кереп яшәт бик жәлләсән, – диде дә шап итеп капкасын ябып кереп китте ахирәте. Торып калды тузанлы юлда Гөлгайшә чәчәклә күлмәген каккалап.

Хәснетдин карт жавапны бик авыр кабул итте. Ә бит шул теремек кенә карчыкның йорт тирәсендә кайнашканы күренә башлаган иде күзенә. Шуны да әйтергә кирәк: Гөлгайшә кемгәдер аны кодалап йөрүдән кырка баш тартты, картның бүләккә сонган ялтыр каплы чәен дә алмыйча, жилләнеп чыгып китте.

Ике-өч көнләп урамга да чыкмады карт, гел үз уйларын уйлады. Болай, беренче авырлыктан сыгылып төшә торган кеше түгел иде ул. Яши-яши чыныккан иде. Шуңа да исемлектә калганнарның кылын тарткалап карарга булды. Гөлгайшәдән башка да табылдылар сүз житкерүчеләр, әмма бар кандидатлар да кырку гына «юк!» дип жавапландылар.

Карчыкларны аңларга була иде. Арада кайсысыдыр картайган көнәндә үз картының аркасына терәлеп яшәргә ниятләгән дә булгандыр. Күпчелекнең йөрәге жилкәнеп куйгандыр, дип фаразларга батырчылык итәм мин. Әмма

олы яшьтә яңа гаилә корулары бик тә четерекле мәсьәлә, дустанә түгел, дошманыңа язмасын. Мисал өчен, килде, ди, карчык ризалашып, ә үз дөньясын тырым-тыракай китерсенме? Әллә ул карт иртәгә мәңгелеккә күзләрен йомар. Кемдер әби килгән нигезендә яшәр дип әйтер. Көтөп тор! Картны гүргә кертмәстән мөлкәт бүлешү башланачак. Хисапсыз туганнары, тумачалары, балалары, оныклары килеп тулачак. Теге мескен әбекәйне, йомшаграк итеп әйткәндә, арт шәрифләреннән эткәләп чыгарып жибәрәчәкләр өйдән. Бер көн яшәсә дә, ун ел торса да, азагы шулай тәмамланачак. Үз көчендә булган әбигә кирәкме мондый тормыш?

Бабай батырланып, әбигә йортка керсә, аны да шундый ук язмыш көтә. Әби ягыннан да бар кара көчләр. Әнә шуңа күрә, кайсы татар авылына барып керсәгез дә, чутсыз ялгыз бабайларны, тол хатыннары очратырсыз. «Нигә ялгыз?» – дип сорап тормасагыз да була.

Яңа гаилә кору планнары барып чыкмагач, Хөснетдин картның күңеле кителде. Өстәп, гомер булмаган чирләр баш калкыттылар: әле буыннары сызлап жәфаланды, әле башы шаулый торган булды.

Ярый әле бәхетеннән олы улы кунакка кайтып төште. Ни гажәп, бу юлы ялгызы гына иде ул, килең дә, балалар да иярмәгәннәр. Күңеле күтәрелеп киткән карт жәлт-жәлт йөрөп, мунча якты, кибеткә төшөп, хөкүмәт пилмәннәре алып менде.

Кичке якта, мунча юынып чыккач, этиле-уллы өстәл артына утырдылар. Каймаклап, пилмән сыптырдылар, йөзеп китәрдәй булып, мәтрүшкәлә чәй чөмерделәр. Улы Галимжан тирлэгән битен тастымал белән сөрткәләп, сүз арасында әйтеп куйды:

– Сине, эти, авылдашлар кияүләп йөри, диләр дә...

Хөснетдин картка уңайсыз булып китте, йөзөн чытып, кул гына селтәде:

– Кем нәрсә сөйләмәс, тел сөяксез инде ул.

– Менә нәрсә уйлап кайттым мин, эти, жаныңны жәфалап, ялгызың интеккәнче, әйдә, шәһәргә безнең яңа күч. Березбездә торып ялыксаң, икенче балаңа барып, оныклар хәлен белерсең. Фатирлар иркен, сиңа гына урын табылып. Пенсия акчаңа кагылган кеше булмас, үзгә теләгәнчә тотарсың. Күнегерсең шәһәр тормышына, яңа танышлар табылып, ни дисәң дә, үз балаларың арасында булырсың. Йә, ни дисең? – дип, улы сәфәренә максатын ачып салды.

Бу тәкъдим Хөснетдин картның күңелен кузгатып жибәрде. Ә нигә, яшиләр бит аның тиңнәре шәһәрдә! Авылдан киткәннәргә саный китсәң дә, байтак жыела. Берсенең дә кире кайтканы юк әле, ябышып яталар, андагы тормышны мактап туймыйлар. Анда әнә печән чабасы, утын ярасы, мал-туар асрыйсы юк. Ел әйләнәсә өң жылы, суы краннан агып тора, бәдрәфе дә жылытыла хәтта. Ә карт кеше өчен монысы да зур уңайлык...

Әмма өзеп кенә, бер сүз дә әйтмәде ул, кайнар чәен йотымлап эчүен белде. Өстәл артыннан кузгалганда гына:

– Иртәгә сөйләшеп бетерербез әле бу турыда, алда озын төн бар, – дию белән генә чикләнде. Улы да артык сүз куертмады. Бераз жилләнергә дигән булып, авыл әйләнергә чыгып китте.

Хөснетдин карт урынын жәеп, үз караватына сузылды: иртә ятып, иртә торырга гадәт иткән иде ул.

Төн икенчерек булды бүген, йокысы качты картның. Улының сүзләрен уйлап, унга боргаланды, сулга боргаланды, шәһәр тормышын күзалларга тырышты. Галимжанның кереп урынына ятканын сизеп-тоеп ятты ул. Урамда яшьләрнең гөрләшкәннәре ишетелеп торды. Кемнендер эте туктамый ләңгелдәде. Тәмам миңгерәеп, уйлардан башы буталып, таң алдыннан гына йоклап китте карт.

Тәвәккәллеге бар иде Хөснетдин картның, иртән торгач, улына әйткән беренче сүзләре: «Мин риза! Хет бүгеннән!» булды. Галимжаны да жавапның нәкъ шундый булырын алдан чамалаган, күрәсен, керфеге дә селкенмәде.

– Бүгеннән икән, бүгеннән, миңа иртәгә эшкә, – дип, ачыклык кертте.

Иртәнге чәйне эчкәннән соң бик тә авыр, мәшәкатьле эшләр басты өй хужасын. Хөснетдин карт шул жиңел машинага сыярлык кына кирәк-яракларын алырга тиеш булды.

– Иске-москыңны сөйрәп йөрмәсәң дә була инде. Кирәк нәрсә табылып балаларыңда да, – дип рәнжетте Галимжан атасын. Уйламый гына әйтелгән сүзләр таш булып ятты Хөснетдиннең күнеленә. «Менәтерәк, гомерең буге жый, тупла да мөлкәтеңне, жылга очырып кит, имеш. Анысы нинди хәл була торгандыр...» – дип сөйләнде ул үзалдына.

Улы таныш-белешләрен, туган-тумачаларны күрергә дип, авыл буйлап чыгып китте. Шулай ук бәйдә торган үтезгә яхшы гына хакка берәрсенә жиберергә килешкәннәр иде әтиле-уллы.

Карт эшли-эшли тамырлары бүртенгән кулын биләнә таянып, болдырына чыгып басты. Һәр уч аясы кадерле булган йортын, корылмаларны күз алдыннан үткәрде. Һәр каккан кадагы кадерле иде аның өчен. Бу кураларны төзегән чаклары аермачык күз алдыннан үттеләр. Очынып, шатланып, Мәликәсә белән яңа өйдә беренче төнне үткәргә жыенып йөргәннәре исенә төште. Кала икән барысы да, туза, таушала, тузанга әйләнә.

Авыр сулап, карт абзарга таба атлады. Юаш холыклы үтезенең колак артын кашыгандай итте, алдындагы печәннен кабартып салды.

– Менә шулай, малкай, – диде ул монсу гына. Нәрсә әйтергә теләве булгандыр? Кайчандыр бу аранда урын житми иде малкайларга. Ике сыерны сава-сава арып бетә иде Мәликәсә, парлашып, бозаулар тавыш бирә иде, сарыклар, бәрәннәр бер-берсен куып, чабышып уйныйлар иде. Менә бүген соңгы терәген озатырга жыена... Монда машинага сыйдырырлык әйбер булмас, ахрысы, кирәкләре дә чыкмас жәплә агач сәнәкләрнең, яңа гына саплаган көрөгенең.

Кешедән әйбер сорап йөргәнә булмады Хөснетдиннең. Үзендә булдырды. Менә әле келәтенә кереп баскач, хисапсыз кораллары күзенә чалынды. Һәрберсе кул астында, жайланган, майланган, үткерләнгән, ал да эшли башла. Тоткалап-тоткалап карады Хөснетдин үз кулларының эзе калган коралларны, уфылдап, баш чайкады. Болар белән ни эшлисәң таш өйләр арасында, анда юкә такталар юк. Шулай да кирәге чыгар дип, агач юнырга гына тоткан үткер балтасын болдыр янына күчәрде. Балтасыз нинди ир-ат инде ул?

Йорт тирәсен урый-урый хәттин күп нәрсәләр жыештырды, төш житкәнчә йөрүдән, эзләнүдән туктамады.

Төш житәрәк улы чулак Гайнине ияртеп кайтып керде.

– Менә, үтезгә хужа таптым, хақына ризалашсаң, хәзер житәкләп кайтып

китә, – диде зур эш майтаргандай Галимжаны. Картка барыбер иде инде. Кулга кул сугыштылар да, Гайнинең капка артында көтеп торган шкаф киньеге малае кереп, үгезне арканлап алып чыкты. Гайни чыбык тотып, артыннан куа китте.

– Монда нинди чүп-чар өеме тагын? – дип, игътибар итте улы болдыр янындагы әйберләргә.

– Менә караштырдым да төрлөсәннән, үзөбөз белән алырбыз, дим. Дөнъя көткөндә, барысы да кирәк була, – диде кыенсынып кына Хөснетдин.

– Чалгы, тимер үлчәү, агач күнәк... Ну-у монда чутлый китсән, – дип көлдә рәхәтләнеп Галимжаны, бар тешләрен күрсәтеп. Соңыннан өздөрөп әйтте: – Юк, эти, анда асфальт өстендә чабыласы үлән чабылган, үлчәнәсе жирләре үлчәнгән. Бары киём-салымыңны, кирәкле кәгазьләреңне кара. Киём-салымың да барыбер яңадан алып жыйрлар киләннәрең, мин әйткән иде диярсен. Хатын-кызлар шундый, гел аларча булсын...

Шәфәкъ кызыллыгы төшкәч, Хөснетдин карт хан заманыннан сакланып калган ике такта чемодан тотып, капка төбөндә торган машина янына чыгып басты. Улы үзә күтәрергә уйлаган иде дә чемоданнарны, иреннәрен кымтып кыскан карт бирмәдә, үз куллары белән алып чыгасы килде кадерле әйберләрен. Менә бу капка артында аның яшәлгән бар гомере, кайгылары, шатлыклары, күргән нужалары, яулаган уңышлары кала эле. Жай чыкканда кайтып, яңадан бер тәфсилләп үткәрер эле күз уңыннан калганнарын.

Ни арада капка төбөнә халык жыелган иде. Күршеләр кул биреп сабуллаштылар карт белән, кунакка кайтып йөрергә куштылар, хатын-кызларның күзләрендә яшьләре ялтырады.

Әмма моңсулык сизмәдә Хөснетдин карт, кайдадыр яшәргә китеп барган кебек түгел иде аңа, барыр да кайтыр төсле, тагын шул өйрәнгән авылдашлары арасында теркелдәп йөрер, аралашыр, кем шәһәргә бармаган, имеш..

– Кайтам эле мин, монда барысы тырым-тыракай торып кала. Кайтып, тәртипкә салырга кирәк булыр. Менә озакламый кура жиләгә өлгөрә, миннән яхшырак кем белә жиләкләкләрне? Эле бу вакытлыча, эле мин, эле... – дип сөйләнә-сөйләнә алгы урынга кереп утырды ул, озатканнарга елмаеп, кул болгады.

Алга китеп шуны әйтик: башкача туган туфрагына аяк басарга язмаган булган икән Хөснетдин картка. Авыл кешесе ни, тәки яраклаша алмаган шәһәр ыгы-зыгысына. Кирәкмәгән жирдән юл аша чыкканда, машина бәрдергән мекенне. «Рәхәт» тормышта айга якын гына яшәп кала алды.

Хөснетдин картны авыл зиратына кайтарып жирләделәр. Карчыгы янында буш урын саклай иде, очрашканнардыр мәрхүмнәр.

Әнә шулай көтелмәгән борылышлар ясый язмыш, эле генә яшь хатын белән теттереп тормыш итәргә дәртләнеп йөргән карт, көтмәгән-уйламаган жирдән китте дә барды. Урыннары жәннәттә булсын, ни әйтәсен тагы?..

* * *

Күп тә үтмәдә, Хөснетдин картның өе янына бер арба тулы чувашлар килеп туктады. Яше дә, карты да, ирләр дә, хатыннар да бар иде араларында. Коелдылар болар арбадан, тән яздырып, арлы-бирле йөргәләделәр. Дилбегә тотканы ат алдына бер кочак люцерна салды. Камыт, ыңгырчак буйлары тирдән каралган бахбай пошкырынып, яшел үләнгә баш төртте.

Теге чувашлар килер жирләренә килеп житкәннәр иде, ахрысы, хәрәкәтләрендә ашыгу-фәлән сизелмәде. Ир-атлар тәмәке кабызып жибәрделәр, хатын-кызлар өй каршындагы колонканы уратып алдылар, бит-кулларын юдылар, йотлыгып, салкын су эчтеләр. Кояш рәхимсез кыздыра иде ул көнне.

Бу вакыйгаларның барысын койма ярыгы аша Сабира карчык күзәтеп-исләп торды. Камыр баскан жиреннән, ни йомыш беләндер, ашыгып кына, ишегалдына чыккан иде ул. Арба шыгырдавы колагына салынгач, ярык аша карыйсы итте һәм шунда онытты нигә чыкканын, карады да катты.

Урамда чувашлардан гайре кеше-кара күренми иде. Ә болар күмәкләшеп, Хөснетдин картның өй тирәсендә әйләнгәләргә тотындылар. Олырагы еш-еш кулындагы сәгатенә карангалап алды. Күрәсен, кемнедер көтәләр, нәкъ менә шул өйгә тәгаенләп килгәннәр.

Шул вакытта гына Сабира карчыкның жәелгән камыры исенә төште. Уйларын чуалткан ят кешеләрне тирги-тирги, ул өенә ашыкты. Йөзә килгән бәләшен алгач кына, карчык түзмичә, тагын урамга күз салды. Анда шул арада сизелерлек үзгәрешләр булган икән. Жигел машина килеп туктаган. Бу машина таныш иде Сабира карчыкка, димәк, күршесенә олы малае шәһәрдән кайткан. Чувашлар да юкка чыккан. Әллә аларны кунакка дәшкәнме Галимжан, бер көтү булып аның килгәннен көткәннәрме?

Менә күршесенә капкасыннан кешеләр агыла башлады. Арткан төсле тоелдылар алар, әллә өстәлеп килгәннәр. Иң соңыннан Галимжан белән сөйләшә-сөйләшә яше иллене узган, житен чәчле, йөзен сипкел баскан хатын чыкты. Дөрәсрәге, Галимжан кулларын як-якка жәеп сөйли иде, теге хатын башын ия төшөп тыңлый гына иде.

Башкалар берәм-берәм арбага төялә башладылар. Ат хужасы аркалыкны күтәртеп бәйләде дә арбаны килгән тарафка борып куйды. Ниһаять, Галимжанның сүзә бетте шикелле, теге хатын да ашыгып килеп, арбаның бер читенә чүмәште. Майланмаган күчәрләрен шыгырдатып, арба кузгалып китте. Бу кадәр халыкны тартып барган атка Ходай көч-куәт бирсен.

Түзмәде Сабира, чәчрәп чыгып китте күрше малае янына. Ни нәрсә майтарып йөри икән соң кызу эш вакытында? Исәнлек-саулык сорашкач, тел очында әйләнгәләгән соравын бирергә ашыкты.

– Бу чувашлар нишләп йөреләр сезнең тирәдә? Күрше авылныкылар шикелле, ир затыннан берсенә комбайнда эшләп булашканын исләп калганым булды.

– Әйе, Сабира түтәй, Ярмонканыкылар, монда килеп гел төзелеш белән булашалар. Кирпеч өяргә, бетон коярга оста халык бит алар, – дип, ачыклык кертте Галимжан. Күнелә көр, кәефе күтәренке иде күрше егетенен.

– Шуннан, шуннан? – дип ашыктырды күршесен Сабира карчык.

– Шуннан дип ни, менә килештек, кәгазыләргә кул куйдык. Яңа күрше килә сиңа, Сабира әби, – дип елмайды Галимжан. Дерт итеп төште карчык, әллә колаклары ялгыш ишетәме?

– Өегезне саттыңмы әллә, наный, шуларга? Ләхәүлә...

– Саттым, утырып черемәсен. Өз булса да кесәгә акчасы керә. Менә сиңа да күңелләрәк булыр, – диде Галимжан ваемсыз гына. – Йә, ярар, минем вакыт тар. Килгән чаклар булыр әле, иркенләп сөйләшербез шул вакытта, – дип, машинасына атлады Галимжан. Күз аллары караңгыланып китте Сабира әбинең бу яңалыктан.

– Берәр үзөбезнең мөселман кешесе табылмадымыни? – дип, чак телен әйләндереп әйтергә көч тапты карчык.

– Барыбыз да бер Адәм балалары, Сабира әби, барыбыз бер чыбыктан сөрелгән. Чувашларда да яхшы кешеләр күп, юкка пошынма.

Соңгы сүзләрен Галимжан тәрәзә аша гына төгәлләп куйды да кузгалып та китте.

Аңкы-миңке басып, өенә атлады карчык. Өстәл өстендә бәләш көтә иде хужабикәне. Күңел салып пешергән булса да, хәзер килеп бер локма кабасы килми иде аның. Тәрәзә кырында торган караваты янына килеп, башын мөндәргә төрттә Сабира әби, башында кырык төрле уй кайнады. Монысы нинди хәл була инде тагын? Аның күршесенә гомер комган тотмаган чувашлар килеп урнашырга тиеш буламы? Алар күпләп чучка тоталар, туктамый көмешкә кайнаталар. Иртәле-кичле кызара-бүртенә күңел ачарлар, Аллах сакласын, каты борыннары мырк-мырк килеп, урамдагы чирәмне актарырлар.

Әсселе-суыклы булып китте әби боларны күзаллагач. Ник бу Галимжан күрше хакын хакламаган икән, эзрәк киңәшмәгән, авылдашларының сүзенә колак салмаган?

Татар авылларында татарлар яши. Каргалыда да элек-электән чит-ятларны авылга кертмәделәр, мәчет картлары бу яктан каты булдылар. Чуваш-марига кыз бирмәделәр, кыз алмадылар, артык аралашырга тырышмадылар. Бүген дә бу йолаларны саклый акыллы кешеләр. Үзләре кабилә булып, үзләренчә яшәп тик ятсыннар, сүз әйткән кеше юк, әмма мөгәр Ходайны танымаган бөндәләр белән татарның ни уртаклыгы булсын? Аларның көнкүреше икенче, ашаган ашлары башка, кигән киёмнәре күңелгә ятышсыз.

Менә картайган көнөндә шундый күтәрә алмаслык сынаулар бирсен инде Тәңре. Ни-нәрсә эшләп карарга? Авыл башлыгына хәбәр итәргәме, мәчет картлары белән киңәшәргәме? Иманы камил Сабира карчыкның, Каргалының иң соңгы әдәме дә ниндидер чувашның авылга басып керүен теләмәс. Болай гына калдырырга ярамый. Сабира ни житте кеше түгел, аның бердәнбер улы – дин юлына береккән хөрмәтле хажы...

Улы Хәким Сабира карчыкның горурлыгы иде. Гаҗәп бала булды ул. Үскәндә үк, кызлар кебек тыйнак, тыңлаучан, изге күңелле булды малай. Яшьтәшләреннән аерылып торды. Тегеләр шар сукканда, чаңгы шуганда, туп типкәндә, Хәким берәр аулак почмакта китап кочаклап утырып иде. Китапханәдә ул укымаган китап калмагандыр, мөгаен. Ашарга утырганда да, янында берәр китабы булды.

Баштарак бу шөгыленнән улын тыярга да тырышып карады Сабира. Укый-укый башы буталып китмәсен дип курыкты. Әмма укытучылары гел мактап торгач, инсафлы бала дип, халык теленә кергәч, уеннан кире кайтты тагын. Кем яратмас үз баласын гел мактап торганын? Мәктәпне тәмамлагач, техникумга укырга керде. «Улым, кеше була!» – дип шатланып йөри иде Сабира, көтмәгән яктан ачылды бала. Ике ел укыгач, кырт үзгәрдә Хәкимнең планнары.

– Әни, – дип хәбәр салды ул бер кайтканында, – мин Бохара шәһәренә укырга китәм!

Андый шәһәрне ишеткәне дә юк иде Сабираның. Казан гына житмәгәнмени белем алган кеше өчен?

– Мин дин буенча укырга телим, – дип шаккатырды Хәким. – Мәчеттә юллама яздылар, хак юлга тартыла күңелем, – диде.

Әле ул елларда ил белән сөйләп туймый торган Горбачёв дигәннәре идарә итәргә алынган иде. «Аллаһ» сүзен иркәнләп телгә ала башлаган иде халык. Авылда ике-өч карт кына намаз-ниязда иде, аларының да белгәне ташка үлчәрлек кенә, исем кушу да мәет күмү, мәчет турында сүз дә юк. Икеләнеп калды Сабира: яшь гомерен ирексезләп, үзен киртәләр арасына бикләп, уйнамый-көлми, гел гыйбадәттә булып, бәхетсезләр арасында калмасмы улы? Әмма улының карары нык иде.

Белде-аңлады Сабира жиленең кайдан искәнлеген, кемнең өйрәтүләре улына тәэсир иткәнен. Ике ел рәттән улы бер мәчет картында фатирда торды. Шуның гына йогынтысы.

Башта дулап, холык күрсәтергә уйлаган иде эни кеше, акыллы кешеләр белән киңәшкәннән соң фатихасын бирде тагы. Өйттеләр аңа:

– И жүләр, шатланырга кирәк андый уе булгач улыңның. Беләсәңме нинди иркән тормышта яши мулларар? Бер бит сыпырса, кәгазьләр шыгырдап, кесәсенә агыла. Никахтыр, исем кушудыр, Коръән укудыр – һәр кешегә кирәк. Чират торалар аларга. Авыр күтәрми, вакытлы эш түгел, кунактан кунакка йөри, элвә-хөрмә, бәләшләр, каз боты... Ожмахта яшиләр алар!..

Бәхилләп озатты улын Сабира. Нык сагынган чакларында киләчәк кадер-хөрмәт турында хыялланып, күңелен юатты.

Тик ул киләчәк дигәннәре бик тә ерак булып чыкты. Улы кайтмыйча, өч ел Үзбәкстан жириләрендә ятты да бер атнага гына кайтып китте.

– Эни, дин буенча минем мәгълүматым аз, гыйлемемне тулыландырырга, укуымны дөвәм итәргә Согуд Гарәбстанына барырга рөхсәт алдым, – диде.

Бу вакытта авыл халкы дингә тартыла башлаган, мәчетнең нигезе салынган, укыганнарга хөрмәт зур. Атна буена Хәкимне өйдән-өйгә кунакка йөрттеләр. Әлбәттә, улы белән түрдә Сабира да утырды жете яшел төсле француз яулыгын артка бәйләп. Бу көннәрнең шатлыклы минутлары әле дә жылытып торалар карчыкның күңелен.

Хәкимнең юл сумкасында күчтәнәчләрдән тыш, күп кенә дингә багышланган китаплар да бар иде. Шулар арасыннан татар телендә нәшер ителгән берничәсен улы әнисенә тапшырып китте.

– Эни, хәлдән килгән кадәр укуы, өйрән. Иншаллаһ, вакыты җиткәч, намазга басарсың, иманга кайтырсың, – дип, теләкләр теләде. Моңа кадәр «бисмилла»дан артыгын белмәгән Сабира өчен бөтенләй икенче дөньяга тиң булды китап.

Атна тиз үттә, Хәким юлга кузгалды, Сабира тагын ялгызы калды. Әмма улы аңа үз абруеның бер өлешен калдырып китте. Авыл халкы Сабирага инде «абыстай» дип кенә дәшәр булды, дингә кагылышлы мәсьәләләрдә хатын-кызлар аңа киңәш сорап килделәр, ашка чакырсалар, гел урыны түрдән иде. Сабира наданлыгы ачылып, йөзен кызартмас өчен, дини китапларны ихлас укыды, район үзегендә ачылган киосктан Исламга кагылышлы басмаларны күпләп алды. Хәзер инде чын-чынлап абыстайга әйләнде ул, киemenдә үзгәрешләр сизелде, ике сүзнең берендә Ходайны искә алды.

Әмма улы шул китүдән әйләнеп кайтмады, чит-ят жириләрдә төпләнеп калды, гаилә корды. Бары озын-озын хатлар килде аннан Каргалы авылына. Әнә шул конверттагы кәгазь кисәкләре карчыкның улын алыштырдылар.

Авылда мәчет ачылды, читтән килгән яшъ хәзрәт укулар оештырды, намаз укырга өйрәттә. Олыраклар авыл өстенә иман нуры тарала башлаганына шатланып бетә алмадылар. Алар арасында Сабира карчык һаман кадер-хөрмәттә иде.

Һәм менә... Туры килүен әйт син аның. Авылның дин өчен жанын аямый йөргән карчыгына терәлеп кяферләр яшәргә тиеш, имеш. Бу хурлыкка ничекләр чыдарсың?..

Шуны да әйтергә кирәк: чит-ят кеше күчеп килүе авылда беренче очрак иде. Әлбәттә, авылда буш калган өйләр хәтсез. Ялгыз карт-коры фанилыктан китә тора, яшыләр авыл белән араны кырку өзеп, шәһәргә ашкыналар. Никтер сатарга ашыкмыйлар калган өйләренә, әйдә, утыра бирсен, кирәге чыгар, урыны яхшы, бакчасына бәрәңге утыртыла, печәнән чабып кинәнәбез, диләр. Бәлки, вакытлар үтү белән балалар кайтырга уйлар, дип өметләнәләр. Сабираның хәтерендә сатылган ике-өч өй булса булгандыр. Аларын да якын таныш, татар кешеләренә саттылар. Бер чуваш килеп кенә урнашсын, алар бердәм халык, хәзер үрчи башларлар, тәмам эштән чыгарырлар тирә-якны, татар милләтеннән булганнарга аяк басар урын калмас...

Түзмәде Сабира карчык, яхшыракка кигән киёмнәрен киеп, туры авыл башлыгына китте. Авылда тәртип тә сакламагач, ниемә утыра ул учлап-учлап акча алып?

Кайчандыр мәктәптә укыткан, хәзер килеп авылны житәкләгән Вәрис, әбине хөрмәтләп каршы алды, каршындагы йомшак кәнәфигә утыртты, хәл-әхвәлләрен сорашырга тотынды. Карчыкларның уңаена торырга кирәк, очлы күзле, озын телле булалар алар. Күңелләрен күрмәсәң, бар авылны тутырырлар теләсә нинди хәбәр белән...

– Саулыгыма зарланам, Вәрис улым, йөрәгем ярылырга житкән, – дип еламсырап жаваплады Сабира карчык, яулык очы белән күз төпләрен сөрткәләп.

– Врачка барырга кирәкме? Үз машинамы бирәм синәң өчен, Сабира апа, шундый абруйлы кеше өчен жәл түгел. Кая, шофёрны эндәшеп кертим әле, – дип, урыныннан купты башлык. Тик карчык кулын селтәде.

– Нәмәрсәгә миңа бүлнис? Син генә, улым, дэваласаң дэваларсың кансыраган йөрәгемне...

– Бер дэ аңлап житмим тел төбәңне, Сабира апа. Аңлатыбрак сөйлә әле, – дип, кире утырды аптырашта калган башлык. Карчык ишеткән-күргәннәрен тәфсилләп сөйләп бирде. Атны да, арбаны да искә алды, чувашларның кыланышларын чагу төсләрдә сурәтләде, Галимжанның төксә жавабын сүзмә-сүз әйтеп бирде. Соңыннан:

– Бу ни була инде, Вәрис улым? Андый закун бармы мөслимә карчыкны мәсхәрәләргә? Хәзер үк кәгазь яз, эзләре булмасын ул хәсисләрнең безнең авылда. Әнә, үз Ярмонкаларына кайтып яшәсеннәр, – дип, мәсьәләне кабыргасы белән куйды.

Хәзер инде авыл башлыгы хәсрәткә калды. Пеләшләнә башлаган баш түбәсен сыпыргалады ул, кех-кех йөткәргәләп алды, өстәлдәге графиннан агызып, тулы стакан суны голт-голт йотып куйды, сул тарафта өелеп торган папкаларын берәмтекләп, уң якка күчереп өйдә. Вакытны шулай сузды хәйләкәр башлык, бу минутларда ничегрәк жавап бирергә дип, баш ватты.

– Эшләр болай тора бит әле, Сабира апа, – дип, ерактан уратты ул. – Безнең илдә бар милләт кешеләре дус-тату яшиләр, авыр вакытларда бер телем икмәкне урталай бүлеләр. Шуңа да без сугышта жиңеп чыктык. Татар, әрмән, чуваш, урыс иңгә-иң терәп дошманга каршы торган өчен. И, шундый зур илнең чәчәк атуы да бар милләтләрнең бердәмлегенә бәйле. Син минем белән килешсәңме, Сабира апа?

– Анысы шулай инде, – дип жөпләгән булды карчык, сүзнен кая таба барганын төшенә алмыйча.

– Без – ирекле ил, кешеләрнең мәнфәгатьләре һәрчак беренче урында, чикләү юк, тыю юк. Кемнең кайда яшисе килә, шунда яшәргә полный хокукы бар. Менә син Мәсәүдә яшим, дисәң, беркем каршы төшмәячәк.

– Ниәмә миңа Мәскәү, миңа үз авылым бик җиткән. Син чувашлар турында сөйлә... – дип, холык күрсәтте карчык.

– Ә мин шул хакта сөйлим дә. Өйтәм бит, кем кайда тели, шунда яши. Моңа мин власть вәкиле буларак, каршы килә алмыйм. Рәсәй гражданыны икән, салымнарын түләсә, закон белән кытыршылыклары булмаса, документлары тәртиптә булса, бүгеннән килеп яши ала чуваш безнең авылга яисә башка төбәккә, мәсәлән, Волгоградка. Галимжан да теләгән кешесенә сатып җибәрә ала өен, өй аның исемендә бит.

Пыр тузып чыгып китте карчык бу сүзләрдән соң. Башлык карчыктан котылгач, тагын бер стакан су салып эчте. Күңеле кузгалган иде аның да бу сөйләшүдән соң.

Өйлә намазына кадәр вакыт бар иде әле. Сабира әби хәзрәткә зарларын җиткерергә мәчеткә ашыкты. Чапан киеп куйган, мөлаем йөзле дин әһеле китап карап утыра икән. Хөрмәтле абыстайның бусага аша атлап керегән күргәч, бар эшләрен читкә куеп, каршысына килде. Утырып, дога кылдылар, илгә-көнгә иминлек теләделәр. Шуннан соң Сабира әби тагын үз гозерен аңлатты. Бу яңалыктан хәзрәтнең дә йөзе караңгыланып китте.

– Машаллаһ, яхшы хәбәр түгел, Ходай үзе кичерсен гөнаһлы уйларымны... Ярый да мәжүсилектән баш тартып, иманга килер кешеләр булса. Фетнә чыгарып ятсалар монда, Аллаһ сакласын...

Төрлечә юраганнан соң, хәзрәт белән абыстай уртақ фикергә килделәр. Хәзрәт белгән кешеләр белән бу хакта киңәшеп ярдәм сорарга, сорауны хәл итәрдәй юллар эзләргә тиеш булды. Бу вакытта Сабира әби серен башкаларга чишмәскә ышандырды.

Акыллы кешенең сөйләшүе дә икенче шул, бөтенләй тынычланып чыкты мәчеттән абыстай. Табылыр юлы, югарыда утырганнар ирек бирмәсләр авылны пыран-заран китерергә, югары көчләр ярдәм итәр. Сүзе өскә чыгар әле Сабира карчыкның язган булса...

* * *

Юкка булды йөрүләре Сабира карчыкның. Тырышлыклары жилгә очты, берни дә майтара алмады. Шул атна эчендә әби гәүдәгә бәләкәйләнеп калгандай булды, күзгә күренеп ябыкты. Күңелең тыныч булмаса, тамакка да аш бармый бит ул. Язганына буйсынып, яңа күршеләрне көтәсе генә калды.

Алдан ук карчык котны алырлык күренешләр күзаллады. Сакал-мыек баскан, күзе-башы аларган чуваш ире катлы-катлы сүгенеп, урамда

көмешкә чөмерә, чәче-башы тузган, киёмнәре пылтыраган чуваш хатыны чучкаларын чырылдата, бер өер эреле-ваклы балалар, тәмут кисәүләре, иртәдән-кичкә кадәр колак тондырып кычкыралар төсле тоелды. Мондый күренешләрдән соң Сабира әби намазлыгына утырып, Ходайга ялварды, белгән догаларын укыды.

Көтү кайткан иде инде, күршеләрнең өе янына зур йөк машинасы килеп туктады. Ашыгып, тәрәзгә капланды абыстай, күченүләре буламы икән боларның?

Машина әржәсеннән башта очлы мөгезле, озын сакаллы кәжә төшерделәр, янына ике бәтиен куштылар. Тегеләр иреkkә чыгуга, читкәрәк чаптырып, яшел үлән чемченергә тотындылар. Ике әзмәвердәй ир, житез кыланып, калган әйберләрне йортка ташый башладылар. Өстәл-урындыктар, иске генә диван, киём шкафы ише жиһазлар капкадан кереп югалдылар. Борынгы сандык күтәрәп төшерделәр. Алар артыннан чутсыз катыргы тартмалар, чиләк-ләгән кебек вак-төяк бушатылды. Унбиш минут үттеме-юкмы, ирләр машинага утырып китеп тә бардылар. Аларны кул болгап, теге вакытта күзгә чалынган хатын озатып калды.

Хатын озақ кына торды әле капка төбөндә. Йөзе дә борчулы күренде яңа күршенең. Шулай булмыйни, чит жирләргә килеп тормыш башлаулары уен эш түгел. Тапмаганмы икәнни шунда үз тиңнәре арасында берәр өй?

Теге кәжәләр кулга ияләшәп беткәннәр икән. Хатынның, ниндидер исем атап бер-ике эндәшүе булды, тып-тып басып, хужасына ашыкты кәжә, бәтиләре жеп белән тагылган төсле әнкәләре артыннан калмадылар. Шулай тезелешәп капкадан кереп киттеләр алар. Урам тынып калды.

Тора-тора аяклары талган Сабира карчык йомшак диванына кереп жәелде. Хатынның ялгыз булуы берәз күңелен тынычландырган иде аның. «Әйдә, үзенчә яшәп тик ятсын, кермәм, чыкмам, ул якка борылып та карамам. Артык зыяны тимәс әле», – дип уйлады ул.

Юраганы юш булды Сабира карчыкның, ике күршенең аралары ялганмады. Хәер, бер-берсенә йомыш-юл төшәрлек сәбәпләр дә табылмады. Теге хатын артык аралаша торганнарда түгел иде, ахрысы. Көне көнгә ике тамчы су төсле охшаш иде чуваш хатынының. Иртән торуга тавыклары белән мәш килә, әтәче хужабикәсен күрүгә тавыш сала, тавыклары жырлый-жырлый тирәсендә бөтереләләр, хатын үз телендә нидер гөрелди алары каршында. Соңыннан чират кәжәләргә житә. Алар атлыгып, абзардан килеп чыгалар да сикергәләп, икмәк таптыралар. Анысын хатын алдан хәстәрләп куя, ахрысы. Кесәсеннән вак-вак кисәкләргә бүлгәләп әзерләнгән ипине кәжәләргә алмаш-тилмәш каптыра да, капкасын иңенә ача. Өй авыл читендә, тирә-якта яшел чирәм, уйсулыкларда таллар котырып үсә. Өнә шул якка таба юнәләр кәжәләр, хатын тегеләрнең артларыннан теркелди. Сәгатьтән артык югалып торалар да, кояш кыздыра башлагач, тезелешәп кайтып керәләр. Берара күренми тора күрше. Аннан соң чыгып, кибеткә юл тотта. Көн дә бер кара, бер ак ипи алып кайта. Кайчакларда өстәп, нидер алгалый торгандыр, кыштырдавык пакеты бүселеп чыккан була. Өйлә вакытында тынлык урнаша. Шуннан тагын кәжәләрне ияртеп киткәне күзгә чалына. Өнә шулай бер жайга йөри бирә.

Зыян-золымы юк, әмма дә ләкин барыбер күңеле ятмый күршесенә

Сабира карчыкның. Атлап китүләре әллә нинди, капкасы шыгырдап ачылса да, колакны томалый, ул тавыклары алдында ниләр сөйли торгандыр, кәжәләрен кочагына алып сөя, берәз житенкерәмидер ул адәмгә...

Кара-каршы очраша калсалар, иреннәрен кымтып, үз-үзен мәжбүриләп, «Әсәләмегаләйкүм», – дип, исәнләшә шулай да. Ник дисәң, Китапта таныш булмаган кешегә дә сәлам бирергә кушылган, гәнаһы зур тәкәбберләнеп йөрүнең. Ә теге кояштай балкыган була һәр очрашуда, татарчалатып: «Исәнмесез, Сабира апа», – дип, үз күрәп эндәшә. Туктап сөйләшергә дә теләге бар шикелле дә, кызу-кызу үтеп китә карчык. Шул мөшрик белән авыз чайкарга монда.

Сабира карчык артын куеп йөрсә дә, бер авылда торгач, кемнәрдер сөйләшә торганнардыр инде яңа кеше белән. Хатынның исеме Алевтина икәнә мәгълүм булды. Гомер буге Зәй шәһәрәндә кара эштә эшләгән икән. Менә пенсиягә чыккач, булган акчаларын жыештырып, авылдан өй алган. Шәһәрдә үз фатиры булмаган, ятакханәдәгә бүлмәсен дә тартып алганнар.

Үз авылларында караган башта буш өйләрне. Артык кыйммәт хак сорыйлар, ди, Алевтина күтәрерлек түгел. Ни әйтсәң дә, Ярмонка шәһәргә якынрак бит, анда торах кыйммәтрәк йөри.

Гаилә корырга язмаган булган Алевтинага, ялгыз башы гомер кичергән. Этисе ягыннан Ярмонкада туганнары бар, шулар ярдәм иткәннәр күчеп килгән чакта. Сигез мең пенсия түлиләр аңа, тамак туйдырырлык. Шул авылда тыныч кына картлыгын житкерергә исәбе.

Бу яңалыкларны көнендә-сәгатендә житкерделәр Сабира әбигә ахирәтләре.

Техник чараларның нык алга китүе хәзерге заман әбиләрен бәхетле итте. Аралашыр өчен салкында, буранда, йә булмаса эссе челләдә, коеп яңгыр яуганда, авырткан аякларыңны жәфалап, бетмәс чирләреңне кузгатып кайдадыр йөрисе түгел. Йомшак караватыңда кырын яткан килеш өстәлдәгә телефонны үрелеп кенә аласы:

– Әлү...

Карчыкларның йокылары сак, алар, гадәттә, йокысызлыктан интегәләр. Шуңа күрә берәрсә телефон линиясенә тоташса, кояш чыгыр-чыкмастан бар авыл әбиләренә бер-берсә белән хәбәрләшкәннәрен ишетер иде. Кем ничек төн үткәргән, нинди төшләр күргән, ак ат күрсәң, нәрсәгә юарга, килене кичтән нәрсә дип әйткән, ашы артык тозлы булмаганмы, шуның ише урысчалап әйткәндә «текущая информация» агыла башта. Соңыннан мөһимрәк мәсьәләләргә күчәләр. Соң гына сарыгын эзләп йөргән Рәшидә сарыгын тапканмы, пожарка янында лаякыл булып утырган Гыйззәт исән-сау кайтканмы, кайткач исән калганмы? Клубтан чыкканда, кем белән кем парлашып киткән, Гөлфирә кызы Гөлияне теге кунак егете кочагына алганмы, кайчанга кадәр капка төбе саклап торганнар? Хөкүмәттә утырган теге Путин дигәннәре пенсия хакында нәрсә әйткән, Шабай тавы артында нефть тапканнар дигәнә дөрөс хәбәрме икән? Кешеләр дөньяларын онытып, төшләр күрәп йоклап ятканда, уяу карчыклар барысын энәсеннән жебенә кадәр тикшерәләр, һәр булып үткән хәлгә төпле бәя бирәләр. Алардан нидер яшереп калдырырмын, димә. Барысын беләләр, барысын ишетәләр, барысын күрәләр.

Быел Рамазан ае жәйгә туры килде. Тәквә карчыклар шартына туры китереп, ураза тоттылар, ахшам житкәч кунактан кунакка, ифтар

ашларына йөрделәр. Сабира карчык, әлбәттә, кадер-хөрмәттә булды, табыннарда Коръян сүрәләрен укуны ана ышанып тапшырдылар. Тәравих намазларыннан да калмаска тырыштылар әле корткалар. Әлбәттә, үземә гәһәһ алмыйм, авыз ачкан жирләрдә, гел дин турында сөйләштеләр, гайбәт-фәләһ үтәп кәрмәдә арага. Кунактан чыккач та, озын авыл урамнары буйлап үтәсе була, капка төбөндә тукталып, иркәнләп гәп сатарга мөмкин.

Менә Алевтина хақында барлык мәгълүматлар тиз арада авыл буйлап таралды. Тегеләй, яна килгән кешенең сүзләрендә гаепләрлек бер нәрсә дә юк шикелле кебек. Алай түгел, алай түгел, кайсы күзлектән карыйсын бит гадәти тоелган хәбәрләргә. Теләге булган кеше таба гаепләр гамәлләр. Мисал өчен, нигә бер ир кисәген дә үзенә карата алмаган? Карарлык жире булмаган, әле дә бакча карачкысына охшап тора, галәмәт. Юньсезлегә хәттин ашкан булгандыр, моны исбатлыйсы да түгел. Гомер буге эшләр, бала бакмый, ир кайгысын күрми, гел үзен генә карап, яхшырак өй алырлык акча туплый алмаганмы? Тиеннең кадерен белеп яшәгән әбиләр арасында миллионерлар бар авылда! Бу йә булмаса тамагын тыя алмаган (алар халкы салырга бик һәвәс бит!), йә инде бер жылбаштыр, барып чыккан.

Шуңа охшаш хәбәрләр өйдән өйгә йөрдә. Бәлки, икенчерәк караш табырланган булыр иде, әмма ләкин бу очракта Сабира карчыкның күршесен һич тә өнәмәгәнлегә зур роль уйнады. Башлап, аның тиндәшләре, комнары коела башлаган карчыклар, бу хәбәрләргә саллы өләш керттеләр. Ник дигәндә, аларның һәрберсе Сабира абыстайга ләббәйкә әйтеп, «ул әйткән сүз китапча» дип кабул итәргә өйрәнгәннәр иде.

Сабира карчык үзе дә учакка утын өстәп кенә торды. Мөкиббән киткән адәмнәр бер йотым суга, бер кабым ризыкка кагылмый, чын күңелдән ураза тотканда, бу көфер чуваш көпә-көндөз табада чыж да пыж нәрсәләрдер кыздыра иде. Тамакны кытыклап, кызган май исе Сабира карчыкның курамына да үтәп керә иде, әлбәттә.

Тагын бер килешмәгән гадәтә бар иде шул күршесенең. Кесәсеннән икмәген алып, кәжәсенә соңа да үзе кушылып кабып куя. Авызын чапылдатып чәйни тагы, мәхәббәтсез.

Күрше авылга барып, зур төенчәкләр күтәрәп кайтканын күрәп шик керәп калды Сабира карчык күңеленә. Әллә чучка ите күтәрәп кайттымы, зәхмәт, изге Рамазан аенда? Булыр ул хәсисләрдән, Ходайны танымыйча, гәһәһларга чумып яшәгән бәндәләрдән...

Бу яңалыкларны абыстай жас чыккан саен үз ахирәтләре белән уртаклаша иде. Икенчедән, кем турындадыр кимсетеп сөйләү күңелне юата, бер төрле рәхәтлек бирә бит ул. «Минем дә житмәгән якларым бар анысы, ну бит бу бәндә чигенә чыккан, андый булырга язмасын», дип уйлыйсың, үз-үзеңне бер баскычка югарырак күтәрәсең.

Әлбәттә, жәмәгать фикеренә бар да буйсына. Озакламый авылда Алевтина белән сүз алышкан кеше калмады. Күрмәмешкә салыштылар, бөтенләй чара калмаганда, теш арасыннан гына «саумы» сүзен кысып чыгарып, тизрәк аның яныннан китәргә ашыктылар. Капкасын ачып кәрмәделәр, үзләренә чакырып кертмәделәр.

Мондый карашны Алевтина сиздеме икән? Шәһәрдә бит кеше гомере буге шундый шартларда яши. Урамнан атлый, бер таныш йөз юк каршыда;

подъезд ишеген ачып керә, бергә лифтта күтәрелгән бәндәне танымый. «Бу өстәге катта яшәгән урысмы әле ул, әллә берәрсенә кунакка гына килгәнме?» дип баш вата тегең кырын гына карап алганнан соң. Бары фатирында якыннары каршылый аны, кем икәнлеген беләләр. Бәлки, Алевтинаның артык исе китмәгәндер яңа авылдашларының кылыкларына?

Ничек булса булгандыр, үз көенә яши бирде чуваш хатыны, үз көен үзе көйләде. Кайчакларда аңа күрше авылдан кемнәрдер килгәләделәр. Әмма теге Сабира карчык юраганча, шешә күтәрәп, урам буйлап чабып та йөрмәделәр, ияреп килгән балалары да үзләрен бик инсафлы тоттылар. Карчык күрдә яңа күршесенә тыйнак тормыш алып баруын. Ни әйтсәң дә, абыстай изге күңелле кеше иде.

* * *

Бу тормышта кеше ышанмастай үзгәрешләр була кайчак адәм балаларының язмышларында. Менә Сабира карчыкны алыык. Йә булмаса аның күршесе, сипкел баскан, житен чәчле Алевтинаны. Йә шул ук Каргалы авылы халкын.

Баштан башлап сөйләргә кирәктер барысын. Матур жәйләр үтте. Сиздерми генә табигатькә көз аяк басты. Халык жыйган уңышның муллыгына шатланып бетә алмады. Бигрәк тә бәрәңгә уңган иде быел, жыеп бетмәле түгел. Шөкер, кишере, кыяры дигәндәй, сүз тидерерлек булмады.

Көзнәң бу күңелле өлешен әкрәләп салкын көннәр алыштырдылар. Туктамый яңгырлар яуды, агачлар шәрәләнәп калдылар. Караеп яткан басулар күңелгә моңсулык салдылар. Озакламый беренче кар бөртекләре бөтерелә башлар, аннан инде кышка да бер тотам ара дигәндәй.

Елның һәр фасылын разый булып кабул иткән Сабира карчык төшенкелеккә бирелмәде. «Бер Аллаһы кулында барысы, исән булуйк, тагын матур язларны күрергә язган булсын», – дип йөри бирде.

Тик менә быел ни булды, лапастан утын кертәп, мичкә ягулары зур газапка әйләнде карчык өчен. Карт сөякләр һич тә салкынга түзә алмыйлар иде. Утыны житәрлек хәзерләнгән иде анысы. Яхшы бәндәләр китереп, жәйдән үк ярып, өеп ук куйганнар иде. Карап торып, ваграк итеп ярдырды үзе дә. Менә шул шыңгырдап кипкән өч-дүрт пүләнне кочаклап, болдырга кадәр ярты араны үтсә, тезләренә хәле бетә дә куя. Артык көч китермәскә тырышып, берничә тапкыр чыгып урый утынлыкны. Өен жылытса, артык эше дә юк тегеләй. Тамагын караса, бүлмәләрдә тузаннарны сөрткәләп, идәнне себереп чыкса, көнә буге кул кушырып утырса да, сүз әйткән кеше булмас.

Күзлеген киеп, түр яктагы өстәл өстендә өелеп торган дини китапларын караштыра, вакытында тәһарәтләнәп, биш намазын укый, ахирәтләре белән телефон аркылы сөйләшәп ала, сизелми дә кыска көзгә көннәң үткәне. Әнә шул утын ташулары гына эчен пошыра әбинәң.

Халыкта сүз бар: нәрсә борчый – көтелмәгән кыенлыктар шул яктан килә. Нәкъ утын дип бәлагә тарыды инде Сабира карчык. Ул көнне иртәдән яңгыр явып торды. Йорт-курасын чирәм каплаган иде әбинәң, тик баскычы төбәндә генә уентык булып, кара жир сакланган. Кереп-чыгып йөрәп, гел бер урын тапталгач, үләнгә үсәргә ирек бирмидер, күрәсәң. Өч бөртек чыршы пүләнә кочаклап матур гына үтте ул үләнне өлешен. Хикмәти Хода, әллә ялгыш басты, әлә аягындагы үзе белән бергә картайган галушлары тәеп

китте, мэтэлчекләр атып, болдыр тактасына егылды, кулындагы пүләннәре кайсысы кая чәчелде. Жәһәт кенә аягына басарга теләп талпынган иде, кисәк авыртудан күз аллары караңгыланып китте. Уң аягының тубыктан өскә өлеше сулкылдап авыртырга тотынды. «Тактага бәрелде, ахрысы, – дигән уй йөгөрдә башына, – каймыккан була күрмәсен тагын...» Бераз тын алгандай иткәч, саклык белән генә болдыр иңсәсенә тотынгалап, бер аягына торып басты. Мең бәла белән титаклап, өй ишеген ачып керә алды. Керүгә, телефонга үрелде.

– Зилә кызым, ишегалдында таеп егылдым бит әле мин. Аягыма нидер булды, чыдап торырлык түгел, сулкылдап авырта. Килеп карап китә алмассыңмы икән? – дип, туры фельдшер кызга шалтыратты.

Белмәгәннәр белеп торыгыз, яшенә житсә кырыкка, эшләр китәр шырыкка, якын-тирәдәге табиб жир йөзәндәге иң кирәкле кешегә әверелә. Еш кына Сабира карчыкка Зиләне бимазаларга туры килә иде. Кайчак кан басымы чамасыз күтәрелеп китә, йә билән турайта алмый азаплана, яисә йөрәге менә туктыйм, менә туктыйм дип тибәргә тотына, жеп өзәрлек хәле булмый. Инсафлы бала шул кызыккай, ике әйттерми, йөгөреп килеп житә, ярдәм күрсәтә, шөкер. Әллә куллары да шифалы шуның, кагылып алса да, хәл яхшырган төсле тоела башлай.

– Сабира апа, кузгалмый гына ятып тор, турайтырга, боргаларга булашма авырткан аягыңны, харап итәрсен. Хәзер килеп житәм мин, – дип, фәрманнар бирде телефон аша Зилә.

Карчык ничек итсә итеп, караватына кадәр араны узды, өлешләп-өлешләп гәүдәсен шунда күчерде. Башта башын ястыкка терәде, аннан янбашын күчерде, алмаш-тизмәш аякларны урнаштырды. Теге авырткан аякны кузгатканда кычкырыплар жибәрердәй булды әби. Кулы белән дә авырткан төшенә кагылырга куркып, шым гына ята бирде.

Биш минут үтмәде, ишектә Зиләнең елмайган йөзә күренде. Жүтез кыланып, өстендәге курткасын салып элде, мич артындагы юынгычта кулларын юып алды, үзәннән калдырмаган сумкасын элөп, карават кырына якынлашты.

– Коя гына бүген, әллә авылны су басарга әйтә. Ярый сезнең тыкрыкта юл чите чирәмле, сайланып атларга була, – дип сөйләнде керә-керүгә.

Урындык тартып, әби каршына утыргач, шифалы кулларын аңа таба сузды.

– Йә, кайсы төштән авырта? Мин бармаклар белән баскалаган урынны тоясыңмы? Менә шул жирдәнме? Кара янып чыккан инде...

Фельдшер кыз саклык белән генә авырткан аякны тоткалады, ни булганын төшенергә тырышты. Бераздан соң, тирләп чыккан маңгаен марля кисәге белән сөрткәләп, үзенең соңгы сүзен әйтте:

– Сынган бу, Сабира апа. Закрытый перелом, тубык капкачыннан ун-унбиш сантиметрлап өстәрәк. Хәзер мин районнан «Ашыгыч ярдәм» машинасын чакырам, үзләре белән алып китәрләр. Мин үзем генә берни дә эшли алмыйм мондый очракта.

Өстенә бер чиләк салкын су койдылармыни бу сүзләрдән соң Сабира карчыкның?! Бер мәлгә бөтенләй теленнән калды, башында кырык төрле уй кайнашты. «Ничек инде районга? Ә өен кемгә калдырыр? Үзәнә күрә хужалыгы бар бит аның, тавыклары, песие. Ягуын якмый да торырга буладыр да, мондый көнне баздагы бәрәңге тунмас. Ишекне бикләп,

ачкычын берәр ахирәтенә калдырса гына инде. Килгәләп, күз-колак булып йөрер. Анда врачлары да урыслардыр, ир кешеләрдер бит әле. Ничек алар каршына барып, ялангач калып басып торыр, Аллаһ сакласын... Ни булса да булыр, бармаска, йөрмәскәме?.. Язган булса, үзе ялганып китәр әле...»

Тагын юынгычны шалтыратырга тотынган Зиләдән сорыйсы итте алай да:

– Анда, кызым, брачлар ир затыннандыр бит әле?

– Курыкма, Сабира апа, хатын-кыз врачлар да житәрлек анда. Гозереңне әйтерсен, хатын врачны билгеләрләр.

– Озакка сузылырмы икән анда ятулар? – дип, тагын хафага калды карчык.

– Барысы да жайлы барса, тарттырып куярга кирәкмәсә, гипс салырлар да ике-өч көннән кайтарырлар дип уйлыйм мин, – диде Зилә, кесә телефонын баскалап.

Шулай итеп, көтмәгәндә-уйламаганда, больницага килеп эләкте абыстай. Чыннан да, хатын-кыз табиблар да күп икән анда, халат кигән ир-ат янына да килеп карамады карчыкның.

Бик белемле, миһербанлы табиблар туры килде Аллаһның рәхмәте белән. Аякны рентгеннан төшерделәр, ипкә салып, гипска катырдылар, кат-кат бинтлар белән урадылар да үзе ише карчыклар арасына палатага кертеп салдылар.

Салган бүлмәләре жылы иде, сөйләшеп юанырлык кешеләр як-ягында, өч тапкыр ашаталар, дәвалыйлар, тагын ни кирәк хастаханәгә эләккән кешегә? Теге уратылган бинт авыртуларны да басты, артык зыянлы булмаган икән, жайлы гына бер турыдан сынган булган. Шул өлешләрне бер-берсенә терәп катырганнар да, калганы Сабира карчыкның үзеннән тора, имеш. Хикмәт тулы Тәңренең тереклегендә, шул сөякләр мөгжиза белән үзләре ялганалар, имеш.

Бер тәүлек яткач та, карчык тернәкләнеп киткәндәй булды, кәефләре күтәрелде, күңеле өенә ашкынды. Бу хакта үзен караган табибка сөйләп аңлатып бирде ул.

– Мин каршы түгел, әби. Килеп алсалар, өендә карап торыр кешең булса, кайтырга рөхсәт итәм. Урындагы фельдшерыгыз күз-колак булып торыр. Вакыты житкәч, гипсны алдырырга килеп чыгарсыз, – дип, үз фатихасын бирде. Тәмам канатланып, бер шәфкатъ туташыннан аның исеменнән авылга шалтыратуын үтенде.

Төштән соң авыл башлыгының машинасы аны алырга килеп тә житте. Өнә шулай итеп, өч көн үтәр-үтмәстән карчык әйләнеп кайтты, үзенә яраткан караватына менеп кунаклады.

Сабира карчыкның кайтканын ишетеп калган ахирәтләре бер-бер артлы хәл белешергә агыла башладылар. Кайсысы яңа гына табакан төшкән коймак, кайсысы яңа аертылган каймак, кайсысы жиләк-жимешләр күтәрәп килде. Өстәлдә әйбер куяр урын калмады. Мондый кадер-хөрмәтне бары күңне айкак төшкән Гагарин гына күрсә күргәндер, валлаһи. Әбиләр, үзара килешеп, урын өстендә яткан абыстай янында кем кайчан кизү торырга тиешлеген дә билгеләп куйдылар.

Тыныч кына ята бирде Сабира карчык, көнне төн алыштырып торды. Рәхмәт төшкере тиндәшләре ялгызын калдырмадылар, һәркөнне Зилә килеп, үз вазифасын башкарды. Озакка сузылмас урын саклап ятулар, кыштыр-кыштыр өй эчендә булса да, йөрештерә башлар, соңыннан ныклап аягына

басар, барысы да әйбәт булып дип юрады. Сөяк сынганнан гына кеше үлми. Күпләр тарыган андый бәлагә, хәзер килеп урынын да онытканнар, бары көннәр бозылганда, берәз сиздереп куя, имеш, сынган урын.

Жир өстенә кырпак кар ятты, көннәр сиздерерлек суытга башлады, авыл яңгыратып, суярга тәгаенләнгән казлар тавыш бирде. Табиблар билгеләгән вакыт та җитте.

Зилә үзе карчыкны район хастаханәсенә күренергә алып барды. Үз эшләренә бар нечкәлекләрен белгән табиблар әбинең аягын кабат рентгеннан төшергәннән соң, түгәрәккә басып, нидер мыдыр-мыдыр сөйләштеләр, баш чайкадылар, ниндидер кәртчеккә төслерәк нәрсәне кулдан кулга йөрттеләр. Соңыннан уртақ фикергә килеп, кабаттан каралып калган аякка гипс салырга боердылар.

Авылга кайтканда, Зилә тегеләрнең серле аралашуларын әбигә чиште:

– Никтер ялганмаган сынган урын, Сабира апа. Сөякләр карт, организмга кальций җитми, иммун системасы какшаган, диләр. Сина хәзер күбрәк сөт-катык ашарга кирәк, өстәп, таблеткалар да яздылар әле...

Никтер күңеле шомланып куйды абыстайның, бу сүзләргә ишеткәч. «Азагы хәерле булсын инде. Барысы бер Аллаһ кулында», – дип, үз-үзен юатырга тырышты. Алдагысын белми шул адәм баласы, әллә белмәгәнә хәерлерәктер дә...

* * *

Ике тапкыр да, өч тапкыр да алып бардылар Сабира әбине, һаман шул килеш кала бирде сынган урын. Таблеткалар да файда бирмәде, организм да үзенә турыдан-туры вазифасын үтәргә ашыкмады. Урамнарны калын кар каплады, үзәккә үтәрдәй суыклар башланды. Әйтсәң дә, декабрь ае капка кага иде инде.

Авыл читендәгә өйгә йөрү читенләште ахирәтләргә өчен. Хәзер колхоз заманасы түгел, кем генә ягулык яндырып, әбинең капка төбен кардан чистартып торсын. Үтте «рәхмәт» өчен генә яхшылык кылган заманалар.

Сабира әбинең хәле көннән-көн начарлана барды. Юк, авыртулар бимазаламады аны, аш та үтә иде тамагыннан. Әмма күңел китеклеге, һаман урын өстендә аунап ятуы карчыкның йөрәген какшатты, желеген суырды. Ахирәтләренә дә килүләргә сирәгәйде. Ник дисәң дә, һәрберсенә үз тормышы, үз кайгысы дигәндәй. Чирләп киткән чаклары була, оныкларын багу алар җилкәсендә, көйсез киләнгә ярарга кирәк, тагын ниндидер эшләр табылып кына тора. Хәзер килсәләр дә, жәлеп китеп утырмыйлар, тизрәк китәргә ашыгалар.

Тамак ягына талымлы түгел Сабира карчык, ике-өч кабымлык ризык җитә аңа, бары шул өн жылытып торсалар, мең рәхмәтле.

Бер көнне киләсе тиешле Сафура ахирәте никтер соңлады. Үч иткәндәй буран купкан иде. Мондый көндә кар erylп йөрүләргә яшь-жилкенчәккә дә авырга туры киләдер. Әрсәң очып китәргә торган, бәләкәй генә буйлы Сафура ничекләр юл яры? Бәлки, оныгын юллар дигән өмет чаткысы сакланды абыстайның күңелендә. Андый хәлләр әлегә кадәр дә булгалады. Колгадай озын буйлы яшүсмерләр шатыр-шотыр утын кертәп өяләр, тиз-тиләмән мичкә ягып җибәрәләр, ул арада өй алдындагы карны да көрәп куярга өлгерәләр, рәхмәт төшкеләргә.

Өйлә узды, тәрәзә пыялаларын зыңгылдатып, һаман җил улады, өй эче сизелерлек салкынайды. Бүлмәләр буйлап тотынгалап йөрөргә берәз җайлашкан иде Сабира әби. Ничек итсә итеп, мичкә утын түшәргә маташып карады ул. Әмма һич тыңламады аяклары, бөгелеп төшөп, мич ягарлык хәлдә түгел иде. «Өллә берәрсенә шалтыратасымы?» дип тә уйлап куйды, тик шунда ук бу уеннан кире кайтты. Болай да арыганнырдыр инде аны карап-тәрбияләп. Йөзәңне ертып, кайсысына ялынасың? Кире урынына барып ятудан башка чара калмады.

Шулчак колагына чолан ишеге шыгырдап ачылганы ишетелгәндәй булды. «Килә, ахрысы, изге бәндә, буран дип тормаган, тәвәккәлләп чыккан», – дип уйлады ул сөенеп. Әмма кергән кеше ахирәте түгел иде, ахрысы. Керде дә ишек катында таптангалап тора бирде. Яткан җиреннән өй ишеге күренми иде карчыкка.

– Кем бар анда? – дип эндәште ул гажиз булып.

– Мин идем бу, – диде ят тавыш. – Көне буге күзәтәм, моржадан төтен күтәрелгәнә күренмәде. Хәл белергә кердем...

Шунда гына Сабира карчык ят тавышның хужасын чамалап алды: теге чуваш хатыны Алевтина ич бу! Ниндидер ярамаган хәл төсле тоелды бу карчыкка. Әмма үз-үзен тыеп, ул күршесен узарга чакырды.

– Мин урынымнан тора алмыйм. Бу якка чык...

Озын бушлат киеп куйган, бушлаты өстеннән катлап, калын шәл ураган Алевтина уңайсызланып кына, ара бүлмәнең бусагасын атлап үтте.

– Ишеткән идем аны. Ничектер керергә җай чыкмады, – дигән булды ул, гаепле елмаеп. – Дөрөсрәге, базнат итеп керергә кыймадым... Рәтләнәсеңме инде, Сабира апа?

– Һич тә алга китеш юк әле, – диде карчык яшереп тормыйча. – Кеше күзенә карап ятулары бигрәк авыр икән. Менә бүген мичем дә ягылмаган әле.

– Мин дә шуны әйтәм. Төтен чыкмый, мәйтәм, көне суык бүген. Хәзер ягып җибәрәбез аны, – дип каударланып, алгы якка чыгып китте Алевтина.

– Утын мич арасында. Өс-башыңны салып куй анда, – дип, бу яктан тавыш бирде күңеле тынычланып киткән Сабира әби. Кеше булгач, ничектер өй эче яктырып киткән төсле тоелды аңа. Берәздән чытырдап, коры утыннарның янганы ишетелде. Миче хутлы Сабира әбинен, ярты сәгать үтмәс, җылы төшәр. Битләре алланып чыккан Алевтина бу якка башын тыкты.

– Чәй куеп җибәримме, Сабира апа? Мин яңа пешкән кабартмалар алып кергән идем.

Ык-мык килде карчык, «ә» дип тә, «жә» дип тә әйтергә белмәде. Шул чуваш хатыны белән ничек кара-каршы утырып чәйләр эчәсе? Ул кабартмаларын нинди майда йөздереп пешерде икән? Алевтина җавап көтеп тормады, җиңнәрен сызганып, аш өстәле тирәсендә кайнаша башлады.

Тышта буран сызгырганда, җылы өйдә кайнар чәй эчү гажәп шөгыль ул. Каннары тизрәк аккандай тоелды Сабира карчыкка, ята-ята каткан тәннәре язылып китте, аркасына тир бәрәп чыкты хәтта.

– Соңрак юшкәсен этеп куярга хәлеңнән килерме, Сабира апа? Әле яңа өстәгән идем, тиз генә бетмәс. Минем кәжәкәйләрем ябылмаган, тавыклар да иректә иде, – диде савыт-сабаларны җыештыргаларга алынган Алевтина.

– Ябам, ябам, тәртешкә белән генә этеп җибәрәм мин аны. Гел шулай

итәм дә. Рәхмәт, күрше, аяк-кулларың сызлаусыз булсын, – дип, рәхмәтләр укыды йөзе ачылып киткән абыстай. Бик вакытлы килеп кергән күршесенә чын-чынлап шатланган иде ул.

– Иртэгә иртәрәк кереп, ут алдырырмын мичеңә. Минем дә әллә ни эшем юк, – диде, бушлатып киеп, шәляулыгын чорнап өлгергән чуваш хатыны.

– Мәшәкәтләнмә, берәр ахирәтем килеп урамый калмас, синең дә үз дөньяң, – дип карышырга уйлады абыстай.

– Мәшәкәт түгел, әле кайчан киләләр, суык өйдә утырырсыңмы? Ярый, мин чыгыйм әле, – дип чыгып китте күршесе.

Күңеле хушланган иде Сабира карчыкның. «Чуваш дигәч тә әллә теге, ул да адәм баласы, бик тә миһербанлы бәндә икән, Ходай саулык бирсен үзенә», – дип, теләкләр теләп калды күршесе артыннан.

* * *

Аптырарсың татарлар арасында яшәгән чуваш, мари, удмурт халкына. Теттереп татарча да, урысча да сөйләшәләр. Алевтина, гомер шәһәрдә яшәгән хатын, безнең телне каян белә диген?

– Балачактан сеңеп калган, без татарлар белән терәлеп яшәдек. Эшлэгән жиремдә дә гел татарлар иде, – дип аңлатты ул Сабира карчыкка.

Теге көнне хәл белеп чыкканнан соң, күрешми-сөйләшми калган көннәре булмады ике күршенең. Өз генә буш вакыты булса, ялт итеп кереп житә, кулдан килгән кадәр ярдәм итәргә алына. Карчыкның өен карый, жыештыра, ашарына хәстәрли, хәтта мунчага жилкәсенә күтәреп алып бара. Шулай беректеләр бер-берсенә, сөйләшеп сүзләре бетми, карашларыннан аңлылар бер-берсен.

Абыстайның ахирәтләре, Сабира карчыкны карар кеше барлыгын белеп алганнан соң, килүләрен сирәгәйттеләр. Телефон аша да онытканда бер генә шалтырата торган булдылар. Бер яктан, жилкәдән йөк төшүенә иркен тын алып жибәрделәр. Уен эшмени алмашлап, шул бер сукмакны таптаулары, өстәп, зәмһәрир салкын кышкы көннәрдә. Икенче яктан, өнәмиләр иде чуваш хатыны белән син дә мин булып аралашканын абыстайның. Тәмуг кисәве булырга тиешле бәндәне якин күреп, үз өеңнең ишеген иңенә ач әле шуның өчен... Китапта бит ап-ачык әйтелгән, Ислам динен кабул итмәгән, иман кәлимәсен чын күңеленнән әйтмәгән адәм бездән түгел, ул инсан ахирәттә жәһәннәмгә лаек дигән. Шундый адәм белән еш аралашып, үзәң иманыңны югалтырсың, Аллаһ сакласын...

Аяк сынганнан гына кеше үлми, дигән идек. Бу чынлап та шулай. Башка төрле саллырак сәбәпләр кирәк фанилыктан аерылу өчен. Нәрсә сәбәп булгандыр, кинәт кенә Сабира карчыкның хәлләре начарланып китте.

Иртән иртүк кергән Алевтинаны танымый урын өстендә бәргәләнде, кайчандыр булган вакыйгаларны сөйләргә маташты, гел кайдадыр гарәп сәхрәләрендә йөргән бердәнбер улын чакырды.

Куркуга калган Алевтина тиз генә фельдшер кызга шалтыратты. Зилә килгәндә, карчык бертөрле үз халәтенә кайткан иде. Әмма уттай янган тәне, маңгаена бәреп чыккан тир бөрчәкләре Сабира әбинен хәле шәптән түгел икәннен раслап торалар иде. Зилә йөрәккә хәл кертергә ниндидер уколлар кадады, кан басымын, тән температурасын үлчәде. Әмма үлчәүләрдән үткән шикелле иде инде абыстай. Зилә кичекмәстән больницага барырга кирәклегенә басым ясады.

– Кузгатма инде мине, кызым, үз нигеземдә үләргә ирек бир. Хәбәр иттеләр, алып китәләр мине, – диде өзек-өзек тын алып яткан карчык. – Рәхмәт, вакытында ярдәм иттең, Ходай ярдәм итсен үзең...

Бу шомлы хәбәрне ишеткән тиндәшләре берәм-берәм хәл белешергә жыела башладылар. Кергән берсе Сабира карчык тирәли утырды, озаклап ахирәтенә терелүен сорап, дога кылды. Кергән-чыкканның чуты булмады – әбине хөрмәт итәләр иде авылда.

– Бимазаламагыз, тын алырга ирек юк чирләгән кешегә, – дип, Зилә жыелган халыкны өйдән куалады. Төндә ахирәтләрен каравылларга ике-өч кенә карчык калды. Артык тавышланмаса тырышып, кайгыга калган әбиләр алмашлап «Йасин»ны, «Тәбарәк»не укыдылар, тәһлил әйттеләр.

Абыстай өн белән төш арасында ята бирде. Төн уртасы житәрәк һушына килеп алды, кемнеләр эзләгәндәй, бүлмә эченә күз йөгертте.

– Әлифтинә кайда? – дип сорап куйды ахырда, хәлсез генә тавышы белән. Ө чуваш хатыны кешеләрдән уңайсызланып, тизрәк чыгып китәргә ашыккан иде. Әлегә минутта утын яндырмый гына, күзләреннән аккан яшьләрен сөрткәләп, күрше тәрәзәдә янган утка бага иде.

– Ул нигә кирәк булды сиңа? Тамагың-фәлән киптеме әллә, ахирәт, чәй китеримме? – дип сикереп торды тиндәшләренең берсе.

Ике йотым жылы чәй йотты карчык авызына терәгән чокырдан. Бу жирдә шуның белән аның ризыгы өзелгән иде.

– Мин әйткән иде диярсез, урыны жәннәт түрләрендә Әлифтинәнең. Аллаһу әкбәр... – диде абыстай телен чак әйләндереп. Шул сүзләрдән соң минут үттеме-юкмы, кинәт бар тәне көзән жыергандай тартышып куйды һәм ниндидер жайсыз халәттә катып калды...

Карчыкны бар авыл халкы жыелып, зурлап күмделәр. Әмма төрле хәбәрләр йөрдә әле Сабира әби үлгәннән соң да. Аның жаны тәнненнән аерылган мизгелгә шаһит булган ахирәтләре чыш-пыш үзара сөйләштеләр. Имеш тә, соңгы минутларында карчык бөтенләй саташып киткән икән. Шул килмешәк, көфер чуваш хатынына ожмахлар юрап яткан. Үз акылында булган мөслимә мондый сүзләргә әйтер идеме икән? Ожмах бит ул жаны-тәне белән бер Аллаһка гыйбадәт кылган мөэминнәргә тәгаенләнгән. Ө монда берәр тапкыр булса да тәһарәтләнеп намазга аяк басмаган, гөнаһ иясә булган чуваш жәннәт бакчаларында йөрсен, имеш. Бар фарызларны үтәп яшәгән мөселманнар дер калтырап тора җавап тотасы көнне күзаллап. Бөтенләй башы буталып китә адәм баласының үлем исереклегә алдыннан...

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез.

Әлфия
Ситдыйкова

КӨН КҮРҮ – ЯШӘҮМЕ БУ ЖИРДӘ?!

Тамырсыз калмасын...

Урманда ямь-яшел шәльяулык
Бөркәнгән агачлар төркеме.
Меңьяшәр имәннең тамырын
Кистеләр дошманнар беркөнне.

Ябалдаш яфрагын коймаган,
Жил уйный, ботагын аралап.
Күз яше шикелле чык тама
Туфракка, жаннарны яралап.

...Авыллар өстенә яу килде,
Кубарып алдылар тамырын.
Кем күрдә ул чакта беркөнне
Милләтнең телсез дә калырын.

Алдан ук уйланган максатын
Тормышка ашыра Газазил.
Телен дә, динен дә жуйганда,
Тереме, үлеме газиз ил?!

Имәнне егарга теләсәң –
Балта чап тармаклы тамырга!
Тамырсыз калгачтын тымызык
Жил житә шапылдап аварга.

Тамырсыз калма син, татарым!
Телеңне кистөрмә дошманга!
Ышанма татлы сүз катучы
Ялагай, ялганчы, куштанга!

Әлфия СИТДЫЙКОВА (1957) – шагыйрә; С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты.
«Утлы җимеш», «Тансык бәхет», «Хәтер җебе» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

Дүңгәләк хәленә калуны
Язмасын тәкъдире һичкемгә.
Тәгәрәп йөрерсәң чүл буйлап –
Жил хужа булса хөр иркәң.

Ирексез, богаулы кол булып
Көн күрү – яшәүме бу жирдә?!
...Жаныңны бирсәң дә, и халкым,
Телеңне беркемгә син бирмә!

Ышаныч

Милләт язмышы сынала.
Сират күпере – алда.
Кемнәр баш жуеп егылып,
Кем агып китәр салда?!

Байрак итеп, йөрәкләрне
Күтәрик баш очына –
Маяк булсын юл билгесе
Кыю ирек кошына.

Бүген кирәк көл астыннан
Күтәрелү гөл булып.
Керсен ачык йөрәкләргә
Ирек жиле, ургылып.

Дәүләтле дә булганбыз бит,
Яңартыйк милләт антын.
Сират кичәрлек гайрәтне
Табарсың, беләм, халкым!

Ком тавышы

СОНЕТ

1

Комлык – гамьсез тынлык. Ком тавышын тыңлыйм.
Сеңгән аңа узган заман сагышлары.
Саклап, дәвер моңын гасыр кичкән халкым,
Чүлдә йөрткән кайчак әче язмышлары.

Дингезләргә төшкән, эчкән тозлы суын,
Тоз утырган шулчак аның тамагына.
Дәүләтсез дә калган, югалткан үз юлын,
Әрсез ятлар чатта суккан яңагына.

«Ул катлаулы чорлар инде артта калган,
Халкым исән әле, яшәр әле!» – димә,
Ул сүз инде, бәлки булыр алдау, ялган.

Татар халкы бүген – океандагы көймә,
Ятлар телен кисеп, аккан суга салган,
Тик шулай да, халкым, башың аска имә!

2

Безгә әле комга баш тыгарга иртә,
Без бит түгел тәвә, кеше булып яшик.
Язмышыңа ясин чыгартма, куй киртә,
«Уян, татар!» – диеп, бар дөньяга дәшик.

Соң булачак сөрсеп мүкләнгәндә йөрәк,
Дошман богау салыр һәм агулар аңны.

Уянырга кирәк, уятырга кирәк,
Каршыларга кирәк өмет белән таңны.

Ком барханы тынмый күчеп йөри чүлдә,
Ком шыгырдый аста аяк баскан саен.
Телгә һөжүм бара бүген бөтен илдә.

Ялгыш бер сүз әйтсән, дошман таба жаен,
Атар өчен угын төбәп туган телгә.
Сатлыкжаннар баскан, чат һәм тыкрык саен.

3

Кыйбла жуймаганнар укый дога, аять,
Башкалары жыя акча, дөнья малын.
Дошман тоткан гөрзи, башка суга таяк,
Кемгә тансык синең жиһан кадәр кайгың?

Белми тыгыласын бугазына комның,
Сулыш алмас беркөн, буылгачтын тыны.
Ил турында уйлар уе да юк аның,
Ул бүгенге көндә – акча, тәхет колы.

Ком тузаны белән каплангандыр күзе,
Дәрәжә-дан эзли читләр арасында.
Нотык тоткан чакта, балга мана сүзне.

Бирә алмый, эмма газиз баласына,
Бабалардан мирас – АНА телен, сүзен.
Киләчәк тоз сибәр учлап ярасына.

4

Алданмаса халык балдай татлы телгә,
Бармак яныйлар, күр, куркытырга теләп.
Жан табанга төшә, бичаралар шөлли,
Шартламасын диеп, күпне күргән йөрәк.

Юаналар әле, жай бар, кирәккәндә
Ирек кошын тотып кулга алыр өчен.
Йоклаганда күрә, төштә көрәшкәндә
Жен-пәрине жиңгән йөрәктәге көчен.

Күз йомылса, башның киселәсен беркем
Китерми дә бугай хәтта ялгыш уйга.
Тере мәет булып йөри жуеп иркен.

Хәл жыямы әллә инде соңгы туйга?
Урамнарда этләр йөри төркем-төркем,
Өрми рәхмәт әйтеп, байлар салган сыйга.

5

Гореф-гадәтләрнең тамырын кисә ертлач,
Жавап көтә алда, белми әле шуны:

Котып салкынында жаны боздай туңгач,
Кирәк булачагын тузган иске туны.

Бер төкергән коеның суын алмак булып,
Чиләк эзләр көне алда әле аның.
Хәзер генә алтын, дан турында уйлап,
Дошман вәсвәсәсе томалаган аңын.

Тишек чиләк белән су алуы кыен,
Тамчы суга сусар, чиләк булыр буп-буш.
Кое да жәлләр аннан сафлык тулы сыен.

– Караңгылык басты, кем бар анда, ут куш!
Күзгә төртсәгез дә күрмим, утсыз кыен!
Дөнья әйтер сүзен: «Тәмугка юл, йә, хуш!»

Бирешмә, газиз халкым!

Сап-салкын көз, йөрәгем түз,
Шартлама, берүк чыда!
Тозак корган дошманнарның
Ашмасын уе чынга.

«...Әлбәттә, без чигенәбез...»
Гаепле тотып үзен,
Чигенгәннәр, оялмыйча,
Халыкка әйтә сүзен.

Бирешмә, халкым, бирешмә,
Үлэт, ваба чиренә.
Телне өзгән жаныңа да
Чирканмыйча үрелә.

Телне бирсәк, шушылар ук
Жаныбызны алачак.
Жансыз милләт, балаларга
Бездән соң ни калачак?!

...Кайнар кояш астында да
Каның туңып өшерлек –
Караңгылык баскан жиһан,
Төсен жуйган кешелек.

Шуның өчен көрәштем
Гасыр буге милләтем?
Дәшми калма һәм чигенмә,
Жуйма яшәү кыйммәтен.

Өмет – исән!

Гомерем буге жылы житми туңдым,
Боздай булды яткан урыным.
Кара төннең йөзен ертып шулчак,
Өмет кабат төртте борынын.
Ялгызлыкның салкын кочагыннан
Тартып алды өмет куллары.
Йолдыз булып, күкне балкытты да
Һәм яктыртты бары юлларны.
Өмет үлә, диләр, иң соңыннан...
Яши бит ул йөрәк түрендә
Димәк, исән, ышаныч та тере,
Әйдәп тора гомер үренә.

Әле алда яшәләсе гомер...

Р а м и л
Х а н н а н о в

КҮЛӘГӘСЕЗЛӘР

ХИКӘЯ

Таһирә карчык бүген тагын сандыгын ачты. Өүвәл эшләп утырган телевизорының тавышын әкрәнәйтте дә сиртмәле караватында кәпрәешкән чигешле мендәрләрен урындыкка алып куйды. Шуннан соң шифоньер киштәсеннән ап-ак жәймә тартып чыгарып, карават өстенә япты. Таслап-таслап тутырылган ахирәт бирнәсен сандыктан берәмтекләп чүпләп, шул жәймә өстенә тезә башлады.

Үлемтекләрен таратып салып, шулай юана торган булып китте ул соңгы көннәрдә. Әллә нишләп кенә түгелә дә түгелә әле бу арада. Жаны урын таба алмый, үрсәленә, вакыт-вакыт елап та ала.

Менә монысы – иң өстә ята торганы – жылы одеял, дөя йоныннан тукулган. Казанга өлкән улына кунакка баргач юнәткән иде. Кышкы салкыннарда китсәң, кәфен өстеннән төреп, зиратка алып менәргә кирәк була. Аның астында ук затлы жәймә – кече улының оныгы тугач, сөнечләренә кушып, бүләк итеп киттеләр – елның мәрхәмәтләрәк чагында күчәргә туры килсә төрәргә дип саклады...

Шулай фани дөньяда узган көннәренә хисап төзеп, бакый ахирәтнең жәннәт бакчаларына исәп тотып утыганда, телеэкраннарда көндәлек яңалыклар житкерүче ханымның дөһшәтле яңгыраган бер хәбәре аны сискәндереп жибәрде:

– Хөрмәтле телевизор караучылар! «Ковид-19» шартларында зоопарк хайваннарына ачтан үлү куркынычы яңый икән. Кырыс пандемия таләп итүенчә, жан ияләрен күрәргә теләүчеләргә зоопарк капкалары ябылды. Халыкның яраткан жәнлекләрен кулдан ашату мөмкинлегә булмау, запас азыкның кисәк кимүе кече туганнарыбызның гомерен куркыныч астына куя...

Рамил ХАННАНОВ (1984) – әдәби тәнкыйтьче, филология фәннәре кандидаты; «Жилкәнәргә эңил кирәк», «Төрки драматургияләр контекстында татар сәхнә әдәбияты (XIX гасыр ахыры – XX йөз башы)» исемле китаплар авторы. Казанда яши.

– Нәрсә дисең?! Нинди юк-бар сөйлисەң син, сеңлем?

Таһирә карчык телевизорның тавышын көчәйтергә дип кулына алган пультның симез кызыл төймәсенә басты да ачу белән аны кәнәфигә тотып атты. Нидер исенә төшкәндәй кабалана-кабалана, кабат сандыгына чумды. Аның калтыранган иреннәре инде ятлап бетергән сүзләрне жәһәт-жәһәт кабатлый иде:

– Гүргә индерү тастымаллары, алар өчәү. Аска таба: тәхлил сөлгеләре, санап салынган – төгәл алтмыш; төн кунучы өч карчыкка һәм өч юучыга эзерләнган алты кисәк күлмәклек; комганга су таманлап торучыга – чуклы шәл; озатып калучы хатын-кызларга өләшпәргә алтмыш шәляулык, йөзләп юка яулык; вак-төяк сөлгеләр – өч бәйләм; бөкләп-бөкләп куелган алты дистә кулъяулык...

Кара син аны! Сый-нигъмәткә күмелеп яшәгән заманда... Ачтан үлү куркынычы, диме?! Күрсәтермен мин сезгә!.. Тукта! Шалтыратырга кирәк, һичшиксез, телевидениегә шалтыратырга кирәк! Тапсыннар әмәлен! Һич югы, үлемтеккә дип жыйган акчамны жибәрермен, әмма жәнлекләрне ач үлемгә корбан итәргә ирек бирмәм!

Дөнъя-ахирәт арасында бутала-бутала, ниһаять, Таһирә карчыкның хәрәкәтчән куллары сандыкның төбенә төшеп житте. Менә – үзе теккән ап-ак тастар капчыкта мәңгелек йортка алып китәсе бердәнбер байлыгы – кәфенлек. Һәм әдрәс янчыкта кәфен кәтүгә белән жепләре саплаулы өч энә.

Бетте бугай...

Кайлардан гына килеп чыкты шул коронавирус дигән зәхмәт?! Авылда карантин, илдә карантин, бөтен дөнъясында карантин. Радио-телевизор кабызыр хәл юк – ярыша-ярыша шуны сөйлиләр. Өввәл, өлкәннәргә өйдән чыгарга ярамый, диделәр. Аннан соң балаларга да, оныкларга да ярамый башлады. Карт-коры кулына калган авылларга вирус ташытмас өчен, һәммәсенә кайту тыелды. Шулай итеп, һәркөнне берәрсә хәлен белешеп китә торган биш улы да өйләреннән чыга алмас көнгә калды Таһирә карчыкның. Нишлисәң бит, алар да бабай булып беттеләр, яшьләре алтмыш белән житмеш арасында – зәхмәт кагылу куркынычы янаганнар исемлегендә беренчеләр, ди. Раббым үзе сакласын инде!

Үлемтекләрне барлап, үз урыннарына тутыргач, Таһирә карчыкның капылт кына исенә тагын нидер төште.

– Тукта! Сандыкның уң як яңагындагы тар гына бүлеменә тыккан идем бугай, – дип, янәдән кабалана башлады ул.

Анда йорт-жирне хосусыйлаштыру турындагы таныклыклар, үзенә шәхси документлары, соңгы кырык елда Бөек Жңңүнең һәр бишьеллыгы саен бирелгән медальләр, картының бакыйлыкка күчкәнлеген раслаган кәгазь һәм... менә алар – иң кадерлеләре – өч хат саклана. Бу хатлар – сандык эчендәгә сандык. Теләсә кемгә ачып селкемәде Таһирә аларны. Карты Әхмәтзъя белде дә, кече улы Раушанга укытты. Улына ачылуы чарасызлыктан иде.

Мәктүпләрнең уллары Совет армиясеннән язганнырын да, энесеннән килгәннәрен дә, телефоннар чыкканчы шәһәр белән авылны тоташтырып торганнырын да яндырып барды ул. Нишләптер, халык туган йорттан

вакытлыча каядыр китүче якыннарыңның хат-хәбәрен жыеп ятуны начарга юрый, килгәнән-берен укыгач, мичкә ягуны мәслихәт күрә. Ә ахирәтең, танышың белән ике арада дустанә йөргәннәрен ядкарь итеп сакласаң да зыяны юк.

Балачак дуствы Лидадан килгән хатлар – энә шундыйлар. Сандыкның караңгы почмагына кереп посканнарына да утыз елдан артык вакыт узган. Таһирә карчык, ялгыз кичләрдә күңеле төшсә, алып укыштыра үзләрен. Хатирәләргә чумып утырырга ярата. Күңеле белән туган-үскән жирләренә кайта. Бер урамда чыр-чу килгән иптәшләрен, кунакка йөрешкән туганнарын, якыннарын күргәндәй була. Хәрәф танырга өйрәткән укытучы апалары күз алдына килеп баса.

Бүген дә хәрәкәтчән куллары шул хатларга үрелде. Һәр сүзе, һәр хәрәфе таныш Таһирәгә. Ул аларны ятган белә. Шуңа күрә күзен саргаеп беткән кәгазь битләренә текәсә дә, русча язылган бу хатларны укымый да – ятган сөйләп кенә бара кебек.

Менә – иң беренче килгәнә.

Исэнме, Танечка! Душечкам минем!

Күрче, нинди зур бүләк! Бәйрәмгә колачлап бетереп булмаслык шатлык китерде синең бу хатың. Бүген таңнан ук табигать бәйрәмчә бизәнгән, иртәнгә бар әҗиһанны бәс сарган иде. Кояш чыкты да, әнжә кар бөртекләре агач ботакларынан, электр чыбыкларынан әсемелдәп коела башлады. Шәһәр нурга күмелде. Мөгҗиза инде бу! Совет Армиясә блокаданы өзгәнгә нәкъ кырык биш ел бит бүген. Һәм шул көнне синнән хат килеп төште...

Ничекләр эзләп таба алдың син мине, Танечка? Күпме еллар узган, күпме сулар аккан... Язмыш безне, аямыйча, иң хәтәр җиһләрендә җиһләргән, әй! Балалык, яшьлек белән күбесен аңламаганбыз да, шулай тиеш дип кабул иткәнбез...

Душечкам! Ничә еллар эзләдем бит мин сине! Сорاپ-сорашып, кайларга гына хат язмадым. Архивлардан мәгълүмат алырга һич мөмкин түгел, үзең беләсең. Уртақ танышлар белән дә элемтә җепләре балалык елларында ук өзәлгән.

Менә бит: сезне Татариягә эвакуацияләгәннәр булып чыкты. Тамуг газабыннан котыла алучыларны Казан ягына озаткалаулары турында еллар үткәч ишеткән идем, ләкин минем якыннарыма кагылмагандыр бу дип уйладым. Татариягә, диген, ә?! Хатың килгәч, картадан карадым: аның да әле иң ерак почмагындагы татар авылына эләккәнсез икән. Беткәнме үзәбезнең урыс салалары?! Ике ятып, бер төшемә дә кермәгән иде. Авырга туры килгәндер татарлар арасында. Ничек түздегез?

Танечка, душечка! Инде табыштык! Хәзер тыныч заманда югалышмабыз. Лаеклы ялга чыккач, вакыт та күбәйде. Синекә дә шулайдыр... Һәммәсен тәфсилләп, күп итеп хат яз әле. Тормышың ничек? Кемнәрәң бар: гаиләң, балаларың, оныкларың? Кайда эшләдең? Хәтерлисеңме безнең хыялларың?

Кыскасы, барын да җыеп яз. Синнән сагынып хат көтәм!

Сау бул, душечкам! Кочып үбәм! Лида.

18 гыйнвар, 1988 ел

Жиңел булмады Таһирәнең үткәне. Әйе, балачагы дәһшәтле сугыш елларына туры килгәннәрнең кайсыныкы гына жиңел булды икән соң?!

Илгә фашист басып кергәндә, унынчы яше белән бара иде ул. Ленинград зоопаркында тәминат бүлеген житәкләгән әтиләре, йөзләгән хезмәттәше кебек, сугышның беренче көннәрендә үк фронтка китте. Шунсыз нич ярамагандыр – гарасатлы болыттай ашкынган яу һәммә тереклекне кыра, басып ала, аларның туган шәһәренә яшен тизлегендә якынлаша иде.

Лиданың әтисе дә сугышта. Зоопаркта эшләүче күп кенә хатын-кызлар да фронтка китте яки хәрби оборона хезмәтенә күчте. Танияның да, Лиданың да әниләре – ветеринарлар. Киләчәкне кайгырткан житәкчеләр бу ике ханымның жәнлекләргә генә түгел, шәһәр халкына да әле бик кирәкле кешеләр буласын алдан сизенгәннәрдәр – икесен дә тылда калдырдылар.

Таня белән Лида – аерылмас дуслар, классташлар, зоопаркның «Яшь натуралистлар» түгәрәгенә бергә йөрделәр. Сугыш башлангач, әниләре үзләренә ярдәмче итеп алды аларны. Хәзер кызлар дәрестән бушаган һәр минутларын жәнлек-жанварлар анында уздырырга мәжбүр иде.

Хәрби заводлар әйләнәсендә утырган зоопаркка куркыныч яный, диделәр. Жәнлекләргә кулдан килгәнчә тизрәк эвакуацияләү мәсьәләсе калыкты. Әгәр шәһәрдән чыгарып, исән-имин көе илнең хәвефсезрәк төбәгенә озату мөмкинлегә юк икән, дошман һөжүме вакытларында яшеренү өчен урыннар эзерләү, кышлык азык хәстәрләү көн кадагына куелды. Нибары ике дистә чамасы калган хезмәткәргә тыныч тормышта төшләрәнә дә кермәгән катлаулы бурычлар йөкләнде.

Сугыш шәһәргә якынлашты. Һәм озакламый, кырык бернең утызынчы июлендә, зоопаркның иң кыйммәтле сиксән жәнлеген Казан каласына эвакуацияләргә дигән фәрман чыкты. Таня белән Лида да бу катлаулы һәм үзәк өзгеч сагышлы эштә әниләрәннән калышмадылар. Ак аюлар, юлбарыслар, мөгезборын, көңгерә кебек жәнлек-жанварларны елый-елый озатып калганнары бүгенгедәй күз алдында. Ак аюларны аеруча да ярата, сабыр холыклары, акыллы, мәгънәле карашлары өчен хөрмәт итә иде Таня.

Китәргә тиешле жан ияләре арасында крокодил да бар иде. Аны күчерү бары тик аерым шартлар булдырылганда гына мөмкин, диделәр. Шунда кемдер ирекке – Көнбатыш Двина елгасына жибәрергә тәкъдим итте. Шулай эшләделәр дә. Жылы яратучы бу су хайванының язмышы белән кызыксынучы да булмады бугай – һәрхәлдә Таняга шулай тоелды. Күрәсен, ул еллардагы бик күп адәм балаларыныкы кебек, крокодилның да тәкъдиренә ни язылганын фаразлау мөмкин түгелдер...

Таһирә карчык тирән итеп көрсенеп куйды.

...Кырык бернең котчыккыч сигезенче сентябрь төне. Блокада божрасы ябылды дигән дәһшәтле хәбәр килеп ирешкән иде инде. Хәзер шәһәр тулаем камалышта, димәк. Ул кичне Таня әнисе белән зоопаркта куна калды. Берәр жәнлек бик каты чирләсә яки кайсынындыр балалар көне житсә, әниләре шулай эштә төн чыккалый иде. Бүген андый мәшәкәт тә юк бугай. Житәкчелек тарафыннан кушылгандыр, мөгаен, дип уйлады кызчык.

Биш яше тулып житмәгән энекәше Илья күршеләрдә кунадыр. Ире сугышка киткәндә, үзенең кечедән кече дүрт нарасыен кочып калган Надя түти белән алар хәзер бер гаилә кебек яши башладылар: берсе өйдә, берсе эштә – ике хатын тормышны тарта; Тания – әнисенең уң кулы, ризык табышучы; ике йортка биш бәбчек исә – ашарга һәм наз көтеп утыручылар.

Менә шул мәңге онытылмаслык төнне шау-шулы таш кала эчендәге гүзәл табигать почмагына дошманның рәттән өч бомбасы төшеп ярылды. Бик күп корылмалар, каралты-кура жимерелде, исән-сау котылган жәнлекләренң шактые шәһәргә таралды. Таң аткач, күрше йортларда яшәүчеләр ярдәме белән су сыеры – Чибәркәйне, бизоннар, боланнарны, кулга ияләнгән аю, төлке, юлбарыс балаларын, маймылларны, ике ишәкне, тәвә кошларын, кара грифны һәм бик күп вак жәнлек-жанварны жыеп яба алдылар.

Зоопаркны хәрбиләр саклый иде. Кешеләргә зыян салырдай кайбер ерткычларны, тоталмагач, халык бик жәлләсә дә, шул хәрбиләр эзәрлекләп атарга мәжбүр булды.

– Танечка! Тания, Бәтти үлгән! Бәтти!..

Үкси-үкси каршына йөгәргән Лиданың йөзе качкан, сулышы тәртипсезләнгән, ияге дер-дер калтырый иде.

– Беләм, Лидочка... Бәтти да, Клим бабай да, – дип, авыр сулады Тания һәм дустан кочып алды. – Клим бабай Бәттини азат итәргә ашыккан. Ишекне ачып керүен дә кәргән, тик чыгып өлгерми калганнар.

Ленинградлыларның яраткан хайваны – Бәтти кушаматлы ана филнең һәм зоопарк каравылчысы Клим картның жәсәдләре бомба жимергән абзар астында калып басылган көе табылды.

Дошман бомбалары жан ияләрен генә түгел, биналарны, архитектура һәйкәлләрен, сәнгать сарайларын – гомумән, ерак дәверләр сулышын саклаган тарихны кыра, жир белән тигезли башлады. Шәһәрнең күчерү мөмкин булмаган хәзинәсе бихисап – өстәгеләр кискен чаралар күрергә мәжбүр иде. Һәйкәлләргә «маскировка күлмәге» кидерергә дигән фәрман чыкты. Ком тугырылган капчыклар һәм фанерадан әмәлләнгән щитлар өемен шулай атадылар. Дошман күктән ут яудырганда, сыннарның үзләре түгел, күләгәләре дә күренмәслек итеп шулар белән ышыкларга тиеш иде халык.

Зоопарк хезмәткәрләре дә бу эштән читләшә алмады. Беркөнне алар Пётр I һәйкәленә юнәлделәр. Атка атланган мәгърур сынны инде берничә көн дәвамында күмгәннәр икән. Баһбайның башы һәм жайдак императорның күкрәктән өске өлеше генә калган.

Тания белән Лида да әниләренә булыштылар, көне буге тырыштылар. Соңгы капчыкларны урнаштырганда, кызларга никтер моңсу булып китте. Алар туган шәһәрләрен нигезләгән Пётр I нең комлы капчыклар өеме астында күздән югалуын читтән генә карап тордылар. Жиз сынның күмелеп барган йөзәндә ризасызлык, гарь, газап чагыла иде кебек.

Кайтканда күрдә Тания: Ленин һәйкәле янында да әвәрә килә халык. Юлбашчы тәмам капланып бетә язган. Шомлы, мескен, сынаулы карашлы туң күзләре уелган башы гына калып бара. Бу күзләр дә нидер

әйтергә тели: аларда коточкыч курку, гасабилану, үлем күлөгәсә шәйләнә сыман.

...Әлеге карашларда чагылган сәер күлөгәләр ничә еллар бимазалады Таһирәне, төшләрәнә кереп йөдәтте, борчулы чакларында чагылып-чагылып киткәндәй булды. Кешеләр генә түгел, жансыз һәйкәлләр дә күлөгәсез яшәргә мәжбүр заман!

Хәтәр хатирәләр... Ис-акылыңны жуярлык! Тугызынчы дистәсә менә сугам, менә сугам дип торган ветеран карчык хәтерендә шул еллар яңара иде бүген.

– Әйе, балачак дустым, «тыныч заманда югалышмабыз», дигәнсең. Табыштык – югалышмадык. Киләчәктә дә югалышмабыз, Аллаһы Тәгалә гомерләрне бирсә! Яшь кенә үзенекен итә...

Интернет дигән галәмәт барлыкка килгәч, Таһирә ахирәте белән скайптан аралаша торган булып китте. Раушан улы Лиданың кызына хәбәр сала да, ипи көрәге хәтле генә экранда Лида чыгып та утыра. Могжиза дими ни дисең?! Рәхәтләнәләр шулай такылдап. Карантин алдыннан да әле Раушан улы көйләп куеп, матур гына гәпләшеп утырганнар иде. Инде айдан артык хәбәрләшкәннәре юк. Ни хәлдә икән ахирәте? Соңгы арада авырып та торам, диде...

Таһирә карчыкның куллары тагын бер конвертка үрелде. Менә – Лиданың икенче хаты.

Сәлам, Танечка! Душечкам минем!

Хатыңны алдым. Рәхмәт, көттермәдең – язгансың! Гаиләң ишле булуга, аеруча да улларыңның бәхетле язмышлары өчен сөендем. Ирең турында никтер берни дә юк. Татар түгелдер бит?! Кайсы һөнәр иясе?

Тамара түти вафат икән инде – җсаны тынычлык тапсын, сезгә рәнҗеп ятмасын. Саф күңелле кеше буларак исемдә калган.

Укытучы булам, дип хыялланган идең... Тормышка ашкан хыялың! Балаларга туган телебезне өйрәткәнсең, язучыларыбызның нинди бай әдәбияты белән таныштыргансың үзләрен. Афәрин! Максатчан идең шул син. Мария Михайловнаның авызына гына карап утыра идең. Дәрестән чыккач: «Мин дә Мария Михайловна кебек мөгаллимә булам!» – дип әйтә идең. Хәтерлисеңме, Танечка?

Минем язмыш әниекен кабатлады, дисәң дә ярый. Гомерем җәнлекләр янында узды. Әни кебек үк ветеринар булып эшләдем – үзебезнең яраткан зоопаркта. Күбрәк шул хакта язучымны үтенгәнсең... Ул көннәр синең дә төшләрәңә кереп йөдәтәдер...

Безнең куян балалары, кәҗә бәтиләре белән куышып уйнаган зоопаркыбыз авыр язмышлы инде ул, нәкъ үзебез ишкелле. Газеталарда шактый яздылар, укып бара алдыңмы икән?!

Кырык бернең дәһиәтле кышыннан шәһәр халкы өчен ябык иде бит ул. Карарга теләүчеләре дә булмагандыр... Боларын үзең дә беләсең: сез әле эвакуацияләнмәгән идегез. 1942 елның җәзендә аны яңадан ачтылар.

Дөньялар тынычланып, элеккерәк җәнлекләренң авырулар тарихын өйрәнгәндә, бик күп эчке документлар белән танышырга мөмкинлек туды миңа. Беләсеңме, кабат ачылган көннәрдә зоопаркка килеп, җаннарына юаныч табучылар саны җиде мең дүрт йөзгә җиткән!

Шәһәрдә бер зоопарк кына эшләмәде бит ул вакытта: халык өчен музейлар, китапханәләр, хәтта кинотеатрларның да ишекләре ябык булмады. Көне-көне белән ачу да чыга иде. Кәеф-сафа заманымы?! Еллар узгач, бары да аңлашылды: Ленинградта тормыш кайнавын, илебезнең дошманга бирешмәвен күрсәтү өчен хәҗәт булган икән болар һәммәсе. Юкса өмет сүнәр, төшенкелек бик тиз биләп алыр иде безнең китек күңелләргә.

«Нишләп соң Чибәркәй атлы әнкә бегемотны суеп ашамадыгыз?» – дип сорау бирүчеләр байтак хәзер. Чыннан да, ачлыктан һәм суыкка чыдый алмыйча, тәүлегенә бишәр-алтышар мең кеше, бигрәк тә сабыйлар үлгән көннәрдә зоопаркта ике тонна ит кискәсе ятсын әле! Житмәсә, аның үзен ашатырга кирәк – көн саен утыз-кырык килограмм азык дигән сүз бит ул!.. Шул ук вакытта хатын-кызлар һәм балаларга нибары йөз егерме биш грамм ипи кискәге бирелә.

Танечка, бегемот турында синең сорау буенча менә нәрсәләр: Чибәркәйнең бассейны, суүткәргечләр эшләмәү сәбәпле, көннәрдән бер көнне бушап калды. Тиресе кибү, яргалану һәм үлекләү аркасында аңа үлем куркынычы яный иде. Син Дуня түтине хәтерлисезме икән? Азык рационы өчен җавап бирә иде. Ул һәркөнне, кырык чиләк сыйдырышлы тәпәнне чанага яки кул арбасына утыртып, Невадан су ташыды, кышын җылытып, җәй көннәрендә шул килеш бассейнга сала иде. Кая аны тутыру?! Аптырагач, Чибәркәйнең су тимәгән тиресен юеш чүпрәкләр белән чылаткалап, яргаланмасынга камфора мае сөртеп торды.

Бегемотка азык хәстәрләү дә җиңел булмады. Биш-алты килограмм үлән юнәтәбез дә шуны түб, егерме килограмм чамасы бүрттерелгән пычкы чүбенә кушып болгатабыз. Карынын буш тотмас өчен бик тә ярады.

Чибәркәй атышлар вакытында нык курка иде. Мондый көннәрдә Дуня түти аны кочаклый да, икәүләшеп бассейн төбенә посалар. Шулай итеп, кечкенә генә хатынның тырышлыгы белән ике тонналы су сыеры блокаданы исән-сау кичерде һәм 1951 елга кадәр яшәде.

Дөнья зоопаркларында көн күргән бегемотлар арасында зурлыгы буенча икенче урынны алып торган Чибәркәйнең бәһасе чамасыз иде шул. Ә хәзер түң йөрәкләр: «Ник суеп ашамадыгыз?» – дип, ахмак сораулар бирәләр. Мәгънәсезләр!

Әлеге нәүмиз җәнлек-җанварлар хақына тырышырга, тырмашырга, үзеңдә егәр табып эшләргә кирәк булган ул елларда, Танюша! Кайлардан көч алганбыз, диген...

Менә шулай, Душечкам минем!

Якыннарыңа миннән күп сәлам! Көттермә, хат яз! Туган шәһәрең бер кайтып килергә уйламыйсыңмы? Ленинград урамнары синең эзләрне хәтерли әле...

Кочып-үбеп, Лидаң.
4 апрель, 1988 ел».

Уйлады Таһирә, уйлады. Һәммәсен уйлады: туган шәһәренә кайтып килергә дә, сугышта ятып калган этиләренә каберен табып, баш ияргә

дә, балачак дуствы Лида белән зоопарк сукмаклары буйлап бер үтәргә дә исәбе юк түгел иде аның.

...Ни өчен алар кисәк кенә шулай чыгып киттеләр кышның зәмһәрир бер төнөндә? Нишләп әнисе, ике баласын минут эчендә жыеп, беркемгә дә әйтми-нитми, көн иткән ояларынан кубарылырга уйлады? Зиһенен бораулаган сорауларга кыз төрлечә жавап эзләп карады. Инде тәмам тинтерәтеп бетергәч, әнисе: «Бу хакта бүтән сүз куерту юк! Үскәч аңларсың!» – дип кырт кисте. Шуннан соң ул һәммәсенен асылына мантийк ярдәмендә төшенергә тырышты. Аның фикеренчә, сәбәпләр берничә булырга тиеш кебек.

Кырык бернең кышы Ленинград халкы өчен чатнама суыклар, коточкыч ачлык, шыксыз ялангачлык әзерләвен шөкәтсез көз үзе вәгъдә итә иде. Сугышның тәүге көннәрендә этиләре фронттан язган хатларның тел төбе дә хәерсез хәбәрләр пышылдады. Әниләренен күрше Надя түти белән шыпырт-шыпырт киңәшләшүен ун яшен тутырып килүче кыз аңламады түгел.

– Надюша, нишлим икән? Стёпка беренче хатында ук, мөмкинлек чыкса, жаен кара, үтенәм, балаларны харап итмә, сакла, дип язды. Фронттагылар белән элемтәләр өзелгәнә өч айдан артты. Синекеннән дә күптән хәбәр юк. Исәннәрме алар, әллә... Ни уйлыйсың? – дип, сорауны кискен куйды Тания белән Ильяның әнисе.

– Белмим дә инде, Тамарочка... Аптыраган, мин үземнен дүрт кошчык белән кайларга чыгып китим?! Әни дә авырып ята, аның янындагы апаның үзендә өч бала. Аларны ташлый алмыйм, – диде икеләнен Надя түти.

Әниләре үзе өчен дә, кызы-улы өчен дә хәл кылган иде бугай.

– Кичә Стёпканың танышын күргән идем. Шәһәр оборонасында ул. Озакламый Ладога аша берничә төркемне чыгарырга омтылып караячаклар икән. Тәвәккәлләргә кирәк, Надюша! – дип нәтижә ясады.

Әлбәттә, ике ана бу сөйләшүне берәү дә ишетмәде дип уйлады. Ләкин сизгер кызның очлы колаклары аркасында күңеленә корт керергә өлгерде. Әнәсе Ильяга әйтмәсә дә, ахирәте Лидага сиздереп куйды.

Кызлар яхшы аңлый иде: блокада башлангач, этиләреннән хатлар килмәс булды. Аларны коткарырга тиешле аталарны дошман илебез үзегенә таба кысрыклай. Димәк, бернинди мөмкинлекке да өметләнәргә урын юк. Азык-төлекнең хәзинәдә бары тәмам төкәнде, кибертләрдә карточкага бирелә торган өлешләргә дә кытлык нык сизелә хәзер. Биналарны, торак йортларны жылыту системасы, суүткәргечләр сафтан чыкты. Башка елдагыдан суыграк килгән кыш ягулыкка зур ихтыяж тудырды. Халык ни эләкте, шуны утынга сүтеп ягу эшенә кереште.

Ноябрьдән чын ачлык башланды.

Зоопаркта да хайваннар, жәнлекләр һәм кош-кортлар кырылырга тотынды. Житмәсә, электр өзелде, суүткәргеч һәм канализация эшләүдән туктады. Шулар рәвешле, мизгел эчендә юк итә торган дошман бомбасына хәзер акрын, газалы үлем – ачлык, сусызлык һәм шыксыз салкыннар өстәлдә. Иң хәтәре – жәнлек-жанварларга гынамы, адәм балаларына да ашарга юклыкны, ризык юнәтү тормышка ашмастай эш икәнлекне аңлату мөмкин түгел иде.

Зоопаркның барлы-юклы ике дистә чамасы хезмәткәре жәй ахырында кырларга яшелчә калдыклары, кәбестә яфрагы жыйрга чыкты, ут астында кышлык печән эзерләргә тырышты. Тания белән Лида да өлкәннәрдән калышмады: тапкан кадәр хәзинәне кул арбаларына салып ташыдылар.

Ә беркөнне Тамара:

– Хөрмәтле иптәшләр, хезмәттәшләрем! Ерткычларның ит сорап үкерүе тәмам үзәккә үттә. Болайга китсә, без аларны югалтачакбыз, ачылык жиңә. Шәһәр читендә яшәүчеләр сугыш узган жирләрдә һәлак булган ат үләксәләрен жыйлар икән. Яраланганның исә суеп алып кайталар, ди. Безгә дә шул эшкә керешергә кирәк, – дип ярып салды.

– Дөрөс, Тamarочка, алып кайта алсак, бик тә ярап куяр иде... Ерткычларга менә дигән азык бу. Әйеме, иптәшләр? – дип куәтләде аның сүзен Лиданың әнисе.

Төгәл карарга килделәр: зоопаркның сигез хезмәткәре исән калган ерткыч жәнлекләр һәм кошлар өчен ит юнәтү эшенә кереште.

Шәһәр тулаем камалгач, мондый мөмкинлекләр бетте. Урамнарда үскән агачларның яфраклары, имәннәренң чикләвеге, өлгерер-өлгермәс миләшләр дә жыелды, һәр яшел кишәрлекнең үләнә-чирәмә ураклар белән урылды.

Адәм дә, жанвар да чыдамаслык көннәр килде. Утрак тормышларын ташлап, билгесезлек кочагына кисәк ташлануларының сәбәбе шулмы?! Шул гынамы?! Әллә...

...Алар эвакуацияләнәчәк тән алдыннан көтелмәгәнрәк хәл килеп чыкты: Маруся кушаматлы ак кәжәнең яз туган бәтиә югалды. Бомбалар төшкән чак булса – бер хәер, тыныч көннәренң берсендә бит! Мәхбүслеген ташлап качарлык койма ярыгы да, анасыннан аерылырга сәбәп тә күренмәде. Ә бәтиә юк! Озак эзләделәр аны – табылмады.

Үсә төшкәч, хәтер иләгендә иләде Тания: ул көнне кичке ашка күрше Надя түтиләр белән бергә ит шулпасы чөмерделәр, Ладога аша газаплы юллар узганда да, әниләре биштәрдән пешкән калжалар чыгаргалады.

Әллә соң Тамара түти зоопарктагы хайваннарны балаларын ач үлемнән саклап калу максатында файдаланганмы? Һәм эзенә төшүләреннән куркып, ут эчендә кайнаган күл аша еракка-еракка качуны мәгъкуль күргәнме?! Ә бит алар, чыннан да, чыдый алмаслык ач булмадылар, һәрчак күшәр азыклары табылып торды.

Юк, гаепләми Таһирә әнисен! Һич гаепләми! Йөрәк парәләрен коткару, бирән үлем бугазына корбан итмәү өчен үзе шуңа бармас идеме?!

...Кырык икенең унтугузынчы гыйнварга каршы төнендә чыгып китте алар туган йортларыннан. Оештырылган төркемгә эләксәләр дә, бу эвакуация дигәннәре аю танавыннан бал ялауга тиң иде. Ладога аша узган юлны Таһирә яман бер төш кебек кенә хәтерли. Бомбалар гөрелтесе астында озак, бик озак каядыр баруларын, бер машинадан икенчесенә күчүләрен, энесенең мышык-мышык елауларын, таныш түгел адәмнәренң коты очкан йөзләрен томан эчендәгедәй генә исенә төшерә. Курку шул дәрәжәдә биләп алган ки, тирә-ягында кемнәр булган, ниләр эшләгәннәр – берсе дә зигән тасмасына йогып калмаган.

Ничә тәүлек яки атна гомер узгандыр, белми Таһирә. Боларның барысын

да салкын акыл белән чамаларга гына тырыша. Ә менә «Бөгелмә станциясе» дип аталган урында арык кына бер жирән алаша жиккән картның аларны каршы алуы, чанага һәммәсен бөртекләп урнаштыруы һәм кар эчендә күмелеп утырган, биек тау астындагы авылга кайтып төшүләре төгәл күз алдында.

Халык: «Үз илең – үз анаң, үзгә ил – үги анаң», дисә дә, эвакуацияләнеп килгән гаиләгә Татар Бөркетлесе авылы кешеләре мәрхәмәтле булды. Чын сугышны күреп, ут эченнән исән-аман котылучыларга караш хөрмәтле иде. Житмәсә, уку-язу таныйлар. Аннан соң эниләренен ветеринар һөнәре дә үз эшен эшләми калмады – колхозга мал духтыры кайтасын район алдан кайгырткан икән. Яшәр урын да әмәлләгәннәр.

Татарча белмәү бәласеннән озак тилмерергә туры килмәде аларга. Сугыш еллары, авыр тыл хезмәте, хатын-кызының – тол, балаларның ярым ятим тормышы берләштерә, тигезли, яшәр өчен бердәм көрәшкә чакыра иде. Ишарә-ым ярдәмендә башланган аралашу озакламый вата-жимерә сөйләшүгә күчте. Бөркетлеләр өчен яңа авылдашларының теле ят ук булмаса да, сирәк сөйләмне күпчелек йотты.

Шулай итеп, Танечка – Таһирәгә, Илья – Ильяска жайлы гына әйләнде дә куйды. Халык алдында бик тиз абруй казанган тырыш, белемле, колхоз рәисенен уң кулы – эниләренен генә исеме үзгәрмәде. Яше-карты, сузык аваз тирәсендә иреннәрен түгәрәкләндереп, басым күсәгенен бар авырлыгын соңгы ижеккә төшереп, аңа «Тамара түти» дип дәшәргә гадәтләнде.

...Таһирә карчык башын чайкап куйды.

– И-и, күңелле чаклар...

Элекке тормышның кырыс шартлары шулай тиеш кебек кенә тоела хәзер. Лида «авыр булгандыр инде», дигән. Бәхәсләшми – жиңел булмагандыр, ләкин төк уңаңа гына сыпырса, гомер дигәннен кызыгы калыр идеме соң?!

Әнисе күп гамәлләрен хуплап бетермәсә дә, Таһирә теләгәнненә максат куеп ирешүчән житү кыз булып өлгерде. Русчасы чатнап торгач, курслар тәмамлап, балаларга үзенң туган телен укыта башлады. Сугыш күреп кайткан Бөркетле егете Әхмәтзияга кияүгә чыкты, биш угыл тапты. Аларны тигезлектә матур гына үстереп, белем биреп, башлы-күзле иттеләр. Әхмәтзиясының вафатына инде унбиш еллап вакыт үткән.

– Кара инде: иңләп-буйлап жыйнасаң, гомер менә шулай бер учмага сыя да бетә икән... – дип гажәпләнгәндәй, тел шартлатты Таһирә карчык.

Ул гынамы, әнәсе Ильяс та үз тормышын үзенчә корды. Хәрби хезмәттән соң, жан тартмаса, кан тарта дигәндәй, Тамара түтине сөендереп, күршәдәге Урыс Бөркетлесеңнән маржа кызына өйләнде дә этиләре кушкан исемен кире кайтарды. Чиләбе каласында яшәделәр, күптән түгел бер-бер артлы дөньядан кичтеләр. Таһирә белән Әхмәтзияның барырга җае чыкмаса да, үзләре жәй саен кунак иде. Хатлары да еш килде, яңа заманда телефоннан хәбәрләштеләр.

Тамара түти исә картлык көнендә кызыннан Урыс Бөркетлесеңдә йорт алып, шунда күчәрүен үтенде. Сиксәненче еллар ахырында кире кайта башлаган дин иреге ярты гасырдан артык ярым жиимерек көе яткан чиркәү

чаңына жан өргәч, шуны төзекләндерү эшләренә дә үз өлешен кертте, тик ачылганын гына көтеп житкерә алмады: чын христиан карчыгы булып бакыйлыкка күчте, шул авылның урыс зиратында жирләнде. Таһирә белән Әхмәтзия тиешлесен үтәделәр: тәрәсен дә куйдырдылар, мәрхүмәнең ызбасында поминкасын да үткәрделәр, өйләренә кайткач, Коръән укып, дога кылдылар.

Таһирәгә ислам дине яшьли якын иде. Каенанасы нинди шартларда да бинамаз булмады. Аңардан өйрәнәп, Әхмәтзия да, Таһирә дә, илгә-көнгә артык сиздерми генә, шәригать кушканча гомер иттеләр, уллар тәрбияләделәр. Туксанынчы еллар килгәч, Советкача гомер бакый ике мәхәлләле Татар Бөркетлесенең күрке – мәчет манаралары киредән калкып чыкты, һәр икесенә имам билгеләнде.

Менә шулай... Дөнья куып, үткәnnәрдә казынып утырырга вакыт та калмагандыр инде. Ни өчен ташлап киткәnnәр алар туган Ленинградларын? Нигә кире кайтмаганныр? Тамара түти бу мәсьәләдә бик кырыс иде шул. «Чигенергә юл юк!» – диде. Әсирлектәге шәһәрдән шулай кисәк кубарылуларының сәбәбен дә, серен дә үзе белән мәңгелек йортка алып китте.

Таһирә дә әнисенең күнел яраларына кагыласы итмәде – дәһшәтле еллар күмеп калдырган сорауларны кузгатмаса тырышты. Аннан соң рухын рәнжетмим, тыныч булсын, диде. Бакыйлыкка күчеп, бер ел узгач, Тамара түти аның төшенә керде. Имеш, госпитальдән телеграмма килгән. Әтиләре Степан каты яраланган икән. Әниләре аның хәлен белергә Ленинградка китәргә жыена. Таһирәне дә үзе белән әйдәкли.

Уянгач, төшен Әхмәтзияга сөйләде. Димәк, ана нидер әйтергә тели, аның Ленинградта калган балачагын бөртекләп эзләп, һәммәсен барып күрергә хыяллануын хуплый. Әтиләренең каберен табарга куша. Сугышның беренче көннәрендә, берничә хаты килүгә үк, аның батырларча һәлак булуы, жәсәде Ленинград астында ятуы турында Тая белән Илья Жинү шатлыгы басыла төшкәч кенә белделәр. Шуңынчы Бөркетлегә кайтып төшәр дип ихлас ышандылар. Ана ничә еллар буге балалары күңелендә аны исән көе саклый алган, сер бирмәгән. Хәтта теге вакытта күрше Надя түтигә: «Исәннәрме алар, әллә...» – дигәндә үк белгән булган ул барын да, белгән булган. Дүрт нарасыен кочып утырган яшь ананың йөрәген үз кайгысы белән яралап, ышанычын сүндерәсе килмәгән.

Әниләренең пар канатын – гаилә башлыгын югалту, аның васыятен үтәргә ашыгу түгелме эвакуацияләнүнең төп сәбәбе?!

...Таһирә ике уйлап тормады, зоопаркның элекке адресына хат юллады. Җавап озак көттермәде: кадрлар бүлегеннән хәбәр килеп төште. Бәхеткә каршы, Лидия Федосеева дигән ханымның күп еллар дәвамында зоопаркта эшләве, инде лаеклы ялга китүе һәм ветеранныр шурасы әгъзасы икәнлегә, ә иң мөһиме – аның өй адресы язылган иде анда.

– Шулай таптым мин сине, Лидочка! Менә шулай... Урау еллар аша! – Таһирә соңгы конвертка үрелде.

Менә – балачак дустаның өченче хаты.

Исәнме, ахирәтем! Душечкам минем!

Узган атнада хатыңны алдым. Язарга вакыт булмыйчарак торды әле.

Хастаханэдэ тикишеренеп йөрим. Озакламый операциягэ, ди табиб. Без күргээннэр эзсез узмаган инде – саламэтлек яшьли какшаган.

Хәтерлисеңме, бүген – блокада башланган көн. Сигез йөз житмеш ике тәүлек дәвам иткән тәмуз газабы башланган көн бит ул...

Танечка, синең ничектер, минем иң курыкканым – энием үлеп, балалар йортына элэгү иде. Хәзер уйлап утырам: блокада вакытында Ленинградның балалар йортлары саны сиксән бишкә житкән. Аларда утыз меңнән артык бала көн уздырган – ятимнәр, ата-анасыз үксезләр. Араларында булмавыбызга сөенеп бетә алмыйм.

Утка һәм бомбага тотулар шәһәрне тоташ яндыру, безне бетерү өчен кирәккән. Фашист азык-төлек складларын да шуңа юк иткән.

Ач халык арасында кеше ашау очраклары да күбәя башлаган иде бит ул көннәрдә. Үлем табигый күренешкә әйләнде. Адам баласы ияләнә икән лә! Урамда алдыңнан кеше бара, карыйсың – инде юк – егылып үлгән. Болар бары да гадәти тормыш күренешләре иде. Еламыйча искә алырлык та түгел.

Шулай итеп, безнең зоопарк өчен дә иң хәтәр көннәр килде. Жәнлек-жанварлар, кошлар яңа төр ризыкка күчәргә мәҗбүр иде. Бушаган утар урыннары, янәшәдәге әйләнә-тирә җирләр кырык икенче язында бакчаларга әйләнде. Анда бәрәңге, кәбестә, гәрәнкә, солы үстәрә башладык.

Ят азыкка маймыллар тиз ияләнде. Авырлык белән булса да, аюлар да тапалган яшелчә һәм үләннән ясалган катнашмага күнектеләр. Юлбарыс балаларына исә бик авырга туры килде. Шунда без яңа хәйлә уйлап таптык. Куяллар тиз үрчи бит, чормада кипкән тиреләре дә күп иде. Шулар тиреләргә вакланган үлән, кәбестә яфрагы, түб катнашмасын тутырып тектек тә ясалма түшкәләргә балык мае сөртеп бирә башладык. Бу азык та ач карыннарга яхшы гына төшеп утыра торган булып китте.

Аз-маз балык кисәкләре өстәгәч, мондый сый ерткыч кошларга да хуш килде. Бөркет кенә баш тартты, һәм хезмәткәрләр аңа ашатырга дип, күсе ауларга керештеләр. Горур кош шулар, барыбер үзенекен итте.

Нишлисәң, кешеләр дә шулай: эт-мәче, күсе-тычкан ашап исән калучылар бихисап. Ә бөркет кебек принципиальләрен ачлык аямады – меңәрләп кырды. Шөкер, без эни белән ачтан үләрлек газалар күрмәдек. Аңа янәшәдәге госпитальдә эшләргә дә кушылды. Көндөз – җәнлекләр, төннәрен дистрофиядан шешенгән адам балаларын тәрбияләде, дэвалады ул. Туя ашамасак та, житеп барды.

Блокада беткәч тә әле, шәһәр озак вакыт ябык булды. Үлем исереклегеннән айнытырга кирәк иде ташкаланы. Халыкны чыгармадылар да, кертмәделәр дә. Үз йортларына кайтырга теләүчеләргә дә катгый шарт куелды: элек Ленинградта ишәүләрен раслап, туганнары чакыру кәгазе җибәрсә генә керә алды алар калага. Ә эвакуация күперен кичкәннәрнең бик азының якыннары исән-сау иде.

Танечка! Шулар вакытта минем сезгә чакыру хаты язасым килде, тик кая язарга, кемнән сорарга белмим генә бит! Әнине аптыратып бетергәнем истә. Җиңү таңы аткач, бик тә, бик тә сезнең белән бергә булу, бергә шатлану теләге биләп алды җанымны.

*Хәзер мөмкинлекләрең чиге юк. Кайт инде бер Ленинградка!
Сагынмыйсыңмыни, жирсемисеңмени, ә?! Озак уйлап торма – юлга жыйен!
Гаиләңне дә ал!*

*Көтөп калам! Лида.
8 сентябрь, 1988 ел*

Таһирә соңгы язганында телефон номерын да күрсәткән иде. Лидаларның да өендә күптән бар икән ул. Шул рәвешле, ахирәтләр юк-юкта хәбәрләшкәләп, бәйрәмнәрдә котлашып торуны гадәткә керттеләр. Шуның белән хат алышу тукталды. Кешелекнең көнкүрешен бөтен нечкәлегә белән төгәл чагылдырган, тарих өчен әһәмияте зур документ яшәештән әкрәнләп төшеп калды. Гаиләләренең елъязмасы өзелде.

Ниһаять, дөнья берәз болганудан туктагач, туксан өчнөң жәендә: «Төштә эчкән су сусауны басмас», – дип, Таһирә тәвәккәлләргә булды. Раушанга Лидадан килгән хатларны укытты, моңа кадәр улларына артык ачылмаган серләрен, балачак мизгелләренең кайберләрен баян итте. Раушан, үз чиратында, әнисен туган шәһәренә алып барырга вәгъдә бирде.

Әхмәтзия өйдә калды. Таһирәнең никтер ирен Лидага күрсәтәсе килмәде. Хатларында татарлардан беркадәр шүрләбрәк язган ахирәтенең гайрәтен чигерүдән курыктымы?! Башка сәбәпме – әйтүе кыен.

«Көт, киләбез!» – дигән хәбәр алуға, Лида да тик ятмаган: хәрби комиссариат аша Таняның әтисе каберенең кайдалыгын белешеп куйган, зоопаркның ветераннар шурасы жыелышын билгеләткән иде.

Таһирә көткәннән дә дулкынландыргычрак узды ул көннәр, хисләре тулып ташыды. Иң мөһиме – әтисенен каберен зиярәт кылды, баш иеп, чәчәкләр салды, эченнән генә дога багышлады.

Үзгәргән аның туган шәһәре, нык үзгәргән иде. Күңеленә шомлы, мескен, газаплы карашлары белән уелып калган Пётр I һәм Ленин һәйкәлләре гел икенче икән бит: алар горур, алар мәгърур, алар – жиңүче! Әнә, исемнәрен Герой-кала йөртсән өчен, илдә түнтәрелешләр ясап, үзара ничек якалалар!.. Шулай да бер казанга сыялар тагын...

Элекке Ленинград урамнарында йөгереп йөргән житез кызчык хәзер Санкт-Петербургның үзе кебек ничектер олыгаеп, житдиләнеп, олпатланып киткән. Балачактагы зоопарк белән бүгенгесе – жир илә күк арасы.

Моңсу да, ләззәтле дә хисләр дулкынында йөздә Таһирә һәм тагын да тирәнрәк аңлады: чыннан да, зоопаркны бетерергә ярамаган. Ул тормыш, тереклек символы булган, һәм хәзер дә шулай. Аеруча балалар күңелендә бәхетле киләчәккә ныклы ышаныч уяткан, күпләрнең моңсу күзләрендә өмет чаткылары кабызган. Зоопаркны саклап калу, яшәтү – Ленинград халкының чираттагы каһарманлыгы һәм чыдамлык үрнәге икән!

Бүгенгедәй исендә: кырык бернең ноябрәндә Эльза кушаматлы гамадрил маймылы балалады, ләкин ач ананың күкрәкләренә сөт төшмәде, нарасый көннән-көн хәлсезләнде. Таня белән Лиданың әниләре янәшәдәге бала тудыру йортына ярдәм сорап мөрәжәгать иттеләр. Халык бик тә мәрхәмәтле иде: яңарак бәби табучы хатыннар, үз балаларының авызыннан өзеп, һәркөнне ярты литр сөт савып жый торган булып киттеләр. Зоопаркта туган маймыл балаларының исән калуы – ул елларда сирәк күренеш. Эльзаның кечкенә улы таза-сау гына аякка басты. Сугыш

елларын да исән чыккан – Лида белән искә төшереп, күзләрен сөртеп-сөртеп алдылар.

Бәгырь түренә юшкын утыртырдай бер хәл дә булып алды. Лиданың никтер Таһирә белән бергәләп чиркәүгә керәсе килде. Нәрсә бу: инде олыгаеп барган балачак дустаның иман ныклығын сынавымы? Аның күнел төпкелләрендә казынырга теләвеме? Нигә шулкадәр курка ул татарлардан, мөселманлыктан? Шулай да – ахирәтенен теләге зур икән – каршы килмәде Таһирә. Чиркәү дә – Аллаһ йорты, дип тәвәккәлләде. Шартын китереп, барлык йолаларны үтәүче Лида читтән генә күзәтеп торган Душечкасына кырын-кырын карашлар ташласа да – аңлады, ничә еллар бимазалаган сорауларына җавап тапты сыман. Артык-портык сүзләр урынсыз иде: һәркемнен үз иманы.

Таһирәгә никтер бик авыр булып китте. Башын кырынайта төшеп, моңаеп кына сузып жибәрде:

Казаматның ишек төбе, жәй булса да, кыш кебек;
Казаматта без ятабыз читлектәге кош кебек.

Хажәте теш казнасын чокудан бүтәнгә ярамаган шырпы да була капта. Шөкер, Таһирә үзенә тәкъдир әзерләгән сынауларны лаеклы кичте кебек. Иле, халкы өчен тырышты, гомерен заяга уздырмады, файдасыз кемсә булмады бугай. Блокада корбаннары, гади кешеләрнен чиксез батырлыгы турында укучыларына да сөйли иде. Олыгайгач, очрашуларга еш чакыра башладылар аны. Инде менә яше туксанга житеп килсә дә, яңа гасырда туган буыңга тере тарих дәресе ул.

Сиксән еллап вакыт узгач, илгә тагын блокада килде. Чикләүләре шактый, эмма монысы – мәрхәмәтләрәк блокада – карантин гына. Коронавирус карантины. Саклансаң, читләтеп үтә, ди. Шуңа күрә өйдә утыралар менә. Бөек Жинү бәйрәмен дә тарихта беренче тапкыр тантанасыз гына уздырдылар. Нишлисәң, һәр чорның үз афәте. Ул да корбаннар көтә, дистә-дистә еллардан соң сагынып сөйләрлек яңа батырлар таләп итә, үз каһарманнын барлый.

Хатларны урынына салды да:

– Ахыры гына хәерле булсын! – дип, Таһирә карчык үлемтекләре тутырылган сандыгын бикләп куйды. Һәм, нидер исәнә төшеп, телефонын эзләргә кереште. – Шалтыратырга кирәк, һичшиксез, телевидениегә шалтыратырга кирәк!

Ләйлә Хәбибуллина

СИНСЕЗ ҺАВА МИҢА АГУ ТӨСЛЕ...

Ай кызы

Кояш нурын үрәм толымнарга,
үбәм йолдызларның керфекләрен
еллар аша (миллионлаган!).
Хыял арты хыял чынга аша
әнә шулай.
Белмәдеңме?
Мин – ай.
Мин серләрен чишәм бу галәмнең
(сиңа).
Ак жөйләрен сүтәм экрен-экрен
сөт юлының.
Аны кушып, зәңгәр күлдә мин керәм су.
Тик син көлмә.
Ни булганын сорама да!
Ай кызлары табигате шундый –
бөраз моңсу.
Зөһрә кызның зар яшьләре
эз калдыра.
Һәм талдыра көянтәле язмыш!
Хәл сорашу шуңа артык булып.
Булып артык юатуның төче сүзе.
Галәм үзе (!)
тутыралмас бу бушлыкны.
Суырып алып сагыш тулы карасына.
Аның да бит бар теләге –
дәва табу
планеталар йотылырлык ярасына.

...

Һәр жисемнең үз хыялы.
Ашмый? Аша?
Бөтен өмет
еллар аша янып үлгән йолдызларда.
Зәңгәр күлдә сөтле су кәргән ай кызына шул да житә.

Кылычында ярты тамчы каным.
Ярты тамчы жаным кыл очында.
Колың – үзем. Һәрбер сүзең – хөкөм. Йә аклану.
Ә саклану бу уенда каралмаган.
Каралмаган битләр саны котылгысыз кими.
Каралмаган киносурәтләргә күз саласы килми.
Kill me. Парадоксаль. Синең кулдан үлем дә – котылу,
агу да – шәрабның иң татлысы.
Иң хаклысы да шул. (Ләззәтлесе?)
Язмышымның бер хакиме булу ничек сиңа?
Ишетәсеңме, карт агачтай сына, шартлап, соң өметем?..
Бер чөметем жаным һәм бер тамчы каным
кыл очында. Кылычында. Йә, нишләрсен?..

Жиде ятлар без бүгеннән

Жиде ятлар без бүгеннән. Һәм бүленгән ике өлеш.
Еллар үткәч... Берәр кайчан... Болай гына... Хәлем белеш...

Юк, кирәкмәс!..Бар да булып элеккечә – нәкъ бүгенге.
Йөрәк кенә парә-парә ерткаланды. Һәм үленде.

Ә калганы... Гел искечә. Шигырь булып, жан түгелә.
Һәм аларда шул бер юллар: «жиде ятлар без бүгеннән».

Әллә нигә ярсуыңа, ал суына тамырларның –
битарафлык. Рәхәт тойгы. Һәм куркыныч.
Артык тыныч диңгезләрнең дулкыннары.
Упкыннарның биеклегә кысмый тынны.
Тынгы бирми бары кышлар. (Ник житми ул?!)
Тынды кошлар сайравыннан. Күптән!
Бер аяусыз көз сугышы
утларынан һава күпкән.
Өрнү тулы елга булып
аккан яшьләр хәтта корып, кипкән.
Бер киткәннәр кире кайтмый, диләр.
Ә кайтканнар – башка...
Ялган арты ялган чиктән ашкан!
Минме шашкан?.. Әллә үзең?..
Кая кадәр житәр диеп сабыр, түзем,
тәмам сынар диеп, кайчан үзем...
Гел сынауда. Һәм гел яуда. Юкса (хәтта!),
кан дошманнар булган илләр
килешүләр арты килешүләр төзи.
Синең кулың маңгаема төзи корал.
Дошман, дисең, мине – иң зурсы.
Мин турысын (һәм тулысын сөю белән) сөйлим.
Көйлим жырлар, язам хатлар (һәм акылдан).
Син чакырган идең. Үзең. Тормышыңа.
Әллә шуңа хөкөм карарыдай ваз кичүең.

Һәм күчүең, гел ят төсле, башка якка.
 Синен хакка агызмакчы корабларым кар суына...
 Инде менә кан суына тамырларда – битарафлык.
 Хаксыз хаклык. Рәхәт тойгы. Һәм куркыныч.

Кинәт кенә барысы искә төшөп,
 чәрәкләнә көлчлөгем йөздән,
 йөзгән сулар сазга әверелә,
 ярдәм итми йөздән бергә таба исәп.
 Нишләп кабат төннәр мине үги итә?!
 Кундырмыйча керфекләргә үз серләрен...
 Кабатланган төшләр язмасында
 сине тагын (ни аяныч!) мин күрмәдем.
 Мин үрмәдем толымнарым шуңа, парлап,
 чулпыларның ялгызларын сайлап тактым.
 Суда акты синле бар уйларым
 (тик туймадым әле сине уйлап!)
 Уйнап кына булса да, бер ярат!..
 Инде... Инде жиргә тагын кие томан,
 ә мин торам. Тагын. Шул басмада.
 Ишә-ишә баулар тар тасмадан.
 Ишә-ишә тау-тау бәхет ярын.
 ...арын, әйдә, арын барысыннан,
 ярлысыннан күңелләренң бул котылган!
 Бу котырган диеп, ата мине.
 Ятла мине яки шигырь итеп.
 (Шигырьләренә күралмавың беләм)
 Беләм, хәтта, кирәксезлек ни икән
 Һәм илткәннең бу юлларның саташуга.
 Һәм кабаттан эндәшмәвең тынны кисә.
 Онытыла(м)! Һәм кабаттан барысы да искә төшә...

Тын беткәнче килә йөгәрәсе!
 Һәм керәсе чиста суларга.
 Синсез һава миңа агу төсле –
 кыймый торам хәтта суларга.
 Торам (синсез) адым атламыйча –
 ялгышудан куркам, шашудан.
 Ярсу йөрәк меңгә телгәләнә,
 өзгәләнә хисләр ташудан.

Бимазалый уйлар өөрмәсе,
 синсезлекнең буа ачысы.
 Син булмасаң, миңа хәят нигә?
 (Яши белмәм синсез, ахрысы.)
 Кысан миңа чиксез дәрәяларда.
 Бар галәмне күңелем тарсына.
 Тын беткәнче йөгәрәсе килә(!),
 йөгәрәсе синен каршыңа...

Үз-үзеңне аямыйча, карамыйча артка,
 як-якларга, чит ятларга кулың сузмый,
 ташламый күз, йөгәр! Йөгәр һәм түз!
 Сыдырылсын тезләр, йөзләр, куллар.
 Юллар, ләкин юллар кинәт өзелмәсен,
 тезелмәсен дошман рәт-рәт, дивар булып,
 булып киртә. Һәм һәр иртә кояш чыксын
 тик бер яктан. Сөйлә яттан жырларыңны.

Елларыңның сәйләннәрен сапла жепкә.
 Ләкин төпкә хатирәңнән китә күрмә (анда төрмә!).
 Тирән кермә диңгезләргә – суы салкын.
 Сүнәр ялкын, сүнәр хисләр, һәр телеме истән чыгар...
 Ләкин чыдар... Күңел, йөрәк (шулай кирәк).
 Кирәк терәк. Кирәк терәү. Кирәк берәү.
 Көйләү, кайчак, тынычларын шул көйләрнең.
 Һәм көлләрнең актыкларын түгү, ташлау.
 Мәңгелеккә. Үткәннәргә ташламый күз.
 Йөгөр! Йөгөр һәм түз!

Сагыну

Тезәм юлга кабат-кабат
 сагынуым (шундый көчле!).
 Иңнәрең башым салсам,
 бу әрнүләр бетәр төсле.

Кирәкмәни, синнән башка,
 жан асраган бу хәятым?
 Зилзиләләр нәрсә миңа,
 давыл булгач үз халәтем!

Әйтер сүзләр чиктән ашты,
 сыймас булып күңелемә.
 Куркам шуннан – синсезлеккә
 (ышанмаслык!) күңегелә.

Нишлим инде?.. Әйтә алмагач,
 күзләрең туры карап...
 Сагынуым шундый көчле –
 тезәм юлга кабат-кабат...

Шушымыни яшәү?..

Шушымыни яшәү?..
 Кичеп меңәр газап,
 Тою кабат тәмен татлыларның.
 Затлыларның затсызлыгын күреп,
 Хәятыңны ихлас сөю, абынганчы,
 Уянганчы нәфрәт (ихтиярсыз).
 Тамак ertyлганчы чыгарулар жан ачысын.
 Һәркайсысын сүзнең үлчәп янаклаулар.
 Акланулар һәм аклаулар.
 Исәрләнәп, сөю катыш күрәлмәулар.
 Үргән баулар.
 Яулар ачу (үзең белән үзең).
 Үз эчең юллар. Уйлар... Уйлар...
 Ялварулар Аңа бертоташтан, үтенүләр.
 Үкенүләр төшкәнеңә тезләреңә.
 Көзләреңә кайту. Кабат-кабат.
 Бер «гафу»га ялгап икенчесен.
 Калганнарын вөждән аша кире кагу.
 (Алар – агу!)
 «Суыңдым»га ышандырып, һаман яну.
 Һаман ягу даруларын авыртуга.
 Кайгыртуга санап һәр кагуны.
 Югалтуны юрап табышларга.
 Уранулар... Түгел!.. Күмелүләр сагышларга.
 Тере килеш! Яшәү (имеш!) Шушы...

«Казан утлары»ның 100 еллыгын каршылап

Киләсе елның май аенда «Казан утлары» журналы чыга башлауга 100 ел тула. XX йөз башында ук чыккан «Әл-гасрел җәдид», «Шура», «Аң» кебек әдәби-иҗтимагый басмалардан башланган дисәк, журналыбызның яше күптән инде бер гасырның аргы ягында дип санарга тулы хакыбыз бар. Халкыбызның иҗтимагый-эстетик фикер үсешенә зур өлеш керткән, татар әдәбиятын дөньяга танытуда зур хезмәт башкарган журналыбызның олуг юбилеен зурлап билгеләп үтәргә җыенабыз. Журналның алдагы һәр санында заманында аны чыгару эшендә катнашкан әдипләрбезнең истәлек-язмаларын биреп барырга ниятләдек. Шулай ук алга таба, «Казан утлары» – минем язмышымда» дигән рубрика астында, журналның язучыларыбызны әдәбият майданына чыгарудагы роле хакында истәлек-язмалары да урын алачак.

ШИГЪРИЯТ, СИНЕҢ ХАККА!..

«КАЗАН УТЛАРЫ»НДАГЫ 36 ЕЛЫМ ХАТИРӘСЕ

Рәдиф Гатаев эш бүлмәсендә.

Борынгылар әйтмешли, исемә төшсә, исем китә: гөрләп торган яшьлегем һәм азамат ир елларым газиз журналыбызда узган икән. Узаманнар кырына кергәнче, ягъни аксакаллар яшенә җиткәнче... Ә укучы, ә автор буларак?!

Журналыбыз (ул вакытта «Совет әдәбияты» иде әле; «Казан утлары» исемен 1965 елның жәеннән, баш мөхәррир итеп Рафаэль Мостафин тәгаенләнгәч, йөртә башлады!) сугыштан соңгы Башкортстандагы бәләкәй генә Марс авылына да килә иде. Һәм Казанда басылып чыккан китаплар да! Бусы да тагын бер ис китәрлек хәл бит... Ә бүген?

...Шул, без балалар да, олылар да аны авыл белән жыелып кычкырып укый идек. Чиратлап. Фатих Кәримнең «Язгы төндә»сен, Г.Бәшировның «Намус»ын шулай укыдык, хәтта мәктәптә дә һәр бүлеген бер укучыга биреп, эчтәлеген сөйләтү булды. «Язгы жилләр» белән дә шулай: Кави Нәжминең шигырьләрен дә,

«Батырлар китабы»н да яттан диярлек белә идек. Илдар Маннанов, Асаф Габдрахманов кебек геройлар телләрдә кабатлана иде. Аннары инде «Алтын йолдыз»! Аны сугыша-талаша, тарткалашып (өйдә генә дә өч туган – укуга комсыз, китапка да ач абыйларым белән мин фәкыйрь бар иде бит!) бөтен малайлар белән укыган хәтердә. Әпсәләмовның башка эсәрләре басылса да, гел шулай иде: «Ак төннәр», «Газинур» белән шаша идек. Аннан инде, бүз бала булып, егетлеккә атлаганда, Фатих Хөснинең «Жәүлө кеше сукмагы»н шулай жыелышып, китапханәдә чиратлашып кычкырып укып, теленә, халыкчанлыгына шаккатып яраттык бит. Әмирхан Еникинең «Йөрәк сере»н, Шәриф Хөсәеновның «Мәхәббәт сагышы»н... Менә шулай журналыбыз аша гүя әдәбият тарихын да йөрәк белән кичереп, чын әдәбият гашыйклары булып үскәнбез икән! Әле бит без мәктәп юлында хыялланып йөргәндә, нәкъ шул елларда

илгә «кайткан» Муса Жәлилнең үлемсез «дәфтәр»ләре, Хәсән Туфанның искиткеч лирикасы, Илдар Юзеевның безнең яшьлекне дәррәү яулап алган «Таныш моңар»ы да шул ук журналыбыз битләрендә безгә иреште...

1960 елларда исә үзбездә дә шушы басмада күренә башлагач, әкреләп танылып, даими авторлар рәтенә үк бастык. Шигырьдә Сибгат Хәким, Туфан, Нури Арсланнар сафына килдек.

Шунысы бар: бу саналган олуг шагыйрьләр барысы да кайчандыр журнал редакциясендә эшләгән икән! Әйтик, Хәсән ага сугышка кадәр аның җаваплы секретаре була; ә Сибгат ага – шигърият бүлеге редакторы вазифасында. Сугыштан соң да эшли әле Сибгат Хәким журналыбызда, аннары профессиональ шагыйрь булып киткәч, гомеренең соңына кадәр редколлегия әгъзасы булып, тау-тау шигырь, поэмалар укып, нык таләпчәнлек белән, ләкин һәр яңа, яшь исемгә игътибарлы булып, шагыйрьләрнең чын остазы булып яшәде. Хәсән ага Туфан, Шәйхи ага Маннур, Нури Арслан, Зәки Нури, Шәүкәт Гали, Илдар Юзеевлар да шундый булдылар, шигъриятнең, журналның даими үсешен намус эше итеп санадылар, диясәм килә. Шуны да әйтеп китү урынлыдыр: бу чорда нинди генә жанрда иҗат итсәләр дә, әдипләр шигырьгә мөкиббән иде. Гамил Афзал кебек читтәге талантларны табу, үзбездәң арага алу табигый булган кебек, Фәнис Яруллин, Гакыйль Сәгыйров кебек үлемне җиңгән, көчле рухлы шагыйрьләргә игътибар да – аларны татарның бөек багырлык үрнәге итеп, Жәлилләр, Ф.Кәримнәрнең дәвами итеп тану иде. Шигырьдә пәйгамбәрләр язмышы кебек чагылыш тапты бу журналыбыз битләрендә һәм моны безнең чорда журналны җитәкләгән Абдулла Гомәр, Газиз Мөхәммәтшин һәм аеруча Рафаэль Мостафинның игелекле эшләренең берсе дип саныйм. Мостафин чорында яшьләргә, талантлы әсәрләргә «киң юл» ачылды. Өр-яңа сулышлы, заманча тәнкыйди карашлы Ә.Еники, А.Гыйләзев, Х.Сарьян, Ә.Баян, Н.Фәттах, соңрак М.Мәһдиевләрнең проза әсәрләре – әнә шундыйлардан иде. Шигырьгә дә, тәнкыйть билгеләп үткәнчә, «бертөрлелектән, хушкүңеллелектән арыган жаннарга хәтта «шартлау» булып тоелган, эзләнүчән, төрле форма, жанр, өслүбләр белән сөендергән талантлы яшь буын килде», бәхәсләргә, шигърият үсеше турында житди уйлануларга этәрде. Мәкаләләр чыкты, төрле җыелышлар, диспутлар булып узды. Болар барысы да «Казан утлары» битләрендә чагылыш тапты. Яңа исемнәр, талантлы әсәрләр мәйданга килде. Укучылар да күп, шигырьнең дә кадере булган, kitapлар да тансык саналган бик матур заман иде бу еллар! Һәм инде безнең буынның мәңге сагыначак яшьлеге дә!

Менә шундый чорда – 1975 елның августыннан эшли башлады Рәдиф Гатауллин (әле Рәдиф Гаташ түгел!) дигән бәндәгез. Карыйк әле, ничек куелган иде икән поэзия бүлеге эше жуналда? Хәтерлик...

Ул чорда һәр ярты елга план алдан төзелеп, баш редактор күзеннән үткәч, Язучылар союзы идарәсендә раслана иде: бер-ике поэма, күренекле исемнәр белән алга чыгарылган шәлкемнәр (авторларга хатлар язып, нәрсә тәҗдим итәселәрән белә идек), юбилей материаллары, яшьләр иҗаты, кардәш әдәбиятлардан үрнәкләр, юмор-сатира һ.б. Очраклы бер «имза» да, уртачадан түбән бер генә әсәр дә мотлакан узмый иде. Өстәвенә аларны редколлегия әгъзалары да укый, фикерен, катгый хөкемен язып бирә иде – авторлар белән сөйләшкәндә дә, без аларга таяна идек; әрсез «шигырьче»ләр дә килешергә мәҗбүр иде. Сибгат ага Хәкимнең редакциягә хатлары («Рәдиф!» дип башлана иде) бик үзәнчәлекле иде. Йә ул: «Әхсән ташыган... күп, яхшы язган, котлыйм», – дип яза; яки сөенеп: «Лена ир-егетләрне бәрәп еккан! Күптән мондый шигырьләр укыган юк иде», – ди. Мондый мактаулы сүzlәр Гамил Афзалга да, Зөлфәт, Мөдәррис шигырьләренә, И.Юзеев поэмаларына, Роберт һәм Рәшит Әхмәтҗаннарның тансык шәлкемнәренә карата да әйтелгән иде. «Сажидә бу юлы артык нечкәртеп җибәргән, хәтта Белладан да уздырган» дип язганы да хәтердә: Сажидә апаны да, Нурия Измайлованы да бик ярата иде ул. Клара Булатованы да. «Маннур – хәйләкәр,

үзе укымыйча, миңа шудырган... Әйбәтләрен сайладым, син дә кара», – дигәне истә. Гәрәй, Равил, Разил, Роберт Миңнуллин, Ркаил шигырьләренә дә гел игътибарлы булды аксакал. Наһар Нәжминен «Иблис» поэмасын бик нык яклады, соңыннан обком ягыннан шикләнү сизелсә дә, ахыргача үз фикерендә калды... Редколлегиянен башка әгъзаларыннан Ш.Маннур, Н.Юзиев, Ш.Галиев, соңыннан Зөлфәт, Марсель Галиевләр дә нык таләпчән булып, шәп әсәрләр өчен сөенә белделәр.

...Хуш, әсәрләр басыла, укыла, журналда күренү инде шагыйрьне, һичшиксез, кинрәк таныта иде. Әмма әле ярты ел сәен язучыларның күмәк жыелышында журналның яңа саннарын тикшерү уза. Тәнкыйть тә көчле була! Аннан – әдәби ел йомгаклары мәжлесе. Шигърият буенча доклад сөйләүче, әлбәттә инде, журналда чыккан әсәрләргә таяна. Бәхәслә чыгышлар, кызыклы докладлар хәтердә. Жәмләдән, С.Хәким, Роб.Әхмәтжан, Зөлфәт, Разил, Мөдәррис докладларын, Хәсән ага Туфанның, Шәйхи Маннурның, Фатих Хөсниненң ярсулы чыгышларын күпләр хәтерлидер. Ә Хәсән ага шигырьдә бер генә сүздә хилафлык күрсә дә, редакциягә килеп, дау күтәрә иде. Мәсәлән, кемнен дисезме, Илдар Юзеевның яңа поэмасы басылып чыккач, редакциядә күрешеп, Илдар абыйның: «Хәлләр ничек, Хәсән ага?» диюенә каршы: «Хәлләр бик начар... Син анда поэмандә ике урында ритмны бозгансын...» – диде. Юзәй аптырап калгач: «Сез, яшьләр, хорейны белеп бетермисез... Ә ул бар, Уфада бар ул... Мостаيدا!» – дип, безне уйландырган иде. Шагыйрьләр секциясендә дә шундый чыгышлар ясый иде шигырь өчен жан атып яшәгән остазыбыз.

Аннары хәтердә нык калганы – съездда ясалган докладлар. Шигърияткә багышланганын ул елларда Зәет Мәжитов, Нил Юзиев, Илдар Юзеев, Тәлгат Галиуллин һ.б. аларны нык әзерләнеп, бик җентекле итеп ясыйлар иде һәм, әлбәттә, монда да «Казан утлары»нда басылган шигъри «продукция» беренче планда була иде. Әле дә шулай шикелле?! Әмма хәзер «җиз иләктән үткәзеп» сайлап басулар бетеп бара түгелме? Без, редколлегия әгъзалары да сирәк жыелабыздыр, Туфанча әйтсәк, эшләмибездер, бәлки? Миркасым Госмановлар, Хатып Миңнегуловлар сүзе сагындыра!

Ә шигърият яши, яңа исемнәргә, яңа жанрларга, өслүбләргә, темаларга байыйп дип беләбез: журналның 70 еллык укучысы буларак, шул ышаныч һәм сөенеч белән сүземне тәмамлыйм. Бигайбә!

P.S. Бу эшләгән елларымда, саналганнарда башка хөрмәтле затлар – Гариф Ахунов, Зәки Нури, Ренат Харис, Равил Фәйзуллиннар баш мөхәррир булды. Нәкъ дастандагыча:

Иделдә булды тугыз хан!

Жәектә булды сигез хан.

Аллаһ алардан разыйдыр дип беләм. Алардан соңгылардан да шулайдыр... Журналыбыз яши, дәвам итә бит!

Рәдиф ГАТАШ,
Татарстанның халык шагыйре

«КАЗАН УТЛАРЫ» ФАТИХАСЫ БЕЛЭН

Мәктәпнең башлангыч сыйныфларында укыганда ук, мин Казанда нәшер ителә торган күп кенә газета-журналларның абунәчесе идем. Дөресрәге, минем өчен эти аларны өйгә алдыра иде. Балалар өчен чыга торган «Яшь ленинчы» белән «Ялкын»ны әйткән дә юк, «Казан утлары»н да ун яшемнән укып бара башладым. Бу вакытта мин гади укучы гына түгел, ә көн саен «шигырьләр» язучы чып-чын графоман да идем. Атна саен димәсәң, шуларны Казанга юллыйм, берездан әкәмәт зур конвертларда бармак иллесе кәгазьләрдә җаваплар килә: «Язганнарың редакция таләпләренә җавап бирми әле», янәсе. Килмәгәе тагын, аның каравы – конвертлар! Андый зур конвертлы хатларны авылда миннән башка беркем дә алмый. Шигырьләр белән эш барып чыкмагач, мин көл жыю, әбиләргә булышу турында хәбәрләр яза башладым. Алар бер-бер артлы дөньяга чыга торды, минем кесәдә инде «Яшь ленинчы»ның «Яшь хәбәрче» таныклыгы кыштырдый, уен-муен түгел... Берездан шигырьсымак нәрсәләр дә басыла башлады. Инде «Казан утлары» журналына үреләсе килә. Мәктәптә укучы икәнәмне белдермичә генә язганнарымны анда да күндерә башладым. Ул заманда минем кебек бала-чаганың журналда урын алуын күз алдына да китерүе кыен. Хәзер инде бу табигый хәлгә әверелде. Тора-торып шаккатам: ул елларда журналның авторлары – Хәсән Туфан, Сибгат Хәким, Нури Арслан... Яшь дигәннәре дә кемнәр бит әле: Зөлфәт, Мөдәррис Әгъләм! Баш әйләнерлек исемнәр. Ләкин бит мин дә бөтенләй үк төшөп калганнардан түгел – тезмәләр язып, инде ничә калын дәфтәр тутырдым. Арада мэхәббәт шигырьләре дә шактый. Туган жиргә, өйгә, эти-әнигә, яр буендагы тал-тирәкләргә генә түгел, күрше авыл кызына багышланганнары да бар. Җавап озакламады. Кем язган диген?! Ул елларда бик популяр язучы Вакыйф Нуруллин! «Хөрмәтле ип. Зәйдуллин! Кызганычка каршы, өч шигырегезнең берсе дә журналда бастырыллык түгел, яна шигъри фикер юк икән аларда. «Йөрәк кыллары» Г.Латыйпның йөрәк кыллары һәм скрипка кыллары турындагы шигырен хәтерләтә, ләкин сәнгатьчә эшләнеше ягыннан аннан күп кайтыш. Белмим, сезне кем өметләндереп язгандыр, ләкин мин бу культязмаларыгыз буенча өметләндерерлек сүз әйтә алмыйм. Ихтирам белән әдәби хезмәткәр В.Нуруллин.» Хатның язылу вакыты да теркәлгән: 18.11.1974 ел. Тә-эк... миңа бу вакытта 12 яшь. Вакыйф абый мине тагаен башлап язучы бер пенсионер дип уйлаган инде... Журналның әдәби хезмәткәре Марсель Галиевнең 1975 елның 3 февралендә язган хаты да ничектер сакланып калган: «Шигырьләрегездә яңалык юк, сәнгатьчә эшләнеше түбән, иҗат эшенә житди карарга кирәк, киләчәктә иҗатыгызга карата таләпчән булыгыз.»

Бу теләкне әле бүген дә күпләребез шигарь итеп түр башына элөп куя ала.

Берничә елдан соң хатлар торган саен хәерхәһ була бара. Бигрәк тә бу Рәдиф Гаташ хатларына хас. Менә әлегә юллар, 1977 елның 4 августында (миңа инде 15 яшь!) язылган: «Хәзер сиңа иң кирәге – шигырьгә күчәрлек үз дөньяң, биографияң, кичерешләрең булу. Юкса, күпчелек очракта сиң үзең белмәгәнне, кичермәгәнне язасың яки ялган хисләр, күптәнге, безнең чор, заманга туры килмәгән, социаль эһәмиятсез образлар белән мавыгасың («Хәнҗәр», «Әмир Хөсрәү Дәһләвидән»).» Рәдиф абый инде минем мәктәп укучысы гына булуымны белә, шуңа күрә юатып куярга да онытмый: «Аңлыйсыңдыр, шигырьләрең әлегә журнал таләпләренә җавап бирми. Әмма минем өмет арта бара: сиң үсәсәң, үзгәрәсәң, эзләнәсәң. Вакыты белән бар да килер. Күбрәк укы, күп яз да. Ничәнче класста укыйсың сиң?»

Шулай Казан белән ике арада хатлар йөри торды, утлары гел кызыктырып торса да, башкалага, аның төп журналына лаек шигырьләр каләмемнән төшәргә ашыкмады. Ниһаять, унынчы сыйныфта укыганда, кышкы каникул вакытында мине Татарстан

Язучылар берлегенә индивидуаль семинарга чакырдылар. Өлкәннәр хәтерли: 1979 елга кәргәндә, суык 50 градуска житте, агачлар туңудан шартлап ярылды. Шуңа зәһәрләр салкында мин Казанга чыгып киттем. Әле дә хәтерлим, бәсәрәп, Баумандагы Язучылар берлеге бинасына килеп кәргәч, Илдар абый Юзеев миңа шаккатып карап торды, тамагын кырды: «Бигрәк тәвәккәл кеше икәнсең, энем!» Тәвәккәл дип... шигырьне язмыш иткәч, ул үзе йөртә инде кешене. Хәер, Башкортстаннан Ләис Зөлкарнәй дә чакырулы булган, тик мондый суыкта шундый ерак юлга чыгып китәргә ул юләрмени? Минем исә Казанга юл алай ук озак түгел, күнәгелгән, тапталган.

Семинарга утызлап язучы жыйелган иде. Алар да теш өшерлек салкын дип тормаган, килгәннәр. Хәер, шәһәрдә миңа көн торышы түзәрлек булып тоелды. Шулай да арада аякларына унта кигәннәр дә бар иде. Укыдым язганнарымны, кулны да, онытылып китеп болгап алдым. Юзеев утырган зур бүлмә тагын да жылынган кебек булды. Һы, шундый мактаулардан соң!

– Артык мактамагыз, егетнең бозылуы бар, – диде Гариф Ахунов.

– Мактаганнан яисә сүккәннән бозыла икән, безгә андый шагыйрьнең кирәге юк! – дип, гадәтчә кырыс кына Туфан Миңнуллин әлегә мәсьәләгә үз карашын белдерде.

Чыннан да шулай бит! Шагыйрь иң әүвәл үзенең кем икәннен белсен. Читләренә бәяләве күчелле яки күчелсез булырга мөмкин, ләкин алар фәкере сине үзгә сайлаган юлдан тайпылдырмаска тиеш. Һәрхәлдә ул вакытта мин бу хакыйкаткә төптән үк аңлап бетермәсәм дә, Туфан абыйның сүзе гомергә хәтеремә уелып калды.

Иң мөһиме – өлкәннәр минем шигырьләрен кайберләрен «Казан утлары»нда бастырырга, дигән карар чыгардылар. Арада «...Сынатмастыр күчел...» кебек ундүрт яшьтә язган шигырьләр дә бар иде. Әйе, Гаташ дәрәс әйткән, вакыты белән бар да килә. Кем әйтмешли, кала алуым шулай башланды.

– Мәктәпне тәмамлагач, укырга кая керәсең? – дип сорады Туфан абый.

– Өтәй финанс-икътисад институтына керергә куша. Һичьюгы авыл хужалыгы институтына да риза, – дидем мин.

– Сине университетка, татар бүлегенә керергә кирәк! – диде Туфан абый, янә өзеп.

– Алай димә әле син, Туфан, – дип Гариф Ахунов тагын сүзгә кушылды. – Әнә Чыңгыз Айтматов... Зоотехника укыган, ә нинди язучы!

– Безнең татар бер юл сайласа, гадәттә, шуннан читкә китми ул. Рәкәилнең дә калхуз персидәтеле булудан башы чыкмас. Йә? – дип, калын күзлек кысасына орынып, Туфан абый миңа жентекләп карады.

– Татар бүлегенә кереп булырмы икән? – дидем мин, шикләнеп.

Үземнең сыйфат белән рәвешне дә бик аерып бетермәгәнмен аңлый идем. Ә эти өндәгән уку йортларында мин читтән торып эзерлек курсларында укыйм, математикадан контроль эшләргә әйбәт билгеләргә тапшырам. Барысы да шаркылдап көлеп жибәрде.

– Аңарчы «Казан утлары»нда синең шигырьләрең чыгачак! – диде Фәннур Сафин.

Чыннан да, татар әдәбиятынан имтихан бирергә дип кәргәч, укытучының өстәлендә Ләис белән минем шигырьләр бәйләмә чыккан «Казан утлары» журналының яңа саны ята иде. Соң инде шундый чакта ничек имтиханның начар билгегә бирәсең?

Туган авылымда 1971 елдан башлап яраткан журналымның төпләмәләре саклана. Кайсыларын дерматин белән тышлаганмын. Кайткан чакларда мин шуңа төпләмәләргә актырып утырырга яратам. Сәер хисләр кичерәм мондый чакларда. Әлегә сәхифәләрдә ярты гасырдан да артык гомер. Шуңа вакыт эчендәгә бөтен татар әдәбиятының агышы күз алдынан үтә. Тик 70-80 нче еллардагы кайбер әдәби мәкаләләр ertyп алынган икән. Хәтеремдә, студент елларында авылга кайткач, аларны Ләбиб Лерон үзгә белән алып киткән иде. Миннән рәхсәт сорап, әлбәттә. Ул чакта ул әдәби тәнкыйтьчә булырга хыяллана идеме соң... Хәер, монысы да тарих инде.

Рәкәил ЗӘЙДУЛЛА,
Татарстанның халык шагыйре

Яңа исемнәр

«Бик күп еллар элек (ярты гасыр чамасы) минем туган авылыма, Чистай районы Татар Ялтанына Кояш апа Тимбикова (эниемнең сеңлесе) газета-журналларга язылу кампаниясе башлану уңаеннан, бер төркем язучылар, шагыйрьләр, артистлар белән кайтты. Алар арасында шагыйрь Мөдәррис Әгъләмов та бар иде.

Минем ул вакытта 8-9 сыйныфта укыган вакытларым. Ни өчендер, кап-карадан киенеп йөри идем. Эчке халәт шундыйрак булган, күрәсең. Мөдәррис Әгъләмов миңа карап-карап алгалады, дәшмичә генә йөренде дә берәздән бер кәгазь бите сузды. Анда түбәндәге шигырь юллары язылган иде:

«Акка кара, зәңгәр күккә кара,
Караларга жирдә карама.
Кая гына барма, ниләр кылма,
Кеше язмышы бар арада.
Кеше язмышы ул олы, сеңелем,
Ул күңелеңдә синең, җаныңда.
Акка кара! Бөтен каралыклар
Ап-ак фонда яхшы чагыла».

— дип яза Рушания Закирова.

Ул үзе Чистай шәһәре мәктәпләрендә гомере буге укытучы булып эшли, хәзер лаеклы ялда, әмма җанында туган телгә, поэзиябезгә мәхәббәт саклый. Үзе дә шигырьләр яза. Бүген укучыларыбызга аның иҗат җимешләрен тәкъдим итәбез.

Фирүзә ЖАМАЛЕТДИНОВА

Рушания
Закирова

МӘГЪНӘСЕ НИ ЯШӘВЕЦНЕҢ?..

Мәгънә табам

Мәгънә табам һәрнәрсәдә:
Кышта, язда, жәйдә, көздә,
Жырда-монда, ашта-эштә —
Кыскасы, бар яшәештә.

«Нигә бусы болай булган?»
«Нигә бер дә вакыт житми?»
«Кайбер якын кешеләрне
Күңел нигә якын итми?»

«Мәгънәсе ни яшәвеңнең?»
 «Өзгәләнәсең ни өчен?»
 «Божрадагы тиен кебек
 Бөтереләсең кем өчен?»

Тик бер нәрсә генә ачык,
 Мәгънә бар шул сүзләремдә:
 «Иң зур мәгънә тормышымда
 Әниемнән күзләрендә!»

Тыныч кына елмаюмы
 Дөнъяның ак-карасына?
 Сагыш катыш көрсенүме
 Әниемнән карашында?

Тыныч картлык кичерәме?
 Ут һәм сулар эчендәме?
 Тормышыңны жайга салып,
 Яна сиңең өчен дәме?

Исәнлегә аның ничек?
 Ялгызлыктан интегәме?
 Күз яшьләре белән уза
 Аның һәрбер киче дәме?

Шул сорауларга җавап бир,
 Алар бик күп, булыр меңләп,
 Янында бул әниеннең!
 Йөрмә башка мәгънә эзләп.

Ә бу мәгънә шундый гади,
 Бу мәгънә ул шундый тирән.
 Гади, тирән мәгънә белән
 Дөнъяңны корырга өйрән.

Өмет

Өмет яшәтә кешене,
 Өметсез – шайтан, диләр.
 Бары өмет алга дәшә,
 Барысын да өмет көйләр.

Сабыр канатларын жәеп,
 Шул өмет саклый безне.
 Шул өмет жанга көч бирә,
 Яктырта йөзебезне.

Соңгы ноктаны куйганчы,
 Өмет куйдыра өтер.
 Күп нокталар да куйдыра...
 Өлгереп кенә бетер.

Өметләр өзелмәсен дә,
 Өметләр киселмәсен,
 Өметсезлек чараларын
 Бер кеше дә белмәсен.

Елларым – гомернең агышы,
 Ялкынлы үткәнем тавышы,
 Йөзләрнең кояштай балкышы,
 Ургылган хисләрем алкышы.

Гомернең көзләргә авышы,
 Чак кына моңнары, сагышы...
 Булгандыр югалту-табышы...
 Азмы соң хатасы, ялгышы?

Туктамый вакытның барышы,
Мәңгелек – ак-кара тартышы...
Тын гына елларым узышы:
Язлары, жәйләре, көз, кышы.

Туктама, гомерем сулышы!
Дәртлән син, йөрәгем кагышы!
Тибрәл син, хисләрем аккошы!
Кагылма, язмышлар каргышы!

Бетергеч һәм каләм

Бетергеч һәм каләм... язам, сызам,
Онытмаска куям искәртеп.
Укучылар килгәнче дип иртән,
Дәрес тәртипләрен үзгәртеп.

Бетергеч һәм каләм... жиңел генә
Шулар белән була кисәтеп.
Булмый ләкин шул кораллар белән
Тормыш хаталарын төзәтеп.

Яфрак коела

Иңнәремә сары яфрак коела,
Бар жиһанны баскан сары төс!
Алтын-сары гәрәбәдәй тоела
Сулышка сарылган алтын көз.

Борыннарга тулды көзнең исе,
Йөрәкләргә – көзнең назлавы,
Күңелләргә тулды көзгә сихәт,
Колактарга – көзнең шаулавы.

Сарыларга суккан көз сулышын,
Алтыннарга манган карашын.
Алтын-сары төсләр кочагында
Чыгалмаслык булып адаштым.

Бар жиһанда тоташ көзгә ләззәт!
Иксез-чиксез көзгә бер рәхәт!
Һәр нәрсәдә булсын зур бәрәкәт!
Раббыбызга яусын мең рәхмәт!

Тырмалап яшимен

Тырмалап яшимен тормышны:
Жыям да туздырам, чистартам.
Эресен ваткалыйм, төрткәлим,
Тарткалап өям йә таратам.

Тырманың өстенә басмаска
Дөньялар өйрәтте бик күптән...
Эрене ватканда, төрткәндә
Уйланып яшәргә бик төптән...

...Ә бүген тырмалар өстенә
Китереп баскалый балалар.
Эрене ватканда, төрткәндә
Карап та тормыйча, басалар!

Тормыш ул уйлауны ярата,
Кисәтә дә кебек: «Шаярма!»
Эрене ватканда, төрткәндә,
Ә тырма һаман да шул тырма!

Рифә
Рахман

КАРГА КАРЫНЫН КЕМ БЕЛГӘН

ХИКӘЯ

Сөләйман белән Бибигайшә алмагачлар арасына корылган өстәл янында Фәйзетдиннең төшкә кайтышына хәзерләнеп маташалар иде. Өйне эсселәтмик дип, ашны күчереп йөртә торган чуен мич өстендә генә пешерергә булдылар.

Сөләйман «буржуйка»ның кече ишеген ачып, һава кертте дә зурысыннан утын салгач, туз да тыгып, ут төртеп жибәрде. Әнисе эскәмияләрдә талыккан суга кагылмыйча, бакча коесыннан шыгырдаган салкынын, сафын алып, кәстрүлгә, самавырларга тутырды һәм мичнең яссы өслегенә китереп куйды.

Жайлы да булып чыкты бу күчереп йөртә торган мичләре. Авырын авыр, аның каруы аягында нык басып тора. Иртә язда, малайларын чакырып, бакчадагы баганаларда гына утырган түбә астына алып чыгарталар да салкын көннәр житкәнче шунда тоталар. Бу ел олылары юк...

Зур гаилә булып, рәхәтләнеп, һавада ашаганның искә ала да күңеле тула Бибигайшәнең. Аннан һәрберсенен аягы-кулы таза, Аллаһы боекса, югалмалар, кайда да тернәкләнеп, гомер итә алырлык ирләр инде дип тынычлана. Тынычланмый нишлисәң...

Бибигайшәләренң тәмам ял урынына әйләнгән иде язын шау чәчәккә күмелүчән бакчалары. Үзгәрде. Яме ките. Алмагачларында бу жәйдә ник бер бөрә булсын! Бакча бакчадыр инде ул. Андагы үзгәрешләр Бибигайшә күңеленә барып тоташадыр, аңа гына шулай тоеладыр... Барыбер көннәре элеккечә бакчада уза. Шушында гына ятып, хәл жый торган чыбылдыклы күтәртмәләре дә бар. Тирәсенә әллә ничә кеше сыярлык ясалган озын өстәл. Нур өстенә нур өстәгән яңа мич... Четер-четер килеп, чуеннарда ботка-бәрәңге пешереп яткан «буржуйка»га бик тиз ияләнде Бибигайшә. Аны бу язда гына шәһәргә эш белән барган жиреннән атына салып алып кайткан иде Фәйзетдин.

– «Буржуйка» дип атыйлар икән кайберәүләр, кыяфәтен байларга охшатыптыр инде, – диде ул, корып куйганнан соң башын сарык кебек сузган мичне ян-якларыннан сыпыргалап. – Затлы нәрсәгә охшаган. Калайдан

ясалганын тимерче өөндө күргәнем бар иде. Монысы – шәбе, чуеннан. Очсызраклары да бар иде. Һәйбәтен аласы иттем. Жисеме исеменә туры килә.

Фәйзетдин читкә китеп, мичкә ерактан карап торды да күңеле булганны күрсәтергә теләп, тиздән кәстрүл-чәйнек пар чыгарып утырачак өслеген дә сыйпап-сыйпап алды.

– Син әйбергә дә малга караган кебек карыйсың, – дип көлдө Бибигайшә. – Бу кадәр яратып балаларыңны да сыйпаган-сыпырганың юктыр. Абзардагы ат белән сыерга бәхет инде.

Фәйзетдин каршы төшмәде. Эчтән йомшак күңелле булса да, малайлары янында, азып-тузып китмәсеннәр дип, үзен кырысрак тотар иде ул. Кызларына гына берәз йомшаграк булды. Киткән жирләрендә ни көтәсен белгән юк, ичмасам, үз өйләрендә ата-ана назын тоеп калсыннар, ди иде аңа Бибигайшә. Карты аның шул сүзеннән чыкмаска тырышты.

Бибигайшә ахмаклардан түгел. Нишләп каршы төшсә Фәйзетдин хатынының хак сүзләренә?! Авылда мал-туар яратуы белән бар кешедән аерылып тора. Үзе кичтән ашамый ятса ята, атын-сыерын карамый калдырмый, иртән дә самавырда алдагы көннән калган суны гына эчеп ала да аларның тамагын туйдырырга чыгып китә.

Акылына, эшкә уңганлыгына кызыгып алган иде Бибигайшә Фәйзетдин. Икәүләп, матур тормыш корырбыз дип уйлагандыр инде. Бибигайшә дә тырыш, уңган Фәйзетдин белән бер дигән көн итәчәген чамалый иде. Аларның яшәүләре яшә чакларында күзаллаганнарыннан да яхшырак килеп чыкты. Иптәш кызлары, курыкмыйча, ничек уен-көлкене аңламый торган Фәйзетдингә барасың, бервакытта елмаймас, шаярып сөйләшмәс, дигән сүзләр белән күз төшереп йөргән егетеннән ваз кичтерергә теләгәндә дә, сүзләрен хупламады Бибигайшә. Фәйзетдин йөзөндәге кырыслык артында әллә нинди нечкә хисләр яшеренгән белә иде.

– Крәстиәннең коралы да, ризыгы да ул – мал, – дияргә ярата Сөләйманга этиләре. – Миннән карарга, яратырга өйрәнәп кал, улым. Безнең яшисе инде яшәлгән. Алга таба тормышны үзең тартасы.

Сөләйман – Фәйзетдин белән Бибигайшәнең төпчек малайлары. Гомер буге улларыңа катырак кыландың дип, колак итен ашаган Бибигайшә дә, барысы да үз хужалыкларын булдырып, таралышып беткәч, иренәң йөрәгенә тиярлек сүзләргә әйтүдән туктады. Фәйзетдин йомшарган, үзе дә балага әйләнә башлаган иде. Хәзер Бибигайшә, бигрәк тә иркәгә әйләндердең төпчегеңне, киём-салымына да акча кызганмыйсың, ирекне дә артыграк куясың, диештергәли. Анысын да дәрәс әйтә. Бабай-әби яшенә кергәч, оныкларың булгач, үз кечкенәң дә икенчерәк карыйсың, «ә»ләренә «жә» дип тора башлайсың.

Әти кешенең балаларына өйрәтерлегә дә, кирәк чакта барысын да кисәтерлегә дә бар. Тормышы нык Фәйзетдине, ашның алдыннан да, артыннан да Аллага догасын кылса да, үзен язмышының хужасы кебек хис итә. Улларын гел, тырмашмагыз, тырышыгыз, байлык көндәлек кирәген эшләп кенә түгел, көчнең артыгын да куйганда гына килә, дип үстерде ул. Инде менә олылары башка чыкты, бер дигән яшәп яталар, янында төпчеге – Сөләйманы гына калды.

Шуларны уйлап эшләп йөргәндә, төш житкәнне дә көтеп тормыйча,

Фәйзетдин кайтып керде. Кәефе юклыгы йөзенә чыккан. Сәламен корыгына биргәч, берәз ял итеп алам дип, югарыга тарттырылган чыбылдык итәкләрен бауларыннан чишеп төшерде дә бакча сәкесенә менеп ятты. Ниндидер авыр уе бар алайса...

Аш өлгерде. Фәйзетдинне өстәл янына дәштеләр. Башка чакта сөйләшеп, сүзләре бетми иде, бу юлы нигәдер ялганмады. Һәркайсы икенче берәүнең башлаганын көткәндәй, алдына карап ашавында булды. Тынлыкны Фәйзетдин бозды:

– Улым, колхозга керүдән котылып булмас, бар да языл. Атамнан баш тартам, диген. Мине анда барыбер язмаслар, әйберләремне килерләр дә болайгына тартып алырлар. Карганың карынын кем белгән?!

– Нигә алай дисең әле, эти? – дип сорады Сөләйман.

– Болай колхозга каршы дип, авылдан сөрергә, бернәрсәсез калдырырга була.

– Сөрсәләр, кеше кайда да ачтан үлми, ничек тә яшәрбез, – дисә дә, улының тавышында ата кеше калтырауны яхшы сизде.

– Син колхозга керсәң, хет атны саклап калып булмасмы?!

– Әллә безгә тимәсләр дә әле.

– Тажетдин абыең авылда нык байлар калмады, инде сезгә дә чират житә, дип әйтте. Үзләре исемлеккә кермәбез дип өметләнә.

– Зур бай дигәннәре кая эләккән микән?

– Кузнецк металл заводына, диләр. Авылдан шуңа әйдәкләп йөргәндә язылып китүчеләр дә булган иде, соңыннан кайберләре кире кайтты. Крестьянның барысы жир куышларында, хөрти генә төзелгән баракларда яши, тамак туярлык ашатмыйлар, акчаны кысып кына түлиләр дип зарландылар. Жир эшләре дә, казылган туфракны төяп ташулар да кулдан икән. Бөтен корал – көрәк тә балта, авылдан артык жире юк, дип сөйләде Әсфөндияр абзаң. Аты белән килгәннәренң дә барысы – гөбәри, ди.

– Анысы ни тагын, эти?

– Урыс кабер казучыны шулай дип атый. Болар жир казучылар, туфракны атларында ташучылардыр инде.

– Моңа аптырыйсы юк. Ялланып, эшкә китү – үзеңә каберне читтә казу белән бер, ди идең бит, эти.

– Әйткәнмендер инде. Тырышлыгың белән кайда да казыйсың икән ул каберне.

Сөләйман да, Фәйзетдин дә абыйлары турында сүз башламады. Егетнең әнисе янында сөйләшеп, аны борчыйсы килмәде, ана кешенең алар өчен болай да йөрәге яна иде. Фәйзетдин моңарчы тырышканнарына, көн итәм дип яшәгәннәренә үкенгәндәй, авыр сулап куйды.

– Их, узган ел үзебез генә колхоз дигәннәренә барып кергән булсак! – диде Сөләйман.

– Тормышның болайга китәрән алдан сизсәм, бөкремне чыгарып, көне-төне эшләп тә йөрмәгән булыр идем, колхозына да сүзсез барып керер идем, улым!

– Алай ук борчылып сөйләшмәле, атасы, – диде Бибигайшә. – Ашыгыз суына, сүз бетмәс.

– Жыен ялкау арасына мине илтеп тыкмакчымыни инде син? – дип сорап куйды Сөләйман.

– Ялгызымнымы, эниң беләнме, мине дә Себергә олактырсалар, син булса да исән калырсың! – диде нык кына итеп Фәйзетдин. – «Буржуйка»ны алып чыгып кит тә колхозларына илтеп тапшыр. Әтидән тигән өлөш шушы, диген. Хәсбижамал карчык белән сөйләшеп кайттым. Карарга кешесе юк. Шуның йортында торырсың. Вакыт табып, барып кил дә көн итәргә нәрсә житми – кара. Аларын атка салып алып китәрсен.

Бибигайшә сүз шундый борылыш алып дип, башына да китермәгән иде. Ни әйтергә белмәде. Кулындагы кашыгы ашына төшөп китте, өстәлгә шулпа түгелде. Башка бер чакта тиз генә тастымал алып килергә йөгөргән, таралганчы дип сөртеп алган хатын бу юлы аптырашта калып утыруында иде.

Сөләйман шул көнне генә Хәсбижамал тәтәләренә күченмәде. Бу аңа энисенә йөрәген яралап китү кебек тоелды. Өтисе кат-кат әйтә торгач, ахырда ризалашты: карчыкта яши башлады, колхозына да керде.

«Буржуйка»ны илтеп йөрергә туры килмәде – шул көнне үк алып киттеләр. Үзләренә кирәк санаган кайбер башка әйберләренә дә эләктерделәр.

Фәйзетдин артларыннан:

– Исемлеген языгыз, колхозыгыз таралганда, кемнеке икәнә белерлек булсын! Үзегез китереп бирерсез! – дип кычкырды.

Ярлыларның колхоз таралмасына ышанычы нык идеме, тарткалашып торасылары килмәдеме, аның сүзен колакка да алмыйча, төянеп чыгып киттеләр. Әле дә ярый араларында Сөләйман юк иде.

Фәйзетдин колхозга язылырга ризалашкан малаена аңларлык итеп әйтте:

– Беркемнең әйберенә кагылмыйсың, кеше талауда катнашмыйсың!

Әйтүен әйтте, тик анда синнән кем сорап тора. Икенче кат кулакларны талау-сөрү башлангач, куыласылар исемлегенә Фәйзетдин дә кертелгәч, аталарының атын алырга килгәндә, Сөләйманны да мәжбүриләп, үзләре белән алганнар.

Ярлыларның Фәйзетдиннәргә әйтмичә генә абзарга кереп киткәннәрен Бибигайшә ишегалды ягындагы тәрәзәдән күреп калган иде. Капканың ачылганын Фәйзетдин дә ишетте. Күршеләрдер, йомыш белән хатын янына керүләредер дип, урыныннан тормады. Иртә иде әле. Бибигайшәнең:

– Эшкә булса, таңнан килмәсләр иде әле! Сөләйман да шунда! – дип чәрелдәвенә сикереп торды да тәрәзәгә атылды. Малай, чыннан да – талаучылар арасында. Ат инде абзардан чыгарылган, эмма берсенә дә баш бирми. Фәйзетдин киенде. Ашыкмады. Атның чит кулга килмәвен белә иде. Улы гына чакыра күрмәсен.

Фәйзетдиннең үзләре янына чыгуын ярлылар искә дә алмадылар. Барысы атны ничек эләктерергә белмичә мәш килә. Сөләйман тын гына бер читтә басып тора. Ул Фәйзетдингә дәшмәде, чөнки атасының үзенә жир тишегенә кертердәй итеп каравын күрде. Байлык талаучыларга ияреп йөрмә, дигән иде бит... Сөләйман менә үз өенә килде.

Тегендә ыргылган, монда бәрелгән атны күрүдән, Фәйзетдиннең күзеннән яшь чыкты. Чем-кара, елкылдап торган Карачутырны иртәнге башак салуында әле бер, әле икенче як сыртыннан яратып сыпырган иде ул. Инде үзен никадәр кеше жәфалап, өркетеп маташа. Фәйзетдин дә, Сөләйман кебек, атның янына килүеннән, ярдәм соравыннан куркып, баскыч төбөндә тора бирде. Шул чагында капка ачылып китте дә анда колхоз хужасы күренде.

– Нәрсә, атың үзең кебек совет властена буйсынмыймы әллә? – диде ул, ыржаеп. – Себергә китәсе киләдер.

Фәйзетдингә таба мыскыллы елмаеп атлаган хужа капканы япмаган иде. Шул арада Карачутыр эһ дигәнче чыкты да чапты. Артыннан берәз йөгәргәндәй иттеләр дә ярлылар кире ишегалдына керделәр. Барысы нишләргә белми басып торган Сөләйманга ябырылды:

– Безнең арада йөргән буласың, син – барыбер шул кулак кисәге.

Председатель лапаска кереп китте. Озак та тормады, кадактагы арканнарның берсен тотып чыкты. Фәйзетдин инде ни булып, дип көтеп торганда, Сөләйманның аяк астына ачу белән китереп ыргытмасынмы:

– Син малны жибәрдең! Ат сине таний иде!

– Юри дәшмәдең, чакырсаң, юньләп дәшсәң, ул сиңа килә иде! – дип өстәде Куштан Хәлиулла. – Булган эш булган. Инде шул: атны алып кайтмасаң, шушы аркан белән үзем асып үтерәм!

Фәйзетдиннең тез буыннары калтырап китте. Сөләйманга карады. Йөзә ап-ак! Берәздән, жаныннан суырылгандай тавыш белән, әтисенә дәште:

– Бергәләп, Себергә генә олактырсалар, яхшырак буласы иде. Бу адәм актыклары белән сине таларга килгән мин – бер юләр! Сүзеңне тыңлап, колхозга кергән – икенче!

Рәис арканны жирдән күтәреп алды да егеткә сузды:

– Ишеттең: атны алып кайтмасаң, шушы аркан белән үзем асып үтерәм!

Икенче кат ныгытып әйтелгән бу сүздән Фәйзетдин куркып китте. Ни эшләргә белми торган малае кулыннан арканны тартып алды да ат артыннан йөгәрде.

Ерактан эзлесе булмады. Урамны чыгуга ук күрде: Карачутыр болында үлән утлап йөри. Ул да Фәйзетдинне ерактан ук шәйләп алган булса кирәк: ашыгып-тизләнеп каршысына атлады.

Фәйзетдин арканның элмәген алга сузып тоткан да елый иде. Шушы арканга башын тыгачак малай гына түгел, ат та кызганыч иде аңа. Ничә ел буйсынып хезмәт иткән Карачутыр иде ул! Колыннан үстергән игелекле мал.

Карачутыр хужасы янына барып житкәч, бүгенге хәлләрне, аның хәлен аңлаган шикелле, муенын арканга үзе тыкты. Фәйзетдин моны ук көтмәгән иде. Болай да сыкрап торган йөрәге инде сикерергә үк тотынды – ул хайванның бу яхшы гамәленә чыдый алмады. Карачутырның күзләренә карады. Ул да елый икән бит! Ат та елый икән! Фәйзетдин сабырланырга тырышты. Йомшак дөшкәләп, гадәтенчә, Карачутырның әле бер ягыннан, әле икенче ягыннан кат-кат яратып сыпырды, яңагын яңагына куеп торды. Аннан... элмәкне буылып үлмәслек ныгытты да арканның икенче башына барып асылынды.

Карачутырның урамга кергәнән күреп, Сөләйман сөенде. Эти тапмаган микәнни, инде эзләп, еракка – кырга киткәнме, дип уйлады. Председательнең дә, башка ярлыларның да сөенеченә чүт юк иде. Шулкач Хәлиулла аннан:

– Атка эйбер тагылган түгелме соң? – дип сорады.

Барысы да нәрсә булып, дип, Карачутырны көтте. Сөләйман арты белән басты. Ярлылар кулына килеп керәчәк атны да, атсыз калган, иртәгә Себергә сөреләчәк әтисен дә кызгана иде ул.

Карачутырның тояк тавышлары якынайгач, түзмәде – борылды. Бар кеше

тынсыз торганга аптырады. Халыкны ерып, ат янына килде. Арканның икенче башында этисе иде!

– Муены нечкә генә калган, – диде Хәлиулла, кызганганга салышып.

Эче-тышы давилга әйләнгән Сөләйман бу хәлгә түзмичә, урамны ярып кычкырып жибәрде:

– Минем урыныма эти үлгән! Сөенегез: ат – сезнеке!

Әле генә батыраеп, Карачутырны көткән авылдашлар дәшмәде. Сөләйманны да тынычландырмадылар. Кайсылары, бу безнең эш түгел, дигән сыман китеп үк барды.

Ишектә ишегалдындагы тавышларны ишетеп чыккан Бибигайшә күренде. Ярлылар ике якка аерылып, аңа юл бирде. Көтелмәслек хәлләр булганны күрәп алган хатын аңсызлангандай булып китте. Үзеннән шул эшне көтәләр дип аңлагандай, ире янына барып, элмәкне киңәйтте дә үзенң башын да аныкы янәшәсенә тыкты. Сөләйман боларга түзәп тора алмады. Ат ыргылып китәр дә әнисе дә бетәр дип курыкты. Йөгереп килеп, аны тиз генә элмәктән чыгарды, торгызды, кочаклап тынычландырырга тырышты. Аннан рәискә, теш арасыннан гына сыгып:

– Әтине өйгә алып кереп салыгыз, абыйларга хәбәр бирегез, – диде.

Рәиснең үз борчуы борчу иде:

– Безнең гаеп юклыкны күрсәтеп, бу үлемгә акт төзисе, үзе асылынган йә котырган атка ияреп китеп үлгән, дип күрсәтәсе булып. План өзәлгәч, райондагыларның бугаздан алулары да бар. Иртәгә Фәйзетдин урынына жибәрергә кемне дә булса табарга кирәк.

– Сөләйманны инде, – диеште кемнәрдер. – Үзе гаепле бит.

Инде язмышына буйсынган ат та тик тора, авылдашлары да нишләргә белми аптыраган бер хәлдә иде. Председатель генә аңга бик тиз килде:

– Әйдә, күп сөйләнмәгез. Мәетне элмәгеннән чыгарып салыгыз. Аннан өйләрендә калган бар нәрсәне ала аласыз, Фәйзетдин кулак нәселе бетте, – диде. – Абыйларының да бүген иртән Васюган сазлыкларында үлгән хәбәрләре килде. Сөләйманга тимәбез, инде үзәбезнеке.

Бибигайшәнең тагын күз аллары караңгыланды. Чайкалып-чайкалып торды да көч-хәл белән улының кулына тотынып, баскычка барып утырды. Шулкадәр тетрәнгән иде, күзенә башка бервакытта агып китәргә генә торган яшенең тамчысы да чыкмады. Берәздән уйлый ала башлады, инде бер жирләре авыртмаган улларының тиктомалдан кайдадыр, тиешле жирләренә барып та житмичә үлеп калуларына ышанмады. Рәис юри әйтә дип уйлады. Сөләйманга карады: уенда – нидер бар...

Рәиснең соңгы сүзләреннән үз-үзеннән жирәнә башлаган Сөләйманның этисенең ни дәрәжәдә хаклы булуына бу вакытта исе киткән иде. Игътибарга да алмаган иде бит исән чагында, югыйсә бик дәрәс әйткән: бу каргаларның карыны тагын да ни теләгәнне беләп булмый. Егет, ишегалдындагыларның нишләргә белми торганыннан файдаланып, йөгереп барып, атны эләктергән арканны тотты да, Карачутырга атланып, ачык капка аша авылдан чыгып качты. Йортсыз калып, Хәсбижамал карчыкка күчәнгән әнисе берәздән аның Ташкент якларында икәнлегеннән хәбәр алды.

Татарстанның халык язучысы Гәрәй Рәхимгә – 80 яшь

Гәрәй Рәхим (Григорий Родионов) татар халкының иң борынгы заманнарда ук туган төбәгә булган Европа һәм Азия кыйтгаларының чик буен билгеләү өчен Урал тавының көнчыгыш итәгенә куелган таш янында. Уң кулы Европа ягында, ташның теге ягы Азиядә.

1984 елны «Кара йөзләр» операсы өчен Татарстан Республикасы Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә лаек булучылардан бер төркем. Сулдан уңга: опера либреттосы авторы Гәрәй Рәхим, СССРның атказанган артисты, операның режиссёры Нияз Даутов, опера музыкасы авторы, композитор Бату Мәлеков, дирижёр Владимир Васильев.

1987 ел, 23 сентябрь. Казан дәүләт университетында шагыйрь һәм галим Зәет Мәжитовның 60 яшьлек юбилей кичәсе. Сулдан уңга: әдәбият галиме Азат Әхмәдуллин, юбиляр Зәет Мәжитов, прозаик Мөсәгыйт Хәбибуллин, шагыйрь Гәрәй Рәхим, журналист, галим Флорид Әгъзамов, галим һәм язучы Хатыйп Миңнегулов.

Шагыйрьнең гаиләсе: алда Гәрәй Рәхим үзе сөекле эте белән; артта сулдан уңга: кече улы Кубрат (2015 елда фаҗигале төстә вафат), олы улы Даут, халәл жефете Диләрә Рәис кызы.

Күренекле рәссам һәм татарча ике роман авторы Кадим Жәмитнең Мәскәүдәге остаханәсендә. Сулдан уңга: Гәрәй Рәхим, Кадим Жәмит, Рафис Корбан. 2012 ел, 4 сентябрь.

Татар халкының атаклы җырчысы Илһам Шакиров язучы дуслары белән. Сулдан уңга: Рабит Батулла, Разил Вәлиев, Илһам үзе, Туфан Миңнуллин, Гәрәй Рәхим.

Бөтендөнья язучылар ПЕН-клубының Норвегиянең Тромсё шаһәрində узган халыкара конгрессы делегатлары. Сулдан уңга: Татарстанның Г.Тукай премиясе лауреаты, шагыйрь Газинур Морат, рус ПЕН-үзәге президенты Александр Ткаченко, Татарстанның халык язучысы Гәрәй Рәхим. 2004 ел.

Фотолар Гәрәй Рәхимнең шәхси архивынан.

ЮК, ТЫЕЛЫП ТОРМА, ШАГЫЙРЬ, БАР ТАВЫШЫҢ БЕЛӘН ОРАН САЛ...

ГЭРЭЙ РӘХИМ ИЖАТЫНА КҮЗӘТҮ

Гэрэй Рәхим поэзиягә лирик жанр мөмкинлекләрен киңәйтеп, үзе бер чор булып килеп керә һәм XX гасырның икенче яртысы татар шигъриятен үстерүгә, бастуга лаеклы өлеш кертә. Ижатының башлангыч чорында авангард эзләнүләр алып барган, «шаулы эстрада» алымнарын үз ижатында сынап караган шагыйрь 1960-70 нче еллар чигеннән «салмак лирика» үзенчәлекләрен дәвам итеп китә, шигърият мәйданында үз сукмагын салган «традицион» поэзия вәкиле булып таныла. Аның лирикасын сүз сәнгатеңә үткән, халык жыры традицияләренә таяну, әхлакый яңаруга омтылыш, традицион шигъри сөйләмгә өстенлек бирү сыйфатлары билгели.

Г.Рәхим ижат каләмен әдәбиятның төрле өлкәләрендә сынап карый: «Көннәр көзгә авышкач», «Саргаймагыз, каштаннар», «Эт үлеме», «Ак күлмәкле кыз», «Туган йортта» һ.б. хикәя-повестьлар, «Омтылыш», «Көзгедәге күзләр», «Сары яфрак» кебек лирик парчалар ижат итә, балалар өчен хикәяләр яза, курчак театры өчен «Кәжә белән Сарык» әкият-пьесасы, 1981 елдан М.Жәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театры репертуарына кертелгән һәм сәхнәгә куелган «Кәһәрләнгән мәхәббәт» (М.Гафуриның «Кара йөзләр» повесте буенча), «Аяз көнне яшен» («Бөек Болгар трагедиясе») исемле либреттолары дөнья күрә. Публицистик язмалар да Г.Рәхим ижатының тагын бер зур катламын тәшкил итә һәм тематик-проблематик яссылыкта ике төркемгә аерыла. Бер төркем язмаларда җәмгыятьтәге, ижтимагый тормыштагы чорның көн кадагына суккан үткән проблемалар, милли мәсьәләләр күтәрелә, икенче яктан, ярымәдәби-публицистик язмаларны хәтерләткән мәкаләләрдә сүз сәнгате, аның киләчәге, милли мәдәният, аерым шәхесләрнең эшчәнлеге, әдәбият-сәнгать әһелләре турында ижтимагый-фәлсәфи уйланулар, әдәбиятның үткәне, бүгенгесе хакындагы гамьле әңгәмәләр урын ала. Аларда әдәбият һәм сәнгать милләтнең яшәеш пульсын, халәтен, көчен, егәрән билгеләүче төп факторларның берсе итеп күтәрелә. Шулай да Г.Рәхим татар әдәбиятында беренче чиратта шагыйрь булып таныла.

Г.Рәхимнең лирикасы жанрлар бирелеше ягыннан кызыклы, үзенчәлекле, аның поэзиясендә лирик жанрлардан гражданлык, күңел, пейзаж лирикасы аерым урын ала. Г.Рәхимнең бер төркем шигърьләре хәзерге татар поэзиясендә сирәгрәк мөрәҗғәтә ителә торган пейзаж лирикасына карый. Алар табигать белән бәйлә хис-кичерешне җиткерүгә корыла. Мисал өчен, «Кар ява», «Көзгә урман», «Язгы авылдан фрагмент», «Язгы жыр», «Көз йөри», «Июнь» һ.б. шигърьләрдә детальләр аша шагыйрь табигать образын тудыра һәм шуңа үз мөнәсәбәтен белдерә, хис-кичереш сәбәбе булып, табигать дөньясы күтәрелә. Мондый шигърьләрдә сәнгати чаралардан арттыру, сынландыруга, риторик эндәш алымына өстенлек бирелә, шуның аша табигать сурәте гадәттән тыш планда җиткерелә, сентименталь, табигатькә гашыйк лирик герой алга чыга. Мәсәлән, «Көзгә урман» шигърендә көзгә урман сурәте алга куела, ул кыштыр-кыштыр килгән яфрактар, алар ясаган саргылт хор, сарыдан киенгән каен, муенсалар таккан балан, ашыгып очкан песнәк, кызылга төрөнгән миләш образлары, детальләре белән укучы күз алдына бастырыла, шулар аша урманның гына түгел, туган якның матурлыгы да

берботенгә эйләндерелә: *Миләш кызылга төренгән / Яфрак – кызыл, талгәш – кызыл. / Каен сарыдан киенгән – / Урман күрке, урман кызы!*

Лирик геройның шул табигый гүзәллекне яратуы сәбәпле туган шатлык хисе шигырьнең эчтәлеген тәшкил итә. «Кар ява» шигырьдә Г.Рәхим тәңкә-тәңкә карлар, аклык, кар исе кебек образ-детальләр, сынландырулар аша кыш матурлыгын укучы күз алдына бастыра, әсәр шуннан туган шатлык, табигатьне ярату хисе белән сугарыла.

Шуңа бәйле төстә Г.Рәхимнең күп шигырьләрендә кеше халәте – табигать янәшәлеге, параллелизмы алымы еш кулланыла, эмма мондый шигырьләр пейзаж лирикасы чикләреннән чыгып, шагыйрь ижатын күңел лирикасы яисә гражданлык лирикасы жанрлары белән баста. Табигать образларына мөрәжәгать итү, хис-кичерешне җиткерү юлында файдалану татар поэзиясе өчен традицион алымнардан санала. Ләкин Г.Рәхим укучының игътибарын табигать картинасындагы бик вак детальләргә, мизгел-күренешләргә юнәлтә һәм шигырь тукумасында табигать күренешләре идеяне тулысынча ачыклаудан бигрәк, автор фикерен, позициясен эзләп табуга ачкыч хезмәтән үти. Мәсәлән, */ Инде март, инде яңару, / Туктатам димәсеннәр. / Котылырсың инде, яфрак, / Бөреләр төрмәсеннән. / («Яз»)*

Беренче укылышта шигырь табигать күренешләре, яз килүе хакында хәбәр итә кебек, ләкин әсәр тукумасында бөрә янәшәсенә язгы табигать матурлыгына хас булмаган төрмә образының урнаштырылуы аны башкача шәрехләү мөмкинлеген дә бирә. Әлеге ачкыч сүз аша укучы алтмышынчы еллардагы яңарышны, халык күтәрелешен дә танып ала, шушы дулкында дүртыюллык «йокысыннан уянган» халыкны туктату мөмкин түгеллеген искәртә. Мондый шигырьләрдә инде табигать сурәте ижтимагый мәгънә белән өрәтеләп, икенчел эчтәлеккә ишарәли. */ Карамыйсың гөлгә кызыгып, / Чәчәкләрә беткәч коелып. / Тик бит, дуškai, нәкъ шул гөлләрдә / Яңа чәчәк өчен мең орлык / (Карамыйсың...)*

Биредә чәчәкләрә коелып беткән гөл образы өлкән, орлык яшь буынны төгәлләштереп, автор фикерен ачуга этәргеч бирә һәм шигырь структурасында буыннар бәйләнешен, буыннарда буыннарга тапшырыласы тәҗрибәләр хакында уйланулар тергезелә.

Аерым кыска шигырьләрдә Г.Рәхим, ассоциатив образлылыкка таянып, берберсеннән ерак торган төшенчәләргә тәңгәлләштереп, аларны көтелмәгәнчә берләштереп, яңа образ-сурәтләр дә тудыра. Мәсәлән, */ Тал башында калды карга оялары, / Хужәлары ташлап киткән авыл кебек. / Жәй буена шаулап торган ялгыз талга / Кыш чыгарга монда калу авыр кебек. / («Каргалар киткәндә»)*

Әсәрдә сурәтләнгән карга оялары һәм шаулап торган талның ялгыз калуы көзгә табигать күренешен күз алдына бастыра. Шул ук вакытта татар поэзиясенә хас традицион көз-картлык янәшәлеге шигырьне башка дулкында уку мөмкинлеген дә калдыра. Икенчел яссылыкта ул балаларын төрле тарафларга озатып, ялгыз калган аналарның яшәешен, татар авылларының халәтен тергезә. Шул рәвешле гадәти генә күренешләр ярдәмендә автор татар авылларының язмышы аналарның хәсрәте турында сөйли. Г.Рәхим каләмненән төшкән мондый шигырьләрнең күбесендә дидактик фикер, эхлакый башлангыч алга чыга, эзләп табылырга тиешле идея шигырь тукумасында турыдан-туры әйтелә.

Г.Рәхим ижатында актив жанр булып, күңел лирикасы аерылып чыга. Шагыйрьнең күңел лирикасы лирик геройның үз тормышындагы мизгелләре, хыяллары хакында сөйләвенә нигезләнә, шәхси башлангычка, еш кына мөхәббәт темасына өстенлек бирә, хисләрнең үсеп-үзгәрәп торуына корыла. Лирик геройның автор белән якынаюы, еш кына тәңгәлләшүе хас, шуңа да мондый үрнәкләрдә лирик «мин» актив. Хис-кичереш еш кына табигать образлары, детальләре аша белдерелә, композицион алымнарда кабатлау һәм көчәйтү яратып кулланыла. Мәсәлән, «Беренче күкрәү», «Игеннәр илендә», «Кабарган болытлар», «Мөхәббәтем турында җыр», «Каен кызы белән Имән егет», «Кичке шигырь», «Кызыл», «Сандугач», «Уйнагыз, гармуннар»,

«Урамнар артында яшел болын...», «Елагыз!», «Елыйсы да, көләсе дә», «Жилләп барам», «Натюрморт», «Туган як имәннәренә», «Кылганнар», «Хатирә», «Романтика», «Зирекләренң кара бөдрәләре» һ.б. күпләгән шигырьләр авыл, мәхәббәт темаларын үз итә, туган ягына, сөйгән ярына гашыйк романтик лирик герой шигырьләренә бербөтенгә туپлый. Шунысы үзенчәлекле: мәхәббәт темасына язылган шигырьләрдә аллегорик сурәтлелек актив. Мисал өчен «Каен кызы белән Имән егет» шигырендә каен һәм имән образлары кыз һәм егет мөнәсәбәтләрен, ярату тойгысын ачуга юнәлтәләр.

Туган як мотивына корылган шигырьләр исә традицион сурәтлелеккә омтыла, лирик герой халәте саф сулы чышмә, урман, болын, туган якның иксез-чиксез басу-кырлары, ак каеннар, имәннәр, шомырт-баланнар, тал-тирәкләр, гармун, сандугачлар һәм былбыл, аккош һ.б. кебек халык авыз ижатыннан үстерелә килгән традицион романтик сурәтләр аша житкерелә, бигрәк тә керәшен татарлары фольклорындагы сүз-бизәк һәм формалардан оста файдаланыла. Хис-тойгының гомумиләшүе юану өлешендә бирелгән яшәеш, кешелек хакындагы уйлануларда, тормыш, көнитешкә кагылышлы фикерләрдә чагыла. Гәрәй Рәхимнең авыл темасына язылган әсәрләрендә гомумкешелек кыйммәтләре, яшәү мәгънәсе турында уйланулар урын ала, гуманистик, рухи ясылыкка басым ясала. Мәсәлән, туган як темасына караган «Зирекләренң кара бөдрәләре» шигырендә зирек, очар толпар, Аланлык авылы, аның матурлыгы кебек образ-детальләр ярдәмдә туган якны ярату тойгысы күз алдына бастырыла, образ-детальләр туган якның кадерлә һәм газиз жир булуын ачып бирә. Шигырь тукумасында туган як / чит жир оппозициясе аша яшәеш фәлсәфәсе житкерелә һәм ул туган як яшәү мәгънәсен билгели дигән фикер аша төгәлләшә: */ Кая барсам, котылалмыйм аннан – / Тел очымда һаман шул көй тора: / Зирекләренң кара бөдрәләре...*

Туган якны ярату мотивы алга чыккан аерым лирик әсәрләрдә туган як темасының башка ясылыкта ачылышы да күзгә ташлана. Әйттик, «Туган якта» шигырендә лирик геройның әрнү хисенә кайчандыр шаулап-гөрләп торган, тулы канлы тормыш белән яшәгән авылның югалуы, андагы рухи яшәешнең үткәннәрдә калуы, яшә буынның әхлаксызга әверелүе, буыннар арасында рухи бәйләнешләрнең өзәлүе фажигале төсмер бирә, авылның рухи бөтенлеген сакларга тиешле яшә буынның «нахалга әверелүе», илаһи матурлыкның югалуы, табигатьнең бозылуы хис тудыручы сәбәп булып килә: *Сары балчык... / Тузанлы юл... / Көтү таптаган ярлар... / Нахал оныклар үстәрә / Без сөйгән асыл ярлар.*

Г.Рәхим ижатында бер төркем шигырьләренә туган ил, жәмгыятьтәге тәртипләр, татар халкының үткәне хакында уйланулар бер бәйләмгә туپлый. Мондый гражданлык лирикасы үрнәкләрендә хис-кичерешнең сәбәбенә тарихи вакыйга яки хәл, ситуация әверелә, типиклаштыру да ижтимагый аңга мөнәсәбәтле чагыла. Жәмгыятьтәге, халык тормышындагы вакыйга-хәлләр нәтижәсендә туган хис-кичереш аша шагыйрьнең жәмгыятьтәге тәртипләргә һәм кагыйдәләргә мөнәсәбәте, ягъни гражданлык позициясе ачыла, шуңа бәйлә төстә шигырь тукумасында лирик герой һәрвакыт гражданин буларак гәүдәләнеш таба. «Үлән арасыннан йөгәргән бөжәк», «Әлли-бәлли бәү итмә», «Сызыклы уен», «Кеше башлы Гыйфрит», «Өч плакат» (Триптих), «Безнең ил», «Идегәй», «Кышкы өметләр», «Болгар бабаларга ачык хат», «Февраль уртасы» кебек гражданлык лирикасы үрнәкләрендә ижтимагый хәлләр эһәмиятле роль уйный, шагыйрь аларны анализлау, аңлау, мөнәсәбәтен белдерү аша укучыга да житкерергә омтыла, шуңа да биредә, башка жанрларга караганда, ижтимагый яңгыраш көчлерәк. Гомумиләштерү лирик герой яки лирик «мин»нең рухи халәте, кичерешләренә аерым бер ижтимагый катлау кешеләрен борчыган хис-тойгылар булып укылуына бәйләнә. Шигырьнең төп фикере, идеясе юану өлешендә житкерелә, күтәрәнке-тантаналы интонация өстенлек итә. Әдәби образлардан метафора, символлар, композицион алымнарда кабатлаулар, антитеза еш очрый. Мәсәлән, «Кышкы өметләр» шигырендә кыш / яз оппозицион варианты аша ижтимагый фикерләр уздырыла. Халык тормышына бәя бирүдә кыш образы ярдәмгә килә. Ассоциатив бәйләнеш аша кышның салкынлыгы, зәһәрлелеге, авырлыгы кешеләр

тормышына күчерелеп, лирик геройның борчылуын тудыра. Икенчел эчтәлектә әлеге образлар торгынлык жәмгыяте һәм ижтимагый уянуга өметләр булып калыплаша: *Кыш уртасы... / Илнең тормышы да / Ничә еллык озын кышның / Уртасына барып житсен иде... / Яз өмете белән очынып.*

1960-80 нче елларда эзоп теленең хакыйкать темасы белән бәйләнештә активлашуы юмор-сатира үсешенә китерә, әлеге сыйфат Г.Рәхим ижатын да читләтеп үтми. Шагыйрьнең «Ялган шигырь», «Гаилә рифмалары», «Шәрә шар», «Эт белән мәче кебек» һ.б. юмористик шигырьләрендә кеше холкындагы кимчелекле яклар, төзәтелергә тиешле сыйфатларын яхшы итеп күрсәтергә омтылган типлар яратып көлү үзегенә алына. «Шәрә кендекле кызга», «Элек һәм хәзер», «Әйләнәдер куласа», «Ертык жырлар», «Тезләнүче акыл» кебек сатирик эсәрләрендә исә яшәп килүче жәмгыяттәге бюрократлык, эхлаксызлык, социаль-көнкүреш житешсезлекләр ачы тәнкийткә дучар ителә.

1990 нчы еллардан Г.Рәхимнең ижтимагый эчтәлекле шигырьләрендә милли тема көчәя, төп тенденцияләр буларак татарның бәйсезлеге, киләчәге, язмышы, үткән өчен сызлануның яки аның милли сыйфатлары белән горулануның алга чыгуы күзәтелә, символик образ, метафора, детальләргә мөрәҗғәт ителсә дә, алдагы эсәрләр белән чагыштырганда, миллият язмышы хакындагы фикерне турыдан-туры белдерергә омтылу сыйфаты калкулана, үзгәртеп кору биргән мөмкинлектән файдаланып, фикер әйтеп калу теләгенә көчәюе эзоп телен икенче планга күчәрә. Мәсәлән, «Тамыр», «Татар жыры», «Татар кешесе», «Тукай», «Әй, Идел-йорт», «Халкыбыз дәшә», «Мин ирекле» һ.б. шигырьләрендә әлеге сыйфатлар калку чагылыш таба.

Гәрәй Рәхим поэзиясендә жыр жанрының активлыгы да күзгә ташлана. Ижатының күп өлешен жырға багышлап, шагыйрь аның үсешенә зур өлеш кертә. Жыр жанры тематик яктан мэхәббәт, эхлакый бөтенлеккә, тәрбияви якка игътибарын юнәлтсә, сәнгатьчә эшләнеше жәһәттенән халык жыры традицияләренә киң таяна, рифма-ритм төзеклегенә, эчке яңгырашка, бизәкләр төрлелегенә омтыла. Бу фикерне шагыйрьнең күпсанлы жырлары дәлилли.

Шул рәвешле, Г.Рәхим ижаты жанр төрлелеге, киңлеге белән билгеләнә. Тормыш-яшәешнең төрле проблемаларын яктырткан мондый үрнәкләрне төрле статуслардагы – тормыш-яшәешкә бәя бирүче яки миллият яшәеше хакында уйлануларын житкерүче, аның бүтәнгесе һәм киләчәге өчен борчылуучы, шуның белән янәшәдә мэхәббәткә табынуучы – лирик герой бер бәйләмгә туплый. Әлеге сыйфат-үзенчәлекләр барысы да Г.Рәхим ижатының байлыгы һәм төрлелеге хакында сөйли.

Нурфия ЙОСЫПОВА,
КФУ профессоры

QR-код эченә салынган язмада игътибарыгызга Татарстан радиосының Гәрәй Рәхим ижатына багышланган тапшыруыннан фрагмент тәкъдим ителә. Биредә әдип үзенең гомер юлын, тормышка карашын баян итә. Әңгәмә әдипнең үз укуында шигырьләр белән үрелеп бара.

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез Гәрәй Рәхим үзенең 80 яшьлек юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, ижәт уңышлары телибез.

«ЧЫБЫРКЫ ТӘРТИПКӘ ЧАКЫРА...»

ЗИННУР ХӨСНИЯР ИЖАТЫНА КҮЗӘТҮ

Хәзерге татар прозасында традицион һәм авангард юнәлештә бердәй уңышлы ижат итеп килүче әдипләр бар. Бүгенге милли әдәбият гыйлемендә Зиннур Хөснияр ижаты шул яссылыкта югары бәяләнә. Хәзерге әдәбиятны XX йөз татар әдәбияты белән бер үрәптәдә концептуаль өйрәнүче әдәбият галиме, академик Д.Ф.Заһидуллина З.Хөсниярны XXI йөз башы татар прозасының авангард канатын яңа баскычка күтәргә зур өлеш керткән әдип буларак таныта (*Загидуллина Д.Ф. Татарская литература XX века – нач. XXI в.: «мягкость» модернизма-авангарда постмодернизма (к постановке проблемы)*) (Казан, 2020).

Зиннур Хөснияр ижатының күпсанлы проза әсәрләренен иң күркәм жәһәрләренә игътибар итүгә, аларда ижтимагый проблемалар шәхескә, фәлсәфәгә, андагы үзгәрешләргә караган кеше проблемасы, фәлсәфи проблемалар белән бер үрәптәдә калкытылуы күзгә ташлана. Әдипнең «Көмеш чыбыркы» романы зәвыклы укучыны авангард алымнарға күпләп мөрәжәгать итүе белән жәлеп итә. Традицион юнәлешле прозада Ә.Еники, А.Гыйләжәвләрдән һ.б. килгән, авангард прозада З.Хәкимдә, М.Кәбиров һ.б. әдипләрдә үстөрелгән курку фәлсәфәсе – романдагы катламнарны бер үзәккә жыеп торучы мотив. Чыбыркы символы («илаһи көчкә ия чыбыркы») шулай ук 1940-1960 еллар реалистик юнәлешле прозасының Ә.Еники, Ф.Хөсниләрдән килә торган мәгълүм этчәлеген давам итә, текстта кайма хасил итә. Автор курку мотивын романның жанрына ук чыгара. Көчле позициядә бирелгән эпиграф текстлары төп этчәлектә урын алачак фәлсәфәләрне асызыклай. Бер яктан, курку Галәм фәлсәфәсе ноктасыннан бәя алса, икенче яктан, әсәрдә төрле диннәр фәлсәфәсе кайма хасил итә. Текст күпкатламлы. Сюжет сызыгы үз эченә шагыйрь дип бирелгән хикәяләнүченең шәхси тормышын, жинаять эше тарихын урнаштыра. Демифологизация жәмгыять фәлсәфәсе аша башкарыла («курку Сталин кыяфәтле Алла образын тудырды» һ.б.). Романдагы диалоглар (Кожла белән сарык һ.б.), риваять дип бирелгән күпсанлы ярыммифологик хикәятләр, Тарасның дини хикәятләрендә тәрбияләнгән Гамилнең саташулар тарихы, Шүрлия образы аша шартлы-метафорик кимәлдә тәкъдим ителгән курку фәлсәфәсе, жыр, шигырь һ.б. шизоанализ буларак кабул ителә. Роман укучының аң төпкелендәге мәгълүматларны өскә чыгару, уку мөмкинлеген тудыру өчен языла. XX йөз белән XXI йөз башының иң килеренкә сәяси вазгыятен ачып салу, ижтимагый һәм милли проблемаларны курку фәлсәфәсе аша куюда әдипнең Г.Тукай, Ә.Еники, А.Гыйләжәвчә кыюлыгы сокландыра. Роман татар прозасында төрле фәлсәфәләрне янәшә куеп, «текстлар сөйләшүе» кебек язылган. Геройларны симулякрлар дип атарга да мөмкин булып иде. Шул рәвешле, роман интеллектуаль прозага нисбәтләнә, авторның «фәлсәфи тавышы» шагыйрь образы аша яңгыратыла.

«Гарасат» романы зәвыклы, интеллектуаль әзерлекле укучыга атап язылган роман. «Бүгенге жәмгыятьтәге сәяси-ижтимагый вазгыятьне, кеше һәм жәмгыятьне бәяләү максатыннан язылган» (Д.Заһидуллина) «Гарасат» постмодернистик романы да З.Хөснияр ижатының хәзерге әдәби барыштагы урынын алыштыргысыз итә.

Әдипнең «Кичү» хикәясе проблема куелышы ягыннан да, әдәби алымнар кулланылышы жәһәттеннән дә игътибарга лаек. Биредә дә әдәби алымнарны төрлөндерү ярдәмендә авторның тормыш-яшәеш турындагы фикерләре житкерелә. Әсәрдә шартлы-метафорик сурәтләрне куллану, дулкын образын кайма итеп урнаштыру ярдәмендә автор яшәеш турындагы әрнү-сызлануларын сөйләп бирә. «Бер-берсе белән уйнаган төсле күренгән» «дәррәү ярга ташланучы дулкыннар» детале ахырдгы комлы ярны кимерүче дулкыннар детале белән кайма хасил итә. Башлам өлешеннән үк әсәрдәге символлар, образлар композициясе укучыны экзистенциаль сагыш мотивына көйли. Ярга ташланучы дулкыннарның бәрелүеннәнме, «чарасызлыктанмы» комлы ярның «сыкранып-сыкранып артка чигенүе» кеше белән яшәеш арасындагы мөнәсәбәтләр турында уйлануларга алып чыга. Яр буенда таралып яткан баш сөякләре әлегә образлар белән янәшә бирелә һәм сызлану-сыкранулар мотивын тагын да тирәнәйтә.

Хронотоп кичерешләр чылбырын хасил итүдә хәлиткеч роль уйный. Вакыйгалар бара торган урын – Зур Су, комлы яр фәлсәфи проблеманы ныгыта. Халыкара мифологиядән билгеле булганча, Дөнья суы, Дөнья елгасы – үлеләр биләмәсе белән тереләр иле арасындагы чик. Фәлсәфи проблеманың Зур Суны кичү – тормышта олы бер сынауны – яшәү белән үлем чиген үтү дип куелышы экзистенциаль мотивны көчәйтә. Зур Суны һәркем үзенчә үтә, кичә, үлем яисә өметсезлек, чарасызлык алдында калганда, һәркемнең кичерешләре төрле.

Әсәрдәге кеше образларын өлкән, урта һәм яшь буын дип аерып карарга мөмкин. Һәр образ символик укылышлы. «Өстенә соры кожан кигән, тәбәнәк буйлы, жырчыклы, ләкин чиста, күркәм йөзле карт» – халык хәтерен, тарихын саклаучы, аның рухи нигезләренен юкка чыгуына өзгәленүче олпат зат. Әсәрдә туган нигез сакраль үзек буларак тәкъдим ителә. Картның аркасында соры киндер капчык – халыкның рухи-әхлакый тәжрибәсе, буыннардан буыннарга күчәргә тиешле васыяте. Аксакал архетибына якин торган картның «нигез чакыра» дип әрнүе – авторның иңрәп, су астына киткән әхлакый кануннарны, ышану-иманны – буыннардан килгән өнне укучысына искәртү омтылышы кебек кабул ителә. Картның көймәгә ялына-ялына утырып, нигезгә кайтуы – яшәү һәм үлем чигенә тоташуы ул. Өметсезлектән, чарасызлыктан түгел, ә нигез чакырганга үзен һәлак иткән карт – татар кешесенң буыннардан килгән ныклы рухи нигезен күзәтеп, кисәтеп торырга тиешле аксакал кебек тамгалана. Нигез чакыра, дип кисәтү тыныч-вафасыз гына гомер сөргән һәркемне тетрәндерә, уйландыра, карт сүзләре бу жиһанда яшәүчеләргә бакыйлыктан иңгән өн булып ишетелергә тиеш.

Зур суны кичү өчен көймәче карт җаваплы. Көймәнең төзексез булуы кешеләр табынып яшәгән чынбарлыкның шактый ышанычсыз булуын аңлата. Ярны, баш сөякләрен артта калдырып, алга ыргылган көймә көтмәгәндә туктап кала, ашкынып-кабаланып яшәгән бер мәлдә тормыш көймәсе дә шулай алдаучан. Көймәче авыл зиратында үзенә урын сайлаган булган. Аның көймәсе белән су астында калган зиратны эзләве мифологик укылышлы. Мифларда вафат булган кеше, үлеләр дөньясына элгү өчен, көймәдә суны кичеп чыгарга тиеш булган, дигән ышану бар, шуңа күрә кайбер халыкларда мәетләрне көймә белән жирләү йоласы да яшәп килгән. Көймәченең сызлануы кешеләр үз куллары белән ясаган зур суны – вәхшилек, битарафлык суының китмәве белән бәйле. Димәк, әхлакый нигез тергезелмичә торып, үлеләр дөньясына да күчү мөмкин түгел, газап-михнәтләр, сынау-сыналулар белән тулы тормыш дәвам итә.

Әхлакый бөтенлекне кайтару мотивы мулла образына бәйле төстә үстерелә. Автор укучы хәтерендә яши торган дини-мәдәни мәгълүматлар белән ассоциация тудырып, ижтимагый проблеманы калкытып куя. Иман сагында торучы мулла бабай

берөзлексез гөнаһлы адәм балаларын тәүбәгә килергә чакыра, Хужа гафу сорауга, бер мәлгә генә булса да, иманга килүгә, афәт чигенә. Автор фикере мулла теле белән болай житкерелә: «Ата-баба каберен жуйган кеше ничек итеп иртәгәгә көне турында уйлый алсын инде».

Шул рәвешле, өлкән буын вәкилләре – халыкның хәтерен, иманын саклаучы, рухи нигезләренң какшавына сызланучылар. Алар курыкмый үз фикерен әйтә, ышандыра, тормыш ишкәген үз кулына ала, нигез чоңгылга китсә, ярсулык белән турыдан гына сөрми, тәжрибәгә таянып, көтә, урап үтә белә. Ләкин зирәк аксакаллар буыны зиратта урын сайлаган инде. Аларны алыштыручылар бармы?

Урта буын вәкилләреннән Хужа, аның ярдәмчесе һәм Мөхәммәт атлы малайның әтисен берләштерүче төп сыйфатлар – ярсулык, үткәннәргә, тарихка, өлкән буын сүзенә битарафлык. Автор биредә буыннар арасында бәйләнешләр өзелүгә басым ясый. Мөхәммәт атлы малай образы ярдәмендә автор рухи-әхлакый нигез тергезелүгә өметләр яшь буында, дигән фикерен житкерә. Малайның исеме пәйгамбәр исеме булу да очраклы түгел. Әсәр дәвамында Мөхәммәтнең иман турында уйланулары, нәтижә ясауы әйтеп барыла. Шул рәвешле, экзистенциаль сагыш мотивы өмет белән алышына.

Жыеп әйткәндә, хикәядә символлар теле белән эшләү, шартлы-метафорик кимәлгә мөрәжәгать итү, образлар композициясе ярдәмендә автор фәлсәфи гумиләштерүләр ясый. Тормыш-яшәеш ярын «авызларын чапылдата-чапылдата, кабаланмыйча, төмен белеп кимерүче» дулкыннар ул – кешедәге битарафлык, гамьсезлек, игелексезлек. Шул гамьсезлек «адәм башларын хурланырга мәжбүр итә», үткәннәр белән исәпләшмичә яшәргә этәрә. Су – игелек кылу омтылышын символаштыра, дидек. Кешеләр өчен игелек төшенчәсе элеккеге мәгънәсен жуя бара, кеше хәзер үзе игелек дип санаган «зур гамәлләр» генә кыла, һәркем үзе «Зур Су» ясый. Тик ул гамәлләрдә үткәннәрнең чагылышы юк, бары ярсу гамәлләр кылу омтылышы гына ярылып ята, ди сыман автор. Аның яшәеш һәм кеше турында сызланулары шул яссылыкта.

Күптән түгел З.Хөсния кич катлам укучыга новелла жанрының аерым үзлекләрен файдаланып язылган хикәяләр бәйләмен («Казан утлары», 2020, №9), «Мәдинәгә медаль бирәләр» исемле повестен («Казан утлары», 2021, №5) тәкъдим итте.

«Рәхәт» дип исемләнгән әсәрдә көчле позициягә чыгарылгын «рәхәт» ачкыч сүзе – ижтимагый һәм фәлсәфи проблемаларны бер үрәттәдә тәкъдим итү ягыннан матур табыш. Әсәр курку фәлсәфәсе хакында әдипнең зур күләмле авангард романнарында башланган сөйләшүне давам иттерә. Сатирик модуска утыртылган текстта совет һәм постсовет жәмгыяте тәрбияләгән зәгыйфь рухлы кешедә курку халәтенәң абсурд дәрәжәгә житүе фаш ителә. Автор фәлсәфәсе курку мотивын көтелмәгәнчә бирү аша формалаша. Курку туганыңны төрмәгә утыртуны, теләсә нинди азгынлыкны аклауны гадәткә әйләндергән ижтимагый аң хасил итә. Жылы күрешү өчен сузылган кулларга беләзекле богау кидерү вакыйгасының кабатланып килүе замана кешесенең гадәти сурәтен тудыруда символик яңгыраш ала. З.Хәкимнең «Агымсуда ни булмас...», Т.Миңнуллинның «Минһаж мажаралары» дип исемләнгән ике гасыр чигендә дөнья күргән авангард романнарда иң югары кимәлдә гәүдәләнгән ижтимагый сатираны давам итеп, З.Хөсния совет һәм постсовет жәмгыятен янәшә куеп, инде үзгәрмәчәк кебек тоелган ижтимагый аңны фаш итү омтылышы ясый: «Өгәр рәхәт булса, һәр кеше өтермәндә утырып чыгар иде. Утызынчы елларда йөз баш умарта тоткан, өч айгыры, нимес ясаган резин тәгәрмәчле, күн белән тышланган ике тарантасы, ашлык тулы амбарлары булган Хөсния бабай шулай әйтә торган булган, имеш. Жибәрмәгез Себерләренә, утырасым юк өтермәннәренә, ач тамагым, тыныч күңелем дип, кулакларны Себергә сөрә башлаганчы ук, ул айгырлары белән бергә тарантасларын яңа оешып килгән күмхужа үз куллары белән илтәп биргән дә,

умарталарын аларга яздырып, шунда эшлэргә ялланган». Шунда ук автор татарның аң төпкеленә уелган, буыннан буынга күчә торган «минһажлыгын» (Т.Миңнуллин) һәм жир кешесе булып яшәү җаен милли эхлакны саклап калу юлы буларак теркәп куя: «Сәвит вакытында да таза тормышлы булган ул, җаен тапкан, бөтен жайның сере алтын кулларында, жиргә тамган маңгай тирләрәндә икән, диләр». Озын гомерле нәселнең серен – З.Хөснияр татарның эчке әдәбе булып, буыннарда буыннарга тапшырыла килгән ныклы рухны – тел белән әйтеп бетереп булмый торган, канга сеңгән милли код буларак сакральләштерә. Ижтимагый сатира традицияләрен үстереп, автор сакраль кыйммәтләрнең берничек тә жуела алмавын ассызыклай. Шулай итеп, язучы озын гомерле «буын чылбыры Ниязбиккә житкәч чуалды, аны, кеше үтерүдә гаепләр, өтермәнгә яптылар», – дип совет һәм постсовет кешесендә ныгыган курку халәтенең канга сеңгән кыйммәтләр янәшәсендә ни дәрәҗәдә абсурд булуын фаш итә. «Рәхәт. Урман. Урманның да шымчылары була микән ул, ничек уйлыйсың? Куяны була урманның, куяны булгач, бүресе дә була», – дип, автор ижтимагый һәм кеше проблемаларын символик катлам аша ассызыклай, кабатлый, уйланырга чакыра.

«Парлы бию» һәм «Тажлы мәхәббәт» эсәрләрендә дә сайлаган ызанына тугры З.Хөснияр. Ярату, мәхәббәт фәлсәфәсен әдип милли яшәеш, рухи кыйммәтләр яссылыгында тәкъдим итә. «Парлы бию» эсәрендә парлы бию образы аша автор мәхәббәтне яшәешнең мәгънәсе, тормышны бөтенлекле итүче хакыйкать буларак теркәп куя, хикәяләүчене шул хакыйкәтне төшенгән һәм укучысына житкерергә омтылучы позициясенә урнаштыра: «Бездә бар кеше дә бии һәм жырлый. Мин исә менә көйләр дә язам». Ф.Хөсниләрдән башланып, хәзергәчә татар яшәешенең символы укылышына ия Сабантуй милли-мифологик мотивын кайма итеп урнаштыру, уйнату ярдәмендә әдип татар кешесенең яшәеш фәлсәфәсен ярату фәлсәфәсенә бәйләп аңлата: «...Сабан туге минем өчен Фәйрүзә булганга матур иде. Белмим тагы: бәлки, «фәйрүзәләр» булган яшүсмерләргә әле дә кызыктыр ул Сабантуй...» Мәхәббәт жуелу тормышны кызыксыз итә дигән фикер «Тажлы мәхәббәт»тә дә үстерелә: «Яратмаган кеше белән яшәүдән дә авыррак җәза юктыр бу дөньяда».

З.Хөснияр прозасында авангард алымнар әдипнең тормыш-яшәеш турындагы фикерләрен житкерүгә ижтимагый проблемаларны кеше проблемасы, фәлсәфи проблемалар белән бәйлә яктыртуга хезмәт итә. Язучының әдәби ижаты, ничшиксез, хәзерге авангард прозаның тажы буларак бәяләнәргә хаклы.

Гөлфия ГАЙНУЛЛИНА,
КФУ доценты

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез Зиннур Хөснияр үзенең 60 яшьлек юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез.

СОЛТАН ШӘМСИ: ЗАМАН СЫНАУЛАРЫ АША...

Үзгәртеп кору чоры әдәбиятыбызга төрле жанрларда эшләүче талантлы каләм ияләрен генә түгел, гаять үзенчәлекле, күпкырлы ижат шәхесләрен дә бүләк итте. Бу гажәп тә түгелдер, чөнки әлеге елларда жәмгыятебез үсешенә билгеле бер идеологик юнәлеш биреп барган сәяси житәкчелек органнары бермәл чарасыз калып, дәүләтнең идарә итү тезгеннәре кинәт бушанды. Илнең икътисади һәм социаль яшәеше чуалып киткән бу «демократик» заманда әдипләребез, эчке рухи эзләнүләрендә, үзләрен шактый ирекле тоеп, табигатьләренә, хыял-максатларына тулырак җавап биргән, халәт-интуицияләре кушкан эстетик ижат жанрларын сайлап алу мөмкинлеге алды. Әдәбиятыбызда әлегәчә күрелмәгән тел-өслүб, тасвир, жанр, психологик анализ, идея юнәлешләренә бермә-бер ишәеп-тармакланып китүе дә барыннан да бигрәк шушы процесс белән бәйләдер, мөгаен. Шундый оригиналь һәм үзенчәлекле талант-шәхесләребезнең берсе ул – Солтан Шәмси.

С.Шәмсинең профессиональ әдәбияттагы актив эшчәнлеге сиксәннәнче елларның уртасыннан – Мәскәүнең Әдәбият институтында тәржемәчеләр бүлеген тәмамлап, Казанга кайткач һәм «Казан утлары» журналының проза бүлегендә мөхәррир булып эшләгән (1977–1985) чорыннан башлана. Киң катлам укучылар алдында ул башта әдәби тәржемә өлкәсендә танылу ала. Аның классик язучыбыз Г.Ибраһимовның 100 еллык юбилее көннәрендә «Кызыл чәчәкләр» повестен һәм дистәдән артык хикәясен рус теленә тәржемә иткән ике аерым китабы дөнья күрә («Красные цветы», 1986; «Рассказы», 1987). С.Шәмсинең тәржемә эшчәнлеге турында сөйләгәндә, шунысын да ассызыклап үтәргә кирәк, ул – ике телле тәржемәче – рус телендә дә, татарча да бердәй жиңел һәм югары профессиональ дәрәжәдә эшли алган сирәк әдипләребезнең берсе. Әдәбият сөючеләребез М.Әмир, Л.Ихсанованың аерым хикәяләрен рус телендә, С. Антонов, С.Воронин, Н.Думбадзе, С.Данилов, Г.Мотевосян, А.Мифтахетдинов, Р.Мирхәйдәров кебек күп кенә рус, татар һ.б. милләт язучыларының хикәя-повестьларын татар телендә ул елларда нәкъ менә аның тәржемәсендә укып танышты. Икенче күренекле классигыбыз Г.Исхакыйның 1990 елда мәшһүр «Локман Хәким» әкиятен русча тәржемәсе аша татар укучысына югары сәнгать дәрәжәсендә илтәп җиткерүче дә С.Шәмси булды. Тәржемә эшчәнлеге әле дә әдиһне гомере буена озатып, аның шәхес олимпиадасын күрсәтеп торган төп ижат юнәлешләренә берсе булып кала килә.

Сигез ел буена «Казан утлары» журналының проза бүлегендә эшләве исә С.Шәмсигә туган телебез нечкәлекләрен, милли мохитебез тирәнлеген, татар әдипләренә сәнгати осталыгын үзләштерү мәктәбе буларак кадерле. Бу чорда ул үзенең дистәләгән хикәя-повестьларын яза. Чын-чынлап чәчмә жанр остасына әверелә. Аның бер-бер артлы проза китаплары («Көмеш чылбыр», 1984; «Жәяүле буран», 1988; «Ут хәйләсе», 1994; «Еллар эзе», 1996) дөнья күрә. Әмма, безгә калса, авторның талантлы каләм белән язылган ул китаплары әлеге шау-шулы елларда басылган күпсанлы, берникадәр чуар сыйфатлы әдәби продукция ташкыны эчендә укучы күзгә бик үк ачык ташланмыйча, киң жәмәгәтчелек тарафыннан тиешле бәяләрен алып җиткермәде сыман. Моңа аның

артык тыйнак булуы да сәбәпчедер. Хәлбуки, автор аларда үзен заманының өлгергән әдибе, нечкә психологик хикәя остасы итеп күрсәтүгә ирешә.

«Каты чикләвек» хикәясендә автор милли бер эхлакый-психологик үзлегезгә – тормышта эхлаксызлыктан саклану максатында яшьләребезгә бәләкәйдән аңнарына сәңдерелгән, нәтижәдә үзара мөнәсәбәтләрдә оялу-тартыну, яхшысынмау, еш кына шушы тыйнаклык пәрдәсә аркасында үз бәхетләре өчен көрәшмәү генә түгел, бу табигый омтылыштан ваз кичеп, хисләренә, максатларына бөтенләй юлны ябып кую кебек тискәре бер сыйфатка туктала. Хикәянең баш каһарманы Рәмзия яшьлегенең һәр баскычында шушы эчке аваз – чикләнүле кыса-канунга буйсынып, табигый күңел очышыннан тыелып, самими ялкынлы хисләрен авызлыклап, үз кабыгына йомылып яшәргә жай таба, олы мәхәббәтенең канатын кисә, бәхет урынына үкенү әчесе белән торып кала, жанын биреп яраткан якын кешесен дә гомерлеккә бәхетсез итә. Аның үзек эхлакый яшәү принципларынан берсе – «сер бирмәү».

«Әйе, бар ул безнең татарда андый холык... Бар! Йөрәгенә кан сауса да, синең белән ачылып сөйләшмәс, хисләрен сиздермәс... Елый-елый мөндәрен чылатып бетерер, теңләп иреннәрен канатыр, ә ир-атка күңелен ачып салмас!..» (С.Шәмси. Еллар эзе. – Казан: Татар. кит. нәшр. 1996. – 38 б.)

Бу – хикәя азагында ясалган резюме. Табигый ки, героинябызның бөтен тормыш юлы этаплары энә шушы принципларга нигезләнгән.

«Игътибар итми торсын әле!..» – бу эчке халәт беренче танышу, ике яшь йөрәкнең иң якты – бер-берсенә гашыйк булу мизгеленнән.

«Белгәнә дә бик житкән» – монысы инде алар мөнәсәбәтенең нәкъ бер урта – киеренке-хәлиткеч минутында әйтелгән сүзләр.

Төрле чорда, төрле яштың белдерелгән әлегә ике эчке күңел халәтен бер сыйфат берләштерә, бу – героиняның үз-үзен саклау кабыгы, якын кешесенең жан дөньясыннан үзен чикләп куюы. Егетә Фаязның аңлашуга сусап, армиядән язган бер төргәк хатларын укып та тормыйча киредән үзенә жибәрүе дә аның өчен мөнәсәбәтләренең бердәнбер дәрәс логик дәвами булып тоела. Кыскасы, ул гомер буена үз-үзенә тугрылыклы булып кала. Тик нәтижәсә генә... аянычлы. Язмыш Рәмзиягә үз хатасын төзәтергә күпме мөмкинлекләр бирсә дә, хәл үзгәрми. Төрле сынаулардан торган гомер күз ачып йомган арада үтә дә китә... Фаяз аның үзен яратуын да белмичә, дөньядан китеп бара. Әсәрдә Фаязның фажигалә үлемә әлегә бәхетсезлекнең кире кайтарып булмаслыгын бик ачык ассызыклап тора.

«Синекә булыр» хикәясендә автор алдагы четереклә эхлакый-психологик теманы давам итә. Биредә исә автор укучысы күз алдында үз бәхетә өчен көрәшәргә әзер торган Кәримә образын жанландыра. Юк, Кәримәнә дә, аңа кадәр аның дүрт апасын – дүрт бәхетлә кызын үстергән кырыс холыклы әнисенең, тыйнак табигатьлә әтисенең дә кисәк үзгә юлга авышып киткән «сәер» холкын да биредә эхлаксызлыкта һич гаеплән булмый. Мәхәббәттә һәм тормышта үзенең һәм якыннарының бәхетә өчен гомумкешелек кануннарына зарар китермәгән хәлдә көрәшә белү ул һәрбер адәмнең хокукы гына түгел, хәтта бурычы да. Әдип әлегә вәждан кебек сизгер, кылдан нечкә булган милли-эхлакый проблеманы да тирән психологик катламда, югары эстетик осталыкта, олы гуманистик фәлсәфә яктылыгында жанландыруга ирешә.

Тирән ярату тойгысы, олы кешелеклелек идеяләре авторның «Табигатьнең газиз баласы», «Соңгы юаныч» кебек хикәяләренең дә үзәгендә тора. Аларда да без энә шундый соң чиккәчә житеп тартылган ук жәясен – киеренке халәт-кичереш үсешен, тетрәндерә дә, хәтта үз-үзгә белән бәхәскә кереп уйландыра да торган күп төрлө психологик характер-образлар белән очрашабыз.

С.Шәмси хикәяләренә төрлелек-универсальлек хас. Бу идея-тематик чагылышта да, геройларының төрлө зат, төрлө яш, төрлө сферага караулары һәм төрлө психологик ачыкчта ачылуында да, әсәрләренең эстетик яңгырашында да бик ачык күзгә ташлана.

С.Шәмси хикәяләренә әледән-әле ераклаша барган жанлы балачак хатирәләре дә килеп керә, аларда үзек урынны, кояш нуры сыман балкып, ана-бала мөнәсәбәте алып тора. «Бәхетле пәси»дә, әйттик, хикәянең баш герое булган мәче мажаралары тасвирланса да, әсәрнең төбөндә шушы иң кыйммәтле тойгы – олы сөю белән сугарылган уртақ ярату хисләре ята. Зур мәхәббәт темасының алга таба үстерелешен без авторның «Нәни дус» хикәясендә – эт образында күрәбез. Хужасын эчкерсез яратуы, аңа тугрылыгы бу бәләкәй жан иясеңең хәтта үлеменә сәбәпче була.

Автор хикәяләрендә тыелгысыз көчле дулкын шавы булып үсмерчакның якты, үкенечле беренче сүзсез мәхәббәт кичерешләре гөрелтесе аваз сала («Ике тәрәзә»). Мәңге искермәгән сөю дастаннарына охшаш бу давиллы еллар хатирәсе автор ижатын алгы көннәр ягына озата бара.

Автор күп кенә әсәрләрендә заман проблемаларына мөрәжәгать итә. Эдипнең шәһәр белән авыл тормышы нечкәлекләренә бертигез тирәнлектә үтеп керә алуы (сүз уңаенда шунысын да әйтеп китик, хикәяләре белән генә түгел, яшәеше, фикерләве белән дә ул бик күп татар һәм рус телле язучыларыбыздан аермалы буларак, бу ике катлам культураны гажәп дәрәжәдә тигез үзләштергән шәхес), әсәрләренә шәһәр кешесенә генә хас тормыш детальләренәң яисә бергә аралашып яшәгән рус һәм башка милләт вәкилләреннән булган геройларның да табигый төстә килеп керүе һич гажәп түгел («Нихәл, дуслым?...»). Соңгы әсәрәндә ул гаилә тормышына нигез булып яткан әхлакый-хольк чагылышы каршылыкларын, ныклы гаилә кору проблемаларын психологик нечкәлек, эзлеклелек һәм заманча тирәнлектә жанландыруга ирешә.

Авторның рәсем, скульптура, музыка сәнгате, фән һәм, гомумән, китап культурына үтә якын торуы да, аның «шәһәрләшкән» яшәешенең бер аерылмас үзенчәлеге. «Сагыну» хикәясе хастаханәдән савыгып, өен һәм гаиләсен сагынып кайткан Хафизның эчке кичерешләрен тасвирлауга багышлана. Аның нечкәргән тойгылары табигать пейзажлары, музыка, шигърият белән бергә үрелеп бирелә: *«Шул мизгелне хәтерәндә япон язучысы Кавабата сүзләре калыкты: «Чәчәкнең матурлығы, гүзәлlege йөз чәчәккә караганда, аерым бер чәчәктә камилрәк чагыла» (С.Шәмси. Еллар эзе. – Казан: Татар. кит. нәшр. 1996. – 144 б.).* Автор инануынча, яшәешкә булган әлеге табигый камил мөнәсәбәт ул – китап сүзе генә түгел, югары сәнгать чагылышы, кешегә балачактан күңеленә сөңеп килгән изге матурлыкка омтылып яшәү нәтижәсе.

Авторның төрле сәнгать төрләренә мәкиббән китеп яшәве һәм нечкә зәвыгы аның «Жәйнәң кыл уртасында» хикәясендә дә бик ачык чагылыш таба. Биредә сүз яшәештәге олы бәхет турында тирән уйга бирелгән һәм үзара кызыклы жанлы бәхәскә кергән яшьләрнең фикерләү үзенчәлекләре, еш кына үзләренә әле өлешчә генә таныш булган тормыш-яшәеш турында бара. Бу яктан хикәя зыялыларыбыз тормышын баян иткән Ф.Әмирхан геройлары мохитен хәтерләтеп куя. Шулар ук вакытта бу яңа – безнең заман яшьләре сулышы һәм әхлакый атмосферасы.

Шулай итеп, Г.Ибраһимовны русча, Г.Исхакыйны татарча сөйләштерә-жанландыра алган яшь тәржемәче, күп тә үтми, үзен 50–70 еллар татар прозасының кумиры Ә.Еникилә ижат мәктәбен тирән үзләштергән күпкырлы чәчмә әсәрләр язучысы булып житешкән раслый. Эдипнең 50 яшенә багышлап чыгарылган «Еллар эзе» китабында (Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1996. – 320 б.) тулган әсәрләрендә әлеге классик дәрәжә рухы инде үзен бик ачык сиздереп тора.

Эдипнең беренче егерме еллык ижатыннан аермалы буларак, икенче чор (2000–2020) ижат эшчәнлегендә без тагын да дүрт мөстәкыйль жанр юнәлешенә тап булабыз. Мондый давамлы үзгәреш турыдан-туры заман ихтыяжы һәм, алда әйтсезчә, әдипнең шәхес үзенчәлегенә барып тоташа.

Эш шунда, гасыр азагындагы үзгәртеп кору жилләренәң халыклар яшәешенә ирек-

тигезлек мөмкинлекләрен өлешчә генә китерүен кискен тойган яшь әдипләребез бу елларның һәрбер мөмкинлегеннән тулырак файдаланып калу дәрте белән ижатларына күпмедер төзәтү кертергә мәжбүр булды – кичекмәстән заман сораган «утлы» нокталарга – «милләт таләбе» чакырып торган конкрет шөгыйльгә барып ябышты. Алар өчен әлеге «объектив ихтыяж» гадәтләнгән, профессиональ яктан үзләштерелгән үз жанрларын давам иттерүдән көчлерәк бер кодрәт булып чыкты.

С.Шәмсиненң әлеге даулы көннәр нәтижәсе буларак дөньяга килгән, без бүген гадәти «публицистика» дип санарга гадәтләнгән фәнни-популяр мәкаләләре энә шушы күтәрелеш көннәрененң ижади бер талпынышы иде.

Менә аның «Шүрәләләр кайдан таралган?» (1985) исемле хезмәте. Автор биредә үз алдына милли-мәдәни тормышта гажәп зур урын тоткан бу мифик образның асылын ачыклауны максат итеп куя. К.Насыйри язмаларыннан, Тукай эсәрләреннән башланып киткән чыганаclarны анализлау безне ерак үткәннәребезгә, катлаулы рухи-мәдәни үсешсез катламнарына – өч борынгы культура (төрки, фарсы, борынгы грек) очрашкан төрки, Иран һәм Кара диңгез, Азов буйларында VIII йөз урталарында «гаять үзенчәлекле һәм заманына күрә югары баскычта торган» Салтау-Маяк культурасына китереп чыгара. Автор бу язмасында без белгән Шүрәлене грекларның мифик образы Пан белән параллель куеп тикшерә. Укучы Шүрәлене тулы «биографиясе» белән танышып кына калмый, милли культурабыз тарихи үсешенң карурман артында торып калган томанлы-серле чорларына да күз салу мөмкинлеге ала.

Әдипнең «Һәйкәл күлгәсендә ниләр бар?» (1991) дип исемләнгән икенче бер публицистик мәкаләсендә һәрбер татарның касыгына төртеп торган – Казан ханлыгы яулап алыну хөрмәтенә патша Россиясә төзеп куйган һәйкәл турында сүз бара. Әлеге фәнни тикшеренүнең төп идеясе шуңа кайтып кала: авыр көрәштә безнең бабаларыбыз җиңелгән, әмма без аларның «ахлакый һәм хәрби батырлыгы белән горурлана алабыз. Бу горурлык хисен алар безгә Ватан өчен көрәштә яулаганнар, һәм хакыйкать алар ягында калган. Шушы хис исән чакта безнең халык юкка чыкмас дигән ышаныч һәм өмет бар. Минемчә, бу тойгы – халкыбызның милли ұзаңын билгеләүче төп сыйфатларның берсе. Шуларның икенчесе – дәүләтчелек хисе дияр идем мин. Халкыбыз бу хисне дә бик иртә татыган». (С.Шәмси. Еллар эзе. Казан: Татар. кит. нәшр. 1996. – 232 б.)

Менә шундый фәлсәфи керештән соң, автор әлеге проблеманың – милли трансформациясен ачыкларга керешә. Үткән көннәр авазы, тарих, һәйкәл турындагы фактик мәгълүматлар, «Һәйкәл»нең сәяси статусы, жан авазы белән сугарылып, бүгенге бер ахлакый-фәлсәфи ноктада килеп кисешә.

Тарихи чыганаclar күрсәткәнчә, «Казан алынганнан соң баштагы чорда һалак булган урыслар каберлегенә бары тик гади чиркәүчек-часовня гына куелган була, анда Елантау монастыре руханилары ара-тирә панихида үткәргәннәр. Зур һәйкәл салу кампаниясен шул ук Елантау монастыре башында торучы архимандрит Амвросий 1812 елны башлап җибәрә. Ул шәһәр халкына «1552 елны Казанны алганда шәһит киткән гаскәриләр кабере өстенә» һәйкәл салу өчен подписка (акча җыю) идеясе белән мөрәҗҗәгать итә. Тик подписка әллә ни күп акча китерми, бары 1500 сум гына туплана. Шуңа күрә һәйкәлне дә, суммасына карап, язуды озын багана рәвешендә генә куярга булалар. Әмма руханилар моның белән генә тынычланмый, эш йөртүне давам иттерәләр. Сызымнары белән проектны император Александр Павлович хозурына озаталар. Император һәм аның гаилә әгъзалары бу эш буенча яңа подписка башлап җибәргәннәр, һәйкәл салу өчен үзләреннән 10 мең сум һадия биргәннәр. Һәйкәл салып беткәнчегә хәтле дәүләт казнасыннан ел саен 5 мең сум акча биреп торында карар чыгарыла. «Һәйкәл»не төгәлләп чыгу дәүләткә 100 мең 315 сумга төшә.» (С.Шәмси. Еллар эзе. – Казан : Татар. кит. нәшр., 1996. – 240 б.)

Һәйкәл эчендәге чиркәүдә үткәрелә торган гадәти гыйбадәтләрдән тыш, монда елның-елында 2 октябрь – Казанның алыну көнөндә Елантау монастыреннан тәре китерү мәрасиме (процессиясе) һәм хәрби парад оештырганнар.

С.Шәмсинен «Галижәнаб Китап зарлары» (1995) мәкаләсе нигездә татар басма китабының 270 еллык юбилеега багышланган булса да, автор теманы һәрәкәтләп һәм тулырак ачу максатында, Китап тарихының кулъязмалар чорына ук мөрәҗғәгә итә. Автор күрсәтүенчә, төркиләрдә алфавит моннан 3 мең еллар элек үк барлыкка килгән. Галимнәребезнең безнең эрага кадәр 7 нче йөздә Үзәк Италиядә (хәзерге Тоскана өлкәсе) яшәгән этруск язучыларында бик күп төрки сүзләр катламы таптылар. Әдип шулай ук төркиләргә безгә билгеле таш китаплары – хәзерге Монголия жирендә табылган Күлтәгин, Мәгыйлән хан, Тонйокук, Билге каган батырлыкларын тасвирлаган рун язучы ташларга да тукталып үтә. Без белгән кулъязма китап исә болгарларга Ислам дине белән килеп керә. 922 елда Идел Болгариясе Корьән һәм, гомумән, Шәрәкь китабы таралуга зур мөмкинлекләр ача.

XVIII йөз башында дөнья күргән беренче татар басма китабы исә Пётр I нин 1722 елда оештырган Персия явына бәйлә. 106 мең кешелек рус гаскәрендә 30–40 мең тирәсе татар солдатлары була. Сугыш хәрәкәте барган жырләрдә яшәүче «инородицларны» үз ягына аудару йөзеннән патша махсус «Манифест» яздырта һәм аны татар телендә бастырып чыгарта. Бу кечкенә китапчык-документ татар, нугай, кумык, карачай, азербайҗан, фарсы халыклары арасында таратыла.

Татар китабының моннан соңгы язмышы да йә ятлар сәясәттен тормышка ашыру, яисә зур акча-табыш алу максатында башкарыла. Әби патшаның Корьән бастырып, һәр данәсен 200 сумга саттыруы (ул заманда бер ат бәясә 2 сум торган диләр), яки татар басмаханәчеләрен эштән читләштереп бу эшкә үзләре керешкән рус миссионерларының татар китапларына 9-10 тапкырга кыйммәтрәк хак сораулары шул хакта сөйлә.

Татар китабының Татарстан Автономияле республика булып яшәгән чорындагы үсеше дә бик гыйбрәтләр. Бу елларда татар мәдәниятен үстерү мәсьәләләре көн тәртибенә куелып, 1922 елда Гыйльми үзәк оештырыла. Аңа Г.Ибраһимов житекчелек итә. Гыйльми үзәккә тупланган татар зыялылары, күп заманнар хәл ителмичә килеп, Октябрь инкыйлабыннан соң милләт алдында калкып чыккан мәсьәләләргә тиз арада жайга салырга керешәләр. Беренче елларда әле большевиклар тормышның һәр өлкәсен үзәкләштереп бетерә алмыйлар. Шуңа күрә егерменче елларда басылган китапларның, мәктәп һәм вузлар өчен татар телендә басылып чыккан дәреслекләргә төрелгәнә һәм колачына хайран калырлык!

Әдәби тәрҗемәләребездәге проблемаларыбызга багышланган «Мәдәниятебезнең яшәү мохитен кинәйтергә!» (1989), «Изге фикерне тәрҗемә» (1990) мәкаләләре дә үзләренә гаять кызыкчылыгы һәм гыйбрәтлелеге, фәнни дәлиллегә, дәүләт дәрәҗәсендә хәл ителүне сораган житедилеге, классик рухы белән аерылып тора. Автор, әйткә, 1954 елда татар теленә 74 әдәби китап тәрҗемә ителеп, 1989 елда аның нибарысы 8 гә калуын ачынып яза.

«Изге фикерне тәрҗемә» (1990) мәкаләсе авторның Мәскәүдә әдәби тәрҗемә әһелләренә IV Бөтенсоюз кинәшмәсеннән кайткач, үрнәк һәм гыйбрәт алу максатында бастырылган.

Монда да сүз тәрҗемәнән барыннан да элек халыкларның арадашчысы, үз йөзләрен саклап калу чарасына әверелүе асызыклана. Хәтта сталинизм һәм торгынлык елларында да тәрҗемә эсәрләренә әдәбиятны рухы үлемнән саклап килүче «кислород мендәре» булуы, әдипләребез өчен исә дөнья әдәби казанышларыннан төшөп, югалып калмавын тәмин итүче кодрәтләр көч икәнлегә билгеләп үтелә. Биредә автор үз коллегаларының бүгенгә көндә жәелдергән ижат тәҗрибәләргә белән уртаклаша. Союздаш республикаларда Тәрҗемә үзәкләренә эшләр килүе – шуларның берсе. Грузиядә бу Үзәк штатында 200 кеше, Казакьстанда исә 45 кеше эшләр килүен белү

бездә, бөтен милләтләр тигезлеге турында хыялланган татар әдипләре күңелендә, нинди борчу уятуы аңлашыла булса кирәк.

Барыбызга да мәгълүм, мондый тирәннән алып актарган фәнни-публицистик тикшеренүләр житәкче органнар тарафыннан бервакытта да хупланмады, еш кына алар авторларның абруена кара мөһер сугу белән бәйләнде.

С.Шәмсинен алда күзәтелгән фәнни-публицистик хезмәтләренә өстәп, аның бу үзгәртеп кору елларында мәдәни тормышыбызда башкарган эшчәнлегә һәм вафизаларына да тукталып үтмәсәк, тарих каршысында зур гаделсезлек булыр иде. Белүбезчә, әлеге рухи үзгәреш чоры бер үк вакытта милли яшәешездә йөзләгән яңа басмаларның барлыкка килүе белән дә үзенчәлекле. Аларның шактыенда, бигрәк тә татар әдәбияты һәм мәдәнияте үзәгендә торган «Идел», «Татарстан» журналы, «Шәһри Казан», «Татарстан хәбәрләре», «Мәдәни жомга» газетасы, «Мәгариф» китап нәшрияты кебек дистәләрчә яңа эчтәлекле, яңа рухлы матбугат органнарында әдипләребезнең оештыру һәм житәкчелек итү эшендәге хәлиткеч роль уйнаулары беркемгә дә сер түгел. С.Шәмси дә – яңалык һәм фидакәрлек белән сугарылган бу даулы еллар мәдәни хәрәкәтенең үзәгендә кайнаган әдип. Аның «Идел», «Татарстан» журналларын кабат оештырудагы, Татарстан китап нәшриятының Туган як тарихын өйрәнү редакциясен Фәнни-популяр әдәбият редакциясенә үзгәртүдәге тырышлыгы, соңрак Татар энциклопедиясе институтында татар телле иҗат коллективы төркеменә житәкчелек итүен, әйтик, без бүген белгән гади көндәлек, журналист эшчәнлегә белән тигез куеп булмый. Бу эштә ул барыннан да элек шушы күтәрелеш еллары мәйданга чыгарган энтузиаст һәм универсаль рухлы көрәшче әдип, бу эштә ул барыннан да элек милли рухлы фидакәр иҗат шәхесе. Әлеге елларда, димәк, аның язучылык талантын чор һәм милли ихтыяж таләп иткән тагын да үзгәрәк-кыйммәтрәк өстәмә юнәлешләргә багышлавы һич очраклы түгел.

Шәхес ул, белүбезчә, барыннан да элек, масштаблылык. Шәхес зурлыгы бүгенге көн белән генә циклонми, ул тарихи һәм килчәк яшәешне бер бөтен итеп колачлап тоемларга омытыла.

С.Шәмси иҗаты да моңардан читтә калмады. Аның бу чор иҗаты тулаем милләтнең үткән һәм килчәк язмышы белән бәйле.

Әдип гомере буге халкыбызның тарихы, тагын да конкретрак итеп әйтсәк, аның дәүләт тарихы белән тирән кызыксынып яши.

Аның күренекле шәхесез Риззәтдин Фәхретдиновның «Алтын Урда ханнары» исемле мәгълүм китабын рус теленә тәржемә итеп ике телдә, бер тышлыкта бастырып чыгаруы да (1996), И.Измайлов белән бергә язылган «Волжская Булгария» (1995) китабын татарчага тәржемә итеп, 2001 елда «Идел Болгарстаны» исеме белән бастыруы да (2001), тарих төпкеленә төшеп, бабаларыбызның ерак төрки чорын жанландырган «Ярсу дала жыллары» (С.Шәмси. *Тарихи әсәрләр. Казан: Илһам нәшр., 2015. – 288 – 336 б.*), бигрәк тә чорга эзлекле һәм җентекле анализы белән аерылып торган – мәшһүр татар дәүләте Алтын Урданың гаять гыйбрәтле бер дәвере – аның таркалу чорын яктырткан «Данлы кыпчак жирендә» (С.Шәмси. *Тарихи әсәрләр. – Казан: Илһам нәшр., 2015. – 286 б.*) китаплары да шул хакта сөйли.

С.Шәмсинен әлеге тарихи әсәрләренә хас булган төп үзенчәлек – ул, мөгаен, әлеге тарихи вакыйгалар уртасында кайнаган шәхесләргә үзәккә куеп, аларны эчке яктан торып яктырту омытылышыдыр. Гадәттә әдипләрнең төп язучу кредосы булган әлеге алым, һичшиксез, шактый чуалчык тышкы вакыйгаларның эчке драматик киеренкелеген жанландырып кына калмый, бу чор көрәшенең объектив тарихи механизмын тулырак күзаллау мөмкинлегенә дә бирә. Шунның белән бергә авторның тарихи темага караган бу китаплары мавыктыргыч һәм гади укучыга да жинел аңлашыла торган телдә язылулары

аларны фәнни-популяр китапка әверелдерә, аларның мәктәптә уку ярдәмлекләре рәвешендә балалар һәм үсмерләр әдәбияты булып китүләре дә бик табигый. Хикәяләре өчен Ф.Хөсни премиясенә (2000) лаек булган әдипкә мәктәпнең өлкән класслары өчен иҗат ителгән нәкъ шушы тарихи китаплары өчен А.Алиш бүләге (2013) бирелү дә тикмәгә түгел бит.

Әдип ижатында шулай ук динебез тарихына караган хезмәтләрнең дә бер система рәвешендә урын алуын әйтеп үтәргә кирәк. Аның Идел Болгарстанында рәсми төстә Исламны кабул итү вакыйгаларына багышланган мәшһүр Ибне Фазлан турындагы китабы, шулай ук Корьәндәге аерым серле вакыйгаларны ачыклауны алга куеп язылган мәкаләләре энә шундыйлардан.

С.Шәмси ижатында шактый гына урынны эзотерик әдәбият (эзотерика – яшерен гыйлем) алып тора. Бу төр әдәбиятка мөрәҗғәтә итүенәң дә төп сәбәбе, безгә калса, әдип шәхесенәң тулы объектив дәрәҗәгә омтылып яшәвенә барып тоташадыр.

«Казан утлары» журналының 2016 елгы 2 нче санында әдәбият галиме Рифат Сверигинның язучы ижатына багышланган «Күнелендә галәм чиксезлегә...» дип аталган күләмле юбилей мәкаләсе басылып чыкты. Күренекле галимбезнең, С.Шәмси шәхесенә хас үзенчәлекне гаятьтә чөпкә тотып алып, мәкаләсенәң исеменә үк чыгарып куюы һич кенә очраклы хәл түгел.

Р.Сверигин әдипнең бу юнәлештәге язма эшчәнлеген шактый җентекләп баян итә. Бу төр әдәбият биргән кайбер мәгълүматлар белән танышканда, чыннан да, кайдадыр биектә, жиде күк артларында, кемнәрдер (алар күктәге билгеле Олут Затлар икән) тарафыннан әйтелгән барлык фикерләргә дә табигый төстә кушылып китүе авыр. Бу гажәп тә түгелдер... Чөнки синең бу өлкәдә аерым бер сәләтң дә, белгән ышанычлы контактерларың да, димәк, бу «соңгы» мәгълүматны ирештергән «Остазларың» да, бигрәк тә «Тәрбиячеләребез» дип, баш иярлек кадерле затларың да юк. Хәзер инде Җир кешеләре булмаганлыктан, син аларны фән кешеләре дип тә санып алмыйсың. Сүзләренә исә Илаһи Зат санап ышанып яшәвәң, «Аллаһ бер, Мөхәммәт галәйһис-сәлам – аның соңгы пәйгамбәре» дигән ныклы иманың кушмый.

Бу эзотерик язмаларның татар укучысы тарафыннан шактый сагаеп кабул ителүе дә башлыча энә шуның белән аңлатыладыр, күрәсәң. Әмма ни генә булмасын, бу катлаулы билгесезлек белән уратып алынган киләчәк сине барыбер кызыксындыра. Будда дине әһелләренәң бу дөньяда ук үз-үзләре белән башка сыймаслык кыю тәҗрибәләр ясавы кешедәге мөмкинлекләрнең чиксезлеген искәртә, үз язмышыңның цикләрен бу дөньяда ук белү теләге дә, нишлисәң, кешенең канында утырадыр.

Шулай итеп, Солтан Шәмсинәң кырык елга сузылган – тоташ эзләнүләрдән торган күпкырлы иҗат эшчәнлегә безгә ике гасыр чигендәге татар әдәбияты үсешенәң бик характерлы тулы бер иҗат спектрны күзалларга ярдәм итә.

Равил РАХМАНИ

Редакциядән:

Быел каләмдәшебез Солтан Шәмси үзенең юбилеен билгеләп үтте. Аңа исәнлек-саулык, иҗат уңышлары телибез.

УРТА АЗИЯДӘГЕ ШӘП ТАТАРЫБЫЗ

КОМПОЗИТОР ЛАТЫЙФ ХӘМИДИНЕҢ ТУУЫНА 115 ЕЛ

Өлкән чордашым Латыйф ага Хәмиди белән танышкан елларда үзбәк, казакъ кардәшләрәбез аны «тәүге вальс көйләрен тудырган шәп татар» дип атый иде. Ул чорларда бай тарихлы Урта Азия республикаларында андый «шәп татар»ларыбыз шактый иде. Ташкенттагы зур гына авиация заводы житәкчеләренең берсен өлкән буын вәкилләре «безнең морзалардан» дип кенә олылады. Ә Алма-Атада исә дистәләгән танылган шәхесләргә атаганда, һәрвакыт диарлек иң әүвәл «безнең үз Курчатовыбыз – татар атомчыбыз бар» дип, Шәүкәт Шиһабетдин улы Ибраһимовны искә ала иде.

Татар милләтенең алдынгы, укымышлы катламы кайда гына яшәсә дә, алданрак атларга тырышкан, дәрәжәләрәк вазифалар башкарырга омтылган. Рус әдәбиятының классиклары арасында да нәсел жебе татарларга бәйлә шәхесләр байтак. Аксаков, Державин, Карамзин, Радищев, Бунин, Тургенев, Куприн һ.б. ата-бабаларының татардан икәнлеген яшермичә яшәгәннәр. Безнең милләттән чыккан, әбисе тәрбиясендә үскән Михаил Лермонтовның да төрки сүзләргә аңлаганлыгы кайбер әсәрләрендә чагылыш таба. Әйitik, Печоринның үз крепостенда бикләп тоткан черкес кызын Бәла дип атавының сәбәбен шагыйрь ул кызының холкына карата агаларының еш кына «бәла, бәла» дип дәшүеннән килүен аңлата.

Мисаллар шактый. Чордашларыбыздан Кытай империясендә югары дәрәжәләргә ирешкән Буа ягы татары Борһан Шаһидине, бөтен дөньяга танылган галимнәрәбез Рәәльд Сәгъдиевне, һарун Таһиевны, Рәшит Сүнәевне, бию осталары Рудольф Нуриев, Ирек Мөхәммәдевне алытк. Яки Кытай һирендә башлангыч белем алган тарихчы академигыбыз Миркасыйм Госманов, Алма-Атаның бер бистәсеннән чыккан музыка сәнгате академигы Фәәт Мансуров, Үзбәкстанда туган борадәрән Акчуриннар, шунда яшәп иҗәт иткән архитектор Мидхәт Булатов, Себер тарафында туган, Америкага киткәч, оста шахматчыга әверелгән Гәта Камский һ.б. бик күп замандашларыбызны хәтергә төшерик. (Ихтимал, иленнән китәргә мәжбүр булган Гәтаның Америкада ирешкән уңышлары турында, бәлкәм, кемнәрдер белмидер дә...) Мондый шәхесләрәбез белән горуланмаслыкмы соң? Бары тик аларның барлыгын онытмаска, ара-тирә булса да, искә алгалап торырга кирәктер.

* * *

Татар, казакъ һәм үзбәк дөньясында танылган күренекле композитор Латыйф Хәмиди дә – шундый затларыбызның берсе. Житмешенче елларда Алма-Атада миңа аның белән ике мәртәбә очрашып, озаклап сөйләшәп утырырга насыт булган иде. 1950 елларда дүрт ел дөвамында мин Казакъстанның Актүбә шәһәрендә укыдым. Шул дөвердә радиодан аның жырларын, симфоник әсәрләрен, опералардан арияләрен, сюиталарын еш тапшыралар иде. Шәһәр күләмендә оештырылган концертларда да аның әсәрләре еш башкарылды. Аның безнең милләт вәкиле икәнлеген шул чактан ук беләм. 1960 елларда мәшһүр композитор белән берничә мәртәбә Казанда да күрешкән идек. Опера театрында узган бер тантаналы кичәдән соң якташым Жәүдәт ага Фәйзинәң житез хәрәкәтле, юкарак гәүдәле юлдашына күрсәтеп: «Латыйф Хәмиди агаң булыр», – дип, аның белән якыннан таныштыруы хәтеремдә. Шул вакытларда әле ул туган-үскән якларына еш кайтып йөрдә. Әйе, ул хәзерге Кайбыч районына кергән Бүәле авылында туган кеше. Мәскәү консерваториясенә татар опера студиясендә

бергә укыган дусларыннан Жәүдәт Фәйзи, Мансур Мозаффаров, Заһид Хәбибуллин һ.б. әле ул вакытта сау-сәламәт, киң колачлап ижат ителәр. Музыкаль эсәрләре сәхнәдән төшми уйнала. Л.Хәмидинең эсәрләрен Казанда әдәби-музыкаль кичәләрдә еш башкаралар иде. Тамашачылар аның татар һәм казакъ моңын, аһәңен бергә кушып ижат иткән «Былбыл» жырын аеруча яратып кабул итте. Ул елларда «Былбыл» жырын бездә иң оста башкаручы Наһия Теркулова иде. Ө соңрак дәвердә казакъ илендә аны Бибиһөл Түләгәновадан да оста башкаручы булмагандыр, мөгаен. Туксанынчы елларда бугай, музыкант Кормангазый исемендәге оркестр белән Бибиһөл дә Казанга килде. Үзенчәлекле матур тавышы, жырлавы белән Казандагы милләттәшләрен дә сөендереп киткән хәтерлим. (Бибиһөлнең әнисе безнең милләттән икәнән дә искәртеп үтик.)

Латыйф аганың Муса Жәлил сүзләренә язылган «Беренче вальс»ы белән казакъ совет әдәбиятына нигез салучыларның берсе булган Сабит Муканов шигыренә ижат ителгән «Казакъ вальсы» да заманында бик популяр иде. Күңелдә күтәренке бер рухи халәт тудырган ул музыка башка халыклар тарафыннан да бик яратып кабул ителде.

Хәзер ул чор композиторлары эсәрләренә сәхнәдә урын әзрәк бирелә. Ө 1990 еллардан соң дөнья күргән жыр китапларында Л.Хәмиди исеме бөтенләй төшеп кала башлады. Жыр-көйләре тамашачы күңеленә ошамаганлыктан түгел, билгеле. Көй чыгаручыларыбыз ишәеп китеп, китап битләренә санаулы булуынандыр дип уйлыйм.

Ө бит Латыйф Хәмиди – бик үзенчәлекле композитор. Балачак гомерен Урта Азиядә, татар, казакъ һәм үзбәк арасында үткәргән. Аның татарча яңгырашлы көй-моңнарына казакъ һәм үзбәк кардәшләребезнең аһәңнәре дә кушылып, көйне баептып жибәрә. Латыйф аганың татар бию көйләренә нигезләнеп ижат ителгән атаклы сюитасы хәзер зур сәхнәләрдә сирәк башкарыла. Шушы сюитасы өчен бит автор кайчандыр профессор Г.Литинскийның махсус бүләгенә лаек була. Һәм ул бүләк билгесе бүген дә Казакъстан композиторлары берлегендәге стендта саклана икән.

* * *

Казакъстанның халык артисты Латыйф Хәмиди белән Алма-Атада көтмәгәндә очраштык без. Татарстан язучылар берлеге житәкчелеге 1974 елның октябрь урталарында мине үзара арадашлык жепләрен ныгытырга, татар язучыларының эсәрләрен Казакъстанда, казакъларныкын Татарстанда бастырып чыгару мөмкинлекләрен барларга дип, Казакъстан язучылар оешмасына эш сәфәренә жибәрде. (Шул сәяхәттән соң мин берничә алмаш китап чыгаруда катнаштым.) Октябрь ае ул елларда матбугатка абунәчеләр туплау-барлау чоры да була иде бит. «Казан утлары», «Азат хатын», «Чаян» журналларына, татар телле газеталарга андагы кардәшләребез ничек языла, ул республика күләмендә абунәчеләребез саны күпме? Шуларны да ачыклап кайтырга кушылган иде. Ул дәвердә казакъ кардәшләребез илендә дүрт йөз меңнән артыграк татар кешесе яшәде. Ул вакытта кардәш республиканың башкаласы Алма-Ата шәһәре иде әле. Карл Маркс урамындагы Матбугатка язылуны оештыру идарәсенә бардым. Анда: «Сезнең якташлар газета-журналларга бик теләп язылалар. Елдан-ел планны арттырып үтәп киләбез. Безнең үзәк идарәдә дә, өлкәләрдәге идарәләрдә дә татар хатын-кызлары байтак эшли, подписка чорында алар сезнең матбугатны таратуда бик актив катнашалар. Татар журналлары бездә казакъ телендәге журналлардан ким таралмый», – дип, бик сөендереп жибәргәннәр иде. Соңгы ике-өч еллык саннарны язып алдым. Казанга кайткач, аларны үзәккә абунәчеләр саны белән чагыштырып карадык. «Казан утлары» белән «Азат хатын»га язылучылар микъдарының, ягъни мең кешегә тиңләп исәпләү нәтижәләренә, ике республикада да бер чамадарак булуы ачыкланган иде. Әйе, казакъ, үзбәк кардәшләр мәмләкәтләрендә гомер итүче милләттәшләребез ул дәвердә әле туган-үскән илләре белән тыгыз элемәтдә яшәде.

Өлбәттә, Алма-Атага барып урнашканның икенче иртәсендә үк Язучылар берлеге йортына юнәлдем. Берлек идарәсе рәисе Әнвәр Әлимжанов белән элегрәк Мәскәүдә очрашкалаган бар иде. Үзе белән танышканчы ук, аның тарихи вакыйгаларга

кагылышлы эсәрләре барлыгын белә идем. Казакъстанда русча нәшер ителә торган «Простор» журналында басылган «Отрар хатирәсе» повестыларын бик кызыксынып укып чыккан һәм тәржемә ителсә, татар укучысы өчен дә гыйбрәтле бер эсәр булачак дигән фикердә калган идем. (Дүрт повестытан торган шул эсәре өчен автор ул елларда Жәһаһарлал Неру исемендәге халыкара бүләккә дә лаек булган иде.) Мәскәүдә узган бер жылышта очрашкач, шул хакта да сүз булды. Ул миңа шул шәлкемгә кәргән повестыларының казакъ телендә чыккан вариантларын җибәрергә вәгъдә бирде. Шуннан соң мин аның ике повестен тәржемә итеп, нәшриятка тапшырган идем.¹

*Латыйф Хәмиди Сара Садыйкова белән
Алма-Атада, 29 апрель, 1974 ел.*

Әнвәрнең киң, иркән эш бүлмәсендә сөйләшеп утырабыз. Иң элек ул хатыны Флюраның да безнең милләт вәкиле булуын, шуңа күрә татар мәдәнияте, татар әдәбияты белән аеруча нык кызыксынуларын бәян итте. Татарстан белән Башкортстаннан килгән бер генә артистның да чыгышын карамыйча калмыйбыз, Илһам Шакиров белән Ренат Ибраһимов җырлавын бигрәк тә үз итеп тыңлыйбыз, Мәскәүгә барган саен русча басылган берәр татар китабын алмыйча кайтмыйм, диде. Кызганыч, чит-ят җирләрдә үскән яшәрек буын вәкилләре кебек аның Флюрасы да татарча укымый икән. Аның нәселе инде байтактан бирле иленнән аерылып яшәгән. Шулай да Флюра үзенә кайсы милләт вәкиле булуын онытып бетермәгән икән әле.

Соңрак казакъ язучылары белән яқыннан аралаша башлагач, Совет чоры зыялы катламының байтагының теге яки бу рәвешле татарлар белән кан-кардәшлек дәрәжәсендә икәнлеген ачыкладым. Бер-беребезне дус күрәп йөрешкән күренекле язучылардан Шерхан Мортазаев, Саин Моратбәков, Сатимжан Санбаев, Морад Әүзөв, мәсәлән, шундый шәхесләрдән иде. Картрак буын зыялылары арасында андый кушма милләтле гаиләләр тагын да күбрәк, диделәр. Әйттик, Социалистик Хезмәт Герое исеменә лаек булган язучы Габит Мөсреповның җәмәгатен дә Мәскәүдә үскән татар кызы дип әйтәләр иде. Саин һәм Морад каләмдәшләремнең аналары Сәхипҗамал белән Фатыйма да безнең милләттән – нугай кызлары. Галимнәр, композиторлар, артистлар арасында да андый кушма канлы гаиләләр ишле иде ул елларда.

Әлбәттә инде, Әнвәр белән язучылар оешмалары эше, китап, журнал нәшриятлары эшчәнлегенә турында да сүз булды. Сөйләшә-сөйләшә, озаграк та утырганбыз, ахрысы. Чәй касәләре тотып, бүлмәгә кабат кәргән секретарь ханым:

– Сөзгә анда Композиторлар берлеге рәисе кәтеп утыра. Керсенме? – дип сорады. Әнвәр:

– Керсен. Безнең яшәрен сүзсез юк, – дигәч тә, бүлмәгә бик сөйкемле бер ханым килеп керде. Зифа буйлы, мөлаем кыяфәтле, уртача яшьләрдәге бу ханымны күргәч тә, күңелдә «Чынлап та бу чибәркәй композиторлар җитәкчесеме икән?» дигән уй да йөгәрәп үткән иде. Әнвәр минем кем булуымны әйтте.

– Газизә Жубанова, – диде ханым, күрешкәндә.

Әхмәт Жубанов дигән композиторны да ишетеп белә идем. Ул Актүбә шәһәрненнән илле чакрымдагы Тимер станциясендә туган. Латыйф Хәмиди белән бергә берничә опера иҗат иткән мәғлүм шәхес. Актүбә өлкәсеннән депутатлыкка да сайланган иде.

– Опералар иҗат итүче Әхмәт Жубановны ишетеп-укып белә идем. Ул бит Актүбә өлкәсеннән... Сөз дә шул нәселдәнме? – дидем. Ханым елмаеп торган арада Әнвәр:

¹ Әлимжанов Ә. Отрар хатирәсе. К., 1974.

– Әйе, мәрхүм Әхмәт ага Газизәнең атасы була. Хәзер ул атасы вазифаларын башкара: Казакъстан композиторларының житәкчесе һәм данлыклы консерваториябезнең ректоры.

Газизә дә сүзгә кушылды:

– Сөз композитор Латыйф Хәмидине беләсезме? – диде.

– Беләм. Казанда күрешкәләгән дә идек. Ул бит сезнең әтигез белән бергә берничә опера язган...

Газизә минем ничә көнгә килүемне, кайда тукталуымны белеште.

– Ерактан килгән кунак бит. Яңа кунакханәгә урнаштырдык, – дип, минем өчен Әнвәр җавап бирде. Аннары миңа табарак борылып: – Әр-яңа кунакханә әле ул. Урынны көнөндә үк бирмиләр. Алдан телеграмма сугып, дәрәс иткәнсең.

– Ә, безнең опера театры каршында ук икән. Бүлмә номерыгызны да әйтмәссезме?

Ни өчен сораганын ачыклап тормастан, мин ул ханымга бүлмә номерын әйтеп бирдем. Һәм ике житәкченең сөйләшәр, киңәшәр сүзләре бардыр дип, сабуллашып чыгып киттем. Ә кичен тамак ялгап, бүлмәмә кереп утыруга кемдер шалтырата:

– Лирон Хәмидуллин буласызмы сез? Хәзер мин килсәм, сөйләшәп утыра алабызмы? Латыйф Хәмиди агаң булам, – ди.

Димәк, Газизә Жубанова Латыйф агасының күнелен күрү өчен минем кунакханә номерын сораган булган икән. Фамилиямне дә кат-кат белеште: Хәмидуллин белән Хәмидинең үзара якынлыгы барлыгын да истә тотуы булгандыр, күрәсен.

Латыйф ага кунакханәгә бик тиз килеп житте. Кулында алма, йөзем төргәкләр.

– Мин бит опера театрына янәшәдәге Түләбаев урамында гына торам. Моннан ерак түгел. СССРның халык артисты мәрхүм Мукан Түләбаев белән дә ижатташлар, дуслар идек. Казакъстан гимнын да бергә эшләдек. Өченче автордаш итеп безгә соңрак Брусиловскийны беркеттеләр...

Композитор Түләбаев исемен йөртүче ул үзәк урамда казакъның күп кенә күренекле шәхесләре гомер итә икән. Казакъ совет әдәбияты классикалары Мохтар Әүзөв, Сабит Мукановларның музей-фатирлары да шунда урнашкан иде. Ул елларда исән-имин эшләп ятучы калам әһелләреннән Әнвәр Әлимжанов, Шерхан Мортазаев, Тәхәви Ахтанов, Әким Тарази һ.б. шул урамда Латыйф агага күрешә булганнар.

* * *

Латыйф ага Татарстанның хәзерге Кайбыч районында 1906 елның 17 июлендә туган. Жиде яше тулмастан аларның гаиләсе Урта Азия якларына чыгып китә. Үзбәк кардәшләребез илендәге Кәттә Курган шәһәрәңә килеп төпләнәләр. Шунда мәктәптә укуган елларында Латыйф ага мандолинада, 1917 елдан соң ачылган музыка мәктәбенә йөргәндә, фортепьянода уйнарга өйрәнә. Тиздән илдә зур үзгәрешләр башлана. 1918 елның апрелендә Ташкент тирәлегендә яшәгән төрле милләтләр мәнфәгатен кайгыртырга тиешле Төркестан Совет Автономияле Республикасы оештырыла. Дәрәс, тиздән барлыкка килсә СССР жирлегендә иң беренче булып оешкан ул автономияле республиканы совет хакимияте никтер сирәк искә ала иде. Чөнки ул автономия кирәгеннән артыграк үзбаш булды сыман. Республика житәкчеләге «автономия» төшенчәсен «мөстәкыйль мәмләкәт» рәвешендәрәк кабул итте бугай. 1940 елда басылган «Страна социализма» исемле калын рәсми белешмәлектә әлегә Төркестан да, 1920 елда оешкан Казакъ (дәрәсрәге кыргыз-кайсақ) автономияле республикасы да зурлап телгә алынмыйлар. Моның сәбәбен, бәлки, Төркестан милли мохтариятын оештыручыларның, шул исәптән аның башлыгы «милләтче» казакъ Турар Ырыскуловның 1937-1938 елларда юк ителүе белән дә бәйләргә кирәктер. 1925 елның урталарында Төркестан белән Казакъ республикалары берләштерелә. Яңа Казакъ автономиясенең башкаласы итеп, башка шәһәр билгеләнә. Ташкент исә мөстәкыйль бер шәһәр статусында кала. Фәкәт 1929 елда гына үзбәк кардәшләр мохтарияты башкаласы Сәмәркандтан шушында күчәселә. Алдарак китереләсе хатирәләрдән күренгәнчә, егерменче еллардагы Ташкент шәһәрәң

үзенчәлекле бер татар мохтарияты үзәгенә тиңләрегебез дә бар. Ләкин ул дәвер безнең әдәбият, мәдәният тарихында әлгә ныклап өйрәнелмәгән.

1919 ел ахырында Төркестан республикасының Мәгариф халык комиссариаты житәкчесе итеп, татар язучысы Шәһит Әхмәдиев билгеләнә. Дөресрәге, анда бер төркем татар зыялысын «төяп», махсус бер поезд китәчәк. Башка житәкче оешмаларга да безнең милләттәшләр килә. Әйттик, 1918-1919 елларда Оренбургта мөселман хәрби-революцион комитет житәкчеләреннән булган, «Хөсәения» мәдрәсәсе жирлегендә Халык мәгарифе институтын оештыруда катнашкан Кәрим Хәкимов 1920-1921 елларда Төркестан АССР коммунистларының башлыгы вазифасын башкарачак. Мөгаен, аның катнашы беләндер дә 1920 елда автономиянең башкаласы Ташкентта да төрки милләتلәрне берләштергән Белем йорты эшли башлый. Аның карамагында татар, үзбәк, казакь бүлекләре булган Халык мәгарифе институты ачыла. (Хәзер ул уку йортын үзбәк кардәшләр илендә еш кына «Татар мәгарифе институты» дип тә йөртәләр.) Дүрт еллык ул уку йорты бусагасын атлап керүчеләр арасында шул жирлектә гомер иткән төрле милләт вәкилләре була. Үзбәкстанның булчак халык шагыйре Гафур Гөләм, казакь халкының киләчәктә шундый ук дәрәжәле исемнәргә лаек буласы язучысы Мохтар Әүзөв та шул институтта укычак. Латыйф Хәмиди дә тиздән әлеге институтка укырга керәчәк, Гафур, Мохтарлар белән аралашып, бер чорда укычак. Мәгариф институтын ул 1926 елда уңышлы тәмамлап чыга. Дөрес, аны ул бер ел элек үк тәмамларга тиеш була. Ләкин 1924-1925 нче уку елын Латыйф Казандагы музыка мәктәбенә керү хыялы белән йөрөп уздыра.

Чынылап та, әлеге Мәгариф институтын оештыручылар да – нигездә, безнең милләт вәкилләре. Аның мөдире һәм укытучысы Габдулла Мостакаев шулай ук Оренбургтагы «Хөсәения»дә укыган, «Шура» журналында очерк, хикәяләре күренгәләп торган белемле шәхес. Татар әдәбиятынан тыш, казакь, үзбәк әдәбиятларына багышлап, житди хезмәтләр язган, шул ук «Шура» мәжмугасы авторларыннан берсе булган Габдрахман Сәгъди дә, 1916 елда Мәскәү коммерция институтын тәмамлагач та, Ташкентка килеп төпләнгән Касыйм егете Ибнеәмин Янбаев та монда укытачаклар. Мөгаен, Мәгариф халык комиссары Шәһит Әхмәдиев тә әлгә бердәнбер рәсми уку йортында укытучы вазифасыннан читләшмәгән булгандыр.

Белемгә сусаган башка татар яшьләрен дә әллә кайлардан үзенә тарта бу уку йорты. Әйе, 1921 елның жәй башында, ачлыктан качып, монда Россия өлкәләреннән дә бик күп татар зыялысы, татар байлары һәм яшьләре килеп тула. Ташкентта аерым-аерым татар мөхәлләләре барлыкка килә. Бу елларда без ул шәһәр урамнарында шагыйрьләрдән Һади Такташ, Зариф Бәшири, татар театрының күренекле шәхесләреннән Кәрим Тинчурин, Тажи Гыйззәт, Сәет Булатов, Әсгать Мәжитов, тел-әдәбият галимнәреннән Габдрахман Сәгъди, Гыйбад Алпаров, композитор Салих Сәйдәшев, күренекле жырчылардан Газиз Әлмөхәммәтов, Фәттах Латыпов һ.б. бик күпләрне күргән булыр идек. Заманында Тукай белән якыннан аралашкан Кәбир Бәкер дә монда татар һәм үзбәк телләрендә «Олуг Төркестан» газетасын нәшер итүгә керешә. 1980 елларда Ташкентта нәшер ителгән бер фәнни журналда басылган мәкаләдә Салих Сәйдәшевнең дә монда танылган драматург Хәмзә Ниязи белән бер пьесаны сәхнәләштерергә йөргәнлекләре хәбәр ителә. (Бездә исә С.Сәйдәшевнең Ташкентта булганлыгы искә алынмый шикелле.) Мәгариф комиссариатының бер түрәсе дә булган Касыймлы Ибнеәмин Янбаев тырышлыгы белән 1920 елда Ташкентта Тукаебызның русчага тәржемәдә беренче китабы да дөнья күрәчәк. («Избранные стихотворения», тәржемәчесе Валентин Вольпин, кереш мәкалә авторы Ибнеәмин Янбаев.)

1920 елда Төркестан Республикасы Самарада театр студиясен тәмамлаган, бер кыш Оренбург татар театрында эшләгән зур бер төркем артистларны да ул вакытта үзенә сыйдыра. Шәһәр үзәгендә урнашкан Белем йорты һәм аның янәшәсендәге Приказчиклар клубы күчмә татар театры үзәкләренә әверелә. Алар эшендә үзбәк театрына нигез салучылардан Хәмзә Хакимзадә Ниязи да катнаша. Әдипләребез, артистларыбыз ижатында

Ташкентта узган гомер эзлэрен дэ чамалап була. Эйттик, Такташ мирасында яки Т.Гыйззэт ижатында. Ташкенттан кайткач, 1923 елда, мәсәлән, ул үзбәк тормышыннан алынган «Кәһәрлө мөһөр» пьесасын яза. Әсәр Сембер, Казан театрларында уңыш белән бара.

Ә Латыйф Хәмиди өчен бу еллар ижатка омтылыш, аякка басу еллары була. Шул елларда аның кайбер сәхнә әсәрләрен музыкаль яктан бизәвә мәгълүм. Шунда аның беренче көйләре туа. Мәдәният-сәнгать кичәләрендә аларны сәхнәдә үзә үк мандолина һәм фортепьяноларда уйный. Монда таратыла торган «Белем йорты» журналында үзбәк Гафур Голәм, казакъ Мохтар Әүзөв, һади Такташ һ.б. шагыйрьләренң шигырьләре белән янәшә Л.Хәмидиниң шигъри ижат үрнәкләре дэ урын алгалый. Әдәбият укытучысы Габдрахман Сәгъди аның киләчәктә шагыйрь буларак таныла алуына шикләнми.

Әйе, шушы институтта укыган һәм шушы үзенчәлекле мохиттә яшәгән чорда Латыйф Хәмидиниң тәүге көй-жырлары да яшьтәшләре тарафыннан жылы кабул ителә. Ул монда татарча «Беренче вальс» көен ижат итә. (Соңрак ул көй Муса Жәлил сүзләренә Мәскәүдә «Октябрь баласы» журналында «Уңыш жыры» исеме белән басылып чыгачак.) Муса Жәлил белән алар беренче тапкыр 1924 елның жәй башында Казанда очраша. Әйе, Латыйфның ижади үсешен күзәтеп торган милләттәшләре аңа Казанга барырга, яна ачылган Шәрәк музыка техникумына укырга керергә киңәш итәләр. Институт житәкчесе, унынчы еллардагы «Шура» журналында байтак шигырьләре басылган ижади фикерлә Габдулла Мостакаев та ул тәкъдимне хуплый. «Бар, тәвәккәлләп кара», – дип киңәш итә. 1924 елның жәендә Латыйф ерак юлга чыгып китә.

Ләкин Казанда аны гына көтеп тормаганнар икән. Алты-жиде яшеннән туган иленнән читтә яшәгән үсмернең өметләре акланмый. Балачактан күнгелгәнчә, әкә-үкә, мәйле ише күп кенә үзбәк сүзләрен кушып, ашыгыбрак сөйләүче кечерәк кенә буйлы бу унсигез яшьлек малайны руслар түгел, үз милләттәшләре дэ кабул итеп бетерми, ят күрә. Шәрәк музыка мәктәбе дип аталган уку йортында да ул вакытта әле үз милли кадрларыбыз булмый диярлек. Композиторлыкка укырга телим дип, ерактан килгән егетне, «бездә андый бүлек юк» дип, кире боралар. Ләкин аның «үз Ташкәнтенә» тиз генә кайтып китәсе килми. Ул педагогия техникумына хор житәкчесе буларак эшкә керә. Музыка техникумы карамагында эшләгән өстәмә курска йөри. Ноталы язуны тирәнтен өйрәнергә тырыша. Заһидулла Яруллин, Солтан Габәши, Салих Сәйдәшев белән аралаша. Кешеләр белән тиз аралашучан егет монда да үз ишләрен тиз таба: Гадел Кутуй, Кави Нәжми, Әнәс Камал белән әдәби очрашуларда катнаша. Бигрәк тә Оренбургтан килгән рабфак укучысы Муса Жәлил белән теләк-омтылышларының уртак икәнлегә беләнә. Өстәвенә, икесе дэ мандолинада оста чиртәләр, икесе дэ шигырь сөяләр. Казан яшьләре аларны үз итә башлый. Ташкенттагы дуслары да онытып бетермиләр – ике арада хатлар йөрөп тора. Латыйфка «монда кайтып, укуыңны тәмамла» дип, киңәш итүчеләр дэ була. Башлангыч музыкаль белем биргән укытучысы Гыймад Тимербулатов та аңа «әүвәл укуың тәмамла» дип, үгет бирә. Л.Хәмиди 1925 елда Ташкентына кайта.

* * *

Мәгариф институтын тәмамлау турында таныклыгын алганнан соң, ул Мәскәү музыка техникумына керергә ният кыла. Бу вакытта инде аның Кәттә Курган музыка мәктәбендәге укытучысы, мандолинада оста уйнаучы остасы Гыймад Тимербулатов та Мәскәүгә кайтып төпләнгән була. Латыйфны ул Мәскәүдә якын күреп кабул итә. Мәгълүм Әсәдуллаев йортындагы үз фатирына урнаштыра. Бу хәл 1927 елның жәендә була. Беренче Мәскәү музыка техникумының композиторлар әзерләү бүлегенә кабул ителеп, тулай торакка күчкәч тә, Латыйф Гыймад агаларына бик еш килеп йөри. Көз көнендә бер килүендә ул шушы йорт тирәсендә Муса Жәлил белән кабат очраша. Муса да Мәскәүгә укырга дип килгән, Әсәдуллаев йортында яшәүче элекке танышы Дәүләтшиннарға фатирга төшкән икән. Әйе, Габдулла Дәүләтшин берара Орскида милли комиссар булган, «Ирек йолдызы» газетасын нәшер иткән кеше. Аның жәмәгәте

исә Мирхәйдәр Фәйзинен сөңлесе иде. «Муса университет ятакханәсенә урнашкан та, бу гаиләгә еш килеп йөрдә. Беренче кышта без шунда бик еш очраша идек», дип искә алган иде Латыйф ага.

Алар шул чорда популяр булып киткән дистәләгән жырның көен һәм сүзен бергә язалар. Яшьләргә һәм укучы балаларга багышланган «Комсомол жыры», «Көз житте», «Күңелле яшьләр», «Ленин турында жыр»ны аларның яшәтешләре урамда да, уку йортларында да бик яратып жырлыйлар. «Кызыл очкыч жыры» марш буларак, күпләр күңеленә хуш килсә, «Син дулкыннар тавышын тыңладыңмы» романсы татар көенә яңалык алып килүе белән истә кала. Латыйф ул елларда Мәскәүдә яшәүче Әхмәт Ерикәй шигырьләренә дә берничә көй ижат итә. Аларның күбесе Муса Жәлил редакцияләгән журналларда ноталы язмада басылып та чыгачак.

Л.Хәмиди 1931 елда техникумны тәмамлый. Әмма эшеннән һәм дусларыннан аерыласы килми, Мәскәүдә яшәп кала. Бу вакытта инде ул «Октябрь баласы» журналының музыка бүлегә мөдире була. (Журнал 1932 елның декабрендә ябыла.) Шул ук Әсәдуллаев йортында урнашкан татар мәктәбдә жыр дәрәсләре дә алып бара, милли телләрдә китаплар нәшер итүче «Центриздат» белән дә хезмәттәшлек итә. Казакъстанга эшкә билгеләнгәч кенә, аның Мәскәүдәге дуслары белән арасы без сүрелә төшә.

Беренче мәртәбә Казакъстанга эшкә билгеләнүенә сәбәпләрен Латыйф ага миңа болайрак аңлаткан иде. Бердән, ул элек Урта Азиядә яшәгән, андагы төрле милләт вәкилләре белән аралашкан. Шундагы халыкларның гореф-гадәтен, телләрен белә. Латыйф ага, шул сүзләрен раслагандай:

– Казакъ дуслар хәзер дә әле: «Ташкентка барып төшү белән үк үзбәккә әвереләсез», дип шаярткалылар, – дип әйтеп куйган иде.

Икенчедән, ул дәвердә үзек тарафыннан казакъ мәдәниятен торгызуга зур әһәмият бирелә. Утызынчы еллар башында Казакъстанның Алма-Ата, Кызыл Урда, Семипалатинск кебек эре шәһәрләрендә бер-бер артлы берничә милли театр оештырыла. Абай исемен йөрткән Казакъ опера һәм балет театрын ачу карары исә 1933 елда чыга. Ул Латыйф Хәмидинең икенче йортына әйләнә.

– Казакъ иле өчен мондый тизләтелгән чаралар нилектән килә? Белмисез шул сез... Мондагы утызынчы елгы ачлык афәтен дә, халык күтәрелешен дә Рәсәйдә белүчеләр юк. Бездә дә ул хакта берни дә язмыйлар. Совет хакимияте ул фажиғалә елларны искә алганны яратмады. Боларны мин сиңа сер итеп кенә әйтәм.

Әйе, нәкъ менә шушы елдагы ачлык вакыйгаларыннан соң казакъ халкының тормыш-көн күрешенә караш төптән үзгәрә. Иксез-чиксез булып яткан казакъ илендә яңа сәнәгать корылмалары төзелешә тизләтелә. Илнең төрле тарафыннан монда тәҗрибәлә белгечләр жиберелә. Үз теләкләре белән килүчеләр янына монда «сөрген сөргын» үтәргә тиешләр бихисап галим, профессорларга да урын табыла.

* * *

Латыйф ага үзенә Казакъстанга эшкә чакырылуын шушы ачлык вакыйгасына һәм бер үзенчәлекле китапны нәшер итүе белән бәйләде. 1933 елда ул «Центриздат» нәшриятында бик тә үзенчәлекле бер китапны чыгаруда актив катнаша. Этнограф һәм композитор А.В.Затаевичның «Казакъстан татарларының илле жыры» жынтыгы була ул. Бу китапны Мәскәү жәмәгатьчеләге дә, казакъ зыялылары да хулап кабул итә. (Аңдый мирасның барлыгын безнең галимнәр беләме икән?) Алар Л.Хәмидине Алма-Атада эшли башлаган Казакъ драма театрының музыка бүлеген житекләргә чакыралар. Анда ул элекке танышлары белән дә кабат очраша. Ташкентта бер чорда укыган, бергә-бергә шигырьләр, мәкаләләр язышкан Мохтар Әүзөв әлегә театры оештыручыларның берсе икән. Аның шул театрда сәнхәләштерелгән берничә пьесасын музыкаль яктан бизәү бурычы Латыйфка йөкләнә. Шул рәвешләр ул монда беренче мәртәбә Абай тормышы һәм ижаты белән якыннан таныша. М.Әүзөвның «Кобланды

батыр» дастанына нигезлэнгән пьесасыннан соң ул «Абай» драмасының музыкаль бизелешен эшли. Бер үк вакытта аңа Казакъстан ССР радиокомитеты карамагында хор коллективын оештыру бурычы да йөкләнә. Шушы ике-өч елда аның казакъ халкы моң-аһәңнәренә яраклаштырып ижат иткән беренче казакъ жырлары да туа. Ильяс Жаңсыгуровның Кызыл Армиягә багышланган шигыре «Кызыл кыран»га (кызыл бөркет, кызыл лачын) нигезлэнгән жыр бик тә уңышлы килеп чыга. Аны һәр жирдә мактыйлар, жырлыйлар. Ләкин ул бик кыска гомерле була. Шагыйрьнең тиздән кулга алынуы сәбәпле, «Кызыл кыран»ны телгә алу һәм жырлау дистә елларга кичектерелә.

Бу елларда әле Латыйф Хәмиди Казан һәм Мәскәүдәге ижатташлары белән бөтенләйгә аерылып өлгерми. Казакъ илендә вакытлыча гына эшлөп, тәҗрибә туплармын да туган төбәгемә кайтырмын дип хыялланып яши. Мәскәүдә укуында аралашкан Муса Жәлил, Мансур Мозаффаров һ.б. белән хәбәрләшәп тора. Мәскәү консерваториясе каршында татар опера студиясе оешкан көннәрдә аңа да ул студиягә кабул ителәп, югары музыкаль белем алу мөмкинлегә барлыгы турында хәбәр итәләр. Һәм 1936 елда ул янә Мәскәүгә килеп төшә. Монда элекке һәм яңа дуслар, ижатташлар белән бергә күләмле музыкаль эсәрләр ижат итү сәләтен үзләштерә башлый. Бу чорда аның партадашлары Салих Сәйдәшев, Мансур Мозаффаров, Жәүдәт Фәйзи, Заһид Хәбибуллин, Фәрит Яруллин, Нәҗип Җиһановлар була. Нәкъ шушы елларда Латыйф ага татар халкының яраткан көйләреннән «Галиябану», «Каз канаты», «Ком бураны», «Су буйлап», «Сарман», «Шоһырым» һ.б.ны хор өчен эшкәртеп, нотага сала башлый. Соңрак та ул шушы эш белән шөгыльләнүдән бизми һәм, тулы бер китаплык мая жыелгач, 1964 елда аларны Мәскәүдә бастырып та чыгара². Студияне тәмамлаганда, диплом эше итеп, «Татар бию көйләренә сюита»ны нотага сала. Җитәкче укытучысы, профессор Г.Литинский ул симфоник сюитаны бик уңышлы эсәр дип кабул итә. Ижатташ иптәшләреннән кемнәрдер балет, кемнәрдер опера өчен музыкалар ижат итә. Мәселән, Н.Җиһанов «Качкын», М.Мозаффаров «Галиябану» операларына шул чорда тотыналар. Жырлар язып кына чыкканучылар да була.

1938 елның жәй башында студиядә укулар тәмамлана. Кемнәрдер алдан ук Казанда ачылачак опера театрына эшкә билгелэнгән була. С.Сәйдәшев элекке эшенә – Дәүләт драма театрының музыкаль бүлеген җитәкләргә дип кайтып китә. Л.Хәмидигә һәм тагын кемнәргәдер Татарстан республикасының мәдәният идарәсеннән килергә тиешле чакыру кәгазе һаман күренми. Нәкъ шул вакытта Ленинградтан кайтып килүче казакъ артистлары һәм М.Әүзөв Мәскәүгә сугышалар. Мохтар һәм әлегә таныш артистлар аны кабат Алма-Атага кайтырга димлиләр. «Бездә халык музыка уен кораллары оркестры эшли башлады, аңа дирижёр кирәк. Син ул эшкә бар яктан да килешләр», – ди М.Әүзөв.

Шулай итеп, язмыш талантлы татар композиторын тагын үз иленнән читкә алып китә. Дөрөс, Алма-Атада аны бик зурлап каршылыйлар. Гаилә белән яшәргә фатир бирәләр. (Бу вакытта студияне тәмамлап, Казанга кайтканнарның күпчелеге, шул исәптән Муса Жәлил гаиләсе дә вакытлыча кунакханә бүлмәләренә урнаштырыла.) Шул көздә үк Латыйф ага әлегә оркестрның баш дирижёры һәм сәнгать җитәкчесе итеп тәгаенләнә. Хәзер дә уңышлы эшлөп килгән, дөнья буйлап сәяхәт кылудан туктамаган, унтугызынчы йөзнең көй чыгаручысы һәм оста кубызчы-скрипкачы Кормангазый исемен йөрткән ул Дәүләт оркестры белән якташыбыз биш ел җитәкчелек итә. Соңгы тапкыр бу оркестр Казанга 2003 елда килде. Якташыбызның берничә эсәрен дә башкарды.

Шул чорда Латыйф аганың «Казакъ вальсы» (1940), чак кына соңрак «Былбыл» (1945) һәм башка жырлары туа. Якташыбызның казакъ илендә ижат иткән жырларының саны өч йөзгә якынлаша. 1960 еллар башында Казакъстанда татар әдәбияты һәм мәдәнияте көннәре һәм шундый ук чара Казанда уздырылуы уңаеннан, Латыйф ага татар шигырьләренә нигезләнәп, тагын берничә көй яза. Шулардан иң танылганы, сәхнәдән еш кабатланганы, Хәсән Туфан сүзләренә язылган «Иртәләрен, кичләрен» жырыдыр, мөгаен.

² Китап исемен ачыккый алмадым. Үзе белән сөйләшкәндә язып куймаганмын. М.Нигъмәтҗанов та шундый хезмәтләргә багышлы китабында аны искә алмый шикелле.

Казакъстанда яшәгән вакытта Латыйф Хәмидинең өч опера, бер оперетта, берничә сюита һәм дистәләгән жыр ижат иткәнлеге мәгълүм. XIX йөз казакъ көйчеләреннән Кормангазый, Дәүләтгәрәй, Биржан һ.б.ның әсәрләрен оркестрда башкару өчен эшкәртүгә дә ул була. «Балалар өчен фортепьяно әсәрләре», «Балалар өчен жырлар», «Думбрада уйнау мәктәбе» һ.б. уку-өйрәнү әсбапларын да ул төзи һәм нәшер итә.

Мохтар Әүзөв «Абай» драмасы жирлегендә тиздән опера либреттосын әзерли. Шуны чын опера рәвешенә китерүне яңарак оешкан композиторлар берлеге рәисе Әхмәт Жубанов белән опера студиясендә укып кайткан Латыйф Хәмидигә йөклиләр. Бу йөкләмә нәкъ авыр сугыш башланган көннәргә туры килә. Халык уен кораллары оркестрында да эшнә дәвам итәсе, сугыш батырларына багышлап, жырлар да язасы, операга да жан өрәсе бит. 1942 елдан ул музыка училищесында, 1944 тән яңа ачылган консерваториядә дә укыта. Мактаулы доцент.

– Ул елларда көнне төнгә ялгап эшләдек. Ярты көн миндә яки Әхмәтләрдә арияләр язып утырсак, көннең икенче яртысында училищедә дәрес бирә идек. Кичләрен опера театрында да эшләр чыгып кына тора... Өйгә кайтуга ястык өстенә аварлык кына хәл кала иде. Авыр сугыш вакытында кешеләрнең күңелен күтәргүгә өмет итеп, дистәләгән жыр язганмын. Сугыш каһарманы Маншук Маметовага, Панфилов дивизиясе батырларына, партизаннарга багышланган жырларым әле хәзер дә радиотапшыруларда кулланыла...

Бик күп тырышлык куелган, байтак сынаулар үткәннән соң, ниһаять, «Абай» операсы язылып бетә. Мәскәү, Киев, Ленинградлардан эвакуацияләнгән музыка, сәхнә белгечләре ярдәмендә сәхнәләштерүгә керешәләр. 1944 елда тамашачы операны дәррәү алкышлап кабул итә. «Абай» – жирле кадрлар тарафыннан ижат ителгән беренче милли опера. Дөрес, аңа кадәр 1934 елда ук бер тәҗрибә булып ала. Опера сәхнәсендә «Кыз жибек» (Ефәктәй кыз) дастаны нигезендә эшләнгән музыкаль әсәр уйнала. Ләкин аның музыка авторы башка милләт вәкиле – Евгений Брусиловский була.

«Абай» операсы – казакъ опера сәхнәсенен ин уңышлы әсәре. Аның әлегәчә куелмый, уйналмый калган елы юк. Мәскәүдә казакъ мәдәниятенә багышлап уздырылган чараларда да «Абай» сәхнә түрәндә йөри. Ул операда баш рольләргә башкаручы Көләч Байсәетова, Роза Жаманова, Бибигөл Түлэгәнова, Ирмәк Серкебаев, бертуган милләттәшләребез Ришат һәм Мөслим Абдуллиннар дөнья күләмендә танылган артистлар дәрәжәсенә ирештеләр.

Алда әйтеп киткәнәмчә, 1945 елда шушы өч композитор тарафыннан Казакъстан ССРның үз гимны ижат ителә. Бүген дә Казакъстан халкы милләттәшебез катнашында ижат ителгән шул гимн музыкасын ишетеп уяна һәм шуны тыңлап, йокыга китә. Бәлки, бер генә мәртәбә булса да, шул гимн музыкасын күренекле милләттәшебезгә багышланган берәр чарада безгә дә ишетергә насыйп булып дигән бер хыял яши күңеләмдә.

«Абай» операсын тәмамлагач та, Л.Хәмиди акын Жамбулның йөз яшенә багышлап, бер актлы «Жамбул белән Айкуныс» операсын язарга керешә (1946). 1949 елда бу музыкаль әсәр туыландырылып, «Жамбул» исеме белән кабат эшләнә һәм 1952 елда сәхнәләштерелә. Сугыш барган көннәрдә үк башланган һәм төрле сәбәпләр белән берәз тоткарланган «Теләгән Туктаров» операсы да, ниһаять, 1947 елда төгәлләнә һәм сәхнәләштерелә. Сугыш батырына багышланган бу опера да Латыйф ага белән Әхмәт Жубановның уртак җимеше була.

– Әхмәт белән без утызынчы еллар ахырында Кормангазый исемендәге оркестрда бергә эшли башлаган идек. 1939 елда композиторлар оешмасын да бергә нигезләдек. Беренче көннән башлап, бүгенгәчә анда идарә эгъзасы булып торам. Музыка сәнгатенә багышлап, йөзләгән мәкалә, очерк язып бастырдым. Музыкантларга ярдәм итү фонды рәисе булуыма да дистә еллар инде. Төрле музыкаль чараларда жюри рәисе яки эгъзасы булып торам. Үпкәләр җае юк. Читкә тибәрергә теләгәннәрен тоймыйм.

Хак әйтә Латыйф ага. Казакъ илендә аның абруе бик зур иде. 1942 елда аңа Казакъстан ССРның атказанган артисты, 1966да – халык артисты дигән мактаулы исемнәр бирелә. 1978 елда ул Көләч Байсәетова исемендәге Дәүләт бүләгенә лаек була. Берничә орден, медаль белән бүләкләнә. Өдәбият, сәнгать өлкәсендә хезмәт итүчеләр өчен Казакъстан ССРның дәүләт бүләкләрен булдыру карары 1944 елда кабул ителә. Өдәбият өлкәсендә эшләүчеләр өчен ул хәзер – Абай, музыка, театр осталары өчен Көләч Байсәетова исемендә йөртелә. Көләч – казакъларның беренче опера жырчысы. Аңа 1936 елда ук (егерме дүрт яшендә) СССР халык артисты исеме бирелә. Хәер, казакъ опера сәнгатендә һәм музыка өлкәсендә Дәүләтнең андый иң югары исемен яшлы алучылар байтак. Роза Жаманова, Мукан Түләбаев, Ирмак Серкебаев СССР халык артисты исеменә 1959 елда, Бибигөл Түләганова белән Ришат Абдуллин 1967дә лаек дип табыла. Роза белән Ирмаккә андый зур дәрәжәле исем бирелгәндә, әле егерме дүрт яшь тә тулмаган була. Талантлы, сәләтле ижат кешеләрен шулай иртә бәяли белүдән үрнәк алырга кирәктер, мөгаен.

Өстәп, шуны да әйтик: Көләч Байсәетова Латыйф аганың «Казакъ вальсы» белән «Былыл» жырын иң беренче һәм үзенчәлекле моң вә күтәренке рухлы итеп башкаручыларның берсе санала.

– Арабыздан иртә китмәсә, без бергәләшеп, тагын да күбрәк ижат иткән булыр идек әле, – дигән иде композитор. Артистка 1957 елда вафат була. Әмма аның жырлары, арияләре сиксәннәнче елларда да радио, телевидение репертуарында иде.

Латыйф Хәмиди 1948 елда Н.Баймөхәммәдов либреттосына «Балбулак» опереттасын ижат итә. Бу әсәр аның шушы юнәлештәге соңгы хезмәте. Мирасында тагын берничә күләмле симфоник әсәре – сюиталары бар. Казакъстанда элегрәк даими рәвештә башкарылган «Татар бию көйләренә сюита»дан тыш, ижатташлары һәм музыка сөючеләр тарафыннан югары бәяләнгән «Кобланды» һәм «Алма-Ата» сюиталарын да атап үтәргә кирәктер.

Латыйф Габделхәй улы Хәмиди 1983 елда житмеш жиде яшендә Алма-Атада вафат була. Ике-өч ел элгәре генә бергә гомер иткән хатыны Сания дә гүр иясе булган. Аңа чаклы әле без тагын бер мәртәбә «Алатау» кунакханәсенә иркен бүлмәсендә сөйләшеп утырган идек. 1980 елның июнь башларында, замандашы Сабит Мукановның сиксән еллык юбилеен билгеләгән көннәрдә. Латыйф ага миңа житмеш яшенә атап чыгарылган буклетын (ижат биографиясе язмасын) бүләк итте. Шул очрашуда Латыйф ага Әхмәт Жубанов белән икесенә багышлап, повесть ижат ителүен, ләкин хәзергә ул әсәрнен үзәндә юклыгын белдергән иде. Блокнот битенә «Повесть авторы Лия Жаһанова» дип язып куйганмын. Музыка белгечләре А.Юсфин (1964) Мәскәүдә, Б.Гизатов (1966) белән Б.Ерзакович (1978) Алма-Атада «Латыйф Хәмиди» исемле хезмәтләрен нәшер иткәннәр. «Казакъстан ССР» энциклопедиясенә 4 нче томында³ да якташыбызга багышланган мәгълүмат бар. Ә «Татар энциклопедиясе»нең 6 нчы томында 424 нче битнең беренче баганасы аның биографиясен һәм ижатын кыскача барлауга багышланган. Латыйф агабызның күпләребез күңеленә хуш килгән кабатланмас ижади мирасы мәңгә онытылмасын, дисәк, аларны ешрак кабатларга кирәктер. Күңелләрдә сүнмәс дөрт уяткан «Татар бию көенә сюитасын» да, яшьлек дәрте белән ижат ителгән вальс көйләрен дә замандашларым сагынып көтәдер дип беләм...

Лирон ХӘМИДУЛЛИН,

Г.Тукай исемендәге Дәүләт бүләге иясе.

³ Казахская ССР. Краткая энциклопедия. Т.4. Алма-Ата. 1991, 583-584 стр.

СУКМАКЛАР БУТАЛГАННЫ?...

Рәдиф Сәгъди (Сәгъдиев Рәдиф Нәжип улы) – танылган әдипләребезнең берсе. Ул драматург, прозаик. Әлеге шәхес кайсы жанрда үзен тулырак тапты дигән сорау, безгә калса, бүген дә әле ачык кала. Чөнки һәр ике жанрда да ул бердәй дәрәжәдә актив эшли: «Гүзәл Аппаксылу» – пьесалар, әкият-пьесалар, әкият (Казан, 2012), «Бервакытны – без тугач...» кыйсса һәм документаль баяннар (Казан, 2017) китаплары фикеребезгә дәлил.

Мәгълүм ки, татар әдәбияты тарихында милләтебезнең тормыш тәҗрибәсен, горей-гадәтләрен, фәлсәфәсен яктырткан әдипләр күп. Бу юнәлештә Рәдиф Сәгъдинең «Бервакытны – без тугач...» китабына тупланган әсәрләре матур юнәлешнең давамы. Әлеге әсәрләрдә язучының татар рухлы геройлары хәтердә сакланып калырлык буяулар белән гәүдәләндерелә.

Автобиографик әсәргә хәтерләткән «Бервакытны – без тугач...» кыйссасында вакыйгалар, нигездә, нәни герой Хәниф исемненән сөйләнә. Аның балалык һәм гомер юлын үз эченә сыйдырган тулы бер тарихта, автор кичерешләренең инде тормыш тәҗрибәсен туплаган шәхес югарылыгынан чыгып сурәтләнүе, укучы аңына җиткерелергә тиешле фикерләренең, тормыш концепциясенең сайлап алынган булуы әсәргә әдәби-эстетик һәм

педагогик яктан да зур гамәл башкаруын дәлилли.

Кыйсса мөстәкыйль сюжет-вакыйгалардан торган, барысы бергә герой Хәнифне шәхес буларак, милләт язмышынан аерылгысыз халәтәндә гәүдәләндергән хикәятләрдән

гыйбарәт. Һәр бүлекнең үз тарихы бар, мәгънә катламы исә автор югарылыгынан баяләнеп, тормыш тәҗрибәсе нәтиҗә төсмерен ала. Әсәргә һәр бүлекке укучыларда әдәби-эстетик, эхлакый кыйммәтләр тәрбияләргә ярдәм итә. Мисал өчен, «Көчле һәрвакыт хаклы!»

бүлеген генә алык. Туган авылын калдырып, Казан каласына күчкән баланың шәһәр тормышына килеп керүе, яшәгәшләре белән мөнәсәбәтләре, һәм, ниһаять, чишелеш шул дәрәжәдә тормышчан ки, ирексездән, кечкенә бала белән Казанга күчеп килгән дустаның башыннан кичкәннән сөйләвен хәтердә яңартып, мин дә калтыранып куйдым. Әмма әсәр герое үзен дә, хәтта башкаларны да якларлык дәрәжәдә көчле, нык. Шулай ягы белән ул укучыларны әсир итә.

Хәниф, гомумән, күчкәндә туган хис-кичерешләрен, аңында бер-берсен алыштырып килгән уй-фикерләрен укучыга сөйләп, үзен характер буларак ача. Аның кайгы-шатлыклары, күзәтү-бәяләре дә аерыла: бала Хәнифнең яшәешкә гәҗәпләнеп, сокланып каравы,

«мыек төртеп чыккан, борынгы кызлар исе кәргән яшь жылкенчәк» булгач исә, кайвакыт усалланып куйса да, садә, беркатлы булып калуы, җавап табылмаячак сорауларга җавап эзләргә омтылуы зур осталык белән тасвир ителгән.

Кыйссаның байтак өлеше Хәнифнең бабасы Зәйнәтдин карт образын ачуга багышланган. Бу хәл аңлашыла да, төп геройның тормышка карашы формалашу бабасыннан килә:

«Чәй янында бабай миңа:

– Улым, ипи валчыкларыңны чәчмә, жыеп ал, идәнгә төшеп таптала күрмәсен, югыйсә икмәк үпкәләр үзәң, – ди.

– Ничек инде, бабай, икмәк үпкәләргә мөмкин, җаны юк бит аның, – дим.

– Бу дөньяда, улым, ташның да, ти-мернең дә җаны бар. Ә икмәк турында әйтеп тә торасы юк. Су белән алар безгә тормыш бирә, димәк, аны безгә яшәр өчен Ходай бүләк иткән. Сугыш вакытында, улым, бер теләм ипигә тилмергән чаклар күп булды. Ул житмәгәч, күпмә кеше җансыз калды, ачлыктан кырылды. Бар аның җаны, улым, бар, аның белән адәм затлары җан асрый».

Тормышның ачысын-төчесен күп күрсә дә, кырысланмаган, усалланмаган Зәйнәтдин картның чынбарлыкка мөнәсәбәте кыйссада еш тасвирлана, һәм ул тирәлекне ачуга әһәмиятле. «Сталин ашаган токмачларны...» бүлегә дә, мәсәлән, аның язмышына бәйлә үткән тарихтан бер ачы хатирә буларак яңгырый. Сталинизм чоры, әләк, ялган, көнчелек кебек хисләрнең кеше язмышын бик җиңел чөлпәрәмә китерергә мөмкинлеген ача. Кеше күңеленә гүзәлләгә һәм пычраклык төшенчәсә капма-каршы куела.

«Бервакытны – без тугач...» кыйс-сында халкыбызның горейф-гадәтләрен, йолаларын, табигать күренешләрен сурәтләгәндә, сабый күңелендә туган соклану, чиксез мәхәббәт хисе, бер яктан, татар авылы образын калку, төрле яклап чынбарлык дәрәжәсендә ачуга ярдәм итсә, икенче яктан, төп герой үз Ватанын, милләтен изгеләштерүче шөхес буларак ачыла. Автор игътибарыннан бер генә күренеш тә читтә калмый: чөлтерәп

аккан чишмәләр, гүзәл тирәлек, көянтә белән су ташучы кызлар, инеш буйлары, туй мәҗлесләре. Укучыны сискәндереп куйган җенле-пәриле Суксу зираты асты, пәри кызлары ияләнгән караңгы мунча, убыр, яки «ике күзе утлы күмер кебек» янган, «чыраеннан вәхшиләк бөркелгән», «бите соры-зәңгәрсү төстәгә хәшәрәт» һ.б. Әлбәттә, болар барысы да укучыны сискәндереп алу, тормышның әкияти дөнья белән янәшәлеген ассызык-лау өчен кулланыла.

Шулай итеп, «Бервакытны – без тугач...» кыйссасында Рәдиф Сәгъди XX гасыр яшәеше аша татар халкының зурлыгын тагын бер кат ача. Кыйссада язучы үткән тарихтан тулы бер картина тудыра. Хәнифнең уй-хисләре, дөньяга карашы, тормыш күренешләрен аңлау дәрәжәсә төрле буяулар белән багытла.

«Мин дә бер татарыңдыр» дигән документаль баянда исә Сабантуй бәйрәменә символ буларак яңгыравы көчле. Баянда Сабантуйга карашның татар милләтенә караш белән тәңгәл булуын ассызык-лау төп табышлардан. Чыннан да, Сабан туе ул – халкыбызның тарихы, хәтерә, йолалары, горейф-гадәтләре, гүзәл табигать һәм милләт үзе, дигән идея кабат укучы аңына сәңдерелә, горурлык, киләчәккә ышаныч тудыра. Инде, авторның драматургиясенә – пьесалар, әкият-пьесаларына күчкә.

Мәгълүм булганча, татар балалар һәм яшүсмерләр драматургиясә формалашканнан башлап, талантлы драматургларга кытлык кичерде. Әмма узган гасырның 60 нчы елларыннан бу өлкәдә уңай якка үзгәрешләр күренә башлады: Туфан Миңнуллин, Фәнис Яруллин, Галимҗан Гыйльманов, Мансур Гыйләжәв, Рафис Корбан, Резеда Вәлиева, Ләбиб Лерон, Рабит Батулла, Рөстәм Мингалим кебек әдипләрнең эсәрләре бу өлкәгә яңа сулыш өрде. Алар арасында бүген, һичшиксез, Рәдиф Сәгъди исемен дә атыйбыз. Драматург сәхнә эсәрләре аша балалар рухына тәэсир итәргә, үсеп килүче буынны милли-әхлакый кыйммәтләрдә тәрбияләргә омтыла. Арада акыл бирүче, тирән фәлсәфи фикергә этәрүче һәм шаян вакыйгаларга корылган пьесалар да

шактый. Нәкъ менә шуңа күрә, авторның бик күп эсәрләре сәхнә аша балаларга, халыкка барып ирешә һәм югары бәяләнә дә: «Могҗизалы Яңа ел» әкият 2018 елда Алабугада үткәрелгән «Алло, мы ищем таланты!» бәйгесендә Гран-Прига лаек була, «Соңгы Шүрәле» эсәре 2017 елда халык театрлары бәйгесендә беренче урынны ала, «Иске курчакларда Яңа ел» әкият-тамашасы (режиссёр Р.Әюпов), «Гүзәл Аппаксылу» (режиссёр Ә.Камалиев), «Баһадурның бәхете», «Баһадурның яңа дуслары» (режиссёр Р.Заһидуллин) һәм башка эсәрләре сәхнәләрдә күп тапкырлар уйнала.

«Гүзәл Аппаксылу» китабында игътибарны җәлеп иткән төп эсәр «Кыргын» тарихи драмасы дисәк, ялгыш булмас. Ләйс Зөлкарнәй хикәясә буенча язылган драмада вакыйга төрки-болгар, Идел буе төркиләренә бер ыруында бара. Балаларга һәм яшүсмерләргә үткән тарих, ырулар тормышын күзаллау өчен кызыклы эсәр. Анда үткән вакыйгаларны, халык, милләт тормышын тарихи планда, масштаблы итеп күрсәтү омтылышы ята. Кам ана, Кучкар би, Сәнжәрә, Кылыч батыр образлары мисалында жирдә нәселне, ыруны саклап калу өчен күрсәтелгән батырлык, ныклык темасы ачыла. Пьеса үзәгенә катлаулы конфликт куелган, бердәмлек, дуслык идеясе үткәрелгән.

Кам ана – батырлыкның символик гәүдәләнешә, кабиләнең горурлыгы, ышанычы. Пьесада ул – «кара көч»ләргә каршы көрәшне оештыруда житәкче һәм рухландыручы. Кабиләгә куркыныч янаганда, ул хәтта иң сөекле кызы – Сәнжәрәне дә үлемгә хөкем итәргә сәләтле. Сәнжәрә – йорт биенә беренче хатыныннан туган кызының эчке дөньясы да шактый тулы ачылган. Ул – гүзәл кыз, әмма аны тышкы матурлык кына түгел, эчке матурлык та бизи. Ул иреккә, азат тормышны яратучы, саф һәм шат күңелле кыз.

Татар балалар драматургиясә тарихында фольклордан килгән мифологик персонажлар иркен кулланыла. Рәдиф Сәгъдинең дә бу юнәлештә уңышлары бар. «Гүзәл Аппаксылу» әкият-пьесасы –

моңа мисал. «Казан утлары» журналында (2003 ел, 2 сан) дөнья күргән «Театрга гашыйк булыгыз» исемле мәкаләсендә театр белгече Дания Гыймранова да «Гүзәл Аппаксылу»ны аерым билгеләп үтә: «Гомумән алганда, Р.Сәгъдинең эсәрләрен лирик мотивлар, сафлык, пакылек, шаянлык, наянлык бизи. Бу авторның яшьләр театрында куелган «Гүзәл Аппаксылу» пьесасы да шундый ук ачык, матур төсләргә бай. Халык ижатында яшәп килгән Аппаксылу, Таңбатыр, Шүрәле, Пәри, Жән, Дию кебек образларны Р.Сәгъди бүгенгә көнгә күчәрә, гади генә бер сюжет төзеп, вакыйгаларны тарих күзлегә һәм юмор аша үткәрә, чорыбызның рухи халәтен сурәтләй. Бу пьесада эхлакый, тәрбия мәсәләләре күтәрелә, балаларга әйбәт акыл бирелә».

«Гүзәл Аппаксылу» китабы 2020 елда Ш.Маннур премиясенә лаек була. Китапка «Мәчесе дә җыр чыгара» исемле кереш сүз язган күренекле драматург, М.Сәлимжанов исемендәге бүләк иясә Ризван Хәмид исә: «Рәдиф Сәгъди әкиятләрдән таулар салган драматург!» – дип, иҗатка үзәнчәлеккә бая бирә.

Инде әкият-пьесаның үзенә күчик. Төрле әкият геройлары бергә тупланган эсәрнең сюжеты кызыклы. Биредә Язмыш Ана, Таңбатыр, шүрәлеләр, Дию пәриә, җән хатыны Жәнлебикә, пәри кызы Пәрдия һ.б. геройлар белән очрашабыз. Әмма халык авыз ижаты эсәрләреннән аермалы буларак, кара көчләрне символлаштыручы явыз рухлар иҗатта уңай яктан гына ачыла. Мисал өчен, Мафиозник дию пәриә – Салыптаптарның Аппаксылуны урлап алып китүе эшәкелектән түгел, Таңбатырның уйламый сөйләгән сүзләренәң ачуын чыгаруында икән: «Дию Аппаксылуга гашыйк булса да, сезне аермый иде. Сиңең мәгънәсез сүзләренәң түзмәде. Үч алу теләге туды анда», дип аңлата Язмыш Ана әлегә хәлнең сәбәбен. Ягъни кешеләрнең явызлыгына карата туган үч, ачу аны явыз гамәл кылырлык затка әверелдергән икән.

Башка мифологик затлар да балаларга уңай персонажлар буларак тәкъдим ителә, аерым очракларда алар хәтта кешеләрдән яхшырак. Шулай булмаса, мари урманы

шүрәлесе Шүрлебәк, Пәрдия, Жәнлебикә Таңбатырга ярдәм итәргә алынмалар иде.

Пьесаның уңышы тагын, балалар фольклоры жанларын иркен файдалану: «табак кебек нурлы йөзләреңне, шалкан кебек матур күзләреңне күрсәм иде»; геройлар һәм вакыйгаларны тормышка һәм бүгенге көнгә яраклаштыру белән дә аңлатыла: Таңбатыр эшләпәле, билендә шпага, диюнең «банкларда акчасы буа буарлык», Жәнлебикә телевизордан сериаллар карый һ.б.

Бу урында, әлбәттә, киңәш-теләк әйтеп китү урынлы булыр. Балалар өчен ижат иткәндә, телгә, сүзләргә сак мөнәсәбәт таләп ителә. Кызганыч, Рәдиф Сәгъди драматургиясендә сүгенү һәм халык телендәге ямьсез сүзләргә очратырга туры килә.

Талантлы драматургны яшәештә килеп туган проблемалар, билгеле вә билгесез «караңгы» яклар, эти-әнисез балаларның упкын юлы, дуслык мәсьәләләре борчый. «Алсу томан» моңсу драмасы, «Баһадурның бәхете», «Ана күчелә балада...» әкият-пьесалары шул хакта сөйли.

«Алсу томан» моңсу драмасы, күпсанлы сорауларны истә тотып, русчага да тәржемә ителә. Төрле төбәкләрдә уйнала һәм Мәдәният министрлыгының грантына лаек була.

Татарстан республикасы, Россия Федерациясенең атказанган сәнгать эшлеклесе И.Илялова әлеге драмага биргән эчке рецензиясендә әсәргә югары бәяләвен асызыклап үтә: «Пьеса һәм спектакль, әлбәттә, бүгенге яшьләр өчен зур тәрбияви кыйммәткә ия. Әсәр үзегенә куелган проблема актуаль, чөнки анда наркоманиянең үлемгә илтүе, жинаятьчел төркемнең яшьләрне ничек үз жәтмәләренә эләктөрүе турында сөйләнелә. Спектакльдә идея ачык, һәм ул үсештә!»

«Баһадурның бәхете», «Баһадурның яңа дуслары» әкият-пьесалары да –

балалар сәхнәсендә уңышка ирешкән әсәрләр. «Баһадурның бәхете» 1994 елда К.Тинчурин исемендәге театрда куела. 1995 елда дәвамы буларак, «Баһадурның яңа дуслары» сәхнәгә менә. Әлеге әсәр алга таба Татарстаннан читтә Башкортстанда, Чуваш, Мари, Удмурт республикаларында, Пермьнең Барда районында, Тобол, Төмән төбәкләрендә дә күрсәтелә. Соңрак спектакльне баяләү, киңәш-теләкләр өчен махсус оештырылган түгәрәк өстәлдә тамашада төп рольне башкарган Татарстанның халык артисты И.Хәсәнов та үзенең фикерләре белән уртаклаша: «Р.Сәгъди драматургияне төптән аңлаган әдипләребезнең берсе. Гали Хәсәнов, Празат Исәнбәт, Ризван Хәмид дәресләре бушка китмәгән, күрсәң. Аның әсәрләрендә уйнавы жиңел! Баһадур мажараларында да вакыйгалар куерганнан-куера барып, тамаша кылучыны үз эченә бөтереп ала да спектакль беткәнче, үз кулында тотат».

Рәдиф Сәгъдинең әкият-пьесаларында, нигездә, традиционлык саклана. Явызлык гаепләнә, гаделлек, кешеләргә мәрхәмәтле мөнәсәбәт мактала. Үткәреләргә тиешле төп фикер берәр персонаж теле аша әсәргә ахырында, әмма шактый тәэсирле итеп житкерелә, һәм ул балага гыйбрәт-сабак алу өчен жирлек тудыра.

Тулаем алганда, Рәдиф Сәгъди – эзләнүчән язучы. Әмма аның ижатын өйрәнү мәсьәләсе әле бүген дә ачык кала. Без юкка гына мәкаләнең исеме «Бервакытны – без тугач...» кыйссасының бер бүлегенә якынайтып, «Сукмаклар буталганмы?...» дип куймадык, әлбәттә. Рәдиф Сәгъдинең ижаты туры юлда, дәрәс юлда. Ул бай, киңкырлы, әсәрләргә өйрәнүнең яңадан-яңа алымнарын табарга, бәяләргә мөмкинлекләр гаять зур.

Ләйлә МИНҖАЖЕВА,
КФУ профессоры

Кәшишаф Мохтаровның тууына 125 ел

ТУАЧАК ӘСӘРЛӘР КАҺАРМАНЫ

14 июльдә күренекле дәүләт эшлеклесе, 1921 – 1924 елларда ТАССРның Халык комиссарлары Советы рәисе Кәшишаф Гыйльфан улы Мохтаровның (1895 – 1937) тууына 125 ел тулды.

Әлеге якты шәхеснең тормыш юлы, ул башкарган эшләр тарихчыларыбыз тарафыннан шактый жентекле өйрәнелгән. Без аны иң авыр көннәрдә, Идел буенда коточкыч ачлык хакимлек иткән бер вакытта яшъ Татарстан Республикасына житәкче булып килеп, халыкны ач үлемнән коткарып калу, гражданнар сугышы елларында тәмам бөлгенлеккә төшкән республика хужалыгын аякка бастыру юлында биниһая зур хезмәт куйган фидакарь зат буларак беләбез. Нәкъ менә аның тырышлыгы белән Татарстан чын мөстәкыйльлек юлына баса, Татар теле турындагы закон гамәлгә куела, татар халкын мул табигатьле урыннарга күчәреп утырту сәясәте жәелдерелә.

Журнал укучылар игътибарына архивчы галимәбез, тарих фәннәре кандидаты Фәнзилә Хәбибуллина белән әңгәмә тәкъдим ителә. Бу узган ел Татарстан автономияле республикасы оешуга 100 ел тулуга багышлап әзерләнгән «Өмет тулы еллар авазы» дигән тапшырудан бер фрагмент. Дөрөс, биредә сүз Кәшишаф Мохтаровның үзе турында гына түгел. Язмада ТАССРның оешу көннәре бәян ителә, шул заманның атмосферасы, проблемалары, вакыйгалары күз алдына китереп бастырыла. Шулай да без Кәшишаф Мохтаровның шәхесен шушы тарихи процессларның үзәгендә күрәбез, әңгәмәдә аның башкарган эшләре, уңышлары, хата-ялгышлары, өметләре һәм фажигасе чагылыш таба.

Кызганыч, әле бүгенге көнгә кадәр халкыбызның үткән юлында бәрәкәтле эз калдырган шушы кешенең әдәби образы тудырылмаган. Хәзерге заман укучысы кызыксынып, ябырылып укыячак әсәр әле башланмаган хәлгә ята дигән сүз. Иманыбыз камил, Фәнзилә ханым сөйләгәннәрне тыңлаганнан соң, кемнәндер каләмә кәгазьгә үрелер, чөнки халкыбыз өчен, бигрәк тә аның яшъләре өчен каһарман, кумир тудырырга хыялланган язучы мондый теманы урап уза алмаячак. Кәшишаф Мохтаровның исемен мәңгеләштерүне каләм әһелләребез башлап жиберсә, гажәеп файдалы бер эш булыр иде.

Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.

ЗАТЛЫ ЖЫРЧЫ, ОЛУГ ШӘХЕС

Милли опера сәхнәсендә һәм татар эстрадасында онытылмаслык якты эз калдырган күренекле жырчы-быз, педагог, Татарстанның халык артисты Рафаэль Сәхәбиевнең (1951 – 2019) тууына 70 ел тулды.

Кызганыч, аның юбилеен без жырчының үзеннән башка гына билгеләп үтәргә мәжбүрбез. Шушы уңайдан Татарстан радиосында искә алу тапшыруы һәм ул башкарган жырлардан төзелгән берничә концерт эзерләнде. Программалар өчен материал туплау барышында бер нәрсәгә игътибар иттек: Рафаэль абыйның сәхнә эшчәнлегенә безнең радио фонотекасында бик ачык чагылыш таба икән. Бездә аның башкаруындагы 102 әсәр саклана. Болар – халык жырлары, татар,

рус, чит ил композиторларының жырлары һәм романслары, ул үзе катнашкан опера спектакльләреннән арияләр. Жырларның берничәсе яраткан оныгы Нариман Сәхәбиев белән бергәләп башкарылган.

Ә менә жырчы үзе катнашкан тапшыруларга килсәк, кызганыч, алар күп түгел. Рафаэль Сәхәбиев радиога жырлар яздырырга еш килеп йөрсә дә, үз аягы белән килеп кәргән мөмкинлектән файдаланып калучы журналистлар сирәк булган.

Журнал укучылар игътибарына тәкъдим ителә торган әлеге язма – Рафаэль абыйның сөйләгәннәре сакланып калган аз санлы тапшыруларның берсе. Тарихы болай. 2010 елда «Казан утлары» журналы гаять кызыклы бер сәхифә ачып жибергән иде. «Бәләкәйләр» дип исемләнгән бу сәхифәдә язучылар, галимнәр, мәдәният-сәнгать эһелләре арасыннан күп кенә танылган шәхесләр үзләренең балачак хатирәләре белән уртаклаштылар. Шул елның июль ае санында «Бәләкәй Сәхәби» дигән баш астында Рафаэль Сәхәбиевнең парчалары да дөнья күрдә. Фәкыйрегез энә шул вакытта аның белән очрашып, әңгәмә корган иде. Әлбәттә, биредә жырчының зур ижатына, музыка сәнгате үсешенә керткән хезмәтенә бәя бирү максаты куелмаган. Монда Рафаэль абый жылы, ихлас хисләргә бирелеп, фәкать балачагы, анда калган күңелле хәлләр турында сөйли. Аның белән аралашкан, якыннан белгән кеше биредә нәкъ тормыштагыча шаян, жор сүзле, философ Рафаэль Сәхәбинең үзе белән очрашчак.

Бу язмада сез шулай ук жырчы башкаруындагы жырлар да тыңлый аласыз. Әңгәмә тәмамлануга аның якты рухын искә алып эзерләнгән концерт башланып китә.

Татар жырларын затлы-зәвыклы югарылыкта башкару өлгесен барлыкка китергән, үз артыннан килүчеләргә бер үрнәк булып калган зур жырчы, олуг шәхес Рафаэль Сәхәбиевнең якты рухына бер дога булса иде бу эшебез.

Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АКМАЛ** алып бара.

КЕРӘШЕН ТАТАРЛАРЫНЫҢ МӨСЕЛМАНЛЫККА КАЙТУ ХӘРӘКӘТЕ

Татар халкы тарихында жанисәп вакытларында калкып чыга һәм җавап табылып бетмәгән күп сораулар тудыра торган күренешләр бар. Шуларның берсе итеп, аерым төркемнәргә татарлардан бүлөп чыгару омтылышын күрсәтергә мөмкин. Бу язмабыз шушы мәсьәләгә тарихи караш булып. Шунысын да әйтергә кирәк: файдаланылган саннар барысы да чиркәү статистикасыннан, губерна статистика комитеты һәм 1897 елгы Бөтенроссия жанисәп мәгълүматларыннан алынды.

Петр I (1682–1725) Россиядә җәмгыятьне үстерүнең көнбатыш моделенә йөз белән борылгач, илдә мөселманнарга карата сабырлык күрсәтү сәясәте юкка чыга (*Каппелер П. Чуваши. Народ в тени истории: монография /пер. с нем. Е.В. Толстой; науч. ред. Л.А. Таймасов. Чебоксары, 2019. С. 70*). Патша беренче эш итеп, дворян статусын раслау өчен кешенең христиан булуы шартын куя. Кара халыкта, ясаклы кешеләрдә дин алыштыруга омтылыш тудыру өчен, дәүләт тә льгот системасын булдыра: алар үзләре теләп чукуыңан очракта, 1720 елдан салым түләүдән 3 елга, 1722 елдан рекрут хезмәтеннән, 1724 елдан кабадан һәм үлем җәзасыннан азат ителә башлый. 1748 елны Петр I нең тәхет варислары бу өстенлекләргә кораблар төзү өчен урман кисү йөкләмәсеннән азат итүне өстәп куя (*Ногманов А.Ю. Самодержавие и татары. Очерки истории законодательной политики второй половины XVI – XVIII веков. Казань, 2005. С. 83, 143*).

1721 елны Синод оешу һәм Рус православие чиркәвенең дәүләт оешмасына әверелүе, мөселманнарны чукуындыру сәясәтен үзәкләштерелгән самодержавие-чиркәү сәясәте рәвешендә тормышка ашырырга мөмкинлек бирә.

Бу вакытка Рус чиркәве һәм җирле хакимият кайгырту-күзәтүендә XVI гасырның икенче яртысыннан башлап оешкан һәм «новокрещён», татарчалаштырып әйткәндә «керәшен» дип атап йөртелгән төркем тупланган була. Нинди социаль төркемгә керүләренә карап, аларны рәсми кәгазьләрдә «ясаклы новокрещён» яки «йомышлы новокрещён» дип атап йөрткәннәр.

Дәүләтнең XVIII гасырда дини сәясәтне максатчан тормышка ашыруы чукуынганнарның яңа төркемгә барлыкка китерә. Аларны бутамас өчен, дини хакимият I ревизиядән (1722 ел) соң чукуындырылган неофитларны «новокрещённар», ә элеккеләрен «старокрещённар» дип аера башлый.

Урта Идел буенда яшәгән мәжүсиләр һәм мөселманнарны чукуындыру эшен җаелдыру өчен махсус оешма кирәккә ачыклангач, тәхеттә Анна Иоанновна (1730-1740) утырган заманда, 1734 елда Зөя шәһәрнең христиан динен тарату максатын куйган «Яңа чукуындырылганнар комиссиясе» төзелә. Ул 1740 елны «Яңа чукуындырылганнар эшләре конторасы» («Контора новокрещенских дел») дип үзгәртелә һәм штаты арттырыла. «Контора» составында дингә өндәүче миссионерлар, православие руханилары, чиновниклар һәм солдатлар отряды була. Миссионерлар авылларга йөрү һәм моңарчы монастырьлардагы чукуындыру үзәкләрен төбәкләргә күчерү белән шөгыльләнәләр.

1840 елдан башлап, «Контора» православие диненә чукуындыру өчен дәүләттән ел саен 10 мең сум ала башлый. Чукуынучының яшенә, сословиесенә, женесенә карап,

акчалата һәм киём-салым белән түләү кертелә. Матди кызыксындыру чаралары нәтижә бирә башлый. Әйтик, 1739 һәм 1740 елларда 206 һәм 308 кеше чукундырылса, акчалата түләү кертелгәч, 1741 һәм 1742 елларда бу саннар 40-45 тапкыр арта (*Ислаев Г.Ф. Ислам и православие в Поволжье XVIII столетия: от конфронтации к терпимости. Казань, 2001. С.85, 174-175*).

Хөкүмәт, зур чыгымнарға барырга теләмичә, тагын да яхшырак чара уйлап таба. 1743 ел 28 сентябрь указы мәжүсиләргә һәм мөселманнарға, ягъни чукунырга теләмәүчеләргә, яңа чукуынганнарның 3 елга азат ителгән салымнарын түләүне һәм аларның дәүләт йөкләмәләрен үтәү бурычын куя, ә чукуынган өчен акчалата түләү ике тапкыр кими. Үз диннәрендә калучыларның салымнары берничә тапкырға артуы һәм новокрещённар өчен рекрут йөкләмәсен үтәү аларның хужалыкларын бөлгенлеккә төшерә. Фөкать Батырша житәкчелегендәге 1755 елгы баш күтәрү тәэсирендә бу указ юкка чыгарыла һәм үз диннәренә тугры калган игенчеләренң жыелып килгән бурычлары (ул вакыт өчен бик зур сумма) юкка чыгарыла.

Көчләп чукундыру һәм фискал басым чаралары системасын куллану хакимияткә 1743–1747 елларда уртача ел сәен 43 меңнән артык кешене, ә 1748–1760 елларда 16 шар мең кешене чукундырурга мөмкинлек бирә. Чукундыру Казан, Рязань, Түбән Новгород, Тамбов, Әстерхан һәм Тубыл жирләрендә алып барыла. Шул рәвешле, 1743–1760 елларда Урта Идел буенда һәм Көнбатыш Себердәге жирле халыклар арасынан 400 меңнән артык кеше, шул исәптән 12 меңнән артык татар православие динен кабул итә (*Ислаев Г.Ф. Ислам и православие в Поволжье XVIII столетия: от конфронтации к терпимости. Казань, 2001. С.177*).

«Яңа чукундырылганнар эшләре конторасы» 1764 елда императрица Екатерина II тарафыннан ябыла һәм Урта Идел буенда чукундыру сәясәте нык йомшый. Ләкин «яңа чукуынганнарға» мөселманнар белән аралашу тыела.

Кыска гына вакыт эчендә шулкадәр күп халыкны чукундырганнан соң, империя хакимияте алдына неофитларга православие дине нигезләрен аңлату эшен җайга салу: чиркәүләр төзү, жирле халык телләрен белүче руханилар хәзерләү, яңа уку йортлары ачу мәсьәләсе килеп баса. Яңа чукуынганнар өчен арзан баягә төшә торган агач чиркәүләргә күчүгә һәм үзләре чиркәү төзүгә хөкүмәт акча кызганмый. Әмма 1773–1775 елларда Е.Пугачёв житәкчелегендә крестьяннар сугышы вакытында Урта Идел төбәгендәге чувашлар һәм марилар үз авылларында хөкүмәт акчасына төзелгән дистәләгән агач чиркәү биналарын яндырып, приходларга билгеләнгән православие руханиларын барысын да диярлек кыйнап, күбесен үтереп (132 кеше) яңа дини идеология таратучылардан үч алганнар (*Можаровский А. Изложение хода миссионерского дела по просвещению казанских инородцев, с 1552 по 1867 год. М., 1880. С.98*). Андый авылларда хакимияткә чиркәү төзү һәм приходлар оештыруны яңадан башларга туры килә.

Татарлар арасында чукунучылар мәжүсиләр кебек авыллап-авыллап булмыйча, нигездә, кайбер мөселман торак пунктларында яшәгән берничә кешедән артмаган. Андыйларның яңа туган балалары мәжбүри рәвештә христиан дип яздырылган, саннары ишәйгән.

Россия дәүләтендә (1905 елга кадәр) православие диненнән башка дингә күчү тыелган һәм бу гамәл жинәяткә тиңләнгән. Шуңа карамастан, халык тәхеткә утырган һәр яңа патшадан үзенә рәхим-шәфкать, тормышына җиңеллек көткән. 1801 елны Александр I император булгач та, халык арасында таралган төрле сүзләр арасынан, новокрещённар үзләре ишетергә теләгән «хәбәрне» аралап алалар: имеш, яңа падишаһ дин иреге биргән икән. Шушы хәбәр белән рухланып, 1802-1803 елларда Түбән Новгород губернасының Васильск өязендә 30 лап татар авылында яшәгән керәшеннәр мөселманлыкка кайта. Ләкин хакимият аларны куркытып, кабат Чиркәүгә бәйләп куя.

Мөселманлыкка кайту хәрәкәте 1827 елда Николай I тәхеткә утыргач, оешканрак, кинчәк һәм күләмлерәк булып җәелә. Казан губернасының Зоя, Чуел, Тәтеш өязләрендә,

Сембер губернасының Сембер, Буа, Ставрополь өязләрендә, Оренбург губернасының Бозаулык өязендә 138 авылда яшәгән өч меңнән артык керәшен татары берләшеп, исламга кайтырга телибез дип, патша исемеңә дистәдән артык күмәк гариза юллый (Исхаков Р.Р. *Миссионерство и мусульмане Волго-Камья (последняя треть XVIII – начало XX в. Казань, 2011. С.43)*). Гаризаларында бабаларының мөселман булулары, үзләренең Чиркәү кәгазьләрендә христиан дип язылсалар да, чынлыкта шәригать кушканча яшәүләрен ассызыклайлар. Гариза биргәч, чиркәү руханиларын йортларына кертмиң, иконаларны чыгарып атып, муеннарындагы төреләрен ташлап, яңа туган балаларын чукундырырга чиркәүгә алып бармыйча, ачыктан-ачык мөселманча яши башлайлар (Можаровский А. *Изложение хода миссионерского дела по просвещению казанских инородцев с 1552 по 1867 года. М., 1880. С.116-117.*), ләкин полиция басымына һәм куркытуына чыдый алмыйча, кире чигенәләр.

Чара күрү өчен 1830 елны Казан епархиясендә миссионер штатлары булдырыла, вазибаларга билгеләнгән руханиларның татарча белмәүләре христианча вәгазьләүне жайга салырга мөмкинлек бирмәсә дә, керәшен татарларының чиркәүгә, мәчеткә йөрүләре ныклы күзәтүгә алына.

Мөселманлыкка кайткан керәшеннәренң рухи ныклыгы туган авылларындагы мөселман мохитенә бәйләп икәннән яхшы белгән хакимият 1832-1836 елларда Казан, Сембер, Оренбург губерналарында яңадан башланган мөселманлыкка кайту хәрәкәтен туктату өчен өч дистәдән артык авылдан аларның гаиләләрен рус авылларына күчерә (Исхаков Р.Р. *Миссионерство и мусульмане Волго-Камья (последняя треть XVIII – начало XX в. Казань, 2011. С.50-51)*). Казан губернасы халык тыгыз урнашкан төбәкләр исемлегенә керә, ә ул елларда дәүләт крестьяннарына жан башыннан жир кишәргә 8 дисәтинәдән ким булмаса тиеш дигән канун көчәндә була. Артык жир биләмәләре булган рус крестьян жәмгыятьләре күп булмау сәбәпле, бу план өлешчә генә тормышка ашырыла. Рус авылларына күчәргән гаиләләр, яңа нигездәге йортларын ташлап, чит төбәкләргә китәләр яки жирле руханилар һәм рус крестьяннары дини йогынты ясауда катнашмаудан файдаланып, элеккечә ислам дине йолаларын үтәп, йомылып яшиләр.

Себер губернасының Куйсуы, Пашат, Семозки, Уразовка, Яндовишча, Кызыл Яр, Шубиле, Карга, Анды һәм Суыксу авылы керәшен татарлары 1860 елны рус авылларына күчүдән баш тарталар (Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. М.; Л., 1936. С.262).

Жыеп әйткәндә, XIX гасырның беренче яртысында мөселманлыкка кайткан керәшеннәр күп очракта приход руханиларына бүләкләр биреп, билгеләнү өчен формаль рәвештә чиркәүгә йөрәп, мөселманча дини тормыш алып бару ирегән «сатып алып» көн күргәннәр. Бер үк вакытта полиция һәм руханилар кулга-кул тотышып, мөселманнар белән аралаштырмау максатында аларга кышкы сезонда чит төбәкләргә киём тегәргә китү өчен паспорт бирмәү, мөселманча күмәлгән мәетләргә казып алып, христиан зиратында жирләү, мәжбүри чиркәүгә алып бару һ.б. эшләр белән шөгыльләнәләр.

Миссионерлар һәм Чиркәү руханилары епархия житәкчеләгенә керәшеннәр өстеннән шикаятләргә, гадәттә, ике арада конфликт килеп чыкса яки алар кушкан үтәлмәсә язганнар. Гаепләнүчеләр суд жаваплылыгына тартылган. Ләкин мәхкәмә тикшерүләре ул заманда күп еллар дәвам иткән, бу исә мөселманлыкка кайтканнарга элеккечә яшәргә мөмкинлек биргән, хакимиятнең тырышлыгы еш кына тиешле нәтижәгә китермәгән.

Полиция һәм мәхкәмә басымы, тәхеткә Александр II утыргач, берәз йомшара. Илдә башланган либерал реформалардан иң күп файданы мөселманлыкка кайткан гаиләләр күрә. Николай I нең 1849 ел 20 ноябрь һәм 1855 ел 4 июль указлары белән мөселманлыкка кайткан гаиләләргә аеру, балаларын тартып алып чукундыру һәм христиан гаиләләргә бирү туктатыла. 1867 елны соңгы өч дистә елда дини кануннарны

бозган өчен ачылган мэхкәмә эшләрә барысы да ябыла. 1864 елга кадәр мөселманлыкка кайткан, ягъни чиркәүгә йөрмәгән, балаларын чукундырмаган гаиләләр метрика, Чиркәү кәгазьләреннән сызып ташлана һәм аларны эзәрлекләү туктатыла. Шулай итеп, Казан губернасының 71 авылында яшәгән (3517 кеше, күпчелеге Чистай һәм Спасск өязләреннән), шулай ук Самара губернасында 17 авылда (485 кеше) һәм Сембер губернасында 64 «яңа мөселман»ның дин иреге өчен күп еллык көрәшә жинү белән тәмамлана (Исхаков Р.Р. *Миссионерство и мусульмане Волго-Камья (последняя треть XVIII – начало XX в. Казань, 2011. С.58-62)*). Бу хәбәр киң таралып, күрәшә өязләрдә яшәгән новокрещённаларда киләчәккә өмет кабыза.

Өйтергә кирәк, Себергә сөрелүдән курыкмыйча, ачыктан-ачык мөселманча яши башлау зур шәхси батырлык таләп иткән. Бу адымны берәуләр башкаларга кушылып-ияреп, икенчеләр үзләре башлап ясаганнар. Кайберәүләр үзләренә яки гаиләләренә килгән төрлө борчу, бәла-казаларны ике төрлө дини тормыш алып барудан килеп чыккан дип фаразлаганнар. Өйтик, 1869 елны Ядегәр волостенда яшәүче П.Васильев Чүриле авылы руханиена үзенә мөселманлыкка кайтуын яшереп, мөселманча яшәп, хакимият каршында үзен христиан дип күрсәтеп, Аллаһы Тәгаләне алдаганы өчен еш авыруы һәм матди торышының елдан-ел начараюы белән аңлата (*ТР ДА, 4 фонд, 101 тасв., 11 эш, битләре номерланмаган*).

Крепостное право юкка чыгарылу һәм ил торышында күпсанлы яңалыклар 1865 елны халык арасында тагын император дин тоту иреге турында указга кул куйган икән дигән сүзләр таралуга сәбәп була. Жәй айларыннан башлап, мөселманлыкка кайткан гаиләләренң вәкилләре Казанга барып, Тубылчы авылы кешесе Галим Сәмигуллиннан тиешле гариза яздырталар. Г.Сәмигуллин 1856 елны Кама аръягы керәшеннәре исемнән үзе язган гаризаларны башкалага илтәп тапшырып танылган шәхес була. Ул бу юлы да шул текстларыннан файдалана. Н.И.Ильминский, шундый бер гариза тексты белән танышкан, моны мөселман голәмәсә төзегән дигән фикер әйтә.

Һәр хәрәкәтнең әйдәманнары, идеологлары була. Ачыктан-ачык гариза биреп, мөселманча яши башлаганчы, алар хакимияткә бик күренмиләр, ләкин авылларда рухи ныклык биреп, үрнәк күрсәтеп яшиләр. 1865–1866 еллардагы мөселманлыкка кайту хәрәкәте башлангач, бу шәхесләренң исемнәре полиция рапортларында чагылыш таба. Өйтик, Чуел өязендә элек керәшеннәренә ислам диненә кайтырга өндәүдә гаепләнеп хөкәм ителгән Ташкичү авылы кешесе Василий Григорьев, гариза яздырту һәм аны патшага житкерү өчен дип, тирә-як авыллардан һәр ир-аттан 20 тиен көмеш акча жый, халыкны христиан руханиә белән аралашуны туктатырга, балаларын чукундырмакка, мәетләрен мөселманча күмәргә, никахлашырга чиркәүгә бармакка өнди. Аның үгетләве тәэсирендә Чуел өязе керәшеннәре мөселманча яши башлый.

Төрлө авылларда яшәгән 3-8 гаилә гаризаны күрәшә авыллардагы «яңа мөселманнар» белән берләшеп бирүне уңай күрә. Шулай күмәкләп тырышканда, гариза бирү өчен кирәкле чыгымнар да жан башыннан санаганда кимрәк чыга, жинәп чыгарга ышанычны арттыра. Вәкил булып йөрү мөселманлыкка кайтуны пропагандалауга тиң булганга һәм мондый ижтимагый эшчәнлек өчен Россия кануннарында Себергә сөрү каралганлыктан, вәкилләр вазифасын, нигездә, «яңа мөселманнар» үзләре башкарган. Гадәттә, вәкил тирә-яктагы берничә авыл кешеләре арасынан сайлана. Алар, үз чиратында, үзара тагын бер вәкил сайлап, башкалага барып, күмәк гариза бирү эшен шуңа тапшыра торган булган. Кайберәүләр исә кушылганны үзләре мөстәкыйль рәвештә башкарып чыккан (*Казанская центральная крещёно-татарская школа. Материалы для истории христианского просвещения крещёных татар/ сост. Ильминский. Казань, 1887. С.307*).

Гомумән, вәкилләр сайлау, базар булган авылларда жыелышлар уздыру, «кем күпме бирә» дигән кагыйдә буенча чыгымнарда дип, акча жыйу, ачыктан-ачык мөселманча яшәүне оештыру хакында киңәш-табыш итү мөселманлыкка кайту хәрәкәтен

активлаштыруда, анда катнашучыларны туплауда һәм берләштерүдә мөһим роль уйный.

Бу хәрәкәт күрше төбәкләргә дә жәелә. Әйтик, Түбән Новгород губернасының Сергач өязе һәм Васильск өязенәң Андреевский волостенда яшәүчеләр 1866 елны ике күмәк гариза язып, Санкт-Петербургка юллылар (*Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. М.; Л., 1936. С. 258-259*).

1865–1867 елларда мөселманлыкка кайту хәрәкәтенәң үзенчәлегә анда Мамадыш өязенәң Елыш һәм Ласш өязенәң Олы Кибәхужа авыллары старокрещеннары катнашудан гыйбарәт була. 1866 елның 5 августында вице-губернатор 12 казак белән Олы Кибәхужага килгәч, бер агай түбәтәен салудан баш тарта һәм түрәгә каршы эндәшә, авылдашлары аны кулга алырга юл куймыйлар. Хакимият жәза биреп, 1866 елның сентябрь ахырында 33 кешенә кулга ала, шуларның 7 сен – Себергә сөргенгә сөрү, 25 кешенә – 3 айга, берсен 1 ел да 8 айга төрмәгә ябу турында карар чыгара. Жәзага жавап итеп, бөтен авыл халкы ислам динендә калабыз дип, белдерә.

Мөселманлыкка кайту хәрәкәте жәелүгә кайбер мулалар да, рухани вазифаларын югалтудан курыкмыйча, үз өлешләрен керткәннәр. Әйтик, дини теләктәшлек күрсәтеп, Чуел өязе Бакырчы авылы имамы И.Халитов туганы Сахиб белән «яңа мөселманнарның» йортларында жәмәгать намазларын уздыру, дин кануннарын аңлату белән шөгыльләнә.

Чәчкаб авылы мәзине мөршид Габделлатыйф Алкин исә Зөя, Тәтеш һәм Чуел өязләрендә һәр авылда диярлек булган мөриdlәре аша киң масштабта агитация алып бара, даими рәвештә хәбәрләр жибереп тора. Башта мөселманлыкка кайтучылар Госманлы дәүләтенә күченергә теләп, төрек солтанына ике гариза юлладылар, шунда китеп, дин ирегенә ирешергә була, дип яза, аннары хакимияттән куркырга кирәкми, чөнки тиздән төрек солтаны гаскәр белән килеп Казанны алачак һәм русларны куып жиберәчәк, ә Александр II дин иреге турында указ жиберәчәк, дигән хәбәр сала. Соңрак, 1866 елның көзендә, императорга биргән гаризаларыгыз әле каралмаган, өметләнәгез дип, ышаныч биреп тора.

Полиция хәрәкәтне оештыручыларны эзәрлекли. Чуел, Зөя, Тәтеш, Ласш өязләрендә яшәгән мөселманлыкка кайткан 600 ләп кешенәң вәкиле Чуел өязенәң Чүти авылы кешесе Платон Фёдоровны (Мәхмүт Миргазов) төрмәгә ябып куя.

Гариза бирүне оештыруда иң зур уңышка Чабаксар өязе Әлмән авылы игенчесе Гыйззәтулла Әбдүшев ирешә. Ул Чабаксар, Зөя, Чуел, Царевококшайск өязләрендә 17 авылда яшәгән 775 керәшеннәң вәкиле буларак, шулай ук Казан өязенәң Олы Сулабаш, Олы Битаман, Шыпшык, Норма авыллары кешеләре исемненнән Санкт-Петербургка барып, гаризалар тапшырып кайта.

Полиция 1867 елның 6 гыйнварында Казанда бер кунакханәдә Гыйззәтулла Әбдүшев һәм Галим Сәмигуллинны кулга ала, ләкин бу вакытка гаризаларның төп өлеше императорга юлланган була (*Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. М.; Л., 1936. С.451*).

Казан губернаторы М.К.Нарышкин императорның барлык гаризаларга тискәре жавап бирүе турында 1866 елның 19 август карарын авылларга житкерүне вице-губернатор Розовка йөкли.

Вице-губернатор, миссионер Н.И.Ильминский һәм губернатор карамагындагы чиновник тәржемәче кенәз Дәүләт-Килдиев 1866 елның август-сентябрь айларында Тәтеш, Ласш, Зөя өязләрендә берничә авылга тирә-яктан гаризалар бирүчеләрне жыеп һәм аларга императорның эмерен житкереп, кире Чиркәүгә кайтырга өндәп йөриләр. Шунда ук чакырылган мулла-мәзиннәрдән миссионерлык эшә алып бармау турында кәгазьгә кул куйдырталар.

1865–1868 елларда император исеменә һәм мәсә 125 авылда яшәгән мөселманлыкка кайткан гаиләләр гаризалар бирә (Казан өязеннән – 5 авылдан, Ласш ягынан – 6,

Чуел төбәгеннән – 7, Зоя өязеннән – 72, Тәтеш төбәгеннән – 72 (шуларның өчесе чувашлар), Чабаксар өязеннән – 2, Царевококшай өязеннән – 1 (марилар). Сембер губернасының Буа һәм Сембер өязләрендәге 34 авылдан һәм Буа шәһәрндә яшәгән кешеләр тарафыннан гариза жибәрелә. Керәшеннәрнең мөселманлыкка кайтуы жинаят саналганлыктан, алар барысы да Россия кануннары буенча үзләренең күчемле һәм күчемсез милегенә хокукларын югалта.

Казан губернасы хакимияте бу хәрәкәттә актив катнашкан 31 кешене (дүртесе – указлы муллалар) Себергә сөрсә дә, бер-ике авылдан кала барча «яңа мөселманнар» ислам динендә кала (*Загидуллин И.К. К вопросу отпадения крещёных татар Казанской губернии в мусульманство 1866 года // Национальный вопрос в Татарии дооктябрьского периода. Казань, 1990. С. 66–78*).

«Яңа мөселманнарның» күпчелеге дин кардәшләре белән бер авылда яшәгәннәр, дидек. Казан губернасында фәкать бер бистә чамасы авылда гына алар күпчелекне тәшкил иткәннәр.

Миссионерлар 1860 еллар ахырыннан башлап, кирилл хәрефләре белән язылган татарча дәреслекләр һәм дини китаплар бастыруга, туган телдә укыта торган башлангыч дини мәктәпләр һәм татарча дини ритуаллар башкаручы чиркәүләр төзүгә алынган, милли кадрлардан укытучылар һәм руханилар әзерләүгә күчкәч, көрәш, нигездә, авылдагы яшәрен мөселман мәктәбе белән «Изге Гурий кардәшлегә» ачкан дини мәктәп арасында бара. «Яңа мөселманнар» миссионер мәктәпләренә бойкот игълан итү юлы белән күп очракта жиңеп чыга.

Либерал реформалар да күпмедер жиңеллек бирә. Исламга кайтканнар 1866 елдан башлап, руханиларга һәм чиркәү каравылчылары өчен акча түләүдән баш тарта. Дәүләт 1880 елны аларның православие чиркәвен тоту чыгымнарыннан рәсми азат итә (*РДТА, ф.821, 8 тасв., 788 эш, 34 бит*).

1887 елдан «яңа мөселманнарны» волость идарәләрендә саклана торган гаилә исемлекләренә ата-аналары кушкан исемнәре белән язарга рөхсәт ителә. Паспорт алганда, бу кешеләр дин тоту графасында «мөселман» дип күрсәтелә башлый. Мәхкамәи шәрғия 1892 елны муллаларга никахларны өйләнүчеләрнең паспортта күрсәтелгән дине буенча теркәргә рөхсәт бирә. Шул рәвешле, никахлашу мөмкинлегә барлыкка килә. 1890 елларда мәхкәмәгә шаһит итеп чакырганда, судьялар, аларның мөселманча киёмнәренә карап, Коръән тоттырып, ант иттерә башлыйлар (*ТР ДА, 41 фонд, 1 тасв., 1 эш, 41 бит*).

1870–1890 елларда мондый авылларда ике дини жәмгыять яши – указлы мулла житәкләгән рәсми мөхәллә һәм үзләре арасыннан сайлаган, дини йолаларны үтәүче һәм жәмәгать намазын укучы рухание, күрше авылдан чакырган укытучы белем биргән яшәрен мәктәбе, үлгән туганнарын жирләү өчен аерым зираты булган «яңа мөселманнар» төркеме яки жәмгыятье. 1890 елларда ике ара жылынып, указлы кыюрак муллалар «яңа мөселманнар» йортларында дини йолалар башкара, аларны жәмәгать намазына, соңгы рәтләргә кертә башлый. Бу саклык чарасы мәчеткә тикшерергә полиция килеп керсә, имамга аларның кергәннәрен күрмәдем дип әйтер өчен уйлап табылган хәйлә була (*Загидуллин И.К. Особенности организации и соблюдения норм мусульманского образа жизни крещёными татарами, возвратившимися в ислам, во второй половине XIX в. (по материалам Среднего Поволжья) // Исповеди в зеркале: Межконфессиональные отношения в центре Евразии (на примере Волго-Уральского региона – XVIII–XXI вв.). Нижний Новгород, 2012. С. 334–349*).

Казан епархиясе миссионеры Я.Коблов 1902 елның сентябрендә Сатлыган Ключ, Елыш, Савруш авылларында булып кайткач, исламга кайтуның төп сәбәбе татарларның берләшергә омтылуларында дип белдерә. Аңа керәшеннәр, имеш, болай дип әйткәннәр: «Без татарлар белән бер кавемнән, телебез бер, күрәсен, Аллаһы Тәгалә безгә шул якка авышырга куша». Миссионер, шулай ук, мәсьәләнең матди ягын шәрехли: «Әгәр

дә без христиан булып калсак, баштан түбәтәйләребезне салсак, татарлар безгә, тегү эшеннән башканы белмәгән кешеләргә, киём тегәргә заказ бирмәчәкләр бит» (ТР ДА, 4 фонд, 134 тасв., 4 эш, 4 бит, арткы ягы).

Мөселманлыкка кайту хәрәкәте керәшеннәрнең гомуми санына да тәэсир итә. 1836 елны Казан губернасында керәшеннәр татарларның 11,8% (Софронов М.Г. *Государственные крестьяне Казанской губернии и реформа П.Д. Киселева: Дисс. ...канд ист. наук. Казань, 1952. С.76*) тәшкил итә. XIX гасырның соңгы чирегендә полиция ел саен алган статистикасында татарларны өч төркемгә бүлөп теркәп бара. Әйттик, 1895 елгы полиция мәгълүматларында мөселманлыкка кайткан керәшеннәр 32004 кеше (4,5 %), мөселманнар 89,5 %, керәшен татарлары 6 % дип языла (ТР ДА, 359 фонд, 1 тасв., 238 эш, 41 бит, арткы ягы, 44 б.).

1897 елгы полиция мәгълүматларында бу саннар яңартылып бирелә: мөселманлыкка кайткан керәшеннәр 32032 кеше яки 4,4 %, мөселманнар 89 %, керәшен татарлары 6,6 % дип күрсәтелә (*Ведомость распределения населения Казанской губернии по этнографическому составу за 1897 г. // Обзор Казанской губернии за 189 г. Казань, 1898*).

1897 елгы Беренче Бөтенроссия жанисәбендә мөселманлыкка кайткан төркем исәпкә алынмый. Алар «мөселманнарга» (93, 7%) һәм «керәшен татарлары» (6,3%) дигән ике дини төркемгә бүленә (*Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. /Подред. Н.А. Тройницкого. XIV. Казанская губерния. СПб., 1903. С.102-103*). Бу мәгълүматлар «яңа мөселманнарның» күбесенең 1897 елгы жанисәп вакытында ислам дине тарафдары итеп язылганын раслый.

1905 елның 17 апрелендә «Дин иреге нигезләрен ныгыту» турында канун Россия империясендә тәүге тапкыр башка диннәргә күчү иреге игълан итә. 1906 елны Сатлыган Ключ авылы «яңа мөселманнары» тәртибен Елыш авылы рухание М.Чебенов болай дип тасвирлый: «Чиркәүгә йөрмиләр, ураза тотмыйлар. Барысы да диярлек татар уразасы тота, изге иконаларны сандыкта саклыйлар, аларны өйләренә мин яки авыл укытучысы керткәндә генә алып, урынына куялар» (ТР ДА, 4 фонд, 1 тасв., 120758 эш, 39 б.).

Мәхкамәи шәрғиядә, Беренче рус революциясе елларында мулаларга кайбер хокук мәсьәләләрен аңлатырга теләп, 1905 елның 15 сентябрь циркулярында мөселманлыкка чыгарга гаризалар бирүчеләр үзләрен кәгазьләрендә кайсы мәхәлләгә язылырга теләүләрен, мәхәллә мәчете мулласының фамилиясен һәм барлык гаилә әгъзаларын күрсәтергә тиеш дип кисәтә.

1906 елның 22 мартында эчке эшләр министры Православие чиркәвеннән аеру мәсьәләсен хәл итүне рухани хакимият кулыннан губернатор карамагына тапшыра. Эчке эшләр министры П.А.Столыпинның 1907 ел 5 ноябрь циркулярында неофит күчәргә теләгән мәхәллә мулласы губернатор карар кабул иткәнчә язмача ризалык бирергә тиеш дип әйтелә. Нәтижәдә губернаторлар рөхсәт сорап, Мәхкамәи шәрғиягә мөрәжәгать итә башлыйлар (РДТА, 821 фонд, 8 тасв., 797 эш, 176.).

Шул рәвешле, «Дин иреге нигезләрен ныгыту» турындагы 1905 ел 17 апрель кануны кабул ителәп ике ел ярым вакыт узгач, эчке эшләр министрының 1907 ел 5 ноябрь циркуляры чыкканнан соң гына, ислам диненә кайту юлындагы киртәләр алып ташлана. Шушы вакытка кадәр мөселманлыкка, нигездә, эти-әниләре XIX гасырның икенче яртысында чиркәү кәгазьләрендә теркәлмәгән гаиләләр кире кайта.

1905 елдан мөселманнар яңа дин кардәшләренә ачыктан-ачык теләктәшлек күрсәтә башлыйлар. Литографик ысул белән бастырылган «Һәркем бабалары диненә кайтырга тиеш» дип язылган битләр тараталар. Русча белмәгән авыл кешесенә исламга кайту турында гариза бирү кыен булганын искәртеп, типографиядә басылган русча гариза бирү бланкасы, шулай ук исламга күчүче гаилә әгъзаларының исемнәрен һәм күченәчәк мәхәллә мулласының фамилиясен язучы урыны билгеләнгән махсус битләр әзерләнә (ТР ДА, 4 фонд, 138 тасв., 12, 150, 157 битләр һ.б.).

1906 елны бертуган Кәримовлар типографиясендә «Ислам дине» исемле рус транскрипциясе белән татарча мөселманлыкка кайтырга теләүчеләр арасында тарату өчен брошюра дөнья күрә. Китапчыкта кайчандыр «көчлән, ислам диненнән аертылган» кардәшләренә исламга кайту тәртибе, нинди кәгазьләр тутырырга кирәклеге, шулай ук ислам дине турында кыскача мәгълүмат һәм мөселманнарның төп бурычлары язылган була. Китапчыкта кайбер киңәшләр дә бирелә. Әйттик, мәчет төзегәнче һәм яңа мәхәллә төркәлү үткәнче, авылга мәдрәсә шәкертче чакыртып, аннан догалар өйрәнергә һәм жәмәгать намазларын аның житәкчелегендә башкарырга киңәш ителә. Кечкенә төркем булып яшәүчеләргә дә шәкертләрдән балаларына һәм үзләренә ислам дине дәрәсләре алырга, ир-атларга, үзләре укырга-язарга өйрәнгәч, догаларны хатыннарына да өйрәтергә кирәклеге асызыклана. Авылда кыз балаларны укытуны күздә тотып һәм шәкертне авылда төпләндерү өчен, аны жәмәгать мулласы итеп сайлап, укый-яза белүче, дини белемле хатын-кызга өйләндерү мәслихәт дип әйтелә. Шуның ише киңәш-тәкъдимнәр аз санлы төркемнәргә дини тормышны көйләп жибәрүдә ярдәм итә.

Мәскәү археология институты хезмәткәре С.К.Кузнецов 1910–1911 елларда Эчке эшләр министрлыгы кушуы буенча Вятка, Казан, Пермь һәм Уфа губерналарына мөселманнар йогынтысында калган жирле халыкларның дини һәм көндәлек көнкүрешен өйрәнү максаты белән барган командировка хисабында болай дип яза: «Һәрбер мөселман ничек тә булса прозелитларга үзенә жылы мөгамәләсән һәм мәхәббәт күрсәтергә тырыша; алар бүләкләр ала һәм даими рәвештә бай татарларга кунакка чакырыла; кайвакытта мондый кунак итүләр атналар буе дәвам итә. Әгәр мөселманлыкка чыккан адәм ярлы икән, мөселманнар аңарга мал-туар, кош-корт, икмәк һәм, хәтта акчалата ярдәм итә. Күпчелек татарлар мондый ярдәмне кеше күзеннән яшереп эшли, соңыннан биргән теге яки бу әйбернең үзләренекә икән танымый. Бу аларда «яшерен садака» дип атала. Бер үк вакытта алар яңа мөселманнарның ислам йолаларын үтәвен дикъкать белән күзәтәләр...» (РДТА, 821 фонд, 133 тасв., 576 эш, 235–236 битләр). Мөселманнардан гаеп табу өчен жибәрелгән бу шәхеснең сүзләрендә арттыру бар дип фаразласак та, аның күзәтүләрендә дәрәслек булу шик тудырмый.

1907 елдан соң мөселманлыкка чыгуның дин иреге алу өчен генә түгел, ә төрле социаль һәм гаилә мәсьәләләрен хәл итү юлы буларак кабул ителүе күзгә ташлана. Гадәттә, гаилә башлыгы исламга күчсә, гаиләнең башка әгъзалары аннан үрнәк алганнар. Кайбер хатыннар каршы килсәләр дә, ахыр чиктә ирләре ташлап китү һәм берүзләре балаларын кочаклап калудан куркып, килешергә мәжбүр булганнар. Кайберәүләр өчен дин алыштыру православие динендә бик сирәк рөхсәт ителгән хатын аеру һәм яңа хатын-кызга өйләнү юлы дип кабул ителгән һ.б.

1910 елга Идел һәм Урал буе губерналарында 50 мең кеше исламга кайта. Яңа мөселманнар арасында «новокрещён» татарлар, «старокрещён» татарлар, чуваш, удмурт һәм мариладан мәжүсиләр һәм христианнар булуы билгеле. 1905–1909 елларда кире үз диннәренә кайтучылар барлык керәшен татарларның 40–45% тәшкил итә. Исламга күчү хәрәкәтендә иң зур төркем Казан губернасына – 38999 кеше, берничә мең кеше Уфа (4505) һәм Сембер (4360) губерналарына туры килә. Калган губерналарда аларның саны берничә йөз кеше белән чикләнә: Пенза губернасында 866 кеше, Оренбург губернасында – 539, Вятка губернасында – 427, Самарада – 71, Саратов төбәгендә – 38, Тамбов губернасында – 23, Әстерхан губернасында – 4, Түбән Новгород губернасында – 1 кеше (Исхаков Д.М. *Историческая демография татарского народа. Казань, 2014. С.103, 177–179*).

Инде күзәтүләргә йомгак ясап карыйк.

XVIII гасырның 30–50 елларында христиан дине кабул итүчеләрнең бабалары диненә кире кайту хәрәкәте берничә зур сәбәп белән аңлатыла.

Мөселманнар, нигездә, рекрут йөкләмәсеннән калу яки башка катлаулы тормыш мәсьәләсен хәл итү өчен христиан диненә күчкәннәр. Шул сәбәпле торак пунктларында аларның саны аз була. Мөселман авылларында бер төрле дини-мәдәни мохиттә көн күргән яңа керәшеннәр арасында христианча мәгърифәтчелек эшчәнлегә алып бару авырлык тудыра. Чиркәү контроле көчәйгән саен ике як арасында каршылык һәм аңлашылмаучылык арта бара.

Хакимиятнең 1830–1840 елларда мөселманлыкка кайту хәрәкәтендә актив катнашкан утызлап авыл кешеләрен рус крестьян жәмгыятьләренә күчерүе тиешле нәтижә бирми. Беренчедән, күчерү яңа керәшеннәрнең бер өлешенә генә кагыла. Икенчедән, күчерелгәннәр чит телле һәм менталитетлы жәмгыять йогынтысына бирелми, диннән алыштырмый, бик еш кына башка төбәкләргә үк күченеп китә.

Н.И.Ильминскийның 1860 еллар ахырыннан кертелгән миссионерлык системасы да көтелгән нәтижәне бирми. «Яңа мөселманнар»ның аз санда булуы авылларда миссионерлык мәктәбе яки чиркәү ачу мөмкинлеген чикли. Шуңа күрә яңа институтлар фәкать «яңа мөселманнар» үзләре генә яшәгән яки руслар һәм башка халыklar белән бергә көн күргән торак пунктларында ачыла. Шунысын да әйтеп китү мөһим: бу вакытта «яңа мөселманнарның» күпчелеге Чиркәү кенәгәләреннән төшеп калган булып, аларга карата полиция басымын да тиешле дәрәжәдә куллану кыенлаша. 1905 елдан соң рәсми рәвештә исламга кайтуны терки башлагач, «яңа мөселманнар»ның дини тормышы, авылларындагы мөхәлләләргә теркәлү яки, күп санда булсалар, үзләре яңа мөхәллә теркәү юлы белән дәвам итә.

«Яңа мөселманнар» – татарлар арасында дини хокукларын мөселманча яклау юлында беренче булып берләшкән һәм көрәш башлаган төркем. 1827 елны Казан губернасындагы йөздән артык авылда яшәгән керәшеннәрнең патша исеменә дин иреге сорап 14 гариза бирүләре алар арасында күзәтелгән берләшүнең яңа баскычы дип бәяләнәргә хаклы.

Яшереп, намаз укыган, руханилардан качып, үлгән туганнарын мөселманча җирләгән, баласына ислам дине белемен бирергә, үзләре укырга-язарга өйрәнергә тырышкан бу төркемгә дин кардәшләре даими рәвештә ярдәм итеп торган. Татар игенчеләре, байлары һәм мулалары «яңа мөселманнар»ның бабалары диненә кайтуларын хуплаганнар.

Керәшен татарларының дин иреге өчен көрәше, беренче чиратта, Россия империясендә демократик хокуklar өчен көрәш дип бәяләнә. Бер үк вакытта мөселманлыкка кайту татар халкы милли-азатлык хәрәкәтенен аерылгысыз өлеше булып, аерым төркемнәр өчен милли үзбилгеләнү хокукын яулап алуга тәңгәлләшә.

Илдус ЗАҢИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы

ТАТАР ЗЫЯЛЫЛАРЫ, БЕРЛӘШЕГЕЗ!

Уянырга вакыт җитте

Элек-электән республикабызда житәкче урыннарны биләгән кешеләр, алдынгы фикер ияләренең бер өлеше теге яки бу сәбәпләр аркасында Мәскәүгә күчеп киткән. Узган гасырның туксанынчы еллар башында нәкъ менә шундый кешеләрне Татарстанның элеккеге башлыгы Фикрәт Табиев үз тирәсенә туплый башлый. Нияте дә изге. Ул, беренче чиратта, Татарстаннан килгән белгечләрнең кадресезләнеп йөрүенә юл куймаса, хәлдән килгәнчә булышырга уйлый. Шул рәвешле «ДЛ-16» клубы – Эшлекле кешеләрнең аралашу мәйданчыгы төзелә. Торак юнәтү, эшкә урнашуда үзара ярдәмләшү кебек мәсьәләләрне хәл итү белән беррәттән, «ДЛ-16» эгзалары күрешкән саен милләтебезне, телебезне саклау турында гәпләшә.

Бераздан әлеге хәрәкәткә милләт язмышына битараф булмаган яшьрәк буын, студентлар да тартыла башлый. 1997 елда «ДЛ-16»ның яшьләр юнәлешен тормышка ашыра торган «Мәскәү татарлары штабы» төзелә. Аны Рөстәм Ямалиев җитәкли.

1997 елда вакытлыча гына дип, башкалага юл алган Рөстәм әфәнде – хәзер инде анда үз эшен җәелдергән уңышлы эшмәкәр генә түгел, ә анда яшәүче милләттәшләрне бергә туплаучы, үз халкының киләчәге өчен борчылучы да. «Һәр татар кешесе үзенң татар булуы белән горурланырга тиеш!» Бу – бүгенге героёбызның девизы.

Милләтен яраткан, үз телендә аралашасы килгән татарлар «Штаб» тирәсенә көннән-көн күбрәк туплана. Кызыксынулары һәм һөнәрләре буенча да берләшә алар биредә: «Штаб» каршында хәрбиләр, эчке эшләр органнарында хезмәт куучыларның – «Офицерлар», табиблар, Мәскәүдәге медицина уку йортлары студентларының – «Гиппократ», яшь эшмәкәрләрнең «Масштаб» клублары эшли; өлкәнрәкләр Мәскәү аксакаллары советына керә; тарихчылар, әдәбият һәм мәдәният эшлеклеләренең дә үз берләшмәләре бар. Моннан тыш, оешма яшьләр теләге белән КВН командасы, «Ак Барс» һәм «Нефтехимик» хоккейчыларының Мәскәүдәге фан-клублары оештырылган, «Татарча мафия» интеллектуаль уены да үз тирәсенә шактый милләттәшләребезне туплаган. Шулай да төп игътибар, Фикрәт ага Табиев теләген истә тотып, татар мәдәниятен һәм телен саклау, милли кадрлар әзерләү юнәлешләренә бирелә, клублар да үз эшчәнлекләрен шушы максатка жайлап алып барырга тырыша.

– Беренче чорда республика Дәүләт Советының элеккеге депутаты, профессор Азат Зиятдинов белән төннәр буе сөйләшеп чыга идек. Тарихи ватаныбыздан читтә бигрәк тә яшьләр арасында татар рухын саклап калу буенча үзәбезгә күрә бер методика – эш алымы да шул вакытта туды. Аның буенча очрашулар вакытында тел, мәдәният турында сөйләү, жай чыккан саен үзәбезнең татар милләтеннән булуыбыз белән горурлануыбыз, татарлык рухы турында искәртеп тору, үткәннәр өчен генә түгел, киләсе буыннар өчен нәкъ менә бүгенге яшьләрнең җаваплы булуын асызыклау мөһим. Бу алымны һәр чарада кулланабыз. Яшьләр күңелендә милли ұзаңны уята алабыз икән, үзе туган телендә сөйләшмәсә дә, ул татар гаиләсе төзер, балалары белән үз телендә аралашырга омтылып дип өметләнәбез, – ди әңгәмәдәшем.

Аның фикеренчә, тел, милләт язмышы өчен һәркем җаваплы. Монда гаилә яисә мәктәп кенә аерым-аерым берни дә эшли алмый. Барыбызга да «уянырга» вакыт җитте. Шул җәһәттән «Штаб»лылар Мәскәү татарлары конгрессы оештырырга

булганнар. «24 елга якын берләшеп эшләвебез дәвамында безнең арттан иярүчеләр, фикердәшләребез шактый күп тупланды. Бигрәк тә яшьләр арасында. Үз эшчәнлегебез белән Бөтендөнья татар конгрессын кабатларга, яисә аны алыштырырга жыйнамыбыз. Милләттәшләребезнең милли узаңын уятырга тырышуыбыз проблеманың асылын аңлап, узара ярдәмләшеп, уртақ максатка ирешү өчен омтылуға кайтып кала, – дип, планнары белән уртақлаша әңгәмәдәшәм. – Бу мәсьәләдә «син дә мулла, мин дә мулла, атка печән кем сала?» дип булмый. Һәр идеяне уртаға салып сөйләшергә, килеп туган мәсьәләне хәл итү юлларын бергәләп эзләргә, һәр эштә кулдаш булырга кирәк».

Милләт язмышында чөлтәрле маркетинг

– Кызганыч, хәзерге буын узара туган телдә аралашмый. Ә киләчәк өчен патриотлар тәрбияләү мөһим. Әби-бабаларыңнан калган мирас һәм киләчәк өчен җаваплылык тоеп үскән балалар ғына киләчәкнең ныклы тоткасы булачак, – ди Рөстәм әфәнде, борчылуын яшермичә.

Шул җәһәттән «Штаб» тарафыннан Мәскәүдә һәм төбәкләрдә яшәүче яшь татар гаиләләре, булачак әниләр белән очрашулар оештыра башлаганнар. Анда сабый өчен бишкәттән үк үз ана телен ишетеп үсүнең әһәмиятле булуы аңлатыла. Ата-аналар үзләре дә туган телләрен өйрәнергә, дәвамчыларының сәламәтлеген, физик ихтыяжларын ғына кайгыртып калмыйча, аларны тәртипле, әдәпле, кызыксынучан, максатчан, башкалардан бер адым булса да алдарак булырга омтылучан итеп тәрбияләсәңнәр дип тырыша «Штаб»лылар.

– Һәр эш-гамәле өчен җаваплылык тойган буын ғына зур максатларга ирешә ала. Балаларны президент йә депутат булырлык итеп тәрбияләргә, исемә «Форбс» журналында урын алырлык итеп үстерергә тырышырга кирәк. Шул рәвешле генә үз халкына хезмәт итәрлек шәхес формалаштыра алырбыз, – ди әңгәмәдәшәм, сүзен дәвам иттереп. – Матди як беренчел түгел дисәк тә, без татарларны үз мөмкинлекләреннән күбрәккә омтылырга, хәләл тырышлык аша бай булырга өндирәбез. Андыйлар башкаларга да булыша, милләттәшләренә яңа мөмкинлекләргә юл ача.

Сүз уңасеннан шуны әйтергә кирәк: «Штаб»лылар бүгенгә көндә 10 балалар йортына, шулай ук Анжела Вавилова фондына даими ярдәм күрсәтә. «Студентларыбыз да, стипендияләреннән бүлеп, бу изге эшкә үз өлешләрен кертә. Бу очракта күләме мөһим түгел бит, катнашулары кадерле», – ди җитәкче.

Тормышның нинди генә өлкәсен алсак та, кеше иң кыйммәтле ресурс булып кала бирә. «Алдыбызга куйган максатларга ирешү өчен резервлар күп. Бары тик мөмкинлекләргә эзләргә, фикердәшләр табарга кирәк. Бүгенгә көндә милләтебезне, телне саклау, рухи мирасыбызны барлау, киләчәк буынга житкерү чөлтәрле маркетинг эшен хәтерләтә. Бер уйлаганда, күп тә кирәкми инде. Очрашырга, даими рәвештә аңлату эшләре алып барырга ғына кирәк. Ә нәтижәсе уңай булыр дип көтәбез», – ди Рөстәм әфәнде һәм соңгы вакытта ирешелгән тагын бер хезмәт жимешенә туктала. «Мөрәҗҗәгәт» исемә алган китапта Индус Таһиров, Фәндәс Сафиуллин, Ринат Мөхәммәдиев кебек күренекле җәмәгәт эшлеклеләре белән беррәттән гади мәктәп укытучылары, милләт язмышына битараф булмаучыларның фикерләре урын алган. Якын арада табакдан төшәчәк әлегә китап аша «Штаб»лылар дөнья буйлап сибелгән милләттәшләребезгә мөрәҗҗәгәт итәргә, аларны берләштерергә ниятли.

Ландыш НӘСЫЙХОВА

КӨЯ ДАРУУЫ

Базардан үзенә затлы бүрек алмакчы булып килгән Гайфулла кодасы Гыйбадулла янына туктады.

– Нәрсә, кордаш, әллә товарың үтми башлагач, нафталинга күчтөңме? – диде ул.

– Бу арада нафталиннан да үтемле товар юк әле. Ишеттегезме, акчаларга көя төшә икән бит!

– Кит инде!

– И, син дә йөрисең кеше булып. Бөтен халык шуны гына чэйни.

– Юкны сөйләмә әле! Акчага нишләп көя төшсән?

– Айдан төштең мәллә? Үзгәртеп кору чорында янган акчалар турында оныттыңмыни?

– Онытмадым да... Банктагы акчалар иде бит алар.

– Менә-менә! Банкта шул! Оек эчендә тотсаң, чуртым да булмас иде. Чөнки юк-юкта өйдәге эйберне каккалап, суккалап, көясен куып, нафталинлап торабыз. Ә банктагы акчаны нафталинларга кемнең башына килсен? Анда андый штаты да юк. Хәзерге кампитр вирусуннан да хәтәр ул көя корты бер банкка эләксә. Мәңге котылам, димә.

Гайфулланың банкта акчасы юк иде. Ә оектагысы... Кемдә юк инде ул эз-мәз акча? Көя аңа эләксә? Күптән өйне нафталинлаган юк.

– Сатарга калдырмадыңмы соң? – диде ул.

– Үз кеше итеп бирсәм генә инде. Тик кешегә чишә күрмә тагын. Бөтенесенең акчаларына көя төшә башлагач, синең акчаның бәясе беләсеңме ничек күтәрелә? Бер очтан минем дә...

Гайфулла алып кайткан көя даруын тартмасы белән хатыны Гыйззелгаян алдына куйды.

– Нәрсә бу? – диде Гыйззелгаян, аптырап.

– Акча көясе даруы.

– Нәрсә, әллә шарикларың бушадымы? Нинди акча көясе тагын?

– Банктагы акчаларга көя төшкән, ди. Банкка төшкәч, оекка яшергәнәнә генә төшә дә төшә инде ул. Мин хәзер шуны сатып акча эшләргә булдым. Шәһәрдә, беләсеңме, аның граммы күпме торганын? Алтын бәясе. Ә Гыйбадулла кода нибары бер бүрек бәясенә генә бирде.

Гыйззелгаян ни көләргә, ни еларга белмәде.

– Соң, тиле баш, синең үзенә көя төшкән бит! Гыйбадулланың кушаматы Көя икәнне оныттыңмыни? Ичмасам көя даруы да түгел, гап-гади акбур бит бу! – диде.

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Караш

Сөзеп карый, димә, сызып карыйм
Күңеленң хәтер ягына.
Сина гына түгел, «блогер» дигән
Дусларың да салсын аңына.

Ун мең кеше карап торса әгәр,
Татарлар да тәмам азына:
Читеген дә салып тормый гына,
Кереп чума сүзләр сазына.

Мәгънәсезлек сөйләп батмаса да,
Жаен таба – татар ТАТАР ул!
Түбәтәйгә балчык тутырыр да
Үз башына үзе каплар ул.

Илле меңләп кеше карап торса,
Бай фасыны керә татарга.
Эреләнә сүзләр, яна күзләр
Бу халыкка нидер сатарга.

Йөз мең кеше карап торса әгәр,
Сезнең алда – татар морзасы.
Сүз-фикере төшенерлек түгел –
Куе төтен сала моржасы.

Йөздән тегеләйгә атлаганнар
Алтын чуклы камзул кияләр.
Алар башсызлыгы каршысында
Ахмаклар да башын ияләр.

Йөз мең кеше карап тора сезгә...
Жирдән түгел... Сезнең нәселдән...
Сез аларның бер оныгы гына
Нәсел агачыннан өзелгән...

Йөз мең кеше белән борынгылар
Аурупага кадәр атлаган.
Дала тоткан, илдә тәртип тоткан,
Халкын, жирен, динен саклаган...

Йөз мең татар карап тора хәзер
Кереп китеп сүзле сазлыкка.
Чираттагы блогер кисәгенәң
Рекламасын бушлай катыкка.

Чәчелегез!

Чәчелегез! Көн калмады сезгә!
Йөгерегез тишек-ярыкка!
«Милләт» сүзен имгән авызыгыздан
Сөт таммады кара халыкка.

«Без – татарлар, без Тукайлы», – дисез,
Без бер гасыр инде Тукайсыз!
Зур янгынны өрөп сүндерик дип,
Татарлыкка килгән афәт сез!

Сезнең янда жонлы исем кирәк,
Сезгә үтә бары «былатлар».
Даһи күзләрегез томаланган,
«Зур рәхмәт!»кә тулган колаклар.

Сезнең түбәтәйдә жилләр уйный,
Кыса галстук татар бугазын.
Шул төенне буып тырышасыз:
«Бездән узган авыз булмасын!»

Үзегез дә иске, сүзегез дә,
Анысы да ата-анасыз.
«Кирәк» белән «тиеш» арасында
Ис чыгарып бурсып ятасыз.

Чәчелегез! Сезнең фатихага
Мохтаж түгел минем ишеләр.
Сезнең авыз «Фатиха» дип түгел,
«Ясин» чыгар өчен чишелер.

Мәскәү абый

Мәскәү абый тагын кайткан,
Тагын нидер майтара:
«Сөйләштем дә килештем», – дип,
Оста җавап кайтара.
Бик соклана моңа халык:
«Духым алып эшли», – ди.
«Мәскәү абый эшлэгәннәр
Һич арзанга төшми», – ди.
Акчасында түгел хикмәт,
Хезмәт бит ул – сорасын!
Үзе дә белми бит әле
Кино күпме торасын.
«Авылларга чыгам», – ди бу,

Әйләнәм ди юлларны.
«Мин килешкә мунча-фәлән,
Ял урыны буламы?»
Мәскәү абый белеп эшли,
Мәскәү абый без түгел.
Ул абыйның уңышларын
Санап шатлана күңел!
Авылларда йөргәч, димен,
Очрашырбыз юлларда.
Онытмаска кирәк әле
Кулын кысып котларга.
Таныса инде, әлбәттә,
Бер тәмәке тартырбыз.

Такыр Мәскәү трассасында
Озатып ук калырбыз.
Татарчасы сай булса да,

«Тагын кайт»ны аңлый ул.
Ияләшкәч кайтмый калмас,
Мәскәү абый шундый ул.

Туган

Кайчак төнлә уянам да
Уйлап ятам, туган.
Әллә димен мин дөньяга
Сан өчен дип туган?..

Аксакаллар арасына
Мыек белән сыймым.
Сирәк сакал, фикерем
Сакау диеп аңлыйм.

Хакимнәрнең тәхетенә
Нич сузылмый кулым.
Башын аска иючеләр
Анда карый кырын.

Шамакайлар арасында
Минем чырай житди.
Тамак өчен кыланырга
Ахмаклыгым житми.

Әрсез жаннар тирәсендә
Күренмидер эзем.
Әрсезләнеп кычкырудан
Файда күрмим үзем.

Чибәрлеген акча итүчеләр
Танып белми мине.
Мин үзем дә алар кадәр
Камил түгел инде.

Зар елаучы мескеннәр дә
Мине иптәш итми.
Кулым сузып соранырга
Батырлыгым житми.

Шешә тоткан фәлсәфәче
Якын итә үзе.
Тик аның да шәраб кебек
Тиз айнучан сүзе.

Исем биреп мактамаслар –
Үз исемем житкән.
Өч исемле диваналар
Бездә ашкан чиктән.

Кеше төсле үлә белсәм,
Балаларым күмәр.
Матәм маршы һәм алкышлар
Көтеп үтми гомер.

Сөйләр халык:
Бар иде дип шундый тиле.
Тарих буразнасы төбөндәге
Үзсүзле бер кире.

Сират күпереннән борылып карап,
Елмаермын, туган.
Нишләтәсең, язмыш шундый –
Миңа шуңа дип туган.

ЮЛЧЫ

РӨСТӘМ МИҢНЕХАНОВ ТӨРКИЯДӘ

Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов эш визиты белән Төркиядә булды. Төркия Президенты Рәжәп Эрдоган белән очрашты. Очрашуда Төркиядәге кул-дашлар белән узара хезмәттәшлек итү турында берничә документка кул куелды. Р.Миңнеханов шулай ук Истанбул шәһәре мэры Әкрәм Имамуглы белән дә очрашты.

ПУШКИННЫҢ ТУУЫНА – 222 ЕЛ

Россия Федерациясе Президенты Указы белән Александр Пушкинның туган көне Халыкара рус теле көне буларак билгеләп үтелә. Шушы вакыйга уңаеннан Казанда Муса Жәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театрында тантана үткәрелде. Анда ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов катнашты һәм чыгыш ясады. Тантанага кадәр Президент, житәкчеләр, жәмәгать эшлеклеләре, әдәбият, сәнгать эһелләре, галимнәр Пушкинның Муса Жәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театры янындагы һәйкәленә чәчәкләр салдылар. Шушында ук шигырь бәйрәме булды.

ЯКУТ ЯЗУЧЫЛАРЫ КАЗАНДА

Татарстан Республикасында Якутия (Саха) көннәре булып узды. Шушы чара уңаеннан Казанга бер төркем якут язучылары килде. Алар өчен байтак чаралар каралган иде. ТР Милли китапханәсендә якут, татар язучылары катнашында түгәрәк өстәл оештырылды. Аны Татарстан һәм Якут-Саха Язучылар берлекләре рәисләре Рәкил Зәйдулла белән Наталья Харлампьева алып бардылар. Очрашуда сүз төрки халыкларның әдәбиятын үстерү, тәржемә эшен жайга салу турында барды. Чарада кунакларның күренекле язучылары Николай Лугинов, Николай Винокуров, Елена Слепцова-Куорсуннаах, Уфадан махсус чакырылган каләмдәшәбез, «Шоңкар» журналының баш мөхәррире Айгиз Баймөхәммәтов, күп кенә якут язучыларының шигырьләрен татар теленә тәржемә иткән Рафис Корбанов, ТР Милли китапханәсе директоры урынбасары Ирек Һадиев һ.б. чыгыш ясады. Шул ук көнне «Ногай» кунакханәсенен Тукай залында Татарстан китап нәшриятында дөнья күргән якут телендә «Татаар аныгы поэзиятын антологиятта» («Хәзерге татар шигърияте антологиясе») һәм

татар телендәге «Якут шигърияте антологиясе» китаплары (төзүчеләре Ленар Шәех, Гаврил Андросов) жәмәгатьчелеккә тәкъдим ителде. Якут-Сахадан килгән кунакларны Татарстан Язучылар берлегендә кабул итү булды. Якут язучылары республикабызның күренекле каләм ияләре белән бер өстәлдә киләчәктә гәмәлгә ашырырга ниятлэгән уртақ ижади проектлар турында сөйләштеләр. Кунаклар Яңа Кырлай һәм Кушлавыч авылларына сәфәр кылды.

Якут язучыларын шулай ук Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы житәкчесе Айдар Сәлимгәрәев, «ТАТМЕДИА» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамил Садыйков та кабул итте. Ул көнне алар редакцияләрдә, шул исәптән «Казан утлары»нда да булдылар.

ДӘРДЕМӘНД ҺӘМ ФАТИХ КӘРИМИ ТУРЫНДА

Төркиядәге Фырат университетының «Гуманитар фәннәр» гыйльми журналында «Татар жәмгыятенен заманчалашуында Мөхәмәтзакир Рәмиев (Дәрдемәнд) һәм Фатих Кәриминен роле» дип аталган мәкалә дөнья күрде. Аның авторы – Маниса шәһәрәндәге Жәләл Баяр университеты галиме Жһан Чакмак. Ул Дәрдемәнд белән Фатих Кәриминен үзләре яшэгән чорда татар жәмгыятендә яңача фикерләүнен алдынгы вәкилләре булулары турында язган.

ГАМИЛ АФЗАЛНЫҢ ТУУЫНА – 100 ЕЛ

Актанышта Мәдәният йортында һәм районның Такталачык авылындагы Жәмәгатьчелек үзэгәндә Татарстанның халык шагыйре Гамил Афзалның 100 еллыгын билгеләп үттеләр. Юбилей тантанасында Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рәкил Зәйдулла, «Мәдәни жомга» газетасы һәм «Безнең мирас» журналының баш мөхәррирләре Вахит Имамов белән Ләбиб Лерон, язучылар Марат Әмирханов, Мөхәмәт Мирза, Данил Салихов, Рәдиф Сәгъди, Эльмира Шәрифуллина, Айгөл Әхмәтҗалиева, Лилия Гыйбадуллина, Фәнәвис Дәүләтбаев, Роберт Сәлахиев, Әмиржан Моталлапов һ.б. катнашты. Чарага Г.Афзалның кызлары Галиябану, Раушания, Рауза, оныгы Нурия дә кайткан иде.

Район Мәдәният йортында үткәрелгән кичәдә Гамил Афзал исемәндәге премиянең былгы лауреаты игълан ителде. Ул –

шагыйрь Ленар Шәех. Бүләкне аңа район башлыгы Энгель Фәттахов белән Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла тапшырды.

ТУКАЙ МУЗЕЕНДА БӘЙРӘМ

Казандагы Габдулла Тукайның әдәби музейе ачылуга 35 ел тулды. Шул уңайдан музейда бәйрәм оештырылды. Анда язучылар, галимнәр, мәгариф хезмәткәрләре катнашты. Чарада Татарстан Республикасының Россиядәге тулы вәкәләтле вәкиле урынбасары Эмиль Фәйзуллин бер төркемгә Тукайның 135 еллыгына булдырылган истәлек билгеләре тапшырды.

ТАТАР ЯЗУЧЫЛАРЫ – УФАДА

Уфа шәһәрәндәге Мәжит Гафуриның мемориаль йорт-музеенда Татарстан һәм Башкортстан язучылары, ике республикада чыга торган журналларның баш мөхәррирләре катнашында түгәрәк өстәл оештырылды. Әлеге очрашудың төп максаты – ике тугандаш халыкның һәм әдәбиятның дуслык җепләрен ныгыту. Татарстан ягынан түгәрәк өстәлдә «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин, «Мәдәни җомга» газетасының баш мөхәррире Вахит Имамов, «Безнең мирас» журналының баш мөхәррире Ләбиб Лерон катнашты.

Әлеге чараны башкорт язучысы, «Шоңкар» журналының баш мөхәррире Айгиз Баймөхәмәтов оештырды һәм алып барды. «Тугандаш ике республика язучыларының күптән мондый форматта аралашканы юк. Без аны матур гадәткә әверелдерергә тиешбез», – диде ул. Башкортстанның халык шагыйре Кадим Аралбай истәлекләре белән уртаклашты, өлкән әдипләребезне хәтергә алып үтте. Мостай Кәрим исемәндәге фонд хезмәткәре, Башкортстан Кинематографистлар берлеге рәисе Зөһрә Буракаева иҗат кешеләре өчен аралашу сулар һава кебек кирәклеген билгеләде. «Тамаша» журналы директоры Илшат Зарипов, «Башкортстан кызы» журналының баш мөхәррире Гөлнәз Котыева да мәдәни бәйләнешләрне үстерү кирәклеген хакында сөйләде. Уфада татар телендә нәшер ителгән «Тулпар» журналы хезмәткәрләре Дилбәр Булатова, Илдус Фазлетдинов һәм Мөнир Вафин Башкортстандагы татар әдәбиятының торышы хакында әйтеп уздылар. «Агыйдел» журналының баш мөхәррире Мөнир Кунафин мондый чараларның милләтара дуслыкны ныгыту өчен мөһим булуын ассызыклайды. «Агыйдел» һәм «Казан утлары» журналлары баш мөхәррирләре узара алмаш сан әзерләп бастыру, Казан белән Уфада ул саннарны тәкъдим итү чарасы оештыру турында килеште. Башкорт язучысы Миләүшә Каһарманова «Казан утлары»ның

июнь санында дөнья күргән «Сәлам» хикәясен өчен «Ай авторы» дипломы белән бүләкләнде. Татарстан вәкилләре, бәйләнешләрне ныгытуны давам итү максатыннан, башкорт язучыларын һәм мөхәррирләрен Казанга кунакка чакырды.

ИСКӘ АЛУЛАР

Каләмдәшләре, туганнары, якыннары кайтып, Өтнә районы Күлле-Киме авылында – Татарстанның халык шагыйре Лена Шагыйрьжанны, Апас районы Шыгай авылында – язучы, актёр, режиссёр Әмир Камалиевны (Аманулла), Мамадыш районы Арташ авылында язучы-эзтабар, журналист Шаһинур Мостафинны искә алдылар, каберләрен зиярәт кылдылар. Мәрхүмнәр рухына дога багышланды.

ЯЗУЧЫЛАР – ЖИҢҮЧЕЛӘР

«Шаян ТВ» каналы студиясендә Татарстан Президенты каршындагы Татар телен саклау һәм үстерү мәсәләләре комиссиясе ярдәме белән оештырылган «Балачак жыры» бәйгесенен 2 нче сезонында жинүчеләрне бүләкләделәр. Жингән жырлар арасында Татарстан Язучылар берлеге әгъзалары булган каләмдәшләребезнең иҗат эшләре дә бар: «Бал корты» (Саня Әхмәтжанова сүзләре, Фәннур Галимов көе); «Светофор» (Резеда Фәрхетдинова сүзләре, Эльмира Шәймәрданова-Гыйльфанова көе) жырлары шундыйлардан. Бүләкләрне ТР Дәүләт Советы рәисе урынбасары Марат Әхмәтов тапшырды.

ТӘКЪДИМ ИТҮ

Татарстан китап нәшриятының «ТАТМЕДИА» бинасында урнашкан әдәби кафесында Ләбиб Леронның «Мәхәббәтнең канат жиле» дип аталган яңа китабын тәкъдим итү, автограф-сессия булды. Анда әдиппен каләмдәшләре, дуслары, иҗатын яратучылар катнашты.

КОТЛЫЙБЫЗ!

Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла, Татарстан китап нәшриятының баш мөхәррире Ленар Шәех Якутия (Саха) Республикасының «Тынычлык һәм халыклар дуслыгын ныгытуга керткән өлеше өчен» Почёт билгесен белән бүләкләнде.

2021 елның 21 июнендә 66 нчы яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрь, прозаик, драматург **Инна Валерьевна Лимонова** вафат булды.

Мәрхүмәнең жәсәде Мәскәү каласында жирләнде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повести Н.ГИМАТДИНОВОЙ «Ну, и кого жалко?», К.КАРА «Пришелец»; рассказ Р.ХАННАНОВА «Зверинец из блокадного Ленинграда»; стихи Л.ГИБАДУЛЛИНОЙ, З.МАНСУРОВА, А. СИТДИКОВОЙ, Л.ХАБИБУЛЛИНОЙ.

«К 100-летию журнала «Казан утлары»: статья Р.ГАТАША.

«Казан утлары» - в моей судьбе»: статья Р.ЗАЙДУЛЛЫ.

«Новые имена»: стихи Р.ЗАКИРОВОЙ.

Литературный конкурс «Ах, милей родной народ!»: рассказ Р.РАХМАН.

Фотоархив: народному писателю Татарстана Г.Рахиму - 80 лет.

«Литературная критика»: статьи Н. ЮСУПОВОЙ, Г. ГАЙНУЛЛИНОЙ, Р.РАХМАНИ.

«Искусство»: статья Л.ХАМИДУЛЛИНА.

«Книжное обозрение»: статья Л. МИНГАЗОВОЙ.

«Бесценные голоса»: посвящается 125-летию К.Мухтарова, 70-летию Р.Сахабиева.

Рубрику ведет Н.АКМАЛ.

«Перепись населения - 2021»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА.

«Соотечественники»: статья Л.НАСИХОВОЙ.

«Страницы юмора»: стихи ЮЛЧЫ, рассказ С.САУБАНОВОЙ «Нафталин».

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: вечерняя Казань. Фото И.Абрамовой.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: story by N.GIMATDINOVA «Well, who do you feel sorry for?»; story by K.KARA «The Alien», story by R.KHANNANOV «The Menagerie from besieged Leningrad»; poems by L.GIBADULLINA, Z.MANSUROV, A.SITDIKOVA, L.KHABIBULLINA.

«The magazine «Kazan Utlary» is 100 years old»: article by R.GATASH.

«Kazan Utlary» is in my life»: article by R.ZAYDULLA.

«New names»: poems by R.ZAKIROVA.

Literary contest «Ah, dear native people!»: story by R.RAKHMAN.

Photo Archive: people's writer of Tatarstan G. Rakhim is 80 years old.

«Literary criticism»: article by N.YUSUPOVA, G.GAYNULLINA, R.RAHMANI.

«Art»: article by L.KHAMIDULLIN.

«Book review»: article by L.MINGAZOVA.

«Priceless voices»: dedicated to the 125th anniversary of K.Mukhtarov, the 70th anniversary of R.Sahabiyev.

The column is led by N.AKMAL.

«Population Census-2021»: article by I.ZAGIDULLIN.

«Compatriots»: article by L.NASIKHOVA.

«Pages of humor»: poems by YULCHY, story by S.SAUBANOVA «Naphthalene».

Diary of social and cultural life.

On our covers: evening Kazan. Photo by I.Abramova.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Кичке Казан.
И.Абрамова фотосы.

Төзәтү: узган санның 145 битендә Раилә Кәримованы Ралия Кәримова дип укырға. Автордан гафу үтенәбез.